

Právněhistorické studie

Legal History Studies

56/1

**Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum**

Redakční rada:

Předseda: prof. JUDr. Jan Kuklík, DrSc.

Šéfredaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Výkonná redaktorka: JUDr. Petra Skřejpková, Ph.D.

Členové: JUDr. Lukáš Blažek, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Tomáš Gábriš, Ph.D., LL.M.,

prof. Dr. Ivan Halász, Ph.D., Dr hab. Maciej Jońca, prof. US, doc. JUDr. Vladimír Kindl, ks.

prof. dr hab. Franciszek Longchamps de Bérier, dr. h. c., doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.,

doc. PhDr. Jan Němeček, DrSc., prof. Dr. Thomas Olechowski, prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.,

doc. JUDr. Jiří Šouša, Ph.D., prof. JUDr. PhDr. Michal Tomášek, DrSc.,

prof. JUDr. Ladislav Vojáček, CSc.

<https://www.karolinum.cz/journals/pravnehistoricke-studie>

Foto na obálce:

Obrázek Lídy Baarové na titulní straně časopisu Kinorevue 1940. Zdroj: Wikimedia Commons.

Vydala Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Praha 2026

www.karolinum.cz, journals@karolinum.cz

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Výtiskla tiskárna Nakladatelství Karolinum

© Univerzita Karlova, 2026

ISSN 0079-4929 (Print)

ISSN 2464-689X (Online)

MK ČR E 18813

Obsah

Editorial	7–8
-----------------	-----

Články

<i>Veronika Čunderlík Čerbová</i> Prsteň a jeho symbolika v rímskom práve	9–19
<i>Veronika Pétiová</i> Symboly moci v rímskom a kánonickom práve	21–26
<i>Grzegorz Nancka</i> Between Roman Law and Law Codification in Interwar Poland. The Case of Ignacy Koschembahr-Lyskowski	27–41
<i>Peter Vyšný</i> Talión a trestné právo predhispánskych Nahuov	43–63
<i>Miroslav Lysý</i> Dedičské právo v záznamoch Varadínskeho registra (1208 – 1235)	65–73
<i>Martin Šenk</i> Listina Jindřicha I. Ptáčníka DH I 20: Moderní kritika a problematika tzv. Hausordnungu	75–85
<i>Ivan Halász</i> Čech, Rakušan alebo Uhor? Profesor Anton Virozsil (1792 – 1868) vo víre univerzitnej politiky a jazykových polemík	87–108
<i>Jan Podola</i> Filipínský Zákon o autonomii z roku 1916	109–126
<i>Nina Laca – Alexandra Letková</i> Umlčané obete: Politizácia ženskej sexuality a vývoj právnej ochrany pred sexuálnym násilím v ozbrojených konfliktoch	127–151

Studentské práce

<i>Eva Bažantová</i> Argumenty príznivcú a odpúrcú návrhú zákona o majetku vdaných žien v Anglii 1855–1882	153–181
<i>Ondřej Mikule</i> K 80. výročiu konfiskácií proběhlých v Československu po 2. světové válce	183–199

Recenze a zprávy

In memoriam Radek Černoch (1986–2026) (<i>J. Kabát</i>)	201–204
Zpráva z workshopu „Romanisté a jejich přínos k rozvoji moderní civilistiky“ (<i>A. Švébišová</i>)	205–207
EICHBAUER, M. H. – BRUNDAGE, J. A. Medieval Canon Law (<i>J. Marčík</i>)	208–209

Contents

Editorial	7–8
Articles	
<i>Veronika Čunderlík Čerbová</i> Ring and Its Symbolism in Roman Law	9–19
<i>Veronika Pétiová</i> Symbols of Power in Roman and Canon Law	21–26
<i>Grzegorz Nancka</i> Between Roman Law and Law Codification in Interwar Poland. The Case of Ignacy Koschembahr-Lyskowski	27–41
<i>Peter Vyšný</i> Talion and Pre-Hispanic Nahua Criminal Law	43–63
<i>Miroslav Lysý</i> Inheritance Law in the Records of the Oradea Register (1208–1235)	65–73
<i>Martin Šenk</i> The Charter of Henry I the Fowler DH I 20: Modern Critique and the Problem of the So-Called Hausordnung	75–85
<i>Ivan Halász</i> Czech, Austrian or Hungarian? Professor Anton Virozsil (1792–1868) in the Whirlwind of University Politics and Language Debates	87–108
<i>Jan Podola</i> Philippine Autonomy Act 1916	109–126
<i>Nina Laca – Alexandra Letková</i> Silenced Victims: The Politicization of Female Sexuality and the Development of Legal Protection Against Sexual Violence in Armed Conflict	127–151
Student Papers	
<i>Eva Bažantová</i> Arguments of Supporters and Opponents of the Married Women’s Property Bills in England 1855–1882	153–181
<i>Ondřej Mikule</i> 80th Anniversary of the Confiscation in Czechoslovakia after World War II	183–199
Reviews and Reports	
In Memoriam Radek Černoch (1986–2026) (<i>J. Kabát</i>)	201–204
Workshop Report “Romanists and their Contribution to the Development of Modern Civil Law” (<i>A. Švébišová</i>)	205–207
EICHBAUER, M. H. – BRUNDAGE, J. A. Medieval Canon Law (<i>J. Marčík</i>)	208–209

Vážené čtenářky, vážení čtenáři,

nový ročník našeho časopisu otevírá tematicky pestrá kolekce studií, které se věnují nejprve římskému právu a jeho významnému působení na evropské právní myšlení a jeho reflexi v moderních kodifikacích. Další studie se pak věnují jiným, neméně zajímavým otázkám právních dějin.

Veronika Čunderlík Čerbová (Prsteň a jeho symbolika v římském práve) zkoumá symbolický, společenský i právní význam prstenu v římské společnosti – předmětu, který byl nejen projevem osobní a sociální prestiže, ale také praktickým nástrojem pro ověřování závětí a jiných právních dokumentů. Ukazuje tak mimořádné propojení materiální kultury a práva.

Veronika Pétiová (Symboly moci v římském a kánonickém práve) se zaměřuje ve svém příspěvku na analýzu symbolů moci v římském právu a zkoumá jejich právní, společenský a ideologický význam, a zejména z pohledu jejich recepce v současném kanonickém právu.

Polský badatel Grzegorz Nancka v článku *Between Roman law and law codification in interwar Poland. The case of Ignacy Koschembahr-Łyskowski* přibližuje tuto výjimečnou osobnost. Mapuje jeho názory na roli římského práva v moderní době i jeho zapojení do meziválečné kodifikace občanského práva, přičemž poukazuje na jeho originální pohled na vztah mezi římským právem a ABGB.

Peter Vyšný (Talión a trestné právo predhispánských Nahuov) nás zavádí do zcela odlišného právního a kulturního prostředí. Zkoumá institut talionu v předhispánské nahuovské společnosti, kde se trestní a náboženské prvky překrývaly natolik, že rituály spojené s trestem měly často sloužit k obnově „narušeného“ kosmického řádu. Studie ukazuje, že i mimoevropské právní kultury pracovaly s překvapivě komplexními představami o náhradě škody a spravedlivém zadostiučinění nebo kompenzací.

Studie Miroslava Lysého (*Dedičské právo v záznamech Varadínskeho registra (1208–1235)*) se věnuje detailní analýze jednoho z nejdůležitějších uherských právních pramenů 13. století. Vedle institutů, které jsou spojeny s dědičným právem, zde najdeme také zápisy obsahující rozhodnutí, která nejsou zcela testamentárního charakteru, ale svým účelem se přibližují dědičnému právu – zejména akty učiněné v očekávání blízké smrti.

Martin Šenk (*Listina Jindřicha I. Ptáčníka DH I 20: Moderní kritika a problematika tzv. Hausordnungu*) se ve svém výzkumu zaměřil na právně-historickou analýzu této listiny. Článek analyzuje tento klíčový pramen i odbornou diskusi s ním spojenou, jejímž jádrem je zpochybnění její původnosti. Autor nicméně vysoce hodnotí její význam i z pohledu potenciálního plagiátu.

Ivan Halász ve svém příspěvku nazvaném *Čech, Rakušan alebo Uhor? Profesor Anton Virozsil (1792–1868) vo víre univerzitnej politiky a jazykových polemik*, představuje osobnost významného uherského právního vědce českého původu, který celý život působil v Bratislavě a Budapešti. Studie ukazuje, jak se Virozsil vymezoval vůči maďarské liberální opozici, podporoval rakouský konstituční model a jak se po roce 1848 podílel na

reformách univerzitního prostředí. Jde o portrét vědce pevně zakořeněného ve své době a jejich politických i jazykových konfliktech.

Jan Podola (Filipínský Zákon o autonomii z roku 1916) se zaměřuje na ústavněprávní pozadí přijetí tohoto významného právního aktu. Rekonstruuje okolnosti, které k němu vedly, a sleduje legislativní i politické milníky, jež postupně formovaly filipínskou cestu k autonomii.

Nina Laca a Alexandra Letková (Umlčané obete: Politizácia ženskej sexuality a vývoj právnej ochrany pred sexuálnym násilím v ozbrojených konfliktoch) otvírají citlivé, ale nesmírně důležité téma sexuálního násilí v ozbrojených konfliktech. Autorky ukazují na některých příkladech, jak dlouho byly oběti z právního i společenského hlediska přehlíženy a jak feministická právní teorie spolu s judikaturou ICTY a ICTR přispěla k tomu, že sexuální násilí bylo konečně uznáno jako válečný zločin i zločin proti lidskosti.

Navazující skupina studentských prací je zastoupena prací doktorandky Evy Bažantové (Argumenty příznivců a odpůrců návrhů zákona o majetku vdaných žen v Anglii 1855–1882). Ve svém výzkumu se vrací do viktoriánské Anglie a sleduje poměrně ostré debaty kolem majetkového postavení vdaných žen. Autorka podává výstižnou analýzu argumentů pro a proti přijetí zákonů Married Women's Property Acts (1870 a 1882) a ukazuje, jak komplexně se tehdy prolínaly právní, etické, ekonomické i náboženské důvody.

Ondřej Mikule (K 80. výročí konfiskací proběhlých v Československu po 2. světové válce) připomíná důležité, avšak často zjednodušeně interpretované období poválečných konfiskací. Sleduje jejich ideové kořeny v domácím i zahraničním odboji, jejich otisk v Košickém vládním programu a legislativní proces, který vedl k vydání prezidentských dekretů. Neopomíná ani odlišnosti slovenské úpravy konfiskací zemědělského majetku.

V souladu s naší dlouholetou redakční praxí přináší závěrečná rubrika tohoto čísla přehled aktuálního dění v oblasti právněhistorického bádání a odkazy na zajímavou odbornou literaturu.

Petra Skřejpková

doi: 10.14712/2464689X.2026.184

Prsteň a jeho symbolika v rímskom práve

Veronika Čunderlík Čerbová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Katedra rímskeho práva a cirkevného práva

E-mail: veronika.cerbova@gmail.com

ORCID: 0000-0002-0678-6134

Ring and Its Symbolism in Roman Law

Abstract:

The paper analyzes the symbolism of the ring within the context of Roman law, with particular emphasis on legal sources, especially the Digest. In Roman society, the ring assumed multiple layers of meaning – ranging from a mark of personal honor to an instrument of legal acts, and an indicator of socio-economic status. In the domain of private law, the ring functioned as a seal used in the authentication and validation of wills and other legal transactions. Special attention is devoted to betrothal rings, which, although lacking legal significance under Roman law, expressed a moral commitment and, under the influence of Christianity, evolved into a symbol of fidelity. Thus, the ring in Roman law fulfilled several roles – property-related, legal, and cultural-symbolic. The aim of this contribution is to systematically identify and interpret legal norms and precedents in which the ring appears as a legally significant element.

Keywords: ring; betrothal ring; signet ring; Roman law; symbol; the grant of the gold ring

Kľúčové slová: prsteň; snubný prsteň; pečatný prsteň; rímske právo; symbol; právo zlatého prsteňa

DOI: 10.14712/2464689X.2026.185

Úvod

Pôvod prsteňov je trochu nejasný, avšak existuje dobrý dôvod domnievať sa, že ide o modifikáciu valcovej pečate, ktorá sa spočiatku nosila na krku alebo na ruke¹ a nakoniec sa z praktických dôvodov zmenšila a nosila sa na prste, ako tzv. pečatný prsteň.² Vo svojej *Historia Naturalis* Gaius Plinius Secundus (ďalej len „Plínius“) v súvislosti s pôvodom prsteňa rozpráva grécku bájku o Prometheovi.³ Pôvod prsteňa sa zároveň pripisuje aj uzlu. Zauzlená šnúra alebo kus drôtu stočeného do uzla bol obľúbeným talizmanom v primitívnych obdobiach.⁴ Vývoj nosenia prsteňov na podklade klasických rímskych zdrojov a zvykov dobre spracoval Maxim Deloche.⁵ V dostupnej literatúre k problematike prsteňov, s ktorou sme sa pri spracovávaní tohto príspevku oboznámili, sa význam, vývoj účelu a spôsobu nosenia prsteňov analyzoval najmä z hľadiska historického, pričom závery boli realizované najmä na základe archeologických nálezov. Túto tému možno spracúvať z rôznych oblastí s fokusom na predmet rôznorodých vedných disciplín. Cieľom tohto príspevku nie je historické mapovanie vývoja nosenia prsteňov,⁶ ale na základe prameňov

¹ Problematike valcových pečatí sa na viacerých miestach venuje VAN DE MIEROOP, M. *Dejiny starovekého Blízkeho východu okolo 3000 – 323 pr. Kr.* Z anglického originálu preložil Prosecký, J. Praha: Academia, 2010. Túto tému bohato rozoberá aj ROAF, M. *Svět staré Mezopotámie a starovekého Blízkeho východu.* Z anglického originálu preložili Pečírková, J., Prosecký, J., Hruška, B. Praha: Knižný klub ve spolupráci s nakladateľstvom Balios, 1998. V právnych prameňoch sa valcové pečate nachádzajú napríklad aj v Chammurapiho zákonníku. VLACHOVIČ, P. *Zákonníky starovekých národov.* Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2012, s. 7 – 21.

² Pečatné prstene sa v Egypte používali od veľmi dávneho obdobia. Túto skutočnosť reflektuje aj Gen 41, 42 „Faraón potom snal svoj prsteň z ruky a navliekol ho Jozefovi na ruku; obliekol ho do šiat z jemnej ľanovej látky a na krk mu zavesil zlatú reťaz.“ V tomto prípade bol prsteň udelený ako znak authority, nakoľko ide o tri symboly prenesenia alebo zdieľania kráľovského úradu, na ktoré tiež odkazuje Est 3, 10 (pečatný prsteň), Est 6, 11 (rúcho) a Dan 5, 7.16.29 (zlatá reťaz) *Študijná biblia.* Banská Bystrica: Porta Libri a Slovenská biblická spoločnosť, 2015, s. 78. Z Egypta sa zvyk nosenia prsteňov preniesol do gréckeho sveta a tiež k Etruskom, od ktorých tento zvyk odvodili Rimania.

³ Prometheus nosil železný prsteň, do ktorého bol vložený úlomok kaukazskej skaly, aby sa stále považoval za pripútaného. PLINIUS, G. S. *Historia Naturalis.* Liber 33, v. 8. Translated by RACKHAM, H. *Pliny Natural History with an English Translation in Ten Volumes.* Cambridge, Massachusetts, 1942. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: http://attalus.org/info/pliny_hn.html.

⁴ Často sa používal na vyčarovanie kúzla nad človekom, inokedy bola sila talizmuenu namierená proti zlým duchom, alebo význam spočíval v liečebných účeloch. Prsteň sa považoval za zjednodušenú formu uzla, preto sa predpokladá, že vznikol v dôsledku realizácie mágie, keďže ako symbol prsteň označoval zviazanie alebo pripútanie kúzla k jeho objektu. Rovnaká myšlienka je prítomná aj v uzle pravých milencov. KUNZ, G. F. *Rings For The Finger.* Philadelphia & London: J. B. Lippincott Company at the Washington Square Press, 1917, s. 1 – 2.

⁵ DELOCHE, M. *Le port des anneaux dans l'Antiquité romaine et dans les premiers siècles du Moyen Âge.* Paris: Klincksieck, 1986.

⁶ Táto téma je podľa nášho názoru z hľadiska historického, archeologického, sociologicko-antropologického a umeleckého dostatočne zmapovaná na vysokej vedeckej úrovni. DRURY, C. – FORTNUM, E. On a Roman Key-Like Finger Ring of Gold, and a Byzantine Bicephalic Signet of the Same Metal. *Archaeological Journal*, 1872, 29:1, s. 305 – 313. DALTON, O. M. *Finger Rings. Early Christian, Byzantine, Teutonic, Mediaeval and Later.* London: 1912. SPIER, J. *Ancient Gems and Finger Rings.* Malibu-California: Nissha Printing Co., Ltd., Kyoto, 1992. BERG, R. Wearing wealth. *Ornatus and mundus muliebris* as status markers of women in Imperial Rome. In: SETÄLÄ, P. (ed.). *Women, Wealth and Power in the Roman Empire*, Acta Instituti Romani Finlandiae 25, Roma: 2002, s. 15 – 74. OLIVER, A. Jewelry for the Unmarried. In: KLEINER, D. – MATHESON, S. (eds.). *I Claudia II: Women in Roman Art and Society.* Yale University Art Gallery: University of Texas Press 2000, s. 116 – 124. IAIA, C. Elements of female jewellery

rímskeho práva, konkrétne Digest, sformulovať symboliku nosenia prsteňov a ich význam v rímskom právnom prostredí. Mnohé vedecké publikácie sa v otázke vývoja nosenia prsteňa odvolávajú na poznatky obsiahnuté v Plínieovej *Historia Naturalis*, prípadne na zmienky o prsteňoch v rôznych typoch beletrie. Zaiste ide o vzácny zdroj poznania, ktorý vytvára celkový obraz danej problematiky a možno z neho identifikovať život a spôsoby súčasníkov autorov týchto diel. Okrem vedeckej spisby sme pri spracúvaní témy pracovali predovšetkým s jednotlivými fragmentami Digest, konkrétne sme sa snažili identifikovať miesta Digest, v ktorých sa pojem „prsteň“ nachádza. V ďalšom kroku sme identifikované fragmenty podrobili obsahovému posúdeniu, na základe čoho sme sformulovali symboliku prsteňa.

1. Prstene v rímskom prostredí

Železný prsteň Rimanov, pôvodne jediný, bol spočiatku považovaný za znak individuálnej cti⁷, udeľovaný panovníkom alebo v jeho mene. Od najstarších čias Rímskej republiky dostával senátor vyslaný na „diplomatickú misiu“ zlatý prsteň, všetci ostatní senátori boli obmedzení na nosenie železného prsteňa. Čoskoro si však senátori urodzeného pôvodu a neskôr všetci senátori bez rozdielu užívali právo nosiť zlaté prstene. V 3. st. pred Kr. sa táto výsada rozšírila aj na rytierov a v posledných rokoch republiky, ako aj za cisárstva, sa na tejto výsade podieľali aj mnohé ďalšie triedy občanov. Právo nosiť zlatý prsteň mali aj slobodní muži, dokonca aj tí, ktorí vykonávali menej uznávané povolania. Koncom 3. st. n. l. mohli všetci rímski vojaci legálne nosiť zlaté prstene, hoci v neskoršej republikánskej a skoršej cisárskej dobe bolo toto právo priznané iba vojenským tribúnom⁸.

in Iron Age Latium and southern Etruria: identity and cultural communication in a boundary zone. *Scripta Praehistorica in Honorem Biba Teržan*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2007, s. 519 – 531.

⁷ Dôstojnosť, či prirodzená úcta, ktorá je pripisovaná noseniu zlatého prsteňa je spomenutá aj v Jakubovom liste: „Lebo ak príde na vaše zhromaždenie muž so zlatým prsteňom a v skvostnom rúchu a príde aj chudobný v chatrnom odevu a vy si všimnete toho, ktorý je oblečený do nádherného rúcha, a povie: ‚Ty sa posad' pekne tu!‘, ale chudobnému povie: ‚Ty si staň tam, alebo si sadni k mojej podnožke!‘, vari nerobíte rozdiely medzi sebou a nestali ste sa zlomyseľnými sudcami?!“ Jak 2, 2 – 4. *Študijná biblia*, Banská Bystrica: Porta Libri a Slovenská biblická spoločnosť, s. 2094. Hoci sa tu apoštol, rovnako ako inde vo svojom liste, vrúčne zastáva vecí chudobných, dôležitosť, ktorú pripisuje zlatému prsteňu ako znaku bohatého človeka v dôsledku čoho sa dostáva na čestné miesto v zbere, je plným uznaním dojmu, ktorý nosenie prsteňa vyvoláva.

⁸ Uvedený záver podporuje aj skutočnosť, že po bitke pri Kannách (2. 8. 216 pred Kr.) v ktorej boli Rimania úplne porazení Hannibalom, kartáginský vodca nariadil, aby boli zlaté prstene odobraté z rúk mŕtvych Rimanov a zhromaždené v predsieni jeho ubikácií. Nazbierané množstvo bolo poslané do Kartágu nie ako vojnová korisť, ale ako dôkaz veľkého masakru medzi rímskymi patricijmi a rytiermi, pretože v tom čase nikto pod hodnosťou rytiera, a iba tí najvyššie postavení medzi nimi, ktorým dokonca štát poskytol kone (*equo publico*), mohli nosiť zlaté prstene. KUNZ, *Rings For The Finger*, s. 11 – 12. Ako vojenské vyznamenanie bol zlatý prsteň pravdepodobne udeľovaný rytierom a iným už od raných čias, a týmto spôsobom sa právo nosiť zlatý prsteň rozšírilo medzi všetky hodnosti armády. V upadajúcich rokoch republiky bol zlatý prsteň z času na čas udeľovaný osobám bez vojenského významu. Gaius Verres ho udelil svojmu súkromnému tajomníkovi a iným nekvalifikovaným osobám. Sulla udelil túto výsadu hercovi Rosciovi. V roku 43 pred n. l. Asinius Pollio rozhorčene napísal Cicerovi, že kvestor Balbus udelil zlatý prsteň hercovi Herenniovi Gallovi v Gades, a tým mu dal výsadu sedieť s rytiermi v prvých 14 radoch sedadiel v divadle. Polliovo rozhorčenie ukazuje, že takéto nehodné udelenie nebolo častou záležitosťou, ale stará prisnosť sa evidentne postupne uvoľňovala. MARSHALL, F. H. *Catalogue of the finger rings, Greek, Etruscan, and Roman: in the Departments of Antiquities, British Museum*. London: Printed by William Clowes and Sons, 1907, s. xix. V roku 23 n. l. senát vydal dekrét, ktorý nariadil, že žiadateľ o právo zlatého

Týmto spôsobom boli postupne všetky triedne rozdiely v tomto ohľade nakoniec zrušené. Podľa Izidora zo Sevilly medzi Rimanmi sa prstene rozdeľovali z verejnej pokladnice, a nie bez rozdielu, pretože prstene s drahokamami sa dávali ako pocta mužom s výnimočnými zásluhami a jednoduché prstene ostatným. Každý slobodný muž mohol nosiť zlatý prsteň, oslobodení muži, s niekoľkými výnimkami, boli obmedzení na strieborné prstene⁹ a železný prsteň sa stal znakom otroctva.¹⁰ Ďalším príkladom symboliky v prípade nosenia prsteňa bolo sňatie zlatého a nasadenie železného, čo vyjadrovalo v spoločnosti znak smútku a úcty.¹¹ Obmedzenia nosenia zlatých prsteňov mohli vyplývať z faktu, že v Ríme sa zlato dlho nenachádzalo.¹² Postupne sa však situácia menila, vzhľadom na rozrastajúce sa rímske impérium, s čím súviselo aj zameranie rímskych občanov na bohatstvo.¹³

Z pomerne skromných dôkazov, sa javí, že rímske ženy nepodliehali tak prísny predpisom o nosení prsteňov z drahých kovov ako muži. Manželky jednoduchých plebejcov, ktorí boli z dobrých pomerov, ich nosili rovnako všeobecne a voľne ako manželky a dcéry senátorov alebo rytierov alebo iných patricijských žien. Plinius píše o ženách, ktoré nosili zlato na každom prste.¹⁴ Hoci kresťanské ženy v raných kresťanských storočiach boli učené vyhýbať sa všetkým zbytočným ozdobám, nosenie zlatého prsteňa im bolo dovolené. Ten sa však nemal považovať za ozdobu, ale slúžil jednoducho na zapečatenie domácich vecí, zverených do starostlivosti manželky.¹⁵ Napriek tomu, Klement Alexandrijský (cca 150 – cca 217 n. l.) na toto použitie poznamenáva, že ak by boli sluhovia aj páni riadne poučení o svojich povinnostiach a záväzkoch, neboli by potrebné takéto opatrenia.¹⁶ Izidor zo Sevilly vo svojich Etymológiách však uvádza, že mnohí Rimanovia sa vo svojej dôstojnosti zdržali nosenia prsteňa na prste. Ženy nenasili prstene okrem tých, ktoré im ako dievčatám darovali ich snúbenci, a nosili na prstoch maximálne dva zlaté prstene. Ale dnes, pokiaľ ide o zlato, žiadna časť ženského tela nezostáva ľahká a nezaťažovaná.¹⁷

V súvislosti s chápaním významu nosenia zlatého prsteňa, ktorý slúžil na tzv. zapečatenie domácich vecí, resp. vyjadroval kompetenciu ženy/manželky v správe vecí týkajúcich sa domácnosti, možno hovoriť aj o zásnubných prsteňoch Rimanov. Neskôr sa totiž do zásnubného prsteňa vkladal pečatný prsteň, ktorý označoval, že manželka má právo

prsteňa musí mať nielen požadovaný príjem, ale aj byť slobodného pôvodu a pochádzať z otca a starého otca, ktorí sa narodili slobodní. Toto ustanovenie však bolo málo užitočné, pretože ho čoskoro ignorovali aj samotní cisári, ktorí opakovane udeľovali zlatý prsteň svojim obľúbeným slobodným mužom. PLINIUS, *Historia Naturalis*, Liber 33, v. 32.

⁹ Na základe právnych prameňov si ukážeme, že aj prepustenci mohli disponovať týmto oprávnením.

¹⁰ ISIDORE OF SEVILLE, *The Etymologies*. Liber, XIX, v. 32. Translated by BARNEY, S. A. *The Etymologies of Isidore of Seville*. New York: Cambridge University Press, 2006, s. 392.

¹¹ Toto použitie je napríklad zaznamenané v jednej zo satír básnika Juvenala. JUVENAL. *The Satires*. Translated by KLINE, A. S., 2011. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: https://web.ics.purdue.edu/~rauhn/Hist_416/hist420/JuvenalSatirespdf.pdf.

¹² PLINIUS, *Historia Naturalis*, Liber 33, v. 14.

¹³ DOBROVIČ, Ľ. – VRANA, V. *Antické paradigmy a Trianonská zmluva*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024, s. 65.

¹⁴ PLINIUS, *Historia Naturalis*, Liber 33, v. 11.

¹⁵ V tomto smere ide o pečať vo forme prsteňa, ktorá tvorí osobitnú kategóriu prsteňa v prameňoch rímskeho práva.

¹⁶ FRANCIS, J. A. Clement of Alexandria on Signet Rings. Reading an Image at the Dawn of Christian Art. *Classical Philology*, 2003, Vol. 98, s. 180.

¹⁷ ISIDORE OF SEVILLE, *The Etymologies*, s. 393.

zapečatiť domáce veci, a občas bol súčasťou prsteňa malý kľúč s podobným významom.¹⁸ Snúbenci si bežne pri zásnubách odovzdávali rôzne darčeky, najčastejšie prsteň (*annulus pronubus*), ktoré však nemali význam právny, len morálny (*sponsalicia largitas*).¹⁹ Z ich chápania tohto daru ako určitého hmotného závdavku (*anulus arrhae*) sa pod vplyvom kresťanstva vyvinul symbol vernosti (*anulus fidei*). Prsteň sa stal akousi zárukou vernosti v svetskom, ako aj duchovnom ponímaní (svätenie, úrad biskupa).²⁰ Uvedené môže byť dôsledkom skutočnosti, že v období dominátu už kresťanstvo ovládlo súkromný aj verejný život Rimanov.²¹ Plínius hovorí, že železný prsteň bez drahokamu sa posielal ako záruka zasnúbenia aj v jeho dobe, ale toto používanie železného prsteňa prirodzene pokračovalo len dovtedy, kým bol zlatý prsteň bežným ľudom zakázaný²², a poznámka Tertuliána²³ ukazuje, že zlatý prsteň ako symbol zasnúbenia sa dostal do módy pred jeho dobou (2. – 3. storočie n. l.).²⁴ Podľa historikov umenia, rímske prstene z každého storočia, boli zdobené drahokamami a mali vygravírované zopnuté ruky, čo podľa nich vyjadrovalo symbol manželstva alebo zasnúbenia.²⁵ Prsteň ako symbol lásky, záruky/prísahy lásky (*arra-bonem amoris*) sa údajne prvýkrát uvádza v rímskej literatúre, konkrétne v diele *Miles Gloriosus* od autora Plautusa.²⁶ Vzdialené príbuzné zásnubným alebo snubným prsteňom boli tie, ktoré milenci darovali ako predmet svojej náklonnosti. O takomto prsteni píše rímsky básnik Ovídius a označuje ho ako „prsteň, ktorý mal čoskoro obopnúť prst krásneho dievčaťa, prsteň, ktorý nemal žiadnu hodnotu okrem lásky darcu“. Mal to byť dar básnikovej milenke Corinne.²⁷ Zvyk umiestňovať zásnubný alebo snubný prsteň na štvrtý prst nepochybne vďaka za svoj pôvod predstave, že z tohto prsta vedie priamo k srdcu špeciálny nerv alebo žila. Macrobius vo svojich Saturnáliách naráža na túto vieru nasledujúcimi slovami: „Kvôli tomuto nervu novomanžel umiestni prsteň na tento prst svojej manželky,

¹⁸ KUNZ, *Rings For The Finger*, s. 193.

¹⁹ LACLAVÍKOVÁ, M. – VLADÁR, V. Rímsko-kánonické reflexie inštitútu zasnúbenia v uhorskom, česko-slovenskom a slovenskom práve. *Studia theologica*, 2017, roč. 19, č. 4, s. 189.

²⁰ GREGOR, M. Právnohistorické východiská inštitútu zasnúbenia v odraze právnej úpravy a praxe medzi-vojnového Československa. *HTI*, 2020, roč. 12, č. 1, s. 26.

²¹ BRTKO, R. Konceptia rímskeho manželstva podľa klasického právnika Modestina. *Acta Facultatis Iuridicae Universitatis Comenianaes*, 2018, diel 37, č. 2, s. 55.

²² PLINIUS, *Historia Naturalis*, Liber 33, cap. 12.

²³ *Cum aurum nulla norat praeter unico digito, quem sponsus oppignerasset pronubo anulo.*

²⁴ MARSHALL, F. H. *Catalogue of the finger rings, Greek, Etruscan, and Roman: in the Departments of Antiquities, British Museum*, s. xxi – xxii.

²⁵ Tento záver podporujú aj ďalšie vygravírované obrazy na týchto prsteňoch, napríklad niekedy ruky držia kvety, alebo sú na nich zobrazené slová *concordia* (lat. svornosť). Niektorí však tvrdia, že zopnuté ruky na prsteňoch symbolizujú tzv. *dextrarum iunctio* (spojenie pravých rúk), a preto sa dávali výlučne na zásnubné alebo manželské prstene, ale iní zas argumentujú, že zopnuté ruky vyjadrujú manželskú vernosť, svornosť. Názory vedcov sa však viac prikláňajú k myšlienke *dextrarum iunctio*, ako vizuálne zobrazenie manželskej harmónie, nie momentu, kedy sa snúbenci stali mužom a ženou pri uzatváraní manželstva. Aby bolo znátkov v tejto veci ešte viac, niektorí sa domnievajú, že symbol zopnutých rúk nie je pôvodne rímsky, ale pochádza z Grécka, kde zopnuté ruky boli symbolom používaným v pohrebnom umení. V tomto kontexte mohli zopnuté ruky na rímskych prsteňoch vyjadrovať symbol večného spojenia, aj za života, aj po smrti. HERSCH, K. K. *The Roman Wedding, Ritual and Meaning in Antiquity*. New York: Cambridge University Press, 2010, s. 41 – 42.

²⁶ V slovenskom preklade „Chvastavý vojak“. PLAUTUS, *Miles Gloriosus*. Act IV, se. i, v. 11. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: <https://www.thelatinlibrary.com/plautus/miles.shtml>.

²⁷ KUNZ, *Rings For The Finger*, s. 193.

akoby to bolo znázornenie srdca.“ Macrobius tvrdí, že svoje informácie získal od egyptského kňaza.²⁸ Existujú však aj iné názory, ktoré predpokladajú pôvod tohto zvyku v inej skutočnosti, a to v cirkevnej službe. Kresťanský kňaz sa postupne dotkol prsteňom troch prstov, hovoriac: „V mene Otca, Syna i Ducha Svätého,“ a potom prsteň umiestnil na prst, ktorý nasledoval, t. j. na štvrtý prst.²⁹

2. Prstene v prameňoch rímskeho práva

Snubný prsteň sa v Digestách explicitne nachádza na jednom mieste.³⁰

D. 24. 1. 36

Sponsus alienum anulum sponsae muneri misit et post nuptias pro eo suum dedit: quidam et nerva putant fieri eum mulieris, quia tunc factam donationem confirmare videtur, non novam inchoare, quam sententiam veram esse accepi.

Fragment opisuje situáciu, kedy muž poslal svojej snúbenici prsteň, ktorý patril inej osobe, ako dar a po svadbe jej namiesto neho daroval svoj vlastný. Niektorí odborníci (napríklad Nerva) sa domnievajú, že tento prsteň sa stal majetkom ženy, pretože dar, ktorý bol odovzdaný, sa považuje za potvrdený a nie za nový. Myslím si, že tento názor je správny.³¹ Na základe skutočnosti, že zmienka o zásnubnom prsteni sa v Digestách objavuje len raz, a to v kontexte daru, usudzujeme, že symboliku zásnubného prsteňa, ktorý vyjadruje súdržnosť či večnú lásku, možno v kontexte vyššie uvedeného skôr identifikovať v literárnom či výtvarnom umení. Podľa niektorých autorov bol zásnubný prsteň symbolom kúpy (*coemptio*), argumentujúc, že dcéra pod otcovskou mocou (*patria potestas*) bola rituálne predaná. Iní autori však uvádzajú, že ide skôr o *arrae sponsaliciae*, pretože ak by šlo o kúpu, prsteň by mal dostať *pater familias* alebo poručník dievčaťa.³² V prípade *arrae sponsaliciae* ide o inštitút, ktorý do cisárskeho zákonodarstva prenikol z východných obyčají. Arrha bola semitského pôvodu a do rímskeho života ju v poklasickej dobe prinieslo kresťanstvo.³³

Najčastejšie sa prsteň v prameňoch rímskeho práva objavuje v kontexte majetku, t. j. že prsteň je súčasťou majetku konkrétnej osoby, resp. vyjadruje majetkovú hodnotu, na základe ktorej sa odvodzuje bonita a postavenie konkrétnej osoby. V tomto význame sa prsteň (najmä zlatý, prípadne zlatý spolu s drahými kameňmi) stáva symbolom bohatstva, ale zároveň aj priamo úmerne zvyšuje spoločenské postavenie majiteľa a jeho spoločenský vplyv.

²⁸ MACROBIUS *Saturnalia*, Liber VII, cap. 13. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Macrobius/Saturnalia/7*.html.

²⁹ Bol to zvyk pri udeľovaní biskupských prsteňov a neskôr aj svadobných obrúčk, ale výslovné vyhlásenie citované od pohanského spisovateľa Macrobia ukazuje, že pri skoršom svadobnom obrade alebo zásnubnom obrade musel mať tento zvyk úplne iný pôvod. Izidor zo Sevilly, píšuc na začiatku siedmeho storočia, vyhlasuje, že zásnubný prsteň sa nosil na štvrtom prste a opakuje rímsku fantáziu o žile úzko spájajúcej tento konkrétny prst so srdcom. Javí sa ako pravdepodobné, že toto pravidlo sa vo všeobecnosti dodržiavalo v Rímskej ríši až do jej konca a dokonca aj neskôr v niektorých častiach kedysi rímskych provincií. JONES, W. *Finger Ring Lore. Historical, Legendary, Anecdotal*. London: CHATTO AND WINDUS, PICCADILLY, 1877, s. 304.

³⁰ Vychádzame z nášho skúmania, nakoľko inú zmienku o snubnom prsteni sa nám nepodarilo nájsť.

³¹ WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 2. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 252.

³² HERSCHE, *The Roman Wedding, Ritual and Meaning in Antiquity*, s. 42.

³³ BRŤKO, R. Materiálne pramene rímskeho súkromného práva poklasického a justiniánskeho obdobia. *Acta historico-iridica Pilsnensia 2022 – 2023*. Plzeň: Vydavateľství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2024, s. 16 – 17.

V prípade fragmentov D. 14, 2, 2³⁴ a D. 14, 3, 5, 15³⁵ ide o zmienku o prsteňoch, ktoré vyjadrujú majetok konkrétnej osoby, vyjadrujú jej bonitu. Rovnako prstene ako majetok spôsobilý na dedenie, t. j. bohatstvo, ktoré je pre dedičov zaujímavé, možno identifikovať vo fragmente D. 32, 52, 8,³⁶ kde v prípade odkázania klenotnice (*dactyliotheca*) sa súčasťou odkazu myslia aj všetky prstene, ktoré do nej patria. Ak sú však predmetom dedenia jednotlivé prstene, nie je predmetom dedenia v zmysle D. 32, 53, 1³⁷ celá klenotnica. Prstene, ako majetková hodnota spôsobilá na dedenie a ako predmet odkazu, sa riešia aj v D. 34, 2, 17³⁸ a D. 34, 2, 18 pr.³⁹. Osobitné postavenie prsteňov z drahých kovov ako vyjadrenie majetku danej osoby možno vyvodit' aj z fragmentu D. 34, 2, 32, 7,⁴⁰ podľa ktorého sa prstene nepovažovali za súčasť toaletných potrieb. K toaletným potrebám pre ženy zaraďoval Scaevola iba strieborné nádoby, ktoré sa používali v kúpeľoch.⁴¹ Prsteň ako hodnotná vec, ktorá je súčasťou majetku, je predmetom aj fragmentu D. 47, 2, 69⁴² a využíva sa ako predmet zálohu. Zaujímavým v tomto kontexte je aj fragment

³⁴ (...) *Itidem agitatum est, an etiam vestimentorum cuiusque et anulorum aestimationem fieri oporteat: et omnium visum est, nisi si qua consumendi causa imposita forent, quo in numero essent cibaria: eo magis quod, si quando ea defecerint in navigationem, quod quisque haberet in commune conferret.* V anglických predkladoch Digest od Scotta a Watsona sa nachádza rozdiel v preklade. Watson v prípade tohto fragmentu nehovorí o prsteni, ale o šperkoch. WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 1. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 419. Scott používa slovo prsteň, čo sa nám javí byť vzhľadom na latinskú formuláciu presnejšie. SCOTT, S. P. *The Civil Law*. IV. Cincinnati, 1932. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D14_Scott.htm#II. Zároveň sa však v tomto kontexte potvrdzuje, že v skutočnej okolnosti riešenej v fragmente nejde o prsteň v pravom slova zmysle, ale o vyjadrenie majetkovej hodnoty, ktorú prsteň/šperky majú, t. j. že ide o hodnotné veci, majetok konkrétnej osoby.

³⁵ *Item si institor, cum oleum vendidisset, anulum arrae nomine acceperit neque eum reddat, dominum institoria teneri: nam eius rei, in quam praepositus est, contractum est: nisi forte mandatum ei fuit praesenti pecunia vendere. Quare si forte pignus institor ob pretium acceperit, institoriae locus erit.*

³⁶ *Quod in bibliotheca tractavimus, idem Pomponius libro sexto ex Sabino in dactyliotheca legata tractat: et ait anulos quoque contineri, non solum thecam, quae anulorum causa parata sit: hoc autem ex eo coniectat, quod ita proponitur quis legasse: "Dactyliothecam meam et si quos praeterea [praeterea] anulos habeo" et ita Labeonem quoque existimasse ait.*

³⁷ *Item anulis legatis dactyliothecae non cedunt.*

³⁸ *Si gemma ex anulo legetur vel aliae materiae iunctae vel emblemata, recte legantur et separantur et praestanda sunt.*

³⁹ *Qui uxori suae legaverat bonorum suorum decimam et mancipia et species argenti quas expresserat, eidem anulos et vestem reddi ab heredibus petit, quasi propria uxoris fuissent: quaesitum est, si uxoris non fuerint, an praestari ex causa legati deberent. Respondit legandi animo dedisse ea videri, nisi contrarium ab herede approbetur.*

⁴⁰ *Titia mundum muliebrem septiciae legavit: ea putabat sibi legata et ornamenta et monilia, in quibus gemmae et margaritae insunt, et anulos et vestem tam coloriam: quaesitum est, an haec omnia mundo continentur. Scaevola respondit ex his quae proponerentur dumtaxat argentum balneare mundo muliebrim contineri.*

⁴¹ Domnievame sa však, že Scaevola zúžil obsah pojmu toaletné potreby, nakoľko na inom mieste Digest, D. 34, 2, 25, 10 (...) *Mundus mulieris est, quo mulier mundior fit: continentur eo specula matulae unguenta vasa unguentaria et si qua similia dici possunt, veluti lavatio riscus* (...) sa uvádza, že toaletné potreby pozostávajú z vecí, ktorými sa žena stáva úhľadnejšou a čistejšou. Patria medzi ne zrkadlá, pisoáre, masti, nádoby na ich uchovávanie a iné predmety rovnakého druhu, kúpeľňové potreby a truhlice. WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 3. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 153.

⁴² *Infitiando depositum nemo facit furtum (nec enim furtum est ipsa infitiatio, licet prope furtum est): sed si possessionem eius apiscatur intervertendi causa, facit furtum. Nec refert, in digito habeat anulum an dactyliotheca quem, cum deposito teneret, habere pro suo destinaverit.*

D. 48, 20, 6,⁴³ v zmysle ktorého možno usudzovať, že prsteň (zlatý alebo ako v tomto fragmente s drahými kameňmi) sa považoval za súčasť majetku, len keď bol dostatočne hodnotný. V tomto fragmente sa prstene, ktoré mali hodnotu menej ako päť aureí, mali považovať za súčasť oblečenia (napríklad tak ako opasok), ktoré mal na sebe odsúdený.

Osobitnou kategóriou prípadov v prameňoch rímskeho práva, ktoré pojednávajú o prsteňoch, sú prípady, ktoré hovoria o práve zlatého prsteňa. „Právo zlatého prsteňa“ (*ius annuli aurei*) bol postup, ktorým cisár udelil prepustencovi status narodeného na slobode a možnosť kandidovať na verejnú funkciu.⁴⁴ Procedúru udelenia tohto práva reflektuje Codex 6, 8, 1–2.⁴⁵ Tejto problematike sa venuje 40. kniha, desiaty titul Digest, O práve zlatého prsteňa. Z jednotlivých fragmentov vyplývajú riešenia rôznych situácií v súvislosti s udeleným alebo odobratým právom zlatého prsteňa. Fragменты obsiahnuté v 40. knihe, desiatom titule Digest zväčša riešia situáciu prepustenca (*libertina*), ktorý získal právo zlatého prsteňa.⁴⁶ Tento sa považuje v dôsledku udelenia tohto práva za slobodne narodeného, avšak obsah patronátneho vzťahu ostáva zachovaný⁴⁷. Právo zlatého prsteňa s rovnakými

⁴³ *Divus Hadrianus Aquilio Braduae ita rescripsit: "Panniculariae causa quemadmodum intellegi debeat, ex ipso nomine apparet. Non enim bona damnatorum pannicularia significari quis probe dixerit, nec, si zonam circa se habuerit, protinus aliquis sibi vindicare debebit: sed vestem qua is fuerit indutus, aut nummulos in ventralem, quos victus sui causa in promptu habuerit, aut leves anulos, id est quae rem non excedit aureorum quinque. alioquin si quis damnatus digito habuerit aut sardonychica aut aliam gemmam magni pretii vel si quod chirographum magnae pecuniae in sinu habuerit, nullo iure illud in pannicularia ratione retinebitur." Pannicularia sunt ea, quae in custodiam receptus secum attulit: spolia, quibus indutus est, cum quis ad supplicium ducitur, ut et ipsa appellatio ostendit. (...)*

⁴⁴ MILLER, D. – SARRIS, P. *The Novels of Justinian. A complete Annotated English Translation*. Cambridge: Cambridge University Press, 2018, s. 525.

⁴⁵ *Imperatores Diocletianus, Maximianus. Natales antiquos et ius ingenuitatis non ordo praestare decurionum, sed a nobis peti potuit. Imperatores Diocletianus, Maximianus. Aureorum usus anulorum beneficio principali tributus libertinitatis quoad vivunt imaginem non statum ingenuitatis praestat, natalibus autem antiquis restituti liberti ingenui nostro beneficio constituuntur.*

⁴⁶ V prípade, že prepustenec získa právo zlatého prsteňa bez vedomia alebo súhlasu svojho patróna, toto právo mu môže byť odobraté. D. 40, 10, 3. *Divus Commodus et ius anulorum datum ademittit illis, qui invitatis aut ignorantibus patronis acceperant.*

⁴⁷ Tieto závery podľa nášho názoru vyplývajú z nasledovných fragmentov. D. 40, 10, 5. *Is, qui ius anulorum impetravit, ut ingenuus habetur, quamvis in hereditate eius patronus non excludatur.* Podobne aj D. 40, 10, 6. *Libertinus si ius anulorum impetraverit, quamvis iura ingenuitatis salvo iure patroni nactus sit, tamen ingenuus intellegitur: et hoc divus Hadrianus rescripsit.* Rovnaký záver možno vyvodit' aj z fragmentov D. 27, 1, 14, 2 (*Sed et si ius anulorum aureorum impetravit, adhuc in hac quidem re liberti loco eum esse rescripsit divus Antoninus Magnus.*) a D. 27, 1, 44 (*Tryphoninus libro secundo disputationum pr. Cum ex oratione divi Marci ingenuus libertino tutor datus excusari debeat, eandem excusationem competere etiam ei, qui ius anulorum impetrasset, imperator noster cum divo Severo patre suo rescripsit. 1. Ergo si pupillo libertino habenti ius anulorum datus sit ingenuus tutor vel curator, consequens est, ut excusatio eius ob hanc condicionum diversitatem non debeat accipi. 2. At si antequam pupillus vel pubes minor annorum viginti quinque ius anulorum acciperet, Lucius Titius ei datus ut ingenuus excusatus fuit, post impetratum beneficium denuo eidem tutor curatorve dari poterit exemplo eo, quo placuit et rescriptum est eum, qui tempore, quod intra annum erat ex quo rei publicae causa abesse desiderat, excusatus fuit, praeterito eo ipsius suo loco dari posse. 3. Et quamvis libertinus, qui senatori patrono procurat, excusationem ab aliorum tutela habeat, iste tamen, qui ius anulorum impetravit, qui in ordinem ingenuorum transit, tali excusatione uti non possit.*). Rovnako to vyplýva aj z D. 38, 2, 3pr *Etiam si ius anulorum consecutus sit libertus a principe, adversus huius tabulas venit patronus, ut multis rescriptis continetur: hic enim vivit quasi ingenuus, moritur quasi libertus.* Naše konštatovanie odôvodňujeme aj fragmentom D. 29, 5, 11 (*Idemque erit et de his, qui ius anulorum petierant.*), podľa ktorého právo zlatého prsteňa udelené prepustencovi nevylučovalo možnosť, aby bola táto osoba vypočúvaná. Zaujímavým fragmentom v tomto kontexte je aj D. 48, 5, 42

právnymi účinkami mali aj ženy.⁴⁸ Toto právo mohlo v niektorých prípadoch ovplyvniť aj možnosť ospravedlniť sa z výkonu funkcie poručníka alebo opatrovníka.⁴⁹ Právo zlatého prsteňa udelené prepustencovi, pri ktorom obsah patronátneho vzťahu ostával zachovaný, však napriek uvedenému jeho celkový honor zvyšovalo. Svedčí o tom fragment D 35, 1, 33, 2.⁵⁰ V klasickom rímskom práve otrok, ktorého oslobodil jeho pán a stal sa oslobodeným mužom (*libertus*)⁵¹, si stále niesol škvrnu svojho otrockého pôvodu alebo minulosti, a preto jeho postavenie zahŕňalo určité právne sankcie (napríklad znemožnenie mu vykonávať verejnú funkciu). Zostal tiež právne zviazaný svojmu bývalému majiteľovi, ktorého zákon naďalej uznával ako jeho patróna na základe práva patronátu (*ius patronatus*).⁵² Pre osloboditeľa (t. j. pána, ktorý ho prepúšťal) však bolo možné požiadať cisára, aby mu bola udelená plná sloboda a občianske práva, čím by sa odstránila akákoľvek právna stopa jeho predchádzajúceho otrockého stavu, a to obnovením stavu slobodného narodenia (*restitutio natalium*).⁵³ Takáto zmena stavu mala tiež za následok oslobodenie od akýchkoľvek budúcich záväzkov voči jeho bývalému pánovi. Práve z tohto dôvodu sa cisári vo všeobecnosti zdráhali obnoviť niekomu jeho práva narodenia bez súhlasu patróna. Alternatívou k tomuto postupu, ktorý bol nevýhodný pre patrónov, bol postup známy ako *ius annulli aurei* („právo zlatého prsteňa“), ktorý udeľoval plné práva slobodného občana, pričom zachovával záväzky oslobodeného človeka voči jeho bývalému pánovi nedotknuté.⁵⁴

Si is, qui ius anulorum impetravit, adulterium commisit in patroni uxorem aut in patronam suam, aut in eius eive, cuius libertus patris aut matris, filii filiaeve fuit: an ut libertus puniri debeat? Et si deprehensus sit in adulterio, an impune occidatur? Et magis probo subiciendum poenae libertinorum, quoniam lege Iulia de adulteriis coercendis ad tuenda matrimonia pro libertinis eos haberi placuit et deteriorem causam per istud beneficium patronorum haberi non oportet. Fragment rieši situáciu, či v prípade prepustenia, ktorému bolo udelené právo zlatého prsteňa, a tento cudzoložil s manželkou svojho patróna, svojou patrónkou, manželkou alebo matkou toho, od ktorého získal slobodu, alebo matkou, dcérou alebo manželkou syna ktorejkoľvek z týchto osôb, bude tento prepustenec trestaný ako prepustenec alebo ako slobodne narodený. Rieši sa aj situácia, či môže byť beztrestne zabitý, ak bude prichytený priamo pri cudzoložstve s uvedenými osobami. Tryphoninus je názoru, že podľa zákona o potlačení cudzoložstva a s ohľadom na ochranu manželstva je stanovené, že by sa mali považovať za oslobodených mužov; a v dôsledku tejto výhody by sa situácia patrónov nemala zhoršiť. WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 4. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 329.

⁴⁸ D. 40, 10, 4. *Etiam feminae ius anulorum aureorum impetrare et natalibus restitui poterunt.*

⁴⁹ D. 27, 1, 44.

⁵⁰ *Sed si cui quasi liberto, id est inter libertos legatum fuerit, non idcirco legatum amittit, quia postea anulos ab imperatore acceperit: nam honor eius auctus est, non condicio mutata: et ita divi Severus et Antoninus rescripserunt.*

⁵¹ DOBROVIČ, Ľ. Otroctvo v rímskom práve. *Zborník príspevkov z 2. ročníka Jarnej školy doktorandov UPJŠ : 14. – 17. apríl 2015*, Liptovský Ján. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2015, s. 187.

⁵² D. 37, 14 – 15, Codex 6, 4.

⁵³ D. 40, 11, 2. *Interdum et servi nati ex post facto iuris interventu ingenui fiunt, ut ecce si libertinus a principe natalibus suis restitutus fuerit. Illis enim utique natalibus restituitur, in quibus initio omnes homines fuerunt, non in quibus ipse nascitur, cum servus natus esset. Hic enim, quantum ad totum ius pertinet, perinde habetur, atque si ingenuus natus esset, nec patronus eius potest ad successionem venire. Ideoque imperatores non facile solent quemquam natalibus restituere nisi consentiente patrono.* WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 3. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 475.

⁵⁴ MILLER – SARRIS, *The Novels of Justinian. A complete Annotated English Translation*, s. 543. Uvedený názor sa zhoduje s vyššie uvedeným konštatovaním odvodeným na základe analýzy fragmentov Digest.

Justinianske Novely v tomto smere uzavierajú, že ten, kto bol prepustený na slobodu, automaticky spolu so slobodou získava navždy právo nosiť zlatý prsteň. Nie sú potrebné žiadne ďalšie žiadosti alebo formality. V tomto zákone Justinian vyhlasuje, že odteraz sa všetkým oslobodeným otrokom automaticky udeľuje stav slobodného narodenia. Aby sa neohrozili putá patrónstva, ktoré sa považovali za ústredné pre fungovanie rímskej spoločnosti, cisár potvrdzuje, že všetci takto povýšení oslobodení muži zostanú podriadení tradičným záväzkom voči svojmu bývalému majiteľovi, ktorý zostal ich právne uznaným patrónom, ako to vyplýva z *ius annuli aurei*.⁵⁵

Prsteň v ďalšom význame, a to ako pečaťný prsteň, sa v prameňoch rímskeho práva nachádza na viacerých miestach. V dôsledku tejto skutočnosti vieme uskutočniť závery o symbolike používania prsteňa ako prostriedku na overovanie a validáciu právnych úkonov. Skutočnosť, že v prípade prsteňa s pečaťou ide o odlišný typ prsteňa, resp. nejde o prsteň vo význame ozdoby, prípadne usudzujeme, že nejde ani o prsteň vyjadrujúci majetkovú podstatu konkrétnej osoby, potvrdzuje fragment D. 50, 16, 74.⁵⁶ Tento záver potvrdzuje aj explicitné vyňatie pečaťných prsteňov z kategórie ozdôb vo fragmente D. 34, 2, 25, 10.⁵⁷ Fragment D. 28, 1, 22, 2⁵⁸ pojednáva o pečatení závetu pomocou prsteňa poručiteľa. Na ďalšom mieste D. 28, 1, 22, 5⁵⁹ sa uvádza, že pečatiť možno nielen prsteňom, nakoľko muži majú rôzne možnosti. Okrem prsteňa to môže byť čokoľvek, za predpokladu, že to obsahuje rozlišovacie znaky (konkrétnej osoby). Fragment D. 29, 1, 15, 1⁶⁰ hovorí o pečatení závetu vojaka prsteňom, čím tento závet validuje. V tomto kontexte, t. j. že

⁵⁵ Nov 78, 1 *Propterea sancimus, si quis manumittens servum aut ancillam suam cives denunciaverit romanos (neque enim aliter licet), sciat ex hac lege, quia qui libertatem accepit habebit subsequens mox et aureorum anulorum et regenerationis ius, et non iam ex necessitate hoc a principibus postulabit neque indigebit omnino ulla scrupulositate, sed libertatis virtute haec omnia subsequuntur. Hac nostra lege ex praesenti die incohante: non enim aliquid horum quae prius facta sunt perscrutamur, firmamus ergo omnia praecedentia, ut valeant secundum eos quos facta sunt modos. Sed haec quidem sic habere sancimus.*

⁵⁶ *Signatorius anulus "ornamenti" appellatione non continetur.* Rovnako to vyplýva aj z anglického prekladu Digest. WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 4. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 453.

⁵⁷ *Ornamenta muliebria sunt, quibus mulier ornatur, veluti inaures armillae viriolae anuli praeter signatorios et omnia, quae ad aliam rem nullam parantur, nisi corporis ornandi causa: quo ex numero etiam haec sunt: aurum gemmae lapilli, quia aliam nullam in se utilitatem habent.*

⁵⁸ *Si ab ipso testatore anulus accepero et signavero, testamentum valet, quasi alieno signaverim.*

⁵⁹ *Signum autem utrum anulo tantum impressum adhibemus, an vero et si non anulo, verum alio quodam impresso? Varie enim homines signant. Et magis est, ut tantum anulo quis possit signare, dum tamen habeat xaraktura.* Preklad sme realizovali aj s použitím anglických prekladov Digest. V prípade tohto fragmentu sme narazili na rôzne preklady. Watson uvádza, že sa na pečatenie používa čokoľvek, čo obsahuje rozlišovacie údaje. WATSON, A. *The Digest of Justinian*. Vol. 2. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998, s. 360. Scott prekladá tento fragment odlišne, keď uvádza, že prsteň sa považuje na najvhodnejší spôsob pečatenia, nakoľko pečať sa dá vtláčať iba pomocou prsteňa, nakoľko má mať určitý tvar a mať vyryté určité znaky. SCOTT, S. P. *The Civil Law*. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D14_Scott.htm#II.

⁶⁰ *Sicut autem hereditatem miles nuda voluntate dare potest, ita et adimere potest. Denique si cancellaverit testamentum suum vel incidit, nullius erit momenti: si tamen testamentum cancellaverit et mox valere voluerit, valebit ex suprema voluntate. Et ideo cum miles induxisset testamentum suum, mox anulo suo signasset, qui super ea re cogniturus erit considerabit, quo proposito id fecerit: nam si mutatae voluntatis eum paenituisse probabitur; renovatum testamentum intellegitur: quod si ideo, ne ea quae scripta fuerant legi possint, causa irriti facti iudicii potior existimabitur.*

pečatný prsteň slúžil na validáciu a overovanie, možno vykladať aj prípad fragmentu D. 31, 1, 77, 21,⁶¹ kedy z dôvodu ochrany boli kľúče a pečatný prsteň po smrti otca odozdané najstaršej dcére.

Záver

Z vyššie uvedenej analýzy vyplýva, že prsteň v rímskom práve nepredstavoval len dekoratívny predmet, ale multifunkčný právny a spoločenský symbol, ktorého význam sa diferencoval podľa materiálneho vyhotovenia, spoločenského statusu nositeľa a kontextu použitia. Rímske právne pramene, najmä Digesta, zachytávajú prsteň v rôznych právnych situáciách, čím umožňujú rekonštruovať jeho funkčné a normatívne významy.

Prsteň tak vyjadruje symbol alebo znak osobnej cti a príslušnosti k privilegovanej vrstve občanov (napr. senátorov, rytierov či libertínov s *ius annuli aurei*) a reprezentoval štátom uznaný statusový znak a nástroj sociálnej diferenciácie. Táto forma právneho uznania osobného postavenia zároveň reflektuje inštitucionalizované mechanizmy spoločenského vzostupu v rámci rímskeho impéria. Z právneho hľadiska bol prsteň zároveň spôsobilý byť súčasťou majetku jednotlivca, podliehajúceho dedičským mechanizmom, ako aj záložnému právu. Fragmenty Digest potvrdzujú jeho ekonomickú hodnotu a zároveň ukazujú, že právna kvalifikácia prsteňa závisela od jeho hodnoty, pričom menej cenné exempláre mohli byť považované za súčasť bežného odevu. V tomto smere plnil prsteň z drahých kovov, prípadne spolu s drahokamami, symbol bohatstva, ktoré zvyšovalo aj hodnotu a považovanie jeho majiteľa v spoločnosti. Osobitnú kategóriu predstavuje prsteň ako pečatný nástroj, ktorý zohrával kľúčovú úlohu v oblasti autentifikácie právnych aktov. V právnych textoch sa pečatný prsteň objavuje najmä v súvislosti so závetmi, čím nadobúda dôkaznú a validačnú funkciu. Tento aspekt poukazuje na vysoký stupeň formality a dôrazu na identifikovateľnosť osoby, ktorá právny úkon vykonala. V symbolickej rovine nadobúdal prsteň význam aj mimo striktného právneho rámca. Zásnubné prstene, hoci právne nezáväzné, vyjadrovali spoločenské očakávania, morálne záväzky a pod vplyvom kresťanskej ideológie sa stali reprezentáciou vernosti a duchovného puta medzi snúbencami. Tento význam bol ešte zosilnený grafikou prsteňov a literárnymi odkazmi, ktoré formovali kolektívne povedomie o význame prsteňa v medziľudských vzťahoch.

Významová rozmanitosť prsteňa v rímskom práve poukazuje na schopnosť rímskeho právneho systému reflektovať sociálnu realitu prostredníctvom hmotných artefaktov. Prsteň ako právny objekt tak predstavuje paradigmatický príklad prelínania formálnej normatívnosti s neformálnymi kultúrno-symbolickými významami. Jeho výskum zároveň demonštruje potenciál právnych prameňov ako zdroja poznania nielen právnych inštitútov, ale aj spoločenských hodnôt, ideálov a kultúrnych praktík. V tomto zmysle prsteň v rímskom práve nesie v sebe unikátne spojenie medzi právom, spoločnosťou a kultúrou, ktoré pretrvalo v európskej právnej tradícii až do novoveku.

⁶¹ *Pater pluribus filiis hereditibus institutis moriens claves et anulum custodiae causa maiori natu filiae tradidit et libertum eidem filiae, qui praesens erat, res quas sub cura sua habuit assignare iussit. Commune filiorum negotium gestum intellegatur nec ob eam rem apud arbitrum divisionis praecipuam causam filiae fore.*

Symbyly moci v rímskom a kánonickom práve

Veronika Pétiová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Ústav kánonického práva

E-mail: veronika.petiova@flaw.uniba.sk

ORCID: 0000-0002-7910-9097

Symbols of Power in Roman and Canon Law

Abstract:

Authority in law is manifested not only through norms and sanctions, but also through symbols that express authority, power, and position within a hierarchical structure. This paper focuses on the analysis of symbols of power in Roman law, examining their legal, social, and ideological significance, and particularly their reception into current canon law. Roman law, as the foundation of European legal culture, provides a rich set of legal symbols that have also influenced the development of canon law. Canon law adopted and adapted many of these symbols, while at the same time giving them a new – sacred – meaning. The article offers a comparative view of these two legal traditions and points to the continuity and discontinuity in the perception of legal power and its representation.

Keywords: authority; symbol; jurisdiction; Roman law; canon law

Kľúčové slová: moc; symbol; iurisdikcia; rímske právo; kánonické právo

DOI: 10.14712/2464689X.2026.186

Financovanie: Táto publikácia je výstupom grantového projektu GUKPOST/28/2025, názov projektu „Zneužívanie moci a osôb v trestnom kánonickom práve. Historický vývoj, aktuálna právna úprava“. Financované EÚ NextGenerationEU prostredníctvom Plánu obnovy a odolnosti SR v rámci projektu č. 09I03-03-V05-00012.

Úvod

Výrok *Ecclesia vivit iure romano* zaznel už mnohokrát. Je nepochybné, že kresťanstvo v priebehu svojho formovania prijalo množstvo prvkov z rímskeho práva, čo predstavovalo prirodzený vývoj vzhľadom na to, že Cirkev vznikala a rástla v kontexte Rímskej ríše.¹ Recepčia rímskych právnych inštitútov a symbolov v kresťanskom prostredí však neprebíhala mechanicky, išlo o zložitý proces adaptácie, reinterpretácie a teologického prehĺbenia pôvodných významov prevzatých prvkov. Hoci nie je možné vyčerpať všetky rímske symboly, ktoré boli prevzaté v kresťanskej tradícii, cieľom tejto štúdie je poukázať na vybrané symboly moci, ktoré Cirkev používa dodnes, a ktoré možno aspoň čiastočne chápať ako paralely k symbolom známych z rímskej doby.

1. Liturgické rúcho ako symbol moci

Kódex kánonického práva určuje spôsobilých na výkon riadiacej moci v Cirkvi tých, ktorí sú vyznačení posvätným stavom.² Riadiaca moc úzko súvisí s posväcovacou mocou a práve pri úkonoch posväcovacej moci si klerici obliekajú liturgické rúcha. Vďaka tomu, je už vizuálne zrejmé počas vysluhovania sviatostí a svätenín, kto je v danom momente posvätným služobníkom, ktorý je v pozícii vysluhovateľa a kto veriacim, ktorý sviatosť prijíma.

Ak by sme sa pozreli do rímskej tradície, tak už v tých časoch existoval špecifický odev, ktorý sa spájal s úradom. Bola to *toga praetexta*, ktorá sa dostala do popredia najmä v časoch republiky. Nosili ju deti a magistráti.³ V prípade magistrátov tento odev zdôrazňoval posvätnosť ich funkcií a ich úlohu v spravodlivosti a v politickom a náboženskom živote. Vzhľadom na jej farebnú odlišnosť od iných tóg bolo ihneď zrejmé, kto je jej nositeľom. A podobne je tomu aj pri liturgii, kde rúcha ako alba, štóla, ornát či pluviál zdôrazňujú úradnú identitu ich nositeľa, tak ako to bolo aj v prípade *toga praetexta*. Hovorí o tom, že ten kto ich môže nosiť koná preto, že bol ustanovený do cirkevného úradu, ku ktorému prináležia.

Ďalšiu paralelu môžeme nájsť vo farebnom odlíšení rúch cirkevných hodnostárov. Spurrell vidí odkaz na rímsku tradíciu v prípade biskupskej sutany, ktorá podobne ako *toga praetexta* obsahuje purpurové prvky.⁴

Odlíšenie rúch používaných pri liturgii a tzv. klerického civilu nebolo v Cirkvi od počiatku. Po Konštantínovskom obrate a zmene vzťahu medzi Cirkvou a štátom sa biskupi zaradili medzi najvyšších úradníkov Rímskej ríše do skupiny *illustres*. Pápež získal titul *nobilissimus*. Každá z týchto hodností mala svoje vlastné oficiálne odevy a insígnie, a keďže

¹ Porov. PENNINGTON, K. Canonical jurisprudence and other legal systems in the medieval and early modern periods. In: *Diritto Canonico e culture giuridiche nel centenario del Codex Iuris Canonici del 1917. Atti del XVI Congresso Internazionale della Consociatio Internationalis Studio Iuris Canonici Promovendo, Roma 4 – 7 ottobre 2017*. Roma: EDUSC, 2019, s. 109.

² Porov. kán. 129 § 2 CIC.

³ Porov. D. 34,2,23,2. V prípade magistrátov bola *toga praetexta* aj znakom ich právomoci, ktoré boli označované ako *imperium* – moc s právom ukladať tresty, riadiť vojenské a súdne záležitosti (porov. D.1.1.1.1 a D.2.1.1).

⁴ Porov. SPURRELL, M. *The Symbolism of Medieval Churches: An Introduction*. New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2020, s. 56.

biskupi boli medzi týmito hodnosťami, získali nárok na ich nosenie.⁵ V štvrtom storočí ešte neexistoval rozdiel medzi liturgickým a každodenným oblečením. Biskupi nemali odlišný odev pri liturgii a v bežnom živote. Napríklad štóla bola vnímaná ako civilný úradný šál a nie špecifický liturgický odev. Keď sa neskôr v šiestom – siedmom storočí menila móda u laikov pod vplyvom oblečenia, ktoré nosili barbari, tak klérus si zachoval starorímske oblečenie. Tak sa z bežného odevu postupne stali liturgické rúcha.⁶ Až neskôr prišlo aj u kléru k odlišeniu civilného oblečenia a liturgických rúch.

Kánonické právo v súčasnosti v kán. 284 CIC predpisuje nosenie duchovného odevu podľa stanovených pravidiel. V liturgii sú klerici povinní používať liturgické rúcha, ktoré je podľa kán. 929 primerané posvätnosti úkonu. Toto oblečenie má v Cirkvi funkciu nielen estetickú, ale najmä právno-symbolickú: vyjadruje právne uznaný stav nositeľa a jeho oprávnenie konať v mene Cirkvi.⁷

2. Biskupské insígnie a ich inšpirácie

Nositeľmi riadiacej moci v Cirkvi sú najčastejšie biskupi, primárne Pápež ako rímsky biskup a diecézny biskup,⁸ ktorí sú najpočetnejšou skupinou zo všetkých ordinárov. Práve na biskupoch si môžeme všimnúť viaceré symboly moci, ktoré majú svoje inšpirácie a paralely v rímskej tradícii. Berla, prsteň, mitra a pektorál sú dnes základnými biskupskými insígniami. V rímskom práve poznáme viacero predmetov, ktoré niesli porovnateľný význam. Je to aj preto, že biskupom bola za vlády Konštantína udelená súdna právomoc v civilných kauzách a ich rozhodnutia boli uznané štátom. Ide napríklad o situácie, kedy bolo možné legitímne prepustenie otroka na slobodu pred biskupom.⁹

Biskupská berla, ktorá je symbolom pastierskej úlohy biskupa, ale aj jeho moci trestať, symbolizuje úlohu, zverenú ordinárom: „Ten, kto stojí na čele v Cirkvi, má s pastoračnou láskou, príkladom života, radou a povzbudením a ak je to potrebné aj uložením alebo vyhlásením trestov, chrániť a podporovať dobro samotného spoločenstva a jednotlivých veriacich a to podľa predpisov zákona, ktoré sa má vždy uplatňovať s kánonickou miernosťou a to so zreteľom na obnovenie spravodlivosti, nápravu vinníka a odstránenie pohoršenia.“¹⁰ Táto z biskupských insígnií môže mať viacero inšpirácií z obdobia, kedy sa kresťanská tradícia utvárala, preto sme sa rozhodli poukázať na niektoré z nich.

Svoj pôvod a inšpiráciu môže mať aj v Starom zákone, v podobe Mojžišovej palice, ktorou viedol jemu zverený ľud.¹¹ Prípadne v *lituus*, ktoré sa používalo pri náboženských kultoch Rimanov a bolo charakteristické zahnutým koncom. Svoj predobraz môže mať

⁵ Porov. LUPI, J. Pontifical insignia: the origin and use. *Melita Theologica*, 1969, Vol. 20, No. 2, p. 45. [online] [cit. 2026-02-21] Dostupné na: <https://www.um.edu.mt/library/oar/bitstream/123456789/25902/1/MELITA%20THEOLOGICA%2020-2%20-%20A2.pdf>.

⁶ Porov. DIX, G. *The shape of the liturgy*. Glasgow: Dacre Press Westminster, 1949, s. 399.

⁷ Porov. kán 831 § 1 CIC 1983.

⁸ Porov. kán. 381 § 1 a 332 § 1 CIC 1983.

⁹ Porov. PLOCHL, W. M. *Storia del Diritto Canonico vol. I. Dalle origini della Chiesa allo scisma del 1054*. Milano: Massimo, 1963, s. 89.

¹⁰ Kán. 1311 § 2 CIC 1983.

¹¹ Porov. DULAHEY, M. *I simboli cristiani*. Milano: Edizioni San Paolo, 2004, s. 107.

aj vo *fascēs*, ktoré boli zväzkami prútov, ktoré niesli *lictōres*¹² pred magistrátmi. Keď sa niesli mimo Ríma bola v nich zaťatá sekera ako vyjadrenie práva trestať *ius gladii*. V Ríme bola z nich sekera odstránená ako uznanie práva rímskeho občana na odvolanie sa proti rozhodnutiu magistráta.

Prsteň bol v rímskom práve znakom právnej subjektivity, dôstojnosti a práva pečatiť dokumenty. Prsteň s pečaťou (*sigillum*) bol atribútom úradníkov, sudcov a patricijov.¹³ V cirkvi sa biskupský prsteň stal symbolom duchovného manželstva¹⁴ s diecézou a právomocou udeľovať sviatosti a vydávať záväzné rozhodnutia. Dnes je jednou z najzreteľnejších biskupských insígnií, keďže ho biskup v Latinskej cirkvi nosí neustále, nielen počas liturgie. Napriek tomu, že biskupský prsteň má zrejme svoje inšpirácie u Rimanov, ktorý poznali napríklad zásnubné prstene, po prvý krát je zaznamenaný ako špecifický symbol úradu biskupa v roku 633.¹⁵ Pečať, ktorá bola často súčasťou prsteňa, bola v Ríme znakom právnej záväznosti dokumentu. V Cirkvi sa používa biskupská a pápežská pečať na overovanie právnych aktov a listín, čím sa zachováva kontinuita právnej symboliky, aj keď dnes už nie vo forme pečatného prsteňa.

Biskupovi je zverená aj učiacia úloha v Cirkvi. Jedným z jej symbolov je katedra. Biskupský stolec *cathedra* sa podľa IV. lateránskeho koncilu stáva „trónom učenia a súdu“.¹⁶ Inštalácia biskupa do katedry je právnym aktom podľa kán. 382 §1 CIC 1983, čo priamo nadväzuje na rímsku prax *inauguratio*. Svoju inšpiráciu a predobraz môže nájsť v *sella curulis*, ktorá bola miestom výkonu magistrátovho úradu.¹⁷ *Sella curulis* bola v Ríme viac než len funkčný nábytok. Išlo o symbol právomoci, ktorá bola štátu vlastná a ktorou poveroval vybraných jednotlivcov – magistrátov s výkonnou, vojenskou alebo súdnou právomocou. Táto sklápacia stolička predstavovala *insigne imperii* – znak štátnej autority.¹⁸ Konštrukčne išlo o krížovo sklápaciú stoličku bez opierky, zhotovenú z dreva, kovu alebo slonoviny, často ozdobenú bronzovými ornamentmi. Mobilita stoličky symbolizovala pohyblivosť a dostupnosť úradníka – jeho prítomnosť na verejných priestranstvách, fórach, v súdoch alebo na vojnových výpravách. Používanie *sella curulis* bolo viazané na výkon verejného úradu *imperium*. Úradník, ktorý ju používal, mal právo udeľovať rozkazy, predsedáť zhromaždeniam a súdiť. Prítomnosť tejto stoličky počas verejných obradov alebo súdnych konaní signalizovala, že rozhodnutia prijaté v tomto priestore majú právnu

¹² Liktori, ktorí sprevádzali najprv kráľa a neskôr aj magistrátov v mnohom evokujú dnešné slávnostné liturgické sprievody. Na čele ide asistencia s krížom a sviecami, ostatní miništranti a nakoniec kňaz, ktorý predsedá liturgickému zhromaždeniu.

¹³ Porov. DAŇOVÁ, M. *Rímske umenie II. Rímsky šperk*. Trnava: FF TU, 2012, s. 17.

¹⁴ Už v klasickej dobe sa výnimočne môžeme stretnúť s odovzdávaním zásnubného prsteňa, aj keď je zrejme, že nešlo o obvyklú alebo nevyhnutnú časť zásnub. Bližšie k tomu pozri: TREGGIARI, S. *Roman marriage: Iusti Coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian*. New York: Oxford University Press, 1991, s. 148 – 149.

¹⁵ Porov. Synoda v Toledu, kán. 28 a DIX, *op. cit.*, s. 413.

¹⁶ IV. lateránsky koncil, kán. 3.

¹⁷ Títus Lívius vo svojom diele *Ab Urbe Condita*, 1.8, uvádza, že *toga praetexta* aj *sella curulis* neboli pôvodne rímske, ale prebraté od Etruskov. „*Alii ab numero auium quae augurio regnum portenderant eum secutum numerum putant. me haud paenitet eorum sententiae esse quibus et apparitores hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga praetexta sumpta est, et numerum quoque ipsum ductum placet, et ita habuisse Etruscos quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint...*“

¹⁸ Porov. CARANDIBI, A. *Atlante di Roma antica*. Milano: Electa, 2012, s. 487 – 488.

platnosť.¹⁹ Schiavone poukazuje na fakt, že tam kde sa v danom momente *sella curulis* nachádzala, tam sa nachádzala aj verejná autorita, ktorá ju používala a v danom momente mohla konať s mocou.²⁰ Kým dnes túto pohyblivosť výkonu moci katedra nepredstavuje, práve naopak do popredia sa dostáva jej statickosť. Katedra predstavuje pevný bod, z ktorého je možné vyučovať právnu nauku. Táto transformácia vychádza aj zo situácie, z ktorou bolo potrebné sa vysporiadať v kontexte očisťovania kresťanskej náuky. Tá bola už od prvých storočí vystavená vplyvu rozličných heréz.

Aj keď *sella curulis* ako konkrétny predmet nebola priamo prevzatá do kresťanskej tradície, jej symbolická logika – stolička ako znak verejnej autority – našla hlbokú odozvu v inštitúcii biskupskej *cathedry*. Už v starokresťanskej dobe sa *cathedra episcopalis* stáva centrálnym znakom jurisdikcie a učiteľského úradu biskupa.²¹

3. Symboly moci v architektúre

V prvopočiatoch sa cirkevné spoločenstvo stretávalo v súkromných domoch. Bolo to najmä z dôvodov toho, že ešte nebol taký počet veriacich, aby potrebovali zvláštnu štruktúru, ale aj z obáv a ochranou pred prenasledovaniami. Keď to postupne okolnosti umožňovali, začali kresťania budovať aj miesta na stretávanie. Najmä za vlády cisára Konštantína po Milánskom edikte sa začalo s výstavbou bazilík, ktoré pozostávali zo štvorcovej auly, rozdelenej viacerými stĺporadiami a apsidou na konci. Táto voľba sa zámernie odchyľuje od rímsky a gréckych chrámov z dôvodu funkcionality. Podobne ako v jeruzalemskom chráme, aj tu do svätyne vstupovali iba kňazi a ľud zostával vonku.²² Aj v súčasnosti je presbytérium miestom, kde sa počas liturgie nachádza iba vysluhovateľ sviatosti a asistencia. Laici vstupujú do tohto priestoru iba výnimočne, napr. pri prednášaní liturgických čítaní.

Katedrála nebola len miestom, kde bola umiestená biskupská katedra ako symbol učiacej moci, ale kombinuje liturgický a priestor výkonu moci, čo kopíruje rímsku prax výkonu súdnej moci na verejných fórach. Dnes katedrála nepredstavuje iba miesto liturgických slávení, aj keď je na túto úlohu využívaná najčastejšie. Aj u nás na Slovensku sa poslednej dobe stretávame napríklad so zverejnením mien nových biskupov v katedrálach a konkatedrálach. Prípadne aj predstavenie nového Pontifika Cirkvi a svetu na priečelí Svätopeterskej baziliky je situáciou kedy chrám neslúži iba ako liturgický priestor.

4. Gestá ako prejav moci

V rímskom práve hrali neverbálne gestá významnú právnu úlohu. Najznámejším príkladom je gesto ruky pri *stipulatio* bolo formálnom ústnom právnom úkone, kde gesto súhlasného prijatia (často vo forme dotyku alebo vztýčeného prsta) malo právne záväzný charakter.²³ Podobne významné bolo gesto *dextrarum iunctio* – podanie si pravých rúk,

¹⁹ Porov. ROTONDI, G. *Leges publicae populi Romani*. Milano: Hoepli, 1912, s. 198.

²⁰ Porov. SCHIAVONE, A. *Ius. L'invenzione del diritto in Occidente*. Torino: Einaudi, 2005, s. 123.

²¹ Porov. MAZZA, E. *La liturgia della penitenza nella storia. Le grandi tappe*. Bologna: Edizioni Dehoniane, 2013, s. 55 – 56.

²² Porov. BAUDRY, G. *Simboli cristiani delle origini, I – VII secolo*. Milano: Editoriale Jaca Book, 2009, s. 204.

²³ Porov. WATSON, A. *Rome of the Twelve Tables: Persons and Property*. Princeton: Princeton University Press, 1975, s. 88 – 91.

ktoré sa uplatňovalo najmä pri uzatváraní manželstva ako symbol vzájomného súhlasu a spoločenského zjednotenia.²⁴ V ikonografii a verejných nápisocho sa táto forma objavuje ako vizuálny znak zmluvy, záväzku a legitimity.²⁵

Ruka bola v rímskej kultúre znakom autority, prísahy a záväznosti. Jej význam ako nástroja verejného aktu sa preniesol aj do kresťanskej liturgickej a kánonickoprávnej praxe. Osobitne dôležitá je recepcia tohto symbolu v gestách vkladania rúk *impositio manuum*, ktoré Cirkev prevzala do sviatostnej a právnej praxe – predovšetkým pri udeľovaní sviatostí posvätného rádu.

Gesto *impositio manuum* sa objavuje už v Novom zákone²⁶, kde symbolizuje odovzdanie Ducha Svätého a poverenie službou. V latinskej teologickej a právnej tradícii sa následne vyvinulo do formálneho aktu prenesenia právomoci – *traditio officii*. Je považované za podstatný prvok sviatosti svätenia, a teda nejde len o duchovný znak, ale aj kánonickoprávny úkon, pretože spôsobuje konštitutívne začlenenie do hierarchickej štruktúry Cirkvi.²⁷ Pri vysviacke biskupa má byť vkladanie rúk vykonané výlučne vysväcujúcim biskupom a spolusvätitelmi, čo podčiarkuje nielen jednotu episkopátu, ale aj kánonickú legitimitu aktu.

Záver

Recepciou rímskych symbolov moci sa kresťanstvo neodklonilo od evanjelia, ale transponovalo antickú mocenskú symboliku do duchovného priestoru. Rímske právo a jeho gestá, znaky úradu a verejné formy výkonu moci boli v Cirkvi reinterpretované – z nástroja štátnej autority sa stali znaky služby a posvätenia. Kánonické právo pritom nezostáva len teologickým systémom, ale zachováva právny realizmus rímskej tradície. Táto komparácia ukazuje, že symbol v práve nie je len dekoratívny prvok, ale funkčný znak, ktorý nesie právny účinok, integritu úradu a normatívnu silu.

²⁴ Porov. TREGGIARI, *op. cit.*, s. 167 – 170.

²⁵ Porov. PICCALUGA, G. La dextrarum iunctio nella simbologia romana. *Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia*, 1965 – 1966, Vol. 38, s. 103 – 123.

²⁶ Porov. Sk 6,6; 1 Tim 4,14.

²⁷ Porov. FRAUSINI, G. *La teologia del sacramento dell'ordine. Nell'iter di revisione postconciliare dei riti di Ordinazione*. Assisi: Cittadella, 2019, s. 58.

Between Roman Law and Law Codification in Interwar Poland. The Case of Ignacy Koschembahr-Łyskowski

Grzegorz Nancka

University of Silesia in Katowice, Faculty of Law and Administration,

E-mail: grzegorz.nancka@us.edu.pl

ORCID: 0000-0002-9911-7473

Abstract:

The article aims to present the multidimensional activity of Ignacy Koschembahr-Łyskowski as a professor of Roman law and a member of the Codification Commission of the Republic of Poland. Based on archival sources, the course of his professional career is presented in a synthetic overview. An analysis of his scientific achievements shows the fundamental methodological assumptions relating to his perception of the role of Roman law at the outset of the 20th century. His views on the mutual relationships between Roman law and ABGB are also presented. Considerable attention is given to his participation in the work of the Codification Commission of the Republic of Poland and its reception. The discussion also addresses ‘the basic concept of the law of obligations’ and the draft of the general provisions of civil law authored by this scholar. The subsequent fate of the drafts prepared by Koschembahr-Łyskowski is also indicated.

Keywords: Roman law; law codification; Codification Commission of the Republic of Poland; civil law

DOI: 10.14712/2464689X.2026.187

Funding: This research was funded in whole or in part by National Science Centre, Poland (Grant number: 2023/49/B/HS5/03277).

1. Ignacy Koschembahr-Łyskowski – life and legacy

Ignacy Koschembahr-Łyskowski was undoubtedly a scholar with significant scientific and organizational achievements. He came to be remembered as a Romanist associated with the University of Warsaw, and previously with the Universities in Lviv and Freiburg.¹ Koschembahr-Łyskowski obtained a thorough education at the Faculty of Law in Berlin, participating in classes given by such authorities as Heinrich Brunner, Levin Goldschmidt, Paul Hinschius, Alfred Pernice, Adolf Wagner, Theodor Mommsen or Rudolf von Gneist.² As he recalled, his scientific commitment was recognised by H. Brunner, who invited him to take part in the publication of ‘Monumenta Germaniae Historica’. As a recent graduate, Koschembahr-Łyskowski declined. His intention was to focus on Roman law. In his memoirs written during World War Two, he made no secret of the fact that his decision was motivated by the aspiration of securing an appointment at the University in Cracow and Lviv.³

Before he committed himself to the scholarly career, he passed a referendary examination in 1888 and completed a 9-month judicial internship, during which he was assigned to work in a poviats court in Altlandsberg near Berlin.⁴ Also in 1888, Koschembahr-Łyskowski passed the doctoral examination, submitting a thesis ‘Die collegia tenuiorum der Römer’.⁵ A few years later, most likely in 1894, he completed his habilitation based on a thesis ‘Die Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht’,⁶ though the issue of his habilitation degree raises considerable doubts.⁷ There is no doubt that the scholar was at the University in Freiburg in 1895–1900. In 1900, he moved to Lviv, where he was promoted to full professor in 1906. However, this did not occur without complications. Despite his efforts in 1903, Koschembahr-Łyskowski was not appointed a full professor of Roman law at that time.⁸ Finally, in 1915, the scholar moved to Warsaw, where

¹ As regards the life of Koschembahr-Łyskowski, see GREBIENIOW, A. Ignacy Koschembahr-Łyskowski – profesor Uniwersytetu Fryburskiego (1895–1900) [Ignacy Koschembahr-Łyskowski – professor at the University of Freiburg (1895–1900)]. *Kwartalnik Prawa Prywanego*, 2015, R. 24, No. 2, pp. 249–284; IDEM, Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage. In: BEGGIO, T. – GREBIENIOW, A. (eds.). *Methodenfragen der Romanistik im Wandel. Paul Koschakers Vermächtnis 80 Jahre nach seiner Krisenschrift*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2020, pp. 165–210; VESPER, E. M. *Ignacy Koschembahr-Łyskowski. Polski romanista przełomu XIX i XX wieku [Ignacy Koschembahr-Łyskowski. Polish Romanist at the turn of the 19th and 20th centuries]*, Białystok, 2019 (unpublished doctoral thesis); WOŁODKIEWICZ, W. Ignacy Koschembahr-Łyskowski – romanista, cywilista, kodyfikator [Ignacy Koschembahr-Łyskowski – Romanist, civil law expert, codifier]. *Studia Iuridica*, 1995, No. 29, pp. 51–58.

² Archive of the University of Warsaw, Legacy of Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Studies at the University of Berlin, judicial internship, professor of Roman law in Freiburg, File no. Sp. 19/3, p. 7.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem.

⁵ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, I. *Die collegia tenuiorum der Römer*. Berlin: R. Nietschmann, 1888; See Archive of the University of Warsaw, Legacy of Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Studies at the University of Berlin, judicial internship, professor of Roman law in Freiburg, File no. Sp. 19/3, p. 7.

⁶ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, I. *Die Theorie der Exceptionem nach klassischen römischen Recht*. Berlin: J. Guttentag, 1893.

⁷ See KOREDCZUK, J. Przyczynek do sprawy habilitacji Ignacego Koschembahr-Łyskowskiego we Wrocławiu [A contribution to the case of Ignacy Koschembahr-Łyskowski’s habilitation in Wrocław]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, 2004, No. 288, pp. 191–207.

⁸ NANCKA, G. O votum separatum w obronie Ignacego Koschembaha-Łyskowskiego w 1903 r. złożonym, czyli o sporze o zwyczajną profesurę z prawa rzymskiego na Uniwersytecie we Lwowie [On the votum separatum in defense of Ignacy Koschembahr-Łyskowski in 1903, that is, on the dispute over an

he remained until his death. He became affiliated with the University of Warsaw. He held many honourable positions there, including the office of rector in 1923–1924.⁹

In addition to the scientific, didactic and organizational academic activity, Koschembahr-Łyskowski became involved in work on the unification and codification of law in reborn Poland. He was appointed to the Codification Commission of the Republic of Poland at the time of its creation in 1919. He participated in the Commission's work until the outbreak of World War Two.¹⁰ He became its deputy president after Ernest Till's death in 1927. Among his various activities in the Commission, acting as deputy chairperson of the civil law section, rapporteur of the subcommission on the general part of the civil code and chairing the family law subsection are particularly noteworthy.¹¹ However, no workshop materials related to Koschembahr-Łyskowski's activity in the Codification Commission of the Republic of Poland have been preserved in his legacy held in the Archive of the University of Warsaw.¹² The archive contains only a note in which the scholar identified the members of the Commission with whom he maintained cordial relations. They were Franciszek X. Fierich, Bolesław Pohorecki, Karol Lutostański, Władysław L. Jaworski, Stanisław Bukowiecki, Józef Skąpski and Zygmunt Nagórski.¹³

Given the course of Koschembahr-Łyskowski's life, it seems reasonable to pose a question about combining intense studies on Roman law with codification activity. An interesting question is in which area he was better able to develop professionally, attain more notable accomplishments, and how these two areas of scientific activity affected each other. Another issue is how his activity as codifier influenced the process of lawmaking in interwar Poland and whether he authored drafts of provisions that were significant in terms of the development and evolution of law in Poland in the 20th century.

2. The school of classical Roman law and the crystallization of methodological assumptions

Ignacy Koschembahr-Łyskowski stood out from other Romanists of his time for his manner of perception of Roman law. The scholar was undoubtedly aware that he lived in the waning days of pandectistics, which was not a particularly obvious attitude at the turn of the 20th century.¹⁴ A considerable portion of the scientific community of the time was still bound by 'a corset' imposed by the pandectists.¹⁵ Numerous scholars failed to

ordinary professorship in Roman law at the University of Lviv]. *Z Dziejów Prawa*, 2019, Vol. 12, No. 20, pp. 315–328.

⁹ Archive of the University of Warsaw, Legacy of Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Studies at the University of Berlin, judicial internship, professor of Roman law in Freiburg, File no. Sp. 19/3, p. 7; see VESPER, *op. cit.*, p. 28.

¹⁰ VESPER, *op. cit.*, p. 45.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Archive of the University of Warsaw, Legacy of Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Codification Committee, File no. Sp. 19/3, (lack of pagination).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ See GIARO, T. Europa und das Pandektenrecht. *Rechtshistorisches Journal*, 1993, No. 12, pp. 339–341; see also WOJCIECHOWSKI, R. O pojęciu pandektystyki [On the concept of pandectics]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, 2004, No. 290, pp. 25–38.

¹⁵ KUPISZEWSKI, H. *Prawo rzymskie a współczesność [Roman law and the modern world]*. Kraków, 2013, p. 105; see SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku [The great civil codifications of the 19th century]*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1973, p. 159.

recognize the change in status of Roman law, which had occurred in the science of the time. It remained preferable to continue viewing it as a generally applicable discipline rather than acknowledging it as a historical one. The patterns learnt in the second half of the 19th century were widespread and the Romanists trained in that tradition showed no inclination to revise their perspectives.¹⁶

Coming from Freiburg to Lviv in 1900, Koschembahr-Łyskowski exhibited a truly unique stance in this regard. It became apparent through the substance of his lecture ‘Prolegomena do historii prawa rzymskiego’ [Prolegomena to the history of Roman law], given to inaugurate his activity at the University in Lviv.¹⁷ The lecture aimed to compare the achievements of Roman jurisprudence with their legacy in contemporary times. He recognized that Roman jurists were fully aware that acts cannot be exhaustive in nature, meaning they cannot anticipate every conceivable situation. He opposed the perfection of Roman jurisprudence to the 19th century science of law. He believed that codifiers of his time created numerous, very case-specific and detailed laws, thus going against the assumptions developed by Roman jurisprudence.¹⁸

The problem Koschembahr-Łyskowski identified in the operation of jurisprudence of his time was the overly literal interpretation of laws. The Romanist observed that in seeking a solution, the connection between an act and the needs of practical life was being overlooked.¹⁹ His point of view was entirely different. He believed that law should be founded ‘on a scientific basis, that is, on concepts and institutes, not on paragraphs, and secondly, the conformity of those concepts and institutes with the will of the legislator is to be determined by interpretation, which will regard the needs of practical life as a tool for interpreting an act.’²⁰ He added that the concepts and institutes known to Roman law should serve as the starting point for those considerations.²¹

The question is how Koschembahr-Łyskowski perceived the role and significance of Roman law at the turn of the 20th century. Assuming the perspective of, among others,

¹⁶ See, for example: BODURA, E. Das „antipandektistische Manifest“ von Leonard Pięta. Zur nichtpandektistischen Strömung der galizischen Romanistik in der zweiten Hälfte des XIX. Jh. *Pázmány Law Review*, 2021, Vol. 8, No. 1, pp. 95–121.

¹⁷ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, I. Prolegomena do historii prawa rzymskiego (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900) [Prolegomena to the History of Roman Law (Introductory lecture upon assuming the chair of Roman law at the University of Lviv on October 23, 1900)]. *Przegląd Prawa i Administracji*, 1900, Vol. 25, No. 11, pp. 849–861; More details on the subject: NANCKA, G. *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939* [In search of new research directions. Roman law in the pages of “Przegląd Prawa i Administracji” (Review of Law and Administration) in the years 1876–1939]. Warszawa: C.H. Beck, 2024, pp. 79–86.

¹⁸ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, Prolegomena do historii prawa rzymskiego (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 850; KUPISZEWSKI, *op. cit.*, pp. 141–145; NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, p. 82.

¹⁹ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, Prolegomena do historii prawa rzymskiego (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 851; NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, pp. 83–84.

²⁰ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, Prolegomena do historii prawa rzymskiego (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 851.

²¹ *Ibidem*.

Ernst Emanuel Bekker, Moriz Wlassak, Paul Frédéric Girard, or Alfred Pernice, he advocated for adopting the approach he described as ‘the school of classical Roman law.’²² He assigned two primary tasks to it.²³ The first task was the cognition of classical Roman law, which was intended to facilitate the examination of Justinian’s law distorted by interpolations.²⁴ The second task was the criticism of Roman law.²⁵ He argued that ‘Roman law can still render us excellent services, and precisely, serving as a model of rigorous legal method, it can lead us to new law, which everyone talks about today, yet no one knows, and the creation of which no one wants to undertake.’²⁶

His lecture formulated another important research proposition referring directly to the domestic science of law: ‘Our first task is to create Polish monographic literature based on sources and original studies. It is not merely a matter of demonstrating to foreigners that we also have our own original legal literature, but to an even greater extent, it is a matter of upbringing for the entire nation.’²⁷ He pointed out that ‘the original legal literature is therefore to contribute, together with other branches of science, to the general upbringing of the nation, and specifically to upbringing to the highest degree, upbringing to comprehend and understand ideas on a positive basis.’²⁸

He developed his methodological assumptions in 1908,²⁹ when he formulated a view that the methodology of research on Roman law should have three characteristic features. The first feature was the assumption that it was necessary to understand Roman law in the form in which it was created at the time of its origin, taking into account all the circumstances considered during its formation. The second feature was a critical study of the sources of Roman law. The third one should consist of grounding the reconstruction of Roman law in the entire source material. This entailed a prohibition on selecting sources to justify a predetermined thesis.³⁰

²² Ibidem, p. 856

²³ See KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, I. *Die deutsche Schule des klassischen römischen Rechts. Zugleich ein Beitrag zur Beurteilung der Bedeutung des römischen Rechts für modernene Rechte*. Fribourg: Imprimerie et librairie de l’oeuvre de Saint Paul, 1898; see also GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor* Ignacy Koschembahr-Lyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage, p. 175.

²⁴ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *Prolegomena do historii prawa rzymskiego* (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 857.

²⁵ Ibidem, p. 858; see NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, p. 83.

²⁶ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *Prolegomena do historii prawa rzymskiego* (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 860; see NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, p. 84.

²⁷ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *Prolegomena do historii prawa rzymskiego* (Wykład wstępny przy objęciu katedry prawa rzymskiego w uniwersytecie lwowskim dnia 23. paźdź. 1900), p. 861.

²⁸ Ibidem.

²⁹ See ŁYSKOWSKI, I. *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego* [Two new studies on Roman private law]. *Przegląd Prawa i Administracji*, 1908, Vol. 33, No. 5, pp. 329–353; IDEM, *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego (ciąg dalszy)* [Two new studies of Roman private law (continued)]. *Przegląd Prawa i Administracji*, 1908, Vol. 33, No. 6, pp. 443–456; IDEM, *Dwa nowe opracowania rzymskiego prawa prywatnego (ciąg dalszy)* [Two new studies of Roman private law (continued)]. *Przegląd Prawa i Administracji*, 1909, Vol. 34, No. 1, pp. 53–77.

³⁰ See NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na łamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, pp. 87–96.

3. From Roman law to ABGB

In 1911, the centenary of the coming into force of ABGB was commemorated. This provided an impetus for Koschembahr-Łyskowski to publish a commemorative study,³¹ in which he posed a question: what is the position of Roman law in ABGB, given that a large number of principles of Roman law were included in ABGB?³²

Koschembahr-Łyskowski had no doubt that classical Roman law served as a valuable signpost in the context of Austrian law codification. It facilitated the formulation of the principles of natural law underpinning the Austrian code.³³ However, the thought of Roman law was adopted only when it corresponded to contemporary circumstances.³⁴ There was a widespread belief that ABGB was derived from natural law, its compatibility with natural law was affirmed, and the provisions were frequently justified through reference to Roman law or Roman law was explicitly rejected in a specific issue.³⁵

The determination of the position of Roman law in ABGB was not a straightforward matter. Koschembahr-Łyskowski believed that the substantial preparation of the codifiers was a contributing factor. A significant problem lay in their lack of relevant historical-legal education. Consequently, the codifiers failed to determine the position of Roman law with regard to codification and were unable to comprehend the evolution of law.³⁶ This was due to the reform of legal studies implemented in 1810 by J. Zeiler, which limited the number of classes in Roman law. It coincided with the era of codification and, in the opinion of

³¹ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, I. O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego [On the position of Roman law in the general civil law of the Austrian Empire]. *Przegląd Prawa i Administracji*, 1911, No. 36, pp. 659–725; More details on the subject: NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach "Przeglądu Prawa i Administracji" w latach 1876–1939*, pp. 96–104.

³² KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 663; see SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, pp. 41–43; OZÓG, J. Prawo rzymskie jako środek tłumaczenia ABGB – kilka uwag w setną rocznicę stulecia [Roman law as a means of interpreting the ABGB – a few remarks on the centenary]. *Palestra*, 2011, Nos. 11–12, pp. 193–198.

³³ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 672; see GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor* Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage, pp. 183–184; SÓJKA-ZIELIŃSKA, *Wielkie kodyfikacje cywilne XIX wieku*, pp. 43–47; see also: DZIADZIO, A. Powstanie austriackiego kodeksu cywilnego ABGB i jego twórca [The creation of the Austrian Civil Code (ABGB) and its creator]. *Prawo i Więź*, 2022, No. 4, pp. 449–474.

³⁴ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 672; See PFAFF, L. Ueber die Materialien des allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuches. *Zeitschrift für das Privat- und öffentliche Recht der Gegenwart*, 1875, No. 2, p. 287; IDEM, *Rede auf Franz von Zeiller gehalten am 26. April 1891 bei der Enthüllung der in den Universitäts-Arkaden aufgestellten büste Zeillers*. Wien: Manz, 1891, p. 13; STINTZING, R. – LANDSBERG, E. *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, Bd. 3. München-Leipzig: R. Oldenbourg, 1898, pp. 435–486.

³⁵ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 674; See NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach "Przeglądu Prawa i Administracji" w latach 1876–1939*, p. 98.

³⁶ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 676; See NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach "Przeglądu Prawa i Administracji" w latach 1876–1939*, p. 98.

Koschembahr-Lyskowski, the reform resulted in the production of officials lacking broader perspectives.³⁷

Determining the mutual relation between Roman law and ABGB, Koschembahr-Lyskowski formulated an argument that ‘classical Roman law serves as a comparative tool for interpreting an universal civil act in cases where an universal civil act embraced the leading concepts of Roman law.’³⁸ It meant that Roman law was an indirect means of interpreting ABGB and there was a legal relationship based on a factual relationship between Roman law and ABGB. The essence of the relationship lay precisely in the fact that ABGB adopted the leading thought of classical Roman law. Koschembahr-Lyskowski argued that in all cases where a factual relationship existed, there was also a legal relationship, and thus Roman law functioned as a comparable instrument for interpreting the Austrian civil act. This gave rise to the need to specify situations in which there existed a factual and a legal relationship because it determined the extent to which Roman law could be an indirect tool for interpreting ABGB. In the opinion of Koschembahr-Lyskowski, this view entailed that classical Roman law was only a signpost for the interpretation of ABGB, which protected us from a wrong path we might take if we did not use this signpost.³⁹ It was clear from the argument presented by Koschembahr-Lyskowski that he understood the relevance of Roman law in a functional manner. It was intended as a tool for interpreting Austrian civil law.⁴⁰

Koschembahr-Lyskowski defended his argument by referring to the assertions of 19th century scholars. He did not support the arguments put forward by F. K. von Savigny on contemporary Roman law or the phrase ‘through Roman law above Roman law’ promoted by R. Ihering. He coined his own maxim: ‘alongside Roman law and with constant comparison to Roman law, modern law, and therefore the universal civil act’ specifying the method of treating Roman law not only in civil studies, where it was intended to be a means of interpreting law, but also in comparative studies – where it was intended to be a comparative criterion.⁴¹ He pointed out that ‘In this way, modern law will gain its rightful independent foundation, while Roman law is our compass, our signpost for the interpretation and development of modern law.’⁴²

³⁷ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 675; See PFAF, *Rede auf Franz von Zeiller gehalten am 26. April 1891 bei der enthüllung der in den Universitäts-Arkaden aufgestellten büste Zeillers*, pp. 25–27.

³⁸ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 693.

³⁹ Ibidem, pp. 693–694.

⁴⁰ GIARO, T. Dogmatyka a historia prawa w polskiej tradycji romanistycznej [Dogmatics and legal history in the Polish Romanist tradition]. *Prawo Kanoniczne*, 1994, Vol. 37, No. 3–4, p. 94; NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, p. 100.

⁴¹ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 708; see GIARO, Dogmatyka a historia prawa w polskiej tradycji romanistycznej, p. 94; NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, p. 102.

⁴² KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, O stanowisku prawa rzymskiego w powszechnej ustawie cywilnej dla cesarstwa austriackiego, p. 708; NANCKA, *W poszukiwaniu nowych kierunków badawczych. Prawo rzymskie na lamach “Przeglądu Prawa i Administracji” w latach 1876–1939*, pp. 102–103.

4. Ignacy Koschembahr-Łyskowski, Roman law and the work on the Code of Obligations in interwar Poland

When Poland regained independence in 1918, it was clear that the process of law unification and codification on the territories of the reborn state would begin. When the Codification Commission was established, Ignacy Koschembahr-Łyskowski became a member and played a significant role in the civil law section.⁴³ One of the most important tasks assigned to the Codification Commission in the field of civil law was the preparation of the Code of Obligations.⁴⁴ Before its enactment in 1933, numerous partial drafts were developed.⁴⁵ One of those drafts was ‘the basic concept of the law of obligations’ prepared by Koschembahr-Łyskowski in 1925.⁴⁶ Advancing his noteworthy views in the field of codification, the scholar pointed out that the civil code must be based ‘on the current factual relations of our society,’ which he justified on the grounds that ‘law arises from factual real-life relations and must be interpreted on the basis of these relations.’⁴⁷ He also believed that ‘the task of codification should not be restricted merely to a compilation of articles that dogmatically form a coherent whole, but it should seek to order the relations in accordance with the social and economic needs of life, and the provisions of law should be formulated in a way that ensures their consequences are the most beneficial for the further development of social and economic relations.’⁴⁸

⁴³ See SÓJKA-ZIELIŃSKA, K. Organizacja prac nad kodyfikacją prawa cywilnego w Polsce międzywojennej [Organization of work on the codification of civil law in interwar Poland]. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1975, Vol. 27, bulletin 2, p. 275; RADWAŃSKI, Z. Kształtowanie się polskiego systemu prawnego w pierwszych latach II Rzeczypospolitej [The development of the Polish legal system in the early years of the Second Republic]. *Czasopismo Prawno-Historyczne*, 1969, Vol. 21, bulletin 1, pp. 31–48; MAZUREK, I. Specyfika prac Komisji Kodyfikacyjnej w procesie unifikacji prawa w II Rzeczypospolitej [The specific nature of the work of the Codification Commission in the process of law unification in the Second Polish Republic]. *Studia Iuridica Lublinensia*, 2014, No. 23, pp. 125–126.

⁴⁴ GÓRNICKI, L. *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939* [Civil law in the work of the Codification Commission of the Republic of Poland in the years 1919–1939]. Wrocław, 2000, p. 397; JĘDREJEK, G. Polski kodeks zobowiązań z 1933 roku. Powstanie, źródła, znaczenie dla europejskiego prawa obligacyjnego [The Polish Code of Obligations of 1933. Origin, sources, significance for European contract law]. *Roczniki Nauk Prawnych*, 2001, No. 9, bulletin 1, pp. 53–54.

⁴⁵ On this subject, see: GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, pp. 404–409; IDEM, *Metoda opracowania i koncepcja kodeksu zobowiązań z 1934 roku* [Method of development and concept of the 1934 code of obligations]. *Acta Universitatis Wratislaviensis. Prawo*, 2008, No. 305, pp. 84–86.

⁴⁶ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, I. *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego* [On the codification of our civil law]. Warszawa: Themis Polska, 1925; see NANCKA, G. Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i “koncepcja podstawowa zobowiązań” [An attempt to use Roman law in the codification of law between the wars? Ignacy Koschembahr-Łyskowski and the “basic concept of obligations”]. *Zeszyty Prawnicze*, 2022, No. 22, bulletin 4, pp. 111–134.

⁴⁷ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 14; GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage*, p. 178; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i “koncepcja podstawowa zobowiązań”*, p. 114.

⁴⁸ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 2; GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die*

These were not the only assumptions put forward by Koschembahr-Lyskowski in relation to the codification of that part of civil law. A distinctive feature of his draft was the use of Roman law. Koschembahr-Lyskowski emphasized the experience of Roman jurists, who exhibited the ability to assign clearly defined forms and principles to institutes developed in response to the needs of social life.⁴⁹ He definitely held Roman jurists in high esteem for their ability to avoid chaos in the legal system developed thanks to the adopted assumptions. In his opinion, that experience should be of particular value to domestic scholars involved in lawmaking. Koschembahr-Lyskowski declared himself an opponent of full replication of all the institutes of Roman law.⁵⁰ He believed that it was necessary to draw upon the achievements of Roman jurisprudence. As he declared, his intention was not to create new primary institutes but to refine law.⁵¹

The draft prepared by Koschembahr-Lyskowski went further than what he had initially declared, which meant that the provisions occasionally assumed a caricature-like form. When creating relevant regulations, he made a direct reference to Roman law. There would be nothing wrong with this, were it not for the fact that the specific provisions were at times direct translations of Latin excerpts of sources. This was the case, for example, with Article 1 of his draft, which laid down that 'No one shall be unjustly enriched at the expense of another.'⁵² This regulation was an almost exact repetition of the statement by Pomponius in D. 12.6.14.⁵³ This approach could be attributed to the fact that Koschembahr-Lyskowski explicitly pointed out that the principle that no one may be unjustly enriched at the expense of another is the sole merit of the creators of Roman law.⁵⁴ In this way, by utilizing the accomplishments of Roman jurisprudence, the entire draft of provisions was prepared. It is an evident and indisputable fact that Koschembahr-Lyskowski sought at all costs to transplant Roman constructions into his draft of the provisions. Justifying the necessity of introducing particular provisions, he relied on and quoted specific statements made by Roman jurists. Thus, his draft includes numerous references to Ulpian,⁵⁵ Pomponius,⁵⁶ Gaius,⁵⁷ or Celsus.⁵⁸

Methodenfrage, p. 184; NANCKA, Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Lyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań", p. 114.

⁴⁹ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 23.

⁵⁰ Ibidem; See GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Lyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage*, p. 188; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Lyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 115.

⁵¹ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 19; GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Lyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage*, pp. 187–188; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Lyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 115.

⁵² KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 79.

⁵³ See D.12.6.14 (*Pomp. 21 ad sab.*): *Nam hoc natura aequum est neminem cum alterius detrimento fieri locupletiozem.*

⁵⁴ KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 44; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Lyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 117.

⁵⁵ E.g. D. 17.1.10.3 (*Ulp. 32 ad ed.*).

⁵⁶ E.g. D. 23.3.6.2 (*Pomp. 14 ad sab.*).

⁵⁷ E.g. D. 50.17.57 (*Gai 18 ad ed. prov.*).

⁵⁸ E.g. D. 12.1.32 (*Cels. 5 dig.*).

What was the value of the draft prepared by Koschembahr-Łyskowski? The Code of Obligations enacted in 1933 was not based in any way on the basic concept of the law of obligations formulated by this scholar.⁵⁹ Having analysed all the partial drafts, the sub-commission of the law of obligations, which worked on the draft Code of Obligations, chose to carry out work on drafting the general part of the law of obligations based on the counter-draft prepared by co-rapporteur Ludwik Domański, taking into account the draft by E. Till developed in cooperation with the Lviv commission.⁶⁰ The Koschembahr-Łyskowski draft was a manifestation of the concept of socialization of civil law and it stood in contrast to the draft authored by E. Till, which was based on individualistic assumptions.⁶¹

It is clear that the basic concept of obligations by Koschembahr-Łyskowski is likely the only example of such an extensive use of sources of Roman law in the work on the law of obligations in interwar Poland. Relying on Roman law, Koschembahr-Łyskowski presumably sought to demonstrate that it is not possible to shape law in isolation from its historical roots.⁶² It seems that the rather awkward and, in many instances, unclear drafting of the provisions resulted from an intention to accurately replicate the sources, which the scholar sought to adapt to the provisions being developed.⁶³

5. The 'specific' concept of the general provisions of civil law

In March 1927, the Codification Commission of the Republic of Poland established the Subsection of the General Part of the Civil Code and the Code of Obligations.⁶⁴ Koschembahr-Łyskowski became the principal rapporteur of the draft and he prepared the draft provisions of the general part, published in three parts. The first part included Articles 1–128, the second part Articles 129–161 (on things) and the third part Articles 162–169 (on legal relationships). Koschembahr-Łyskowski set out the assumptions underlying the draft in an introductory note placed in the first bulletin:

I have formulated the general provisions somewhat more broadly than may be deemed necessary. Because our legal terminology is divergent in our districts due to foreign influence, the Civil Code must clearly define what is understood by each legal concept. Thus, I did not hesitate to occasionally provide even definitions, in spite of the sentence *omnis definitio periculosa est*. The codification must primarily adapt to real-life needs and cannot be constrained by doctrinaire slogans.

⁵⁹ KOSCHEMBAHR-ŁYSKOWSKI, *W sprawie kodyfikacji naszego prawa cywilnego*, p. 102; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 126.

⁶⁰ GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, p. 411; see also NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 126.

⁶¹ See NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 126.

⁶² GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage*, p. 186; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 128.

⁶³ GREBIENIOW, *Römisches Recht als Vergleichsfaktor Ignacy Koschembahr-Łyskowski (1864–1945) und die Methodenfrage*, p. 186; NANCKA, *Próba wykorzystania prawa rzymskiego w międzywojennej kodyfikacji prawa? Ignacy Koschembahr-Łyskowski i "koncepcja podstawowa zobowiązań"*, p. 128.

⁶⁴ GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, p. 167.

This position was also upheld by the great codifications at the beginning of the 19th century (the Napoleonic Code and the Austrian Code), which also had to redefine legal terminology.⁶⁵

At the same time, the author of the draft pointed out that “My main endeavour was to ensure that the provisions are clear and comprehensible to all. The Swiss Civil Code may serve as an example in this regard.”⁶⁶

The loft comments made by Koschembahr-Lyskowski could indicate that the draft would be the pinnacle of legislative perfection. However, this was not the case. First, the draft was very lengthy. The volume of its individual parts was so large that even a diligent reader struggled to follow their intricacies. The draft certainly cannot be considered synthetic. Within Title I ‘On law,’ Chapter I titled ‘On rules of conduct aimed at achieving the objectives of law’ contained 5 articles, Chapter II ‘On common law’ contained 3 articles, Chapter III ‘On the interpretation of the provisions of law’ contained 8 articles, and Chapter IV ‘On the exercise of rights’ contained 5 very extensive articles. In turn, in Title II ‘On persons,’ Chapter I ‘On the physical person’ contained 63 articles, Chapter II ‘On the legal person’ contained 44 articles. The part relating to things (Title III ‘On things’) contained 32 articles. The third part of the draft, consisting of Title IV ‘On legal relationships,’ was the shortest, as it contained 8 articles.

The problem of the draft was not only the expanded nature of its specific sections but primarily its editing precision. Not only did Koschembahr-Lyskowski fail to adhere to verbal discipline, but he also clearly struggled to observe the proper standards of legislative technique. The draft and its substantiation, which bore greater resemblance to a dissertation, referred both to the doctrine and Roman law, so strongly espoused by their author.

The editing of Article 1 reflects the overall draft. Koschembahr-Lyskowski indicated how he understood private law already in the first article of the draft.⁶⁷ In his opinion, private law did not present ‘a system of subjective rights’ but the full body of provisions governing human conduct.⁶⁸ Under this assumption, the draft rejected the concept of subjective rights.⁶⁹ Moreover, in the opinion of Koschembahr-Lyskowski, social and economic relations were shaped not by law but by life, so the aim of law was to indicate the norms of conduct. Their observance was to be an obligation during the establishment

⁶⁵ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3a. Projekt. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3a. Draft. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, pp. 4–5.

⁶⁶ Ibidem, p. 5.

⁶⁷ It read as follows: ‘Norms of conduct derive from legal provisions and are binding upon individuals to achieve the social and economic objectives defined by law.’ See Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3a. Projekt. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3a. Draft. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, p. 1.

⁶⁸ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3b. Uzasadnienie. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3b. Justification. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, p. 7.

⁶⁹ GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, p. 177.

of legal relationships and when shaping social and economic relations.⁷⁰ The author of the draft believed that private law and the administration of justice should serve to materialize social and economic justice objectively. This should occur based on an objective social and economic aim expressed by the parties and arising from legal provisions. Koschembahr-Łyskowski argued that the role of a judge is not to materialize to the will of the parties but to make an objective assessment of the rules of conduct arising from legal provisions. Specifically, the judge was to determine whether the parties sought to achieve an objective that was socially or economically consistent with the legal norms in force and determine the ensuing legal consequences for them.⁷¹ This conception of private law, highly ‘innovative’ for its time, provoked resistance from the other subcommission members, though it referred to a certain extent to Leon Duguit’s theory of solidarity.⁷²

The substantiation of the draft also contained references highly evocative of Roman law. For example, providing a substantiation to the wording of Article 18,⁷³ Koschembahr-Łyskowski pointed out that

Before at the beginning of the 2nd century C.E., likely under the influence of the Greek philosophy, the Roman jurists of the classical era invoked the ethical-philosophical tenet that law is the art of the good and the just (Celsus D. 1,1,1, *pr ius est ars boni et aequi*), as early as since the 1st century B.C., they based the legal system on social and economic objectives (*causa*), professing the principle that whatever is in someone’s possession without a justified cause must be returned (D. 12,5,6, *Perpetuo Sabinus probavit veterum opinionem existimantium id, quod ex iniusta causa apud aliquem sit, posse condici: in qua sententia etiam Celsus est*). In turn, the concept of the social and economic objective (*causa*) was known to Roman law as early as at the time of the Law of the Twelve Tables (*legis actio sacramento in rem*), which is not a doctrinaire concept but a concept emerging solely from real-life relationships in legal transactions. *Causa* is undoubtedly a legal basis, but because law does not originate only within the state, but it is socially formed in every sphere of social life, *causa* is at the same time ‘the cause’ and ‘the social and economic objective’ of a legal act, *a legal relationship established between the parties by means of a legal act*.⁷⁴

⁷⁰ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3b. Uzasadnienie. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3b. Justification. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, p. 7.

⁷¹ *Ibidem*, p. 7.

⁷² GÓRNICKI, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1939*, pp. 177–178.

⁷³ Article 18 read as follows: ‘Whoever uses the provisions of law contrary to the fundamental principles of the legal system commits an abuse of law and shall not receive legal protection, and in the case of enrichment at the expense of another or other person, that person shall be obliged to return the unjust enrichment to the individual at whose expense the enrichment occurred. A person against whom an abuse of rights has been committed may seek a declaratory judgment establishing the legal situation, as well as measures to prevent its recurrence, and compensation for the harm suffered.’ See Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3a. Projekt. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3a. Draft. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, p. 3.

⁷⁴ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3b. Uzasadnienie. Część pierwsza (art. 1–128) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3b. Justification. Part One (Articles 1–128)], Warszawa 1928, p. 21.

References to Roman law are also evident in the other parts of the draft. They are particularly conspicuous in the second part of the draft relating to things.⁷⁵ Article 129 of the draft introduced a broad concept of things: ‘The thing is everything that can be the object of a legal relationship.’ It also introduced numerous casuistic classifications of things. It is difficult to avoid the impression that the introduced classifications of things into sensory and non-sensory (Article 142), consumable and non-consumable (Article 143), individual and generic (Article 144), divisible and indivisible (Article 145), composite and collective (Articles 146 and 147) found their way into the draft under the influence of Roman thought. A reader familiar with Roman sources cannot resist the impression that they are at times reading passages of the Institutes of Gaius or the Digest of Justinian. Although Koschembahr-Łyskowski pointed out that ‘In the codes in force in our territories, the division of things into various categories is highly divergent. It is explained by the fact that the codes frequently adhere mechanically to a division handed down to us by Roman law, which is often misinterpreted or improperly adapted, instead of taking as a basis the modern real-life relations, which should form the foundation of codification.’⁷⁶ Subsequently he added: ‘however, Roman law divides things into various categories, and among those relatively numerous categories, one can distinguish between movable and immovable things. By no means does Roman law hold that all things are movable or immovable.’⁷⁷

The draft was not well received by the community of practitioners. Warsaw advocates Czesław Poznański and Jan Przeworski published an article titled ‘O projekcie przepisów ogólnych kodeksu cywilnego’ [On the draft of general provisions of the Civil Code]⁷⁸ in the columns of ‘Głos Prawa,’ in which they discussed the draft prepared by Koschembahr-Łyskowski. Although in the first sentences they assessed the draft as ‘a valuable contribution to our future codification,’⁷⁹ they raised very serious objections against it. They argued that ‘Professor Łyskowski fails to differentiate adequately between statutory law and the theory of law, and consequently, the draft features a number of articles that would be entirely appropriate in a coursebook of civil law for students but are superfluous, and even occasionally harmful, in a code.’⁸⁰ Criticism was also directed at ‘the professorial pursuit of establishing ideal norms.’ As indicated by the authors of the article, ‘frequently due to the inability to identify real criteria, these norms are harmful when included in the code.’⁸¹ They pointed out that another major drawback of the draft was the inclusion of a number of provisions that did not fit the general part of civil law in terms of methodology. As the authors of the article emphasized, the draft ‘fell short linguistically.’⁸²

⁷⁵ Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja III Prawa cywilnego, Vol. 1, bulletin 3c. Projekt. Część druga (dział III: O rzeczach, art. 129–161) [Codification Commission of the Republic of Poland. Subsection III of Civil Law, Vol. 1, bulletin 3c. Draft. Part Two (Section III: On Things, Articles 129–161)], Warszawa 1931.

⁷⁶ Ibidem, p. 5.

⁷⁷ Ibidem, pp. 5–6.

⁷⁸ POZNAŃSKI, CZ. – PRZEWORSKI, J. O projekcie przepisów ogólnych kodeksu cywilnego [About the draft general provisions of the Civil Code]. *Głos prawa*, 1928, Nos. 9–12, pp. 377–393.

⁷⁹ Ibidem, p. 377.

⁸⁰ Ibidem, p. 378.

⁸¹ Ibidem, p. 378.

⁸² Ibidem, p. 378.

The editorial office of ‘Głos Prawa,’ where the article was published, voiced their opinion far more forcefully. The editorial office pointed out that the criticism expressed by Cz. Poznański and J. Przeworski was very mild. Admittedly, the draft and its substantiation ‘brim with extensive erudition and familiarity with countless other codes and doctrines – but what good is that to us if only a slender trickle of practical judgment and common sense ooze from this draft! ... Here and there we find a fortunate approach – far more consists of doctrinaire oddities.’⁸³ They recalled that Empress Maria Theresa decreed in her resolution of 4 August 1772 that an act should not be a scientific coursebook and should avoid unnecessary definitions and subtleties disturbing the clarity of the argument. It was also necessary to avoid casuistry and ambiguity.⁸⁴ Although Koschembahr-Łyskowski indicated in the substantiation of his draft that ‘codification must primarily adapt to real-life needs and must not be constrained by doctrinaire slogans,’ he was reproached for ‘being unable to embody this truth in his work! ...’⁸⁵

The final blow to the draft prepared by Koschembahr-Łyskowski came in the form of the following comment:

The draft by Professor Łyskowski is allegedly the result of many years of study and costly foreign research trips paid out of the state chest. The fruit of these trips, costs and studies is entirely immature and gnawed through by the caterpillar of doctrine to such an extent that it is almost beyond saving. Nonetheless, the draft by Professor Łyskowski holds for us considerable didactic value in that it shows in a documentary manner the futility of the mistaken belief prevalent in our government spheres that legislative skill has been given to every pedagogue or researcher of law.⁸⁶

Conclusions

It is clear that Koschembahr-Łyskowski was a prominent figure of his time. Particular attention should be paid to his views articulated at the beginning of the 20th century. They allowed him to stand out markedly as a scholar from his domestic Romanist peers. Primarily, he viewed Roman law in a manner different from the other major representatives of the science of Roman law of the time. As one of the few in the Lviv scientific community at the beginning of the 20th century, he saw the distance between classical Roman and Justinian law and modern law. It seems that the vicissitudes he experienced in the course of securing a full professorship at the University of Lviv at the beginning of the 20th century were not merely a matter of personal animosity but, perhaps above all, some substantive objections related to the manner of his scientific work. It is not a secret that the language of Koschembahr-Łyskowski’s works was difficult and specific. It posed a substantial obstacle to the possibility of comprehending his works. This problem became glaringly evident when Koschembahr-Łyskowski became a member of the Codification Commission of the Republic of Poland and started work on drafts of provisions. Not only did he attempt to apply Roman law to them somewhat mechanically, but he also wrote them in a language

⁸³ Ibidem, p. 377

⁸⁴ Ibidem, p. 377.

⁸⁵ Ibidem, p. 378.

⁸⁶ Ibidem, p. 378.

that certainly cannot be described as accessible. While in the case of ‘the basic concept of the law of obligations’ by Koschembahr-Łyskowski, the situation can be seen as certain ‘codification colouring,’ it becomes significantly more serious in the case of the provisions of the general part of civil law. The regulations he presented attracted scathing criticism from practitioners, which ultimately led to the cessation of work on the draft provisions. The work was not resumed until the outbreak of World War Two. Koschembahr-Łyskowski’s codification achievements were not utilized in any way in the course of work on the development of law in Poland after World War Two. Taking into consideration the entirety of Koschembahr-Łyskowski’s multidimensional activity, it can be concluded that he should be regarded more as Romanist and theoretician than codifier and practitioner.

Talión a trestné právo predhispánských Nahuov

Peter Vyšný

Trnavská univerzita v Trnave, Právnická fakulta

E-mail: petervysny@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5132-1291

Talion and Pre-Hispanic Nahua Criminal Law

Abstract:

This paper confirms the hypothesis that the pre-Hispanic Nahua people had a more complex understanding of the principle of talion than is generally accepted, which was not limited to its use as a specific mode of punishment in which the nature of the punishment corresponded to the nature of the crime for which it was inflicted. In pre-Hispanic Nahua society, the principle of talion guided the punishment of offenders through religious-magical rituals that served both punitive and restorative functions. In the first instance, these rituals represented the perpetrators' punishment. In the latter, they primarily served to repair the "damaged" cosmic order with the aid of the gods. This was often associated with the gods' supernatural transformation of crimes and their negative consequences into positive phenomena. The rituals also served a secondary purpose of repairing injuries and compensating for damages suffered by victims and their survivors. The rituals used for punishment consisted of actions that were the opposite of those by which the crimes were committed and their negative consequences. As the perpetrators, the crimes and their consequences were conceptualised as dangerous and harmful pollution, the rituals used for punishment were purifying. The necessity of eliminating this pollution, coupled with the fact that only courts and other state bodies could perform these rituals, reinforced the state's monopoly on prosecuting and punishing criminals.

Keywords: pre-Hispanic period; Central Mexico; Nahuas; crime; punishment; ritual; talion; offender; pollution; meaning of punishing criminals in ritual form and according to the principle of talion

Kľúčové slová: predhispánske obdobie; Stredné Mexiko; Nahuovia; trestný čin; trestanie; rituál; talión; páchatel' trestného činu; znečistenie; význam trestania kriminálnikov v rituálnej forme a podľa princípu taliónu

Financovanie: Táto štúdia je výstupom z grantového projektu APVV č. 22-0079 Pre-meny právnej vedy – historické a súčasné podoby právnej vedy a vedeckosti práva.

Úvod

Trestné právo predhispánskych Nahuov¹ z Tenochtitlanu,² Tezcoca³ i z ďalších mestských štátov (*altepeme*; sg. *altepetl*) mezoamerickej oblasti Stredné Mexiko,⁴ či už patriacich (väčšinou) alebo nepatriacich do Aztéckej ríše,⁵ bolo, ako vyplýva z prameňov jeho poznania,⁶ značne rozvinuté. Toto sčasti obyčajové a sčasti zákonné, t. j. vládcami (*tlatoque*,

¹ Etnické skupiny patriace k Nahuom, alebo aspoň väčšina z nich, žijúca v Aztéckej ríši, býva často označovaná pojmom „Aztékovia“, ktorý je však problematický – z dôvodov, na ktorých bližšie vysvetlenie tu nie je priestor. Nahuovia žili v autonómnych mestských štátoch, ktoré sa z hľadiska svojej sociálnej, ekonomickej, politickej a administratívnej organizácie, ako aj svojho práva, náboženstva a kultúry (hmotnej i duchovnej) navzájom podobali, a to do veľkej miery, nie však úplne. Používali rovnaký jazyk nahuatl. K Nahuom/Aztékom existuje rozsiahla bibliografia. Z významných recentných syntéz možno uviesť: BERDAN, F. F. *Aztec Archaeology and Ethnohistory*. New York: Cambridge University Press, 2014. LOCKHART, J. *The Nahuas After the Conquest. A Social and Cultural History of the Indians of Central Mexico, Sixteenth Through Eighteenth Centuries*. Stanford: Stanford university Press, 1992. NICHOLS, D. L. – RODRÍGUEZ-ALEGRÍA, E. (eds.). *The Oxford Handbook of the Aztecs*. New York: Oxford University Press, 2016. SMITH, M. E. *The Aztecs*. 3rd edition. Hoboken, NJ: Wiley – Blackwell, 2012.

² Územie niekdajšieho Tenochtitlanu je dnes súčasťou hlavného mesta Mexika Ciudad de México (Mexico City). Tenochtitlan bol najvýznamnejším centrom Aztéckej ríše. K jeho právnym dejinám pozri VYŠNÝ, P. *El derecho en Tenochtitlan. Aspectos jurídicos del orden social de una ciudad-estado prehispánica*. Praha: Leges, 2019.

³ Tezcoco (Tetzoco, Texcoco) je v súčasnosti mestom nachádzajúcim sa asi 25 km severovýchodne od Ciudad de México. Bolo to druhé najvýznamnejšie centrum Aztéckej ríše. K jeho právnym dejinám pozri OFFNER, J. A. *Law and Politics in Aztec Texcoco*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

⁴ Mezoamerika bola jedným z tzv. kultúrnych areálov predkolumbovskej Ameriky. Zahŕňala dnešné stredné a južné Mexiko, Belize, Guatemalu, Salvádor, západ Hondurasu a severozápad Kostariky. Rozdeľovala sa na šesť oblastí. Jednou z nich bolo Stredné Mexiko, tvorené Mexickým údolím a údoliami v jeho okolí. K všeobecným dejinám Mezoameriky pozri napríklad LÓPEZ AUSTIN, A. – LÓPEZ LUJÁN, L. *El pasado indígena*. 3a ed. México: El Colegio de México, 2014. K právnym dejinám Mezoameriky pozri BROKMANN, C. H. *La flecha dorada. Pluralismo y derechos humanos en los sistemas jurídicos de Mesoamérica*. México: Comisión Nacional de los Derechos Humanos, 2018.

⁵ Aztécka ríša existovala od druhej štvrtiny 15. storočia po Kr. do roku 1521 po Kr., pričom zahŕňala väčšiu časť predhispánskeho Stredného Mexika, ako aj niektoré územia dnešného južného Mexika. Ríšu budoval a spravoval tzv. Trojspolok, tvorený susediacimi a spolupracujúcimi mestskými štátmi, a zároveň centrami ríše, Tenochtitlan, Tezcoco a Tlacopan. Z nich bol časom najvýznamnejší Tenochtitlan. Základnou územnosprávnou jednotkou v ríši bol Trojspolku podriadený, pritom však relatívne autonómny a autarký mestský štát. BERDAN, F. F. et al. (eds.). *Aztec Imperial Strategies*. Washington, D. C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1996.

⁶ Písomné pramene k predhispánskym Nahuom (Aztékom) pochádzajú z obdobia po španielskom dobytí – *conquiste* Aztéckej ríše (1519 – 1521), t. j. z koloniálneho obdobia. Ide o faktograficky veľmi bohaté, naratívne (napríklad kroniky) i úradné (právne) pramene, ktoré sú aj prameňmi poznania nahuaského (aztéckeho) práva. Na druhej strane je výpovedná hodnota týchto prameňov signifikantne limitovaná vo viacerých smeroch: v prameňoch sa v pomernej veľkej miere nazerá na predkoloniálne (predhispánske) obdobie cez prizmu súdobej španielskej (európskej, kresťanskej) spoločnosti a kultúry kolonizátorov, nahuaské (aztécke) tradície sú v prameňoch „premiešané“ s tradíciami kolonizátorov, a tým deformované (platí to prvých, ale aj o druhých tradíciách), niektoré pramene boli koncipované tak, aby podporili konkrétne

sg. *tlatoani*) uvedených mestských štátov vytvorené právo malo určité teoretické základy a upravovalo rozsiahly okruh trestných činov a trestov ukladaných za ich spáchanie.⁷ Jeho súčasťou bolo prepracované procesné právo,⁸ ktoré spolu so solidným inštitucionálnym zázemím trestného konania (vládca mestského štátu a jemu podriadené súdne a iné štátne orgány; pomocný personál, ktorý plnil policajné i iné funkcie) umožňovalo systematicky stíhať a trestať páchatel'ov trestných činov. Stíhanie a trestanie páchatel'ov boli pritom monopolom štátu, resp. vládcu.⁹

Nahuaské¹⁰ trestné právo, ako som v krátkosti ukázal na inom mieste,¹¹ bolo ďalej typickým náboženským právom. Pre tento druh práva je charakteristické, že jeho normy a sankcie majú pre ľudí, ktorí sa ním riadia, nielen sociálne, t. j. reálne, ale aj náboženské, t. j. nadprirodzené významy a účely, pričom však ich aplikujú spravidla iba sekulárne authority,¹² t. j. štátne a iné verejno-mocenské orgány.

Náboženský charakter trestného práva sa v predhispánskom nahuaskom prostredí prejavoval predovšetkým ako presvedčenie, že štátnomocenská represia kriminality je dostatočne účinná a vedie k dokonalej (úplnej) náprave zla spôsobeného trestnými činmi, iba ak sa uskutočňuje v réžii nielen ľudí, ale aj bohov, ktorí v pozemskom svete rôzne nadprirodzene pôsobia.¹³ Nie je preto prekvapujúce, že do trestania páchatel'ov trestných činov boli u Nahuov často „zahrnutí“ aj bohovia, a to tým, že najmä záver trestného konania, t. j. výkon trestu uloženého odsúdencovi, mal charakter určitého rituálu s náboženskými a magickými konotáciami.¹⁴

Rituálny výkon trestu sa v mnohých prípadoch aspoň sčasti prekrýval s trestaním kriminálnikov podľa princípu taliónu. Na základe tejto skutočnosti možno predpokladať, že talión mal u predhispánskych Nahuov určitý komplexnejší význam, ktorý presahoval jeho elementárne či inštrumentálne chápanie ako osobitného druhu, resp. spôsobu trestania, pri

ekonomické a politické záujmy ich autorov – kolonizátorov alebo naopak nahuaských (aztéckych) elit atď. VYŠNÝ, P. Pramene predhispánskeho práva Nahuov. In: OLŠOVSKÁ, A. – LACLAVÍKOVÁ, M. – MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.). *Fontes iuris*. Kraków: Towarzystwo Słowaków w Polsce, 2017, s. 103 – 132.

⁷ OFFNER, *op. cit.*, s. 255 – 279 *et passim*. VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 194 – 227.

⁸ OFFNER, *op. cit.*, s. 245 – 255. VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 137 – 145.

⁹ Páchatel'ov trestných činov stíhal a trestal mestský štát, resp. jeho vládca ako najvyšší sudca príslušný pre všetky druhy trestnoprávných káz a majúci tiež exkluzívnu právomoc uložiť trest smrti s konečnou platnosťou. Svojpomocné potrestanie páchatel'a obeťou jeho trestného činu či pozostalými po jeho trestným činom usmrtenej obeti tak bolo vylúčené. Preto napríklad, ak podvedený manžel zavraždil svoju nevernú manželku, bol popravený. Porovnaj *Éstas son leyes que tenían los indios de la Nueva España, Anáhuac o México*. In: KOHLER, J. *El derecho de los aztecas*. CERVANTES Y ANAYA, J. de. *Introducción a la Historia del Pensamiento Jurídico en México*. México: Tribunal Superior de Justicia del Distrito Federal, 2002, s. 189.

¹⁰ Adjektívum od výrazu „Nahuovia“.

¹¹ VYŠNÝ, P. Trestné právo predhispánskych Nahuov a vyššia moc. In: LYSÝ, M. – MÚČSKA, V. – ROŠKOVÁ, D. (eds.). *Vyššia moc pri výkone spravodlivosti*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024, s. 131 – 142.

¹² FIKENTSCHER, W. *Law and Anthropology. Outlines, Issues, and Suggestions*. München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 131 – 132.

¹³ LÓPEZ AUSTIN, A. Sobre el concepto de cosmovisión. In: GÁMEZ ESPINOSA, A. – LÓPEZ AUSTIN, A. (coords.). *Cosmovisión mesoamericana. Reflexiones, polémicas y etnografías*. México: El Colegio de México, 2015, s. 17 – 51.

¹⁴ Porovnaj JOHANSSON, P. Miquiztlatzontequiliztli. La muerte como punición o redención de una falta. *Estudios de Cultura Náhuatl*, 2010, Vol. 41, s. 91 – 136.

ktorom povaha trestov korešponduje s povahou trestných činov, za ktorých spáchanie sú ukladané, a ktorý najlepšie (hoci neúplne) vystihuje lakonické úslovie „oko za oko, zub za zub“. Túto hypotézu sa ďalej pokúsím bližšie preskúmať, ako aj preveriť, a to analýzou u predhispaných Nahuov praktizovaného trestania páchatel'ov trestných činov v rituálnej forme a podľa princípu taliónu a jeho širšieho ideového a spoločenského kontextu. Výkladu vlastnej problematiky predkladanej štúdie predchádza všeobecná charakteristika taliónu a jeho vzťahu k rituálnemu trestaniu páchatel'ov trestných činov.

1. Talión a rituálne trestanie páchatel'ov trestných činov všeobecne

Trestanie páchatel'ov trestných činov podľa princípu taliónu možno považovať za určitý rituál. Aby som túto skutočnosť mohol bližšie vysvetliť, zmienim sa najskôr o variantoch a funkciách taliónu.

Talión sa v svetových právnych dejinách vyskytoval frekventovane a vo viacerých variantoch, ktorých klasifikácia a interpretácia bádateľmi nie sú úplne jednotné. Napríklad, Jirí Starý a Tomáš Vítek rozlišujú dva varianty taliónu, a to – identický talión (*talio identica*), ktorý nazývajú aj „zrkadlovou spravodlivosťou“, a analogický talión (*talio analogica*), ktorý označujú aj pojmom „odplácajúca spravodlivosť“. Prvý variant taliónu podľa nich spočíval na myšlienke, že páchatel' si musí vytrpieť to isté, čo osoba, proti ktorej smeroval jeho trestný čin, pričom páchatel' tiež mohol byť potrestaný na mieste, na ktorom spáchal trestný čin, pomocou veci, ktorou spáchal trestný čin a pod. Jeho potrestanie bolo aj, či už reálne alebo symbolicky, akoby zrkadlovým obrazom, resp. obráteným, čiže nie voči obeti, ale voči páchatel'ovi orientovaným zopakovaním akcie, ktorou spáchal trestný čin (napríklad, ak bol páchatel' podpaľáčom, popravili ho upálením). Naproti tomu, ak sa uplatňoval analogický talión, trest postihol to, čím bol bezprostredne spáchaný trestný čin, napríklad zlodějovi sa odťala ruka, ktorou kradol, t. j. „potrestaná“ bola ruka.¹⁵

Udo Ebert charakterizoval talión podrobnejšie, ucelenejšie – a sčasti aj ináč – ako Starý a Vítek, pričom rozlíšil jeho nasledujúce, niekedy súbežne sa vyskytujúce, resp. prelínajúce sa varianty:

- a) identický alebo pravý talión, pri ktorom páchatel' je potrestaný dôsledne podľa zásady „oko za oko, zub za zub“, t. j. spôsobí sa mu presne to isté zlo, ktoré on predtým spôsobil obeti jeho trestného činu;
- b) analogický talión alebo prvá forma nepravého taliónu, pri ktorom druh trestu priamo zodpovedá skôr spôsobu alebo motívu spáchania trestného činu, ako jeho celkovej povahe („potrestanie“ telesného údu, ktorým bol spáchaný trestný čin, výkon trestu na mieste spáchania trestného činu alebo pomocou veci, ktorou bol spáchaný trestný čin, uloženie majetkového, resp. peňažného trestu za trestné činy spáchané s cieľom nelegálne sa obohatiť atď.);
- c) symbolický talión alebo druhá forma nepravého taliónu, pri ktorom trest a/alebo jeho výkon znázorňovali podstatu trestného činu (napríklad vypálenie určitého znamenia, indikujúceho spáchanie konkrétneho zločinu, na viditeľné miesto na tele trestaného);

¹⁵ STARÝ, J. – VÍTEK, T. Zákon, právo a spravodnosť v archaickém myšlení. In: ANTALÍK, D. – STARÝ, J. – VÍTEK, T. (eds.). *Zákon a právo v archaických kulturách*. Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 24 – 26.

d) trestanie osôb, ktoré krivo obžalovali iných, trestom hroziacim krivo obžalovaným, a trestanie osôb, ktoré bránili výkonu uloženého trestu, tým istým trestom (v oboch prípadoch išlo o talión na pomedzí jeho pravej a nepravej formy).¹⁶

Na rozdiel od Starého a Vítka, Ebert nestotožnil zrkadlovú spravodlivosť (zrkadlové trestanie) s identickým, ale s analogickým a symbolickým taliónom, pričom však toto stotožnenie neabsolutizoval, ale pripustil, že zrkadlová spravodlivosť v minulosti niekedy dopĺňala aj identický talión.¹⁷

V tejto štúdií sa pridždam Ebertovho vymedzenia variantov taliónu, avšak iba voľne, keďže sa domnievam, že konkrétne prípady trestania podľa princípu taliónu nemožno väčšinou jednoznačne podradiť pod iba jeden z jeho variantov. Navyše, pre potreby tejto štúdie sú podstatnejšie funkcie ako varianty taliónu, pričom tieto funkcie plnili v zásade všetky varianty taliónu.

Funkcie taliónu (podobne ako jeho varianty) navzájom súviseli, resp. sa prelínali. Talión predovšetkým zatlačal do úzadia súkromnú odvetu, t. j. svojpomocné trestanie páchatel'ov trestných činov ich obeťami či pozostalými po ich (usmrtených) obetiach.¹⁸ Táto odvetu, ako je známe, sa pôvodne bežne uplatňovala, no v súvislosti s rozvojom štátu a jeho monopolu na stíhanie a trestanie kriminálnikov sa stala nežiaducim javom, a štát ju preto obmedzoval, a napokon úplne zrušil. Odvetu totiž prebiehala „živelne“ (nebola pod dostatočnou kontrolou štátu) a často sa pri nej používalo prílišné násilie – naproti tomu talión sa uplatňoval v réžii štátu a bol trestaním (aspoň zhruba) primeraným povahy a závažnosti spáchaných trestných činov. Odvetu ďalej – na rozdiel od väčšiny prípadov, v ktorých sa uplatňoval talión – mohla smerovať nielen voči páchatel'ovi, ale aj osobám, s ktorými ho spájala prirodzená solidarita (páchatel'ovi príbuzní a prípadne aj susedia či spolupracovníci), a to bez ohľadu na to, či sa tieto osoby na trestnom čine podieľali alebo nie. Napokon odvetu trestajúcej strany mohla podnieť pomstu trestanej strany, po ktorej nasledovali – v podstate „donekonečna“ – ďalšie odvety trestajúcej strany a ďalšie pomsty trestanej strany, čo narušalo poriadok a pokoj spoločnosti, garantovaný štátom.

Trestanie páchatel'ov trestných činov podľa princípu taliónu poskytovalo obetiam a pozostalým po (usmrtených) obetiach:

- a) morálnu satisfakciu (napríklad páchatelia si museli vytrpieť to isté, čo si predtým vytrpeli obeť) – tu išlo o Ebertov pravý, niekedy však aj o nepravý talión, resp. o kapitálny trest a fyzické tresty, ktorých výkon mohol byť spojený s rôznou dehonestáciou trestaných osôb;
- b) alebo materiálnu kompenzáciu (odškodné) – tu išlo o prvú formu Ebertovho nepravého taliónu, resp. o jeden z druhov Ebertovho analogického taliónu, a to konkrétne o majetkové či peňažné tresty;
- c) alebo aj satisfakciu, aj kompenzáciu.

Jiří Kašný v súvislosti s práve uvedeným konštatuje – na konkrétnom príklade trestného práva obsiahnutého v hebrejskej Biblii, ktorý však možno zovšeobecniť –, že talión bol prostriedkom nápravy nepriaznivého stavu, vzniknutého trestným činom, resp. bol

¹⁶ EBERT, U. Talion und Spiegelung im Strafrecht. In: KÜPER, W. et al. (Hrsg.). *Festschrift für Karl Lackner zum 70. Geburtstag am 18. Februar 1987*. Berlin: Walter de Gruyter, 1987, s. 399 – 403.

¹⁷ Tamže, s. 401 – 402.

¹⁸ WESTBROOK, R. et al. *A History of Ancient Near Eastern Law. Volume One*. Leiden – Boston: Brill, 2003, s. 74.

prostriedkom obnovy pôvodného, pred spáchaním trestného činu existujúceho stavu, a to v negatívnom zmysle (páchatelia boli potrestaní spôsobom korešpondujúcim s povahou nimi spáchaných trestných činov) alebo v pozitívnom zmysle (páchatelia museli poskytnúť odškodné).¹⁹ Stojí pritom za zmienku, že obeť alebo pozostalí po obetiach trestných činov niekedy preferovali materiálnu kompenzáciu pred morálnou satisfakciou. Napríklad z obdobia Starobabylonskej ríše (cca 1894 – cca 1595 pred Kr.) sú doložené prípady, keď osoby, do ktorých príbytkov sa prebúrali zloději, aby v nich kradli, neboli spokojné s ich potrestaním podľa Chammurapiho zákonníka. Toto potrestanie bolo jedným z druhov Ebertovho analogického taliónu a spočívalo v obesení zlodějov pred nimi vybúranými dieňrami do príbytkov, v ktorých kradli, t. j. zloději mali byť potrestaní v miestach, v ktorých spáchali trestný čin krádeže. Okradnuté osoby však často žiadali, aby zloději neboli popravení, ale aby nahradili škody, čo spôsobili (aby vrátili či zaplatili to, čo odcudzili, a opravili poškodené príbytky).²⁰ Pre okradnutých bola totiž poprava zlodějov príliš abstraktným zadosťučinením, ktoré pre nich nemalo z ich hľadiska najdôležitejší, praktický prínos, keďže nevedelo k náhrade škôd, ktoré utrpeli.

Z predchádzajúceho výkladu vyplýva, že talión napomohol presadeniu monopolu štátu na stíhanie a trestanie kriminálnikov, individuálnej trestnej zodpovednosti a toho, aby tresty boli (aspoň zhruba) adekvátne povahy a závažnosti trestných činov. Talión bol tiež prostriedkom nápravy určitého nepriaznivého stavu, vzniknutého spáchaním trestného činu, resp. bol to prostriedok obnovy určitého priaznivého stavu, existujúceho pred spáchaním trestného činu; táto náprava, resp. obnova bola pre obeť trestných činov a pozostalých po (usmrtených) obetiach morálnou satisfakciou a/alebo materiálnou kompenzáciou.

Trestným činom spôsobený, nepriaznivý stav sa chápal ako určitá ujma či škoda, ktorú utrpeli obeť tohto trestného činu alebo ním usmrtená obeť a pozostalí po nej, a v širšom zmysle aj celá spoločnosť, resp. štát. U predhispánskych Nahuov, rovnako ako v mnohých iných historických kontextoch, bol však uvedený stav primárne interpretovaný inak, a to ako nežiaduce narušenie kozmického poriadku, t. j. usporiadania a fungovania vesmíru a pozemského sveta – ľudskej spoločnosti i prírody. Keďže kozmický poriadok bol považovaný za jedinou možnú, a tak aj za optimálnu formu ľudskej existencie – jeho jedinou, absolútne negatívnu alternatívou bol chaos –, každé narušenie tohto poriadku bolo treba riadne odstrániť, čo vzhľadom na jeho nadprirodzenú povahu, odvíjajúcu sa od presvedčenia o jeho stvorení a udržiavaní bohmi, predpokladalo rituálne akcie.²¹ Nie je preto

¹⁹ KAŠNÝ, J. *Právo v hebrejské Biblii*. Praha: Vyšehrad, 2017, s. 98 – 106. Trestanie podľa princípu taliónu v negatívnom a pozitívnom zmysle v prostredí, v ktorom sa prvýkrát historicky objavilo, t. j. na starovekom Prednom východe, bližšie preskúmal ECKHART, O. 9. Die Geschichte der Talion im Alten Orient und Israel. In: ECKHART, O. *Kontinuum und Proprium. Studien zur Sozial- und Rechtsgeschichte des Alten Orients und des Alten Testaments*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1996, s. 224 – 245.

²⁰ YOFFEE, N. Law courts and the mediation of social conflict in ancient Mesopotamia. In: RICHARDS, J. – VAN BUREN, M. (eds.). *Order, legitimacy and wealth in ancient states*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 47 – 48.

²¹ K pojmu „kozmičný poriadok“ v širších súvislostiach pozri napríklad TRIGGER, B. G. *Understanding Early Civilizations. A Comparative Study*. New York: Cambridge University Press, 2007, s. 221, 416 – 417, 436, 447, 459 – 460, 462 – 466, 474 – 475, 486, 627, 634. VÍTEK, T. – STARÝ, J. Zrcadlení chaosu. Úvodní studie. In: VÍTEK, T. – STARÝ, J. – ANTALÍK, D. (eds.). *Řád a chaos v archaických kulturách*. Praha: Herrmann & synové, 2010, s. 12 – 45.

prekvapujúce, že výkon trestu bol určitým rituálom. Zostáva však vysvetliť, ako konkrétne tento výkon súvisel s taliónom.

Kozmos (vesmír, pozemský svet ľudí) v dobových predstavách konštituovali rôzne prvky (bohovia a ľudia, fauna a flóra, kultúrna krajina a „divočina“, mestá a vidiecke sídla, nadprirodzené aktivity bohov, profánne a sakrálne aktivity ľudí, vládnuca vrstva a obyčajní ľudia, svetlo a tma, teplo a chlad, dážď a sucho, pôrody a úmrtia atď.), ktorým sa pripisovali (aj) nadprirodzené významy. Tieto prvky mali určité typické pozície a funkcie, boli spojené s určitými typickými akciami a interagovali v určitých typických formách, čo spolu so skutočnosťou, že boli prepojené do jednotného systému, zakladalo istý poriadok, ktorým sa riadili usporiadanie i správny „chod“ (napríklad striedanie dní a nocí a ročných období) kozmu. Trestná činnosť bola v rozpore s týmto poriadkom a teda narúšala – v rôznych konkrétnych smeroch a podobách – systém predstavujúci kozmos, čo možno vyjadriť aj tak, že doň vnášala škodlivé anomálie. Anomálie boli vo všeobecnosti chápané ako spôsobenie istej nerovnováhy protikladných, resp. za „dobré“ alebo „zlé“ považovaných prvkov kozmu, či ako vyvolanie určitej „poruchy“ v mechanizmoch fungovania kozmu. Zároveň existovala, a to v mnohých kultúrach sveta, aj ďalšia konceptualizácia týchto anomálií, ktorou sa rozsiaholo zaoberala Mary Douglasová.²²

Douglasová uvádza, že k anomáliám sa zaraďovalo všetko (aj kriminalita), čo bolo považované za znečistené, a to v symbolickom/náboženskom zmysle (napríklad mäso určitých zvierat) a/alebo v materialistickom/sekulárnom (resp. v hygienickom, medicínskom) zmysle (napríklad exkrementy). Inak povedané, človek, zviera, hnutelná či nehnuteľná vec, niektoré formy správania a konania a pod. mohli byť znečistené pomyselné (napríklad zločinec mohol byť znečistený preto, že svojím zločinom poškvrnil česť a povest' seba i svojich príbuzných a seba i ich uvrhol do hanby) a/alebo reálne (napríklad zablatená obuv či zapáchajúce oblečenie). Znečistenie bolo pritom v oboch prípadoch vnímané ako seriózne nebezpečenstvo pre širšiu spoločnosť, a to tým viac, že malo potenciál sa rozširovať (zväčšovať), resp. bolo nákazlivé.²³ Stotožnenie tohto nebezpečenstva s anomáliami potom jednoznačne poukazovalo na nevyhnutnosť ich rýchleho a účinného odstránenia.²⁴

Na toto odstránenie slúžilo – popri iných prostriedkoch – trestanie kriminálnikov, ktoré muselo nastúpiť aj vtedy, keď títo trestné činy nespáchali úmyselne, a nestali sa tak zámerne zdrojmi a šíriteľmi znečistenia. Znečistenie totiž mohlo vzniknúť aj ľudskými akciami, ktoré neboli intencionálne, ako aj konaním niektorých zvierat, ktoré znečistilo ľudí, čo sa s nimi náhodne dostali do kontaktu atď.²⁵

Pre odstránenie anomálií, spôsobených trestnými činmi a reprezentovaných konkrétnymi podobami znečistenia, bol teda podstatným fakt ich výskytu, ktorý sám osebe postačoval na uloženie a výkon príslušného trestu; kto a v akom rozsahu tieto anomálie zavinil a za akých okolností vznikli, malo skôr len sekundárny význam. Tresty tak neboli iba nástrojmi

²² DOUGLASOVÁ, M. *Čistota a nebezpečí. Analýza konceptu znečistení a tabu*. Praha: Malvern, 2014.

²³ Tamže, kap. 1 – 3.

²⁴ Podľa Douglasovej boli anomálie odstraňované najmä týmito spôsobmi: ich novou interpretáciou, umožňujúcou ich zakomponovanie do kozmického poriadku; ich fyzickou elimináciou; systematickým vyhýbaním sa im; diskrimináciou, perzekúciou a represiou osôb a praktík, s ktorými boli spojené; ich zahrnutím do rituálov. Tamže, s. 77 – 78.

²⁵ Tamže, s. 160 – 161.

represie páchatel'ov trestných činov, ale aj – a to predovšetkým – reakciou spoločnosti (štátu) na anomálie a znečistenie, vedúcou k ich odstráneniu. Jeho už spomenutá nevyhnutnosť mala za následok automatickosť aplikácie naň slúžiaceho prostriedku, t. j. trestu, ktorú podporovalo aj to, že pravidlá prevencie a eliminácie znečistenia sa iba v obmedzenej miere zhodovali so spoločenskou morálkou a na rozdiel od nej (alebo aspoň od jej časti) boli riadne vynucované štátnomocenskými, a prípadne aj inými verejnomocenskými, autoritami,²⁶ na základe čoho ich možno považovať za právne (trestnoprávne) normy.

Keďže spáchanie trestného činu znečisťovalo – jednak páchatel'a a aspoň potenciálne aj jeho príbuzných, susedov či spolupracovníkov, jednak širšiu spoločnosť –, trest, ktorý sa následne uložil, resp. výkon tohto trestu, museli mať opačný, čiže purifikačný efekt, ktorý sa často dosahoval rituálom spočívajúcim v obrátenom (akoby v zrkadle videnom) zopakovaní akcie, ktorou bol spáchaný trestný čin, teda trestaním (väčšinou iba samotných) páchatel'ov trestných činov podľa princípu taliónu.²⁷ Tento rituálny spôsob trestania možno považovať za tzv. homeopatickú mágiu, založenú na predstave, že určitú situáciu či akciu možno vyvolať nastolením podobnej situácie či realizáciou podobnej akcie (*similia similibus*), napríklad liatím vody na zem možno privolať dážď. Z tohto uhla pohľadu výkon trestu, ktorým došlo k obrátenému zopakovaniu akcie, ktorou bol spáchaný trestný čin, túto akciu magicky neutralizoval, čím zároveň obnovil priaznivý stav (harmonické usporiadanie, správny „chod“) kozmu a jeho poriadku, predtým narušený trestným činom.²⁸ Obrátené zopakovanie akcie, ktorou bol spáchaný trestný čin, pritom mohlo byť reálne alebo len symbolické, alebo sčasti reálne a sčasti symbolické, úplné alebo len čiastočné.

Okolnosť, že najdôležitejším cieľom rituálneho trestania páchatel'ov trestných činov podľa princípu taliónu bolo rituálne a magicky „opraviť“ kozmický poriadok „poškodený“ trestným činom, a tým obnoviť jeho optimálny, t. j. všeobecne prospešný stav, poukazuje na restoratívnu funkciu tohto spôsobu trestania. Skutočne, funkciu taliónu nebola iba odplata páchatel'ovi, ale aj náprava všetkého zlého, čo spôsobil svojím trestným činom, pričom z tejto nápravy profitovali nielen obeť či pozostalí po obeti, ale aj celá spoločnosť. Trestanie kriminálnikov podľa princípu taliónu možno potom priradiť k tzv. restoratívnym rituálom. Nimi Geoffrey P. Miller rozumie rituály, ktorých účelom bola eliminácia negatívnych konzekvencií správania odchyľujúceho sa od, resp. dostávajúceho sa do rozporu so záväznými formami správania, spojenými so zastávaním konkrétnych sociálnych rolí.²⁹ Miller tieto rituály, patriace k nim postulovanej, širšej kategórii rituálov s právnou funkciou,³⁰ rozdelil na očistné, uzdravujúce (liečiteľské) a spovedné;³¹ trestanie páchatel'ov

²⁶ Tamže, s. 179 an.

²⁷ Tamže, s. 186 – 187.

²⁸ EBERT, *op. cit.*, s. 416.

²⁹ MILLER, G. P. The Legal Function of Ritual. *Chicago-Kent Law Review*, 2005, Vol. 80, Issue 3, s. 1220 an.

³⁰ Hoci rituály boli a sú štandardnou súčasťou právneho života, Miller nehovorí priamo o „právnych rituáloch“, ale o „rituáloch s právnou funkciou“, ktorá je iba jednou z ich (väčšinou) viacerých funkcií. Právnou funkciou rituálov je podľa Millera regulovať a kontrolovať správanie nositeľov sociálnych rolí tak, aby bolo v súlade so záväznými formami správania, spojenými s týmito rolami. Rituály s touto funkciou pritom ľudom poskytujú nové sociálne roly, alebo im pomáhajú zotrvať v ich aktuálnych sociálnych rolách a riadne ich zastávať, alebo korigujú negatívne konzekvencie ich správania, nezodpovedajúceho sociálnym rolám, ktorých sú nositeľmi. Tamže, s. 1181 an.

³¹ Tamže, s. 1220 an.

trestných činov podľa princípu taliónu možno v rámci tohto jeho rozdelenia klasifikovať ako očistný či uzdravujúci rituál.

2. Talión a rituálne trestanie páchatel'ov trestných činov u predhispánskych Nahuov

Aj u predhispánskych Nahuov bolo spáchanie trestného činu považované za škodlivé narušenie kozmického poriadku, ktoré muselo byť rýchlo a účinne odstránené, a to potrestaním páchatel'a, majúcim rituálnu formu a často sa (aspoň sčasti) riadiacim princípom taliónu. Podľa nahuaskej kozmovízie³² kozmos a jeho poriadok stvorili a udržiavali bohovia v podobe, ktorá bola – pre bohov, ale aj pre ľudí – akýmsi *bonum commune*. Kozmos táto kozmovízia interpretovala ako hierarchiu troch samostatných, avšak nadprirodzene navzájom komunikujúcich svetov – podsvetia, nad ním sa nachádzajúceho pozemského sveta ľudí a nad týmto svetom existujúceho sveta bohov (nebesá). Pozemský svet bol chápaný ako priestor horizontálne rozdelený na štyri kvadranty (každý z nich bol orientovaný na inú svetovú stranu a kontrolovali ho iní bohovia), ktoré obklopovali (každý kvadrant z inej svetovej strany) jeho posvätný stred, ktorým bol okrsk s monumentálnymi kultovými budovami v centre Tenochtitlanu. Z podsvetia i z nebies prúdili do pozemského sveta spirituálne sily (energie) božského pôvodu a nadprirodzeného charakteru, z ktorých – ako z akýchsi duší – boli zložení bohovia a sčasti aj ľudia, zvieratá, rastliny a prvky neživej prírody a ktorých dostatok alebo naopak úbytok, či určité transfery, spôsobovali rôzne javy v prírode, spoločnosti i v životoch jednotlivcov.³³ Tieto sily boli ďalej považované za „výživu“ pre bohov, ktorú im ľudia mali dlhovať za to, že bohovia – niektorí sebaobetovaním sa – stvorili kozmos (čiže aj ľudský svet) a sústavne udržiavali jeho existenciu a správny každodenný „chod“; odtiaľto pramenil aj fenomén prinášania ľudských obetí bohom,³⁴ spočívajúci – v predstavách Nahuov – v poskytovaní spirituálnych síl, uvoľnených z tiel ľudí ich rituálnou popravou, bohom ako „výživu“, ktorú si bohovia zasluhovali za ich aktivity zabezpečujúce pretrvanie kozmu (čiže aj ľudského sveta).³⁵

Ako vidieť, kozmický poriadok mal pre Nahuov nadprirodzený a božský, t. j. objektívne daný, a teda ľudmi – na rozdiel od bohov – neovplyvniteľný charakter. Zároveň naň nazerali ako na *condicio sine qua non* samotnej existencie ľudstva, a súčasne optimálnej formy tejto existencie, a preto bolo pre nich mimoriadne dôležité, aby nezanikol (podľa dobových predstáv mu to denno-denne hrozilo), k čomu popri bohoch mali prispievať aj

³² Kozmovízia nie je iba určitým, v prípade Nahuov náboženským svetonázorom, ale aj jeho systematickou realizáciou v každodennom živote ľudí. Ide o intersubjektívnu sieť mentálnych aktov, na základe ktorých ľudia svoj svet nielen vnímajú, zakúšajú, popisujú či vysvetľujú, ale v ňom aj – viac-menej v súlade so svojím svetonázorom – dennodenne konajú, čím vytvárajú určitú sociálnu realitu/prax, v ktorej sa sprítomňujú idey ich svetonázoru; svetonázor tak formuje sociálnu realitu/prax, čo však platí aj naopak. LÓPEZ AUSTIN, *Sobre el concepto de cosmovisión*, s. 17 – 51.

³³ LÓPEZ AUSTIN, A. *Cuerpo humano e ideología. Las concepciones de los antiguos nahuas. I.* México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Antropológicas, 2004, s. 221 an.

³⁴ Bohom boli väčšinou, nie však výlučne obetovaní vojnoví zajatci, t. j. cudzinci.

³⁵ CARRASCO, D. *Náboženství Mezoameriky. Kosmovize a obřadní centra.* Praha: Prostor, 1998, 2. a 3. kap. LÓPEZ AUSTIN, *Sobre el concepto de cosmovisión*, s. 17 – 51. KOVÁČ, M. *Slnko jaguára. Náboženský svet Olmékov, Mayov a Aztékov.* Bratislava: Chronos, 2002. LEÓN-PORTILLA, M. *La filosofía náhuatl estudiada en sus fuentes.* México: Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, 1993.

Ľudia – periodickým prinášaním ľudských obetí, ale aj stíhaním a trestaním kriminálnikov, narúšajúcich panujúci spoločenský poriadok ako integrálnu súčasť kozmického poriadku. Nevyhnutnosť „opravy“ trestným činom „poškodeného“ kozmického poriadku, t. j. nutnosť trestania kriminálnikov, však vyplývala nielen z práve načrtnutého, zásadného významu tohto poriadku, ale aj zo skutočností opísaných ďalej.

Tlatoani (vládca) bol pozemským garantom udržiavania a „opravovania“ spoločenského i kozmického poriadku³⁶ a v tejto súvislosti zodpovedal aj za riadne stíhanie a trestanie kriminálnikov. Plneniu tejto úlohy (ako aj jeho iných úloh) napomáhali jeho značná prestíž, autorita i reálna moc, odvíjajúce sa od istej sakrálnosti jeho osoby. Pre Nahuov sice nebol bohom,³⁷ no v jeho tele, ako sa domnievali, sídlili spirituálne sily, napríklad sila *tonalli* stotožňovaná so svetlom a teplom, v signifikantne väčšom rozsahu ako v telách ostatných ľudí, a boli aj mocnejšie ako sily ostatných ľudí,³⁸ čo z *tlatoaniho* robilo pozemského zástupcu, predstaviteľa a hovorcu bohov. Sakrálny rozmer *tlatoaniho* osoby dokladala tiež skutočnosť, že bol jediným človekom, v prospech ktorého boli obetovaní ľudia (inak boli ľudia obetovaní iba bohom); konkrétne boli *tlatoanimu* obetovaní niekoľkí otroci a zločinci odsúdení na smrť, a to v deň, na ktorý podľa rituálneho kalendára (*tonalpohualli*) pripadalo znamenie *ce quiahuitl* (t. j. „1-dážď“).³⁹

Povšimnutiahodnými dokladmi dobového presvedčenia o nevyhnutnosti represie kriminality sú ďalej nahuaské conceptualizácie trestnej spravodlivosti. Nahuovia ju chápali ako všadeprítomnú, neúprosnú a nebezpečnú silu,⁴⁰ ktorej, t. j. svojmu potrestaniu, nemôže uniknúť žiadny delikvent,⁴¹ či obrazne ako šelmu nemilosrdne požierajúcu všetkých delikventov bez rozdielu alebo ako pascu nastraženú vládcom, z ktorej sa tí, čo do nej spadnú, už nikdy nevyslobodia, a to, dokonca, ani ak by sa prípadne ukázalo, že sú nevinní.⁴² Ako vidieť, nahuaské trestné právo fungovalo aj vďaka zastrašovaniu možných budúcich páchatel'ov trestných činov, spočívajúcemu v zdôrazňovaní skutočnosti, že žiadny z týchto činov nezostane nepotrestaný. Nahuaský koncept trestnej spravodlivosti tak možno vystihnúť sentenciami ako „spravodlivosť je slepá“ či *fiat iustitia pereat mundus*. Tento koncept je tiež výrazom skutočnosti, že nahuaské trestné procesy mali inkvizičný charakter, nesmeli trvať dlhšie ako 80 dní a boli vedené profesionálnymi sudcami, ktorí dôkladne skúmali okolnosti pojednávaných prípadov a riadne vykonávali dôkazy (okrem prisah, ktorých pravdivosť bola božsky garantovaná, mali racionálny charakter; ordálie sa nepraktizovali).⁴³

Napokon poukazuje na nevyhnutnosť trestania kriminálnikov aj nahuaské presvedčenie o jeho restoratívnom charaktere, teda o tom, že jeho funkciou nie je iba represia páchatel'ov,

³⁶ IBARRA GARCÍA, L. *La moral en el mundo prehispánico. Una contribución a la sociología de la normatividad*. México: Porrúa, 2008, s. 145 an.

³⁷ GRAULICH, M. La royauté sacrée chez les aztèques de México. *Revista Española de Antropología Americana*, 1998, No. 28, s. 99 – 117. TRIGGER, *op. cit.*, s. 83 – 84.

³⁸ BRUMFIEL, E. M. The politics of high culture: issues of worth and rank. In: RICHARDS, J. – VAN BUREN, M. (eds.). *Order, legitimacy and wealth in ancient states*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 134.

³⁹ SAHAGÚN, B. de. *Historia general de las cosas de la Nueva España, I*. Madrid: Dastin, 2001, s. 330.

⁴⁰ OFFNER, *op. cit.*, s. 243 – 245.

⁴¹ SAHAGÚN, *Historia general de las cosas de la Nueva España, I.*, s. 599, 607.

⁴² Tamže, s. 600.

⁴³ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 139 – 142.

ale aj náprava ujem a náhrada škôd, spôsobených trestnými činmi – nielen konkrétnym obetiam a pozostalým po obetiach, ale aj celej spoločnosti (štátu) a celému kozmickému poriadku. Toto presvedčenie súviselo s nahuaským chápaním trestného činu, trestu a jeho rituálneho a princípom taliónu sa riadiaceho výkonu a páchatel'a trestného činu.

Nahuaské nazeranie na trestný čin, resp. na akýkoľvek delikt (*tlahtlacolli*), nie je totožné s konceptom hriechu v kresťanstve, hoci autori prameňov poznania predhispánskej nahuaskej spoločnosti, vzniknutých po španielskom obsadení jej životného priestoru, vzťahli na nahuaské delikty práve tento koncept. Na rozdiel od kresťanského hriechu, nahuaský delikt nebol abstraktným zlom (protikladom abstraktného dobra), ale konkrétnym a materializovaným, pravda, v predstavách Nahuov často aj určitý nadprirodzený význam majúcim, narušením kozmického poriadku (a, samozrejme, aj spoločenského poriadku ako jeho integrálnej súčasť). Toto narušenie bolo nutné odstrániť, čo sa však podľa Nahuov nemohlo udiť tak, žeby nejaké božstvo zločincovi odpustilo jeho úprimne vyznaný a oľutovaný hriech, ale iba „opravou“ trestným činom „poškodeného“ kozmického poriadku, pričom táto „oprava“ spočívala v potrestaní páchatel'a vykonaním rituálu, ktorý korešpondoval s druhom spáchaného trestného činu.⁴⁴ Napríklad, cudzoložstvo (*tetlaximaliztli*) sa trestalo smrťou, pričom cudzoložníci boli ukameňovaní. Tento spôsob popravy súvisel s tým, že prúd kameňov, čo na nich dopadal, pripomínal dážď, ktorý bol zase stelesnením pre Nahuov mimoriadne vzácnej, plodivej sily ako jednej zo spirituálnych síl, zabezpečujúcej úrodu, plodnosť žien a samíc zvierat a pod. Keďže cudzoložníci svojím sexuálnym aktom neúžitečne plytvali plodivou silou, boli potrestaní rituálom, ktorý možno považovať – podľa spomenutého princípu homeopatickej mágie – za nástroj nadprirodzeného doplnenia vyplytvanej plodivej sily, a tým aj odstránenia jej úbytku, ktorý predstavoval konkrétne narušenie kozmického poriadku, spôsobené trestným činom (cudzoložstvom).⁴⁵ V lapidácii (*tetepacholiztli*) cudzoložníkov možno zároveň vidieť ich potrestanie podľa princípu taliónu, resp. ich zrkadlové potrestanie. Kameňovanie síce nebolo obráteným zopakovaním trestného činu cudzoložstva bezprostredne, no v predstavách Nahuov mohlo magicky generovať plodivú silu (pritiahnúť ju do ľudského sveta v podobe dažďa a pod.), čo bolo presným opakom jej neúžitečného spotrebovania cudzoložným pohlavným stykom.

Na odstránenie narušenia kozmického poriadku, spôsobených trestnými činmi, však podľa Nahuov nepostačovalo príslušnými štátnymi orgánmi (vládcami, sudcami, katmi), t. j. ľuďmi vykonané, rituálne potrestanie páchatel'ov – do tohto potrestania bolo nutné „zapojiť“ aj bohov. Preto napríklad po ukameňovaní cudzoložníkov nasledovalo zabalenie ich mŕtvol do rúch, do ktorých kňazi odievali sochu, t. j. stelesnenie bohyně dažďa Tlazolteotl. Popravení boli zabalením do týchto rúch rituálne vydaní do moci bohyně, ktorá v predstavách Nahuov vzápätí nadprirodzene eliminovala ich trestný čin a napravila jeho škodlivé následky, a to povedzme tak, že zoslala na Zem zúrodňujúci dážď, čím kompenzovala úbytok plodivej sily, spôsobený cudzoložníkmi.⁴⁶ Z práve opísanej aktivity Tlazolteotl možno odvodiť všeobecnejší záver, že u Nahuov spáchanie trestného činu a jeho negatívne konzekvencie nebolo možné odčiniť vypsvedaním sa z hriechov, vedúcim k ich

⁴⁴ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 91 an.

⁴⁵ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 204.

⁴⁶ Tamže.

odpusteniu božstvom. Preto aj pramenne doložené právo obyvateľov Tenochtitlanu raz za život „sa vyspovedať“ zo spáchania sexuálnych trestných činov pred kňazom slúžiacim v chráme bohyne Tlazolteotl (táto „spoved“ sa označovala ako *neyolmelahualiztli*, t. j. „umenie pravdivého predkladania srdca“) a tým v zásade uniknúť svojmu potrestaniu, t. j. poprave, je výsledkom neporozumenia autorov prameňov úlohe, ktorú uvedená bohyňa plnila vo vzťahu k trestaniu kriminálnikov. Úlohou bohyne totiž nebolo odpustiť zločiny, ale nadprirodzene ich absorbovať a tým ich – spolu s ich škodlivými následkami – eliminovať. Nadprirodzená absorpcia a eliminácia trestných činov Tlazolteotl nadväzovala na rituálne potrestanie ich páchatel'ov. Keďže Nahuovia trestný čin, resp. akýkoľvek delikt obrazne stotožňovali s exkrementom,⁴⁷ t. j. s Douglasovej znečistením, bola táto aktivita Tlazolteotl „rituálnou koprofágiou“. Išlo o proces, ktorý „opravoval“ kozmický poriadok, „poškodený“ trestným činom, a ktorý spočíval v „konzumácii“ trestného činu a jeho škodlivých následkov bohyňou.⁴⁸ Tento proces bol nadprirodzený, no zároveň aj mechanický v tom zmysle, že jeho priebeh, t. j. „prehltnutie, požutie a strávenie trestného činu a jeho škodlivých následkov bohyňou“, si Nahuovia dokázali predstaviť analogicky k svojmu každodennému prijímaniu potravy. Naproti tomu odpustenie hriechu kresťanským Bohom je značne abstraktnou akciou, ktorú si na rozdiel od „konzumácie“ nemožno predstaviť ako niečo materiálne.

V predstavách Nahuov sa však Tlazolteotl neobmedzila na „konzumáciu“ cudzoložstva, ale, ako už bolo uvedené, zároveň aj premenila jeho negatívne konzekvencie, t. j. vyplytvanie plodivej sily, na pozitívny fenomén – bohyňa kompenzovala úbytok plodivej sily jej poskytnutím ľuďom napríklad v podobe dažd'a; okrem toho boli popravení cudzoložníci neskôr pochovaní do zeme, čo sa taktiež chápalo pozitívne – ako jej zúrodnenie.⁴⁹ Trestanie cudzoložníkov tak potvrdzuje už spomenutú skutočnosť, že rituálne a princípom taliónu sa riadiace trestanie nahuaských kriminálnikov malo nielen represívnu, ale aj restoratívnu funkciu.

Uvedené však potvrdzuje aj trestanie iných trestných činov, a to predovšetkým tých, ktoré boli u Nahuov považované za závažné (*tetzauhtlahtlacolli*), a ku ktorým patrili protištátne trestné činy (napríklad zrada štátu, resp. vládcu či porušenia zákonov obmedzujúcich prepych, ktoré luxusný životný štýl vyhradili vládcovi a úzkej zámožnej vláducej vrstve *pipiltin*, čím upevnili nadradenosť vládcu a tejto vrstvy nad masou obyčajných ľudí *macehualtin*), trestné činy úradníkov, sudcov, kňazov a vojenských hodnostárov (napríklad korupcia), trestné činy spáchané počas vojenských výprav vojakmi alebo ich veliteľmi (napríklad neuposlušnosť rozkazu), vražda, lúpež, kvalifikované prípady krádeže, interrupcia, cudzoložstvo, porušenie kňazského celibátu, homosexuálne a transsexuálne správanie, verejné opilstvo a iné.⁵⁰ Za závažné trestné činy väčšinou (nie však vždy) hrozila smrť (*miquiztlatzontequiliztli*), pričom ich páchatelia boli rituálne popravovaní podľa určitých pravidiel. Tieto pravidlá určovali, kedy, na akom mieste (napríklad na námestí/trhovisku, t. j. verejne), ako (ukameňovaním, uškrtením, obesením, rozštvrením,

⁴⁷ BURKHART, L. M. *The Slippery Earth. Nahua-Christian Moral Dialogue in Sixteenth Century Mexico*. Tucson: University of Arizona, 1989, kap. 4. KLEIN, C. F. Teocuitlatl, "Divine Excrement" – The Significance of "Holy Shit" in Ancient Mexico. *Art Journal*, 1993, Vol. 52, No. 3, s. 20 – 27.

⁴⁸ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 95 an.

⁴⁹ Tamže, s. 113.

⁵⁰ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 207 – 227.

utopením, upálením, dekapitáciou, stiahnutím z kože zaživa, zasypaním, t. j. udusením popolom, zastrelením šípami, ubitím na smrť, postupným vyhladovaním uväznenej osoby na smrť a pod.), pomocou akého prostriedku (napríklad kamene, povraz, voda, oheň, drevený kyjak) a so zameraním na akú časť tela trestaného (napríklad hlava) treba vzhľadom na druh spáchaného (závažného) trestného činu vykonať trest smrti. Ak sa popravy riadili uvedenými pravidlami, boli pre Nahuov práve tými rituálmi, ktoré bolo nevyhnutné realizovať, aby príslušní bohovia odstránili narušenia kozmického poriadku trestnými činmi a premenili ich škodlivé následky na nejaký všeobecne prospešný jav. Napríklad poprava odsúdenca utopením či upálením mohla zúrodniť pôdu, čo bol podľa Nahuov proces, ktorý nemal iba prirodzenú povahu (mŕtvola utopeného odsúdenca alebo popol, čo zostal po jeho upálení, sa použili ako hnojivo), ale aj – a to predovšetkým – nadprirodzený rozmer (zúrodnenie pôdy mŕtvolou či popolom nastalo v nahuaskej optike v božskej rézii).⁵¹

Dátum, miesto, spôsob a prostriedok popravy, ako aj časť tela odsúdenca, na ktorú bola poprava zameraná, mali určité symbolické, t. j. nadprirodzené, náboženské významy. Hoci ich dešifrovanie zostáva v pomerne veľkej miere na úrovni hypotézy, vo všeobecnosti z neho vyplýva, že rituálne popravy páchatel'ov závažných trestných činov boli v mnohých prípadoch zároveň ich trestaním podľa princípu taliónu, resp. podľa niektorého z jeho variantov.⁵² Uvedené sme už videli na lapidácii cudzoložníkov. Ďalším dobrým príkladom môže byť trestanie zradcov. Zrada štátu, resp. vládcu (*temactecahualiztli*) bola zrejme najzávažnejším trestným činom. Jeho skutkovú podstatu bolo možné naplniť viacerými spôsobmi, najmä však akoukoľvek formou spolupráce s obyvateľmi, bojovníkmi či vyzvedáči nepriateľských mestských štátov, za ktorú hrozil tento trest: zradca bol rozštvrtený, jeho potomkovia i ostatní príbuzní boli zotročení do štvrtej generácie (kolektívna trestná zodpovednosť sa uplatňovala v zásade iba pri trestnom čine zrady), jeho dom bol zbúraný a jeho pozemok bol posypaný soľou, aby sa na ňom už nikdy nič neurodilo.⁵³

Rozštvrtenie (*tetequiliztli*) zradcu, známe aj z európskych právnych dejín, by sme spolu s Ebertom mohli považovať za jeho potrestanie podľa princípu symbolického taliónu: rozštvrtenie zradcu bolo zrkadlovým obrazom škodlivého pôsobenia zrady smerom na všetky štyri svetové strany, t. j. jej škodlivosti pre celú krajinu.⁵⁴ Je možné, že ľudia účastní na poprave zradcu (aspoň v niektorých prípadoch) zjedli kusy jeho tela (mohlo ich byť aj viac ako iba štyri). Účelom tohto rituálneho kanibalizmu bolo stimulovať analogické konanie príslušného božstva, t. j. podnietiť ho, aby odstránilo trestný čin jeho „skonzumovaním“ a aby premenilo jeho negatívne konzekvencie na nejaký pozitívny fenomén.⁵⁵ Rituálny kanibalizmus však aj fyzicky odstránil pôvodcu trestného činu. V tejto súvislosti možno doplniť, že zradca bol zo sveta symbolicky „zmetený“ spolu s celou svojou rodinou: na mieste zradcovho domu sa kopalo, kým nevytryskla podzemná voda, čo vyjadrovalo „vytrhnutie koreňa“ rodinnej domácnosti zradcu, čiže jej totálny a definitívny zánik.⁵⁶

⁵¹ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 102 – 136.

⁵² Porovnaj tamže.

⁵³ *Éstas son leyes que tenían los indios de Nueva España, Anáhuac o México*, s. 194. IXTLILXOCHITL, F. de Alva. *Obras Históricas. Tomo I.* Tercera edición facsimilar. México: Instituto Mexiquense de Cultura; Universidad Nacional Autónoma de México, Instituto de Investigaciones Históricas, 1997, s. 405.

⁵⁴ EBERT, *op. cit.*, s. 401.

⁵⁵ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 115.

⁵⁶ Tamže, s. 123 – 125.

Ďalej boli smrťou v súlade s princípom taliónu trestaní napríklad vrahovia,⁵⁷ pričom však nie je doložené, žeby boli popravení presne tým istým spôsobom, ktorým zavraždili svoje obete, t. j. podľa identického taliónu. Niekedy neboli popravení, ale sa stali doživotnými otrokmi pozostalých po ich obetiach.⁵⁸ Trestný čin vraždy (*temictiliztli*) mal niekoľko kvalifikovaných skutkových podstát; napríklad, kto iného zavraždil tak, že mu podal otrávený nápoj, bol obesený.⁵⁹ Podľa Johanssona vsunutie krku popravovanej osoby do slučky symbolizovalo pohlavný styk;⁶⁰ v predstavách Nahuov tak poprava obesením (*tequehmecaniliztli*), niekedy alternovaná zaškrtením, mohla fungovať, podobne ako napríklad lapidácia, ako magický „generátor“ plodivej sily, od ktorej závisela reprodukcia, čiže pretrvanie ľudstva, fauny i flóry.

Rituálne popravy sa riadili princípom taliónu aj pri trestných činoch spočívajúcich vo vážnom ohrození nevinnej osoby trestom smrti (prípadne iným trestom). Takýmito trestnými činmi boli: ohováranie inej osoby na verejnosti – jej taktó vzniknutá, zlá povesť v zásade stačila na začatie trestného konania voči nej, pravda, v niektorých prípadoch sa naň vyžadovalo aj udanie (napríklad v Tezcocu, ak manžel na základe šíriacich sa „klebiet“ podozrieval svoju manželku z cudzoložstva, ale nepristihol ju *in flagranti*, súd to vyšetroval iba na základe jeho formálneho podnetu⁶¹); krivé obvinenie; krivá svedecká výpoveď.⁶²

V súlade s princípom taliónu bolo trestané spáchanie nielen takých (mnohých) trestných činov, za ktoré hrozil kapitálny trest, ale aj niektorých trestných činov, za ktoré hrozili iné druhy trestu. Hoci aj tieto trestné činy boli vo všeobecnosti chápané ako narušenia kozmického poriadku, pri trestaní ich páchatel'ov sa do popredia dostávala potreba napraviť ujmy a nahradiť škody, ktoré utrpeli obeť a pozostalí po obetiach. Obetiam a pozostalým sa poskytovala materiálna kompenzácia i morálna satisfakcia, ktorých konkrétne formy boli istým protikladom (opakom, zrkadlovým obrazom) podstaty a negatívnych konzekvencií spáchaných trestných činov. Uvedme niekoľko príkladov.

Kto predal do otroctva cudzie dieťa, ktoré sa „zatúlalo“ či stratilo, bol súdne predaný do otroctva, pričom suma, ktorá sa pri tom utŕžila, ako aj majetok odsúdencu (ak nejaký mal), boli rozdelené medzi dieťa oslobodené z otroctva, zastúpené jeho matkou, osobu (osoby), ktorá (ktoré) oznámila (oznámili) ilegálny predaj dieťaťa do otroctva, a kupujúceho, ktorý dieťa kúpil *bona fide*, t. j. dobromyseľne sa domnievajúc, že ide o otroka (ak však páchatel' uniesol cudzie dieťa s úmyslom predat' ho do otroctva, bol popravený zaškrtením).⁶³ Kto iného trebárs v ruvačke zranil, bol povinný zabezpečiť mu (a zaplatiť) liečenie (ak mu zároveň poškodil odev, musel mu poskytnúť nový).⁶⁴

Ak zlodej nenaplnil niektorú z kvalifikovaných skutkových podstát krádeže (*ichtequiliztli*), t. j. ak nekradol na trhovisku či v chráme, ak sa nevlámal do domu, v ktorom kradol,

⁵⁷ TORQUEMADA, J. de. *Monarquía Indiana. Tomo segundo*. México: Porrúa, 1969, s. 165.

⁵⁸ MARGADANT, G. F. *Introducción a la historia del derecho mexicano*. Decimotava edición. México: Esfinge, 2006, s. 33.

⁵⁹ *Éstas son leyes que tenían los indios de Nueva España, Anáhuac o México*, s. 188.

⁶⁰ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 113 – 114, 126 – 130.

⁶¹ Porovnaj IXTLILXOCHITL, *op. cit.*, s. 385.

⁶² TORQUEMADA, *op. cit.*, s. 165.

⁶³ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 220 – 221.

⁶⁴ Tamže, s. 221.

ak neodcudzil určité väčšie množstvo vecí, prestížne (luxusné) predmety, vyhradené vládcom a elitám, či 20 alebo viac klasov kukurice, alebo ak jeho trestný čin nemal charakter lúpežného prepadnutia, nebol spravidla potrestaný smrťou, ale inak.⁶⁵

Ak zlodej odcudzil menej hodnotnú vec (napríklad bežný čln či rybársku sieť), zaplatil dvojnásobok jej ceny. Táto suma sa rozdelila medzi okradnutú osobu (tu išlo o reparačnú sankciu, t. j. o odškodné) a štát, resp. vládcu (tu išlo o represívnu sankciu, t. j. o pokutu).⁶⁶ Poskytnutie odškodného zlodejom bolo jeho potrestaním podľa princípu analogického taliónu, a to v tom zmysle, že slúžilo na náhradu škody a bolo tak opakom jej vzniku v dôsledku krádeže, resp. protikladom zlodejovho ilegálneho obohatenia sa na účet okradnutej osoby. Aj zaplatenie pokuty zlodejom bolo jeho potrestaním podľa princípu (analogického) taliónu, a to preto, že bolo opakom akcie (krádeže), ktorou zlodej narušil poriadok a pokoj spoločnosti, garantovaný štátom (vládcom).

Ak zlodej odcudzil hodnotnejšiu vec, musel okradnutej osobe túto, prípadne rovnakú vec vrátiť alebo jej musel vyplatiť jej hodnotu, a okrem toho bol dočasne ztročený, pričom istý čas musel pracovať pre okradnutú osobu alebo pre tretiu osobu, ktorej ho predala okradnutá osoba.⁶⁷ V tomto prípade musel teda zlodej okradnutej osobe poskytnúť nielen materiálnu kompenzáciu (naturálna alebo relutárna reštitúcia odcudzenej veci; práca v prospech okradnutej osoby), ale aj morálnu satisfakciu (zlodej sa dočasne stal otrokom okradnutej osoby). Táto kompenzácia i satisfakcia boli pritom potrestaním zlodēja podľa princípu analogického taliónu: zlodejovo odškodnenie okradnutej osoby bolo náprotivkom jeho ilegálneho obohatenia sa na jej úkor; zlodejovo (dočasné) ztročenie zase korešpondovalo s tým, že krádežou zhoršil sociálno-ekonomické postavenie okradnutej osoby.

V predchádzajúcom výklade som problematiku tejto štúdie preskúmal s dôrazom na nahuaské chápanie trestného činu a trestania (trestu a jeho výkonu). Zostáva analyzovať ju z hľadiska nahuaského nazerania na páchatel'a trestného činu.

Minimálne v mestských štátoch Tenochtitlan a Tezcoco nastal v priebehu druhej polovice 15. storočia po Kr. prechod od tzv. kultúry hanby (*shame culture; Schamkultur*) k tzv. kultúre viny (*guilt culture; Schuldkultur*),⁶⁸ ktorý, ako som podrobnejšie ukázal na

⁶⁵ Tamže, s. 223 – 225.

⁶⁶ Tamže, s. 223.

⁶⁷ Tamže, s. 222 – 223.

⁶⁸ Pojmy „kultúra hanby“ a „kultúra viny“ boli prvýkrát vymedzené v diele BENEDICT, R. *The Chrysanthemum and the Sword. Patterns of Japanese Culture*. London: Secker & Warburg, 1947. Tieto pojmy vyjadrujú odlišné typy konceptualizácie základných prvkov trestného práva (páchatel', trestná zodpovednosť, trestanie a pod.) na báze emócií hanba alebo vina. Vina je určitým vnútorným psychickým stavom a patrí do sféry svedomia páchatel'a, t. j. vina je takpovediac „viditeľná“ či „hmateľná“ iba pre samotného páchatel'a. Naproti tomu hanbu, ktorú na seba uvrhol páchatel', „vidia“ aj ľudia z jeho okolia, t. j. hanba sa manifestuje navonok, napríklad ľudia dávajú osobám postihnutým hanbou najavo, že nimi pohrdajú, a stráňa sa ich. Vinu možno odčiniť, hanbu však nie, alebo aspoň nie úplne – hanbu možno totiž úplne odstrániť v zásade iba smrťou osoby, ktorá si svojím zlým správaním privodila hanbu (ASSMANN, J. *Panství a spása. Politická theologie ve starověkém Egyptě, Izraeli a Evropě*. Praha: OIKOYMENH, 2012, s. 154.). V kultúre hanby prevažuje kolektivistická mentalita. Páchatel'ova individualita je oslabená, keďže je integrálnou súčasťou určitého spoločenstva (napríklad rodu), ktorého členov spája silná solidarita, a preto sa následok trestného činu, t. j. hanba, rozširuje z páchatel'a na ostatných členov jeho spoločenstva. Páchatel' tak znáša hanbu spolu s členmi svojho spoločenstva, pričom však (aspoň navonok, smerom k iným spoločenstvám) nie je individuálne zodpovedný, t. j. osobne vinný zo spáchania trestného činu.

inom mieste,⁶⁹ spočíval v troch spolu súvisiacich javoch. Po prvé, presadila sa individuálna trestná zodpovednosť, z čoho existovala zrejme iba jedna výnimka, ktorou bol už spomenutý trestný čin zrady štátu (vládcu). Po druhé, zvýraznil sa subjektívny charakter trestnej zodpovednosti, čomu napomohlo aj čiastočné prekonanie presvedčenia o tom, že niektorí ľudia sú osudom nezvratne predučení stať sa zločincami (toto predučenie vyplývalo z toho, že dátumy narodenia budúcich zločincov boli podľa rituálneho kalendára nepriaznivé). Po tretie, nastal rozvoj štátneho aparátu a štátom kreovaného a aplikovaného právneho poriadku, ktorého normy boli všeobecne, t. j. pre obyčajných ľudí, elity i vládcov záväzné a riadne – svetskou i božskou mocou – sankcionované, a ktorý sa uplatňoval „zhora“, t. j. vertikálne, centralizovane a naprieč celou spoločnosťou. Tým sa značne oslabil sociálno-kontrolná funkcia hanby, uplatňujúca sa skôr len v rámci horizontálnych sociálnych vzťahov a v mikrosociologických kontextoch. V prípade spáchania trestného činu tak už nebolo podstatné, že páchatel upadol do hanby, ale to, že osobne zavinił porušenie konkrétnej trestnoprávnej normy a previnił sa tak proti štátu, za čo mu hrozil konkrétny, štátom stanovený trest.

Z uvedenej charakteristiky prechodu predhispánskej nahuaskej spoločnosti od kultúry hanby ku kultúre viny vyplýva, že tento prechod podnietil rozvoj dobového trestného práva hmotného a zefektívnił trestné konanie, keďže presadil monopol štátu, resp. vládcu na stíhanie a trestanie kriminálnikov podľa ním stanovených a uplatňovaných pravidiel, umožnił jednoznačne zistiť, kto je trestne zodpovedným páchatelom, resp. kto má byť potrestaný, ako aj to, aký trest sa má uložiť za spáchanie jednotlivých druhov trestných činov. Na druhej strane, prechod nevedel k plošnej sekularizácii trestného práva – štát, resp. vládca naďalej stíhali a trestali kriminálnikov s primárnym cieľom rituálne „opraviť“ nadprirodzený kozmický poriadok „poškodený“ trestnými činmi. Preto tiež trestná zodpovednosť páchatel'a, teraz (takmer výlučne) individuálna, ako aj subjektívna, bola nezmenene konceptualizovaná v kontexte nahuaskej náboženskej kozmovízie, a to ako určité znečistenie páchatel'a. Azda tomu napomáhala aj to, že znečistenie páchatel'a bolo pre Nahuov výrazne menej abstraktným konceptom ako jeho osobná vina, keďže znečistenie si spájali s prvkami reálneho sveta, napríklad s exkrementmi. Dobrým príkladom je v tomto smere zotročený kriminálnik (*tlacohli*),⁷⁰ ktorý využil svoje právo pokúsiť sa

V kultúre viny je to opačne. Prevažuje v nej individualistická mentalita, páchatel'ova individualita nie je výraznejšie oslabená a následkom trestného činu je individuálna zodpovednosť, t. j. osobná vina páchatel'a, na ktorej členovia páchatel'ovho spoločenstva neparticipujú. V zásade tiež platí, že v kultúre hanby je delikt správaním v rozpore s hodnotami a normami určitého spoločenstva a v kultúre viny je správaním v rozpore s celospoločenskými hodnotami a normami – ide hlavne o hodnoty a normy obsiahnuté v celoštátnom právnom poriadku, ktorý presadzuje štátna moc. FIKENTSCHER, *op. cit.*, s. 425.

⁶⁹ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtilan*, s. 194 – 207.

⁷⁰ Zotročením sa trestali najmä tieto trestné činy: zrada (zotročenie príbuzných zradcu), zneužitie právomoci úradníkmi, defraudácia, verejné opilstvo (obyčajný človek *macehualli* – na rozdiel od člena elity *pilli* – bol popravený až po druhom pristihnutí v stave opitosti; po prvom pristihnutí bol predaný do otroctva); predaj majetku rodičov bez ich súhlasu; mrhanie dedičstvom; predaj cudzieho dieťaťa do otroctva; vražda, ak pozostalí odpustili vrahovi a prijali ho ako svojho otroka; neúmyselné usmrtenie cudzieho otroka (páchatel' sa stal otrokom osoby, ktorej otroka neúmyselne usmrtil), menej závažná krádež. VYŠNÝ, P. Pre-Hispanic Nahuatl Slavery. *Ethnologia Actualis: revue pre výskum kultúr etnických spoločenstiev = The Journal of Ethnographical Research*, 2020, Vol. 20, No. 2, s. 102 [online] [cit. 2025-05-10]. Dostupné na: <https://sciendo.com/article/10.2478/eas-2021-0012>.

utiecť z trhoviska, na ktorom mal byť proti svojej vôli predaný. Ak bol jeho útek úspešný, istí hodnostári z vládcovho paláca ho jeho znečistenia zbavili (čím zároveň získal slobodu), a to nielen symbolicky, ale aj fyzicky – otrok si počas úteku zámerne zašpinil nohy exkrementmi, čím manifestoval svoje znečistenie, ktoré uvedení hodnostári odstránili tak, že mu zariadili vodný kúpeľ a poskytli čisté oblečenie (predtým mu ešte sňali z krku ťažké drevené jarmo, ktoré bolo taktiež zdrojom jeho znečistenia).⁷¹

Chápanie trestnej zodpovednosti ako upadnutia páchatel'a do hanby (*pinahuiliztli*) si nesporne zachovávalo istú relevanciu, na rozdiel od Johanssona⁷² sa však domnievam, že nazeranie na páchatel'a ako na znečistenú osobu bola oveľa významnejšie. Koncept znečistenia páchatel'a totiž podporoval novú trestnoprávnu kultúru (t. j. kultúru viny), a to konkrétne jej podstatný prvok, ktorým bola exkluzívnosť, systematickosť a komplexnosť stíhania a trestania kriminálnikov štátnou mocou. Túto hypotézu v porovnávacej právno-historickej perspektíve potvrdzuje napríklad nazeranie na vrahov v starovekých Athénach zhruba v klasickom období. Vrah tu bol nositeľom a šíriteľom znečistenia, ktoré bolo všeobecne nebezpečné, resp. škodlivé. To na jednej strane vyvíjalo značný tlak na ľudí z okolia vraha, aby ho vydali na trestné stíhanie, ako aj na príslušné štátne orgány, aby týmto stíhaním, t. j. s určitými rituálmi spojeným potrestaním vraha, eliminovali znečistenie. Na druhej strane stotožnenie vraždy so znečistením, čiže s niečím, čo vyvoláva odpor, symbolicky vyjadrovalo nesúhlas spoločnosti nielen s tým, že vrah zavraždenému spôsobil najhoršie možné zlo, ale aj s tým, že pri tom svojvoľne použil silu, ktorej používanie bolo legitímnym monopolom athénskeho štátu.⁷³

Znečistenie nahuaského kriminálnika, ako ukážem ďalej, malo dve formy, ktoré spolu súviseli, no neboli totožné.

Prvá forma spočívala na predstave, že páchatel' je nebezpečný, lebo znečistenie, ktorého je zdrojom a šíriteľom, samo osebe, teda aj bez akcie, či dokonca bez vedomia páchatel'a, vážne a mnohako poškodzuje ľudí z páchatel'ovho okolia, širšiu spoločnosť, ba aj celý kozmos. S touto predstavou súviselo presvedčenie, že prvá forma znečistenia páchatel'a je automaticky nastupujúcim, t. j. objektívne nevyhnutným dôsledkom spáchania trestného činu, čo potvrdzujú tri skutočnosti. Po prvé, znečisteným bol páchatel' už v čase, keď bol iba podozrivým, t. j. pred začatím svojho trestného procesu. Nahuovia totiž podozrivú osobu obrazne nazývali „tvárou zašpinenou popolom“,⁷⁴ čo jasne poukazuje na jej znečistenie; okrem toho boli presvedčení, že táto osoba svoj trestný čin nemôže utajiť, lebo znečistenie na ňu upriamuje pozornosť jej okolia, širšej spoločnosti i štátnej moci, a preto ani nemôže uniknúť svojmu trestu⁷⁵ ako prostriedku eliminácie znečistenia, čo tiež reflektovalo inkvizičný charakter dobových trestných konaní, a to konkrétne možnosť ich začatia súdom na základe verejne známej zlej povesti obžalovaného. Po druhé, páchatelia trestných činov

⁷¹ DURÁN, D. *Historia de las Indias de Nueva España e Islas de Tierra Firme, II*. México: Consejo Nacional para la Cultura y las Artes, 2002, s. 191 – 192. LÓPEZ AUSTIN, *Cuerpo humano e ideología. Las concepciones de los antiguos nahuas, I.*, s. 461 – 467.

⁷² JOHANSSON, *op. cit.*, s. 97 – 98.

⁷³ HARRIS, E. M. The Family, the Community and Murder: The Role of Pollution in Athenian Homicide Law. In: ANDO, C. – RÜPKE, J. (eds.). *Public and Private in Ancient Mediterranean Law and Religion*. Berlin: De Gruyter, 2015, s. 22 – 28.

⁷⁴ SAHAGÚN, *op. cit.*, s. 588.

⁷⁵ Tamže.

boli práve pre ich znečistenie, a osobitne pre obavy, že je nákazlivé, štátnomocensky izolovaní ešte pred začiatkom (a aj počas) ich trestných procesov – páchatelia patriaci k obyčajným ľuďom (*macehualtin*) boli držaní v štátnej väzbe, páchatelia patriaci k elite (*pipiltin*) boli v domácom väzení.⁷⁶ Po tretie, za znečistených boli považované aj osoby, o ktorých sa pred súdom ukázalo, že boli krivo obvinené alebo neopodstatnene potrestané zotročením, ktoré sa preto – napriek svojej nevine – museli rituálne očistiť kúpeľom v prameni na posvätnom kopci Chapultepec⁷⁷ v deň, na ktorý podľa rituálneho kalendára pripadalo znamenie *ce itzcuintli* (t. j. „1-pes“) (v tento deň tiež vládca vynášal rozsudky smrti).⁷⁸

Kým prvá forma znečistenia páchatel'a bola nutným dôsledkom spáchania trestného činu, jeho druhá forma bola v predstavách Nahuov vyvolaná zámerne, a to odsúdením páchatel'a na určitý trest a jeho výkonom, resp. bola súčasťou potrestania páchatel'a. Táto druhá forma znečistenia bola pritom chápaná ako akési vážne ochorenie páchatel'a, ktoré malo spočívať v jeho výraznom fyzickom i psychickom úpadku, spôsobenom úbytkom a narušením vzájomnej rovnováhy a riadneho fungovania spirituálnych síl sídliacich v jeho tele, a ktoré bolo – na rozdiel od prvej formy znečistenia – nebezpečné a škodlivé viac-menej iba pre neho samého.⁷⁹

Nahuaské múdroslovie *huehuetlahtolli*, ktoré je unikátnym bohatým prameňom poznania nahuaskej spoločnosti, kozmovizie i normatívnych systémov (vrátane do istej miery práva), „chorobný stav“ kriminálnikov vystihuje ich označením „ľudia bez tváre“ a uvádza, že ide o ľudí, ktorými ostatní pohŕdajú a stránia sa ich a ktorých nemôže minúť zaslúžený trest.⁸⁰ Pod pojmom „tvár“ (*ixtli*) Nahuovia rozumeli jeden z dvoch konštitutívnych prvkov človeka ako osoby (plnohodnotného člena spoločnosti), a konkrétne ho spájali s ustáleným charakterom ľudí, ktorého ideálnou formou bola podľa nich „rozumnosť“. Druhým prvkom bolo tzv. srdce (*yolloit*), ktoré Nahuovia chápali ako rozhodovanie sa a konanie ľudí, ktoré – ak bolo denno-denne v súlade s axiologickými a normatívnymi systémami spoločnosti – napĺňalo ideál, nazývaný „pevnosť srdca“.⁸¹ Ak teda kriminálnici nemali tvár, znamenalo to, že išlo o bezcharakterných ľudí, ale aj – *a fortiori* – to, že ich organizmus bol v istom neporiadku, pričom jedno a druhé Nahuovia vyhodnotili tak, že kriminálnici sú akýsi „neúplní“ či „zdegenerovaní“ ľudia, a tak aj neplnohodnotní členovia spoločnosti, patriaci na jej okraj.

Dobrym príkladom na druhú formu znečistenia páchatel'ov je trest, ktorý hrozil napríklad sudcom a úradníkom, ktorí sa dopustili korupcie menšieho rozsahu, alebo úradníkom, ktorí od obyvateľstva vyberali tribút (rozumej: určité dane) a v menšom rozsahu sa z neho obohatili. Títo kriminálnici boli potrestaní – okrem zosadenia z funkcie a straty možnosti zastávať akúkoľvek funkciu v budúcnosti – verejným ostrihaním vlasov dohola, prípadne

⁷⁶ VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 140.

⁷⁷ Kopec Chapultepec, nachádzajúci sa v dnešnom Ciudad de México, patrí tak trochu aj do našich dejín. Na jeho vrchole stojí zámok, ktorý bol oficiálnym sídlom Maximiliána Habsburského, brata Františka Jozefa I. a cisára Mexika v rokoch 1864 až 1867.

⁷⁸ SAHAGÚN, *op. cit.*, s. 348.

⁷⁹ K tomu v širších súvislostiach pozri LÓPEZ AUSTIN, *Cuerpo humano e ideología. Las concepciones de los antiguos nahuas*, I, kap. 8.

⁸⁰ LEÓN-PORTILLA, M. – SILVA GALEANA, L. *Huehuetlahtolli. Testimonios de la antigua palabra*. México: Fondo de Cultura Económica, 1991, s. 55 – 59, 83 – 86.

⁸¹ LEÓN-PORTILLA, *op. cit.*, s. 189 – 192.

ich spálením.⁸² Tu, ako je zrejmé, išlo nielen o telesný, ale aj o znevažujúci trest. Navyše, potrestaný svojím zovňajškom, nápadne sa odlišujúcim od zovňajšku iných ľudí, nosiacich (muži i ženy) dlhé vlasy, svojmu okoliu signalizoval – kým mu prípadne nedorástli vlasy – že je zločincem, na čo okolie pravdepodobne reagovalo tým, že mu prejavovalo dešpekt a vyhýbalo sa mu. Potrestaný sa teda ocitol v nepriaznivom postavení, ktoré ešte zhoršovala druhá forma jeho znečistenia, spôsobená únikom spirituálnej sily *tonalli* z jeho hlavy, keďže už na nej nemal vlasy, ktoré takémuto úniku v predstavách Nahuov bránili.⁸³ Nahuovia sa pritom veľmi obávali fyzického a psychického úpadku v dôsledku straty *tonalli*, ako vidieť aj z toho, že po *conquiste* ich španielski misionári (františkáni, dominikáni, augustiniáni) dokázali efektívne disciplinovať hrozbou i skutočným používaním práve trestu ostrihania vlasov (španielsky kráľ síce tento trest v roku 1560 zakázal, no v praxi bol do istej miery naďalej vykonávaný).⁸⁴

Výrazne znížená somatická a psychická funkčnosť organizmu odsúdenca, zámerne vyvolaná jeho potrestaním a predstavujúca druhú formu jeho znečistenia, bola špecifickou odplatou štátu (vládcu) za to, že spáchal trestný čin, a zároveň zrkadlovým obrazom škodlivého následku tohto trestného činu, t. j. narušenia kozmického (a spoločenského) poriadku. Inak povedané, páchatel' svojím trestným činom „poškodil“ kozmický (a spoločenský) poriadok, t. j. makrokozmos, za čo sa mu oplátilo „rovnakou mincou“ – ublížilo sa jeho telu, na ktoré Nahuovia nazerali – podobne ako mnohé iné kultúry sveta – ako na mikrokozmos, teda ako na miniaturizovanú kópiu makrokozmu. V tomto zmysle sa potom rituálne potrestanie páchatel'a riadilo princípom identického taliónu – podstata zla spôsobeného trestným činom makrokozmu bola rovnaká ako podstata zla, ktoré spôsobilo potrestanie páchatel'ovi tohto trestného činu.

Výkon trestu v podobe škodlivého zásahu do organizmu odsúdenca však nebol iba zrkadlovým obrazom akcie, ktorou spáchal trestný čin. Následok tohto zásahu, napríklad únik spirituálnej sily *tonalli* z jeho hlavy, bol totiž – aspoň v niektorých prípadoch – vyvolaný cielene tak, aby prispel k spomenutej nadprirodzenej premene trestného činu a jeho negatívnych konzekvencií na nejaký všeobecne prospešný jav. Napríklad odsúdenec na smrť čakal na svoju popravu v drevenej klietke umiestnenej v blízkosti miestnosti vládcovho paláca, v ktorej sa skladovala kukurica. Strach z blížiacej sa smrti, ktorý intenzívne pociťoval, v predstavách Nahuov podnietil transfer jeho *tonalli* do miestnosti s kukuricou, kde táto spirituálna sila zvýšila jej kvalitu.⁸⁵

Na druhej strane ujma, ktorú utrpel organizmus potrestaného odsúdenca, mohla byť neskôr odstránená, a to rituálnou akciou, ktorá bola opakom akcie, ktorou bol potrestaný, a ktorá viedla k tomu, že sa znovu stal človekom s normálne fungujúcim organizmom, a tak aj plnohodnotným členom spoločnosti. Táto akcia spočívala v určitej očiste, ktorá, ako sme videli na príklade zotročených kriminálnikov, nemusela mať iba symbolický, ale aj reálny charakter – mohla spočívať v umytí sa vodou.

V istom zmysle sa svojho znečistenia mohli zbaviť aj popravení kriminálnici, keďže sa zo svojich zločinov mohli takpovediac „vykúpiť“ *post mortem*, a to tým, že ich

⁸² VYŠNÝ, *El derecho en Tenochtitlan*, s. 210 – 211.

⁸³ CARRASCO, *op. cit.*, s. 98.

⁸⁴ PARDO, O. How to Punish Indians: Law and Cultural Change in Early Colonial Mexico. *Comparative Studies in Society and History*, 2006, Vol. 48, No. 1, s. 79 – 109.

⁸⁵ JOHANSSON, *op. cit.*, s. 100.

rituálna a princípom taliónu sa riadiaca poprava podnietila nadprirodzenú transformáciu zla, ktoré spôsobili, na pozitívne fenomény (porovnaj napríklad výklad o ukameňovaní cudzoložníkov).

Záver

Cieľom tejto štúdie bolo preskúmať a preveriť hypotézu, že talión mal u predhispánskych Nahuov určitý komplexnejší význam, ktorý presahoval jeho elementárne či inštrumentálne chápanie ako osobitného druhu, resp. spôsobu trestania, pri ktorom povaha trestov korešponduje s povahou trestných činov, za ktorých spáchanie sú ukladané. Prostriedkom na dosiahnutie cieľa štúdie bola analýza v predhispánskom nahuaskom prostredí praktizovaného trestania páchatel'ov trestných činov v rituálnej forme a podľa princípu taliónu a jeho širšieho ideového a spoločenského kontextu. Výsledky tejto analýzy, zhrnuté ďalej, uvedenú hypotézu verifikovali.

Princípom taliónu sa riadiace trestanie páchatel'ov trestných činov bolo nábožensko-magickým rituálom, čo vo všeobecnosti súviselo s náboženským charakterom predhispánskeho nahuaského trestného práva, odvíjajúcim sa od presvedčenia, že represia kriminality štátnou mocou je dostatočne účinná a vedie k dokonalej náprave zla spôsobeného trestnými činmi, iba ak sa uskutočňuje v réžii nielen ľudí, ale aj bohov. Tento rituál mal vo vzťahu ku konkrétnym druhom trestných činov a trestov osobitné formy, ktoré však mali rovnaký hlavný účel – v predstavách Nahuov sa nimi, a zároveň s nadprirodzenou pomocou bohov, „opravoval“ kozmický poriadok „poškodený“ trestnými činmi, s čím sa najmä v prípade početných trestných činov považovaných za závažné spájala nadprirodzená, bohmi uskutočnená premena týchto trestných činov a ich negatívnych konzekvencií na všeobecne prospešné javy. Rituálnym a princípom taliónu sa riadiacim trestaním páchatel'ov sa dosahovali aj náprava ujem a náhrada škôd, spôsobených obetiam trestných činov a pozostalým po (usmrtených) obetiach, a v širšom zmysle aj štátu, resp. vládcovi ako garantovi poriadku a pokoja v spoločnosti. Tento druhý účel trestania bol podstatne praktickejší ako prvý, keďže spočíval v poskytnutí morálnej satisfakcie a/alebo materiálnej kompenzácie obetiam trestných činov či pozostalým po obetiach, a v úhrade pokút štátu (vládcovi), a preto nemožno vylúčiť, že zatlačil do úzadia – hoci asi iba v menšom počte trestnoprávných prípadov – inak hlavný účel trestania kriminálnikov, teda „opravovanie“ kozmického poriadku „poškodeného“ trestnými činmi.

Spoločným menovateľom rituálnych foriem trestania páchatel'ov podľa princípu taliónu bol ich charakter akcií, ktoré boli – priamo či nepriamo, sčasti či úplne, symbolicky či reálne – opakom akcií, ktorými boli spáchané trestné činy, ako aj negatívnych konzekvencií týchto trestných činov. Podľa princípu homeopatickej mágie boli druhé akcie (a ich negatívne konzekvencie) neutralizované prvými akciami, čo sa často spájalo aj s premenou zločinov a ich škodlivých následkov na pozitívne fenomény. Keďže trestné činy a všetko, čo spôsobili, bolo považované za nebezpečné znečistenie, podstatou rituálu trestania bola purifikácia, ktorá v predstavách Nahuov znečistenie eliminovala, čím sa zároveň uskutočnila aj „oprava“ kozmického poriadku „poškodeného“ trestnými činmi. Purifikačnou akciou však rituál trestania odstraňoval iba prvú formu znečistenia, ktorá bola automatickým dôsledkom spáchania trestného činu a škodila predovšetkým smerom navonok – ľudom z okolia páchatel'a, širšej spoločnosti a kozmickému poriadku. Naproti tomu druhú formu znečistenia, škodiacu najmä samotnému páchatel'ovi, tento rituál zámerné vyvolal,

aby bolo páchatel'ovi, resp. jeho organizmu ublížené spôsobom, ktorý bol zrkadlovým obrazom trestného činu páchatel'a a jeho škodlivých následkov. Páchatel' tak bol potrestaný podľa princípu taliónu nielen štandardným trestom, ktorý sa mu uložil, ale aj v tomto užšom, špeciálnejšom zmysle.

Ako znečistenie sa konceptualizovala aj osobná vina páchatel'a trestného činu, čo platí aj o jeho hanbe, hoci tá po prechode predhispánskej nahuaskej spoločnosti od kultúry hanby ku kultúre viny mala skôr len okrajový význam. To, že páchatel' bol považovaný za znečisteného, zvyrazňovalo jeho nebezpečnosť a potenciál škodiť. Vznikal tak tlak na ľudí z páchatel'ovho okolia, aby ho udali, ako aj na príslušné štátne orgány, aby viedli trestné konanie s cieľom eliminovať znečistenie. Keďže táto eliminácia bola vnímaná ako nevyhnutnosť a keďže rituály, ktoré na ňu slúžili, mohli vykonávať iba sudy a ďalšie štátne orgány, malo rituálne a princípom taliónu sa riadiace trestanie nielen represívnu (vlastné potrestanie páchatel'ov) a restoratívnu funkciu („oprava“ kozmického poriadku „poškodeného“ trestnými činmi, náprava ujem a náhrada škôd spôsobených trestnými činmi), ale aj upevňovalo monopol štátu (vládcu) na stíhanie a trestanie kriminálnikov.

Dedičské právo v záznamech Varadínskeho registra (1208 – 1235)

Miroslav Lysý

*Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Katedra právnych dejín a právnej komparatistiky
E-mail: miroslav.lysy@flaw.uniba.sk
ORCID: 0000-0002-4242-240X*

Inheritance Law in the Records of the Oradea Register (1208–1235)

Abstract:

The article analyzes the institutions of inheritance law in a Hungarian legal document dating from the first third of the 13th century, the Oradea Register. Despite a certain stereotypical nature of the narrative of the Oradea Register records, it can be concluded that the institutions of inheritance law are found, among other things, in the terminology of the monument (*ultimum testamentum*, *ius haereditarium*, *terra hereditaria*, *heres*). The records also contain some decisions that are not entirely testamentary in nature, but are close to some aspects of the purpose of inheritance law, namely decisions made in anticipation of imminent death. The difference compared to wills is the immediate effect of these acts. Among the records, we also find examples of public wills made before a public institution and private wills.

Keywords: Oradea Register; inheritance law; will; legal terminology; medieval history; history of Hungary

Kľúčové slová: Varadínsky register; dedičské právo; závet; právna terminológia; stredoveké dejiny; dejiny Uhorska

DOI: 10.14712/2464689X.2026.189

Financovanie: Štúdiá vznikla vďaka grantu VEGA 2/0017/23 *Právna norma versus súdna prax. Histo-riko-právne, diskurzívne a sociálne aspekty súdnictva, zločinu a trestu v období stredoveku a raného novoveku.*

Varadínsky register predstavuje zbierku pozostávajúcu z liturgickej časti k využitiu tzv. božích súdov v Uhorsku, za ktorou nasleduje 389 záznamov z rozličných právnych a procesných úkonov. Hoci pamiatka pochádza z prvej tretiny 13. storočia (1208 – 1235), známou sa stala až po jej prvom vydaní z roku 1550 pod názvom *Ritvs explorandae veritatis*.¹ Väčší záujem o ňu potom nastal až vďaka popularizácii diela prostredníctvom viacerých prác Mateja Bela (1684 – 1749), ktorý sa súčasne stal druhým vydavateľom tejto zbierky.² Počnúc týmto vydaním sa záujem o Varadínsky register začal rozširovať medzi vzdelancami právnického i historického vzdelania³ a tento záujem sa prejavil i v domácej českej⁴ i slovenskej⁵ literatúre. Tento záujem sa prejavil aj najnovším kritickým vydaním, ktorú sprevádza preklad do slovenského jazyka a rozsiahla úvodná štúdia.⁶ Táto obsahuje aj rozbor práva vo Varadínskom registri, zameriava sa však viac na procesnú stránku prameňa a pomerne málo hodnotí napríklad súkromnoprávne vzťahy. Nasledujúca štúdia sa tak zameria na jednu časť súkromného práva vo Varadínskom registri, a to na právo dedičské, ktorého sa zásadne alebo aj iba okrajovo dotýka 22 záznamov Varadínskeho registra z 389.

¹ *Ritvs explorandae veritatis, qvo Hvngrica natio in dirimendis controuersijs ante annos trecentos & quadraginta vsa est, & eius testimonia plurima, in Sacratio summi templi Variadien. Reperta.* Colosuarij 1550.

² *Ritvs explorandae veritatis, seu iudicivm ferri candentis, quo in dirimendis controversiis, gens Hvngrara olim vtebatur.* Editio, post Claudipolitanam A. MDL. Secunda, vberrimis Notis illustrata. Adparatus ad Hist. Hvngr. Decadis I. Monvmentvm V. In *Adparatvs ad historiam Hvngrariae sive collectio miscella, Monumentorum ineditorum partim, partim editorum, sed fugientium. Conquisiuit, in Decades partitus est, et Praefationibus, atque Notis illustravit, Mathias Bel. Cum Censura Ampliss. Senatus Posoniens. Sumtu Philohistorum Patriae.* Posonii, Typis Joannis Paulli Royer, A. MDCCXXXV, s. 185 – 278.

³ Podrobnejšie LYSÝ, M. Varadínsky register v uhorskom dejepisectve. *Historia et theoria iuris*, 2023, roč. 15, č. 2, s. 41 – 48.

⁴ Napr. CHALOUPECKÝ, V. *Staré Slovensko (= Spisy Filosofické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě III)*. Bratislava: Filosofická fakulta University Komenského, 1923, s. 122 – 123; RAUSCHER, R. *O Regestru varadinském. K dějinám božích soudů v Uhrách. Rozšířený zvláštní otisk z časopisu Učené společnosti Šafaříkovy „Bratislava“, ročník III, číslo 2*. Bratislava: Nákladem vlastním, 1929, s. 18 – 20; PROCHÁZKA, V. Přisaha, ordál a svědectví u polabsko-pobaltských Slovanů. In: *Vznik a počátky Slovanů II*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1958, s. 176 – 179; SCHELLE, K. Ordály jako důkazní prostředek v procesním právu. *Slovenská archivistika*, 1980, roč. 15, s. 117 – 146.

⁵ FAUST, O. *Zo starých zápisnic mesta Bratislavy*. Bratislava: Universum, 1933, s. 111 – 113; HALAGA, O. R. *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci (= Práce historického odboru „Svojiny“ Východoslovenského kultúrneho spolku)*. Košice: Východoslovenský kultúrny spolok Svojina Košice (ČSR), 1947, s. 60, 63; ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1990, s. 37 a 348; ULÍČNÝ, F. *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce: Zemplínska spoločnosť, 2001, s. 64, 365, 538, 544, 574, 637, 654; VARSÍK, B. *Osídlenie Košickej kotliny I*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1964, s. 133, 245, 335 – 340, 359 – 360, 381 – 382, 397, 401 – 402, 417 – 418, 422 – 423, 425, 428, 430 – 431; LYSÁ, Ž. *Bratislava na ceste k privilegiu 1291: štúdie k dejinám Bratislavy v 13. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2014; HOLÁK, J. *Beda odsúdeným. Ako sa za feudalizmu súdilo na Slovensku*. Bratislava: Osveta, 1974, s. 206 – 210; GÁBRIŠ, T. *Regestrum Variadiense vo svetle najnovších právnohistorických prístupov. Právnohistorické studie*, 2009, roč. 40, s. 343 – 358; LAMPART, F. *Ordály a súdne súboje v stredovekom Uhorsku*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2023; ROŠKOVÁ, D. *Testimonia registri Variadiensis: hľadanie práva podľa Varadínskeho registra*. In: KARABOVÁ, K. (ed.). *Festivale Tyrnaviense: zborník príspevkov z vedeckej konferencie Festivale Tyrnaviense konanej dňa 16. decembra 2024 na pôde Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*. Trnava: Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta, 2024, s. 99 – 116.

⁶ LYSÝ, M. – MÚCSKA, V. – ROŠKOVÁ, D. *Regestrum Variadiense seu Ritvs explorandae veritatis. Varadínsky register alebo obrad skúmania pravdy*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2024.

Pri charakteristike Varadínskeho registra môžeme skonštatovať dve zásadné veci. Tou prvou je, že vzniká v čase nárastu obľuby spisomňovania právnych a procesných úkonov v Uhorsku a táto obľuba je viditeľná aj rozličnými formulkami zaznamenanými v registri, ako je napríklad „*fecit eternari*“, ⁷ „*pro condempnatis describi*“, „*scriberentur pro condempnati*“, „*pro condempnatis scribi precepti*“, či „*in registro scriberemus*“. ⁸ Druhou relevantnou skutočnosťou je, že (častočný) nárast obľuby písaného práva síce súvisí s prenikaním tejto obľuby z juhu a západu Európy, nie je však priamo sprevádzané aj priamo prienikom učeného práva ako takého. ⁹ Záznamy Varadínskeho registra tak reflektujú domáce uhorské obyčajové právo. Varadínska kapitula, hoci aj cirkevná inštitúcia, neslúži v tomto prípade ako prostriedok na rozširovanie inštitútov rímsko-kánonického práva, ale ako autorita verejnej moci, ktorá potvrdzuje platnosť právnych úkonov, či prostredníctvom ktorej sa realizujú jednotlivé procesné úkony, ako je inštitút božích súdov, vyhlasovanie súdnych rozhodnutí, či určité formy vymáhania súdnych rozhodnutí. Aj v prípade inštitútov dedičského práva preto budeme predpokladať, že na ich hmotnoprávnu podobu nemali samotná Varadínska kapitula či inak v tom čase v Uhorsku nerozšírené učené právo priamy vplyv. Túto skutočnosť si vieme ilustrovať na príklade záznamu z roku 1221, v ktorom predmetom sporu bola zem hradu a žalujúca strana sa sťažovala na násilnú okupáciu majetku, kým žalovaní sa odvolávali na dedičné právo k nej. Vo výsledku ale nedošlo k súdnemu rozhodnutiu, pretože ešte pred vykonaním skúšky rozžeraveným železom sa strany medzi sebou dohodli mimosúdne a žalobcovia spomenutú zem darovali žalovaným. ¹⁰ Ide o pomerne typický spôsob riešenia konfliktu, ktorý uprednostňoval dohodu strán a zmier pred uplatnením hmotného práva.

Vo všeobecnosti sa predpokladá, že pre existenciu dedičského práva je potrebná existencia individuálneho vlastníckeho práva. ¹¹ Z hľadiska pramennej bázy je však zaujímavé, že aj kolektivizované formy vlastníctva vrcholného stredoveku, ktoré vyššie spomínanej poučke odporujú, sa prinajmenšom vo vlastnej terminológii odvolávajú na dedičnosť majetku. Tak sa stretávame (aj) vo Varadínskom registri s výrazmi ako *ultimum testamentum*, ¹² *ius haereditarium*, ¹³ *terra hereditaria*, ¹⁴ či *heres*. ¹⁵ Kým posledne spomenutý termín nie je nijakým spôsobom spochybnením vyššie menovanej tézy, keďže sa v citovanom prípade vzťahuje k vlastníctvu vena, pojem dedičná pôda naznačuje, že aj kolektívne a rodmi (rodinami) vlastnené majetky sa identifikovali prostredníctvom terminológie dedičského

⁷ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 51 (147), 103 (329), 164 (244), 358 (347), s. 106 – 107, 133 – 134, 165, 269.

⁸ Tamtéž, č. 27 (266), 217 (4), 291 (47), 357 (246), 362 (351), 377 (130), s. 94, 194 – 195, 232 – 233, 268 – 269, 272, 282.

⁹ CHIFFOLEAU, J. Právo a práva. In: GOFF LE, J. – SCHMITT, J.-C. (ed.). *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 534 – 536.

¹⁰ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 317 (368), s. 246 – 247.

¹¹ LUBY, Š. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura edition, 2002, s. 509; MARTINCOVÁ, L. – SOMBATI, J. *Zákonné dedenie*. In: ŠTEVČEK, M. – GREGOR, M. – MLKVÝ, M. (ed.). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 539.

¹² *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 379 (132), s. 284.

¹³ Tamtéž, č. 19 (389), 224 (11), 229 (110), 230 (111), s. 90, 201 – 202.

¹⁴ Tamtéž, č. 313 (364), s. 243.

¹⁵ Tamtéž, č. 340 (247), s. 257.

práva. Naznačovali, že išlo o pôdu v „trvalom“ vlastníctve rodu¹⁶ a v narácii záznamu Varadínskeho registra vyjadrovali tieto pojmy *titulus* k vlastníckemu právu (resp. držbe), ktorý bol ekvivalentom ku kúpe (*titulus emptiois*)¹⁷ alebo zálohu (*titulus vadimonii*).¹⁸

Ak aj teda platilo, že v rámci kolektívnych foriem vlastníctva sa „dedili“ ideálne podiely, ktoré zotrúvali vo vlastníctve celého rodu, o dedičské právo v podstate išlo, malo však iné podoby, ako dedičské právo v rámci individualizovaného vlastníctva. Základný teoretický rozdiel tak spočíval v tom, že pri veciach vlastnených v individuálnom vlastníctve dochádza po smrti poručiteľa k akémusi ešte nie na základe právneho poriadku presne stanovenému dedičskému konaniu a prinajmenšom k prevzatíu veci novým vlastníkom. V rámci kolektívnych foriem vlastníctva sa v podstate preskupujú vlastnícke podiely medzi jednotlivými členmi rodu. V oboch prípadoch potom mohol byť použitý výraz *ius haereditarium* v zmysle *titulus*.¹⁹

Že pri vlastníctve rodu nemuselo ísť len o nejaké teoretické podiely na pôde, ukazuje príklad z roku 1226, kedy predmetom sporu medzi žalobcom a žalovanými bola práve dedičná pôda. Žalovaní obsadili jej polovicu (*dimidietas terre*), avšak časť tejto polovice mala patriť žalobcovi (*hereditaria eius portio esset*).²⁰ V reáliách uhorského obyčajového práva nás nemusí prekvapovať, že išlo o žalovateľný nárok, zároveň to ale ukazuje na význam bezzávetného dedenia v právnej praxi.

Plastickejším prípadom je aj spor o dedičnú pôdu datovaný k roku 1229, ktorý je o istom Petrovi, ktorý mal nadobudnúť pôdu po Mikulášovi zo zeme Boroslav. Peter mal nadobudnúť pôdu na základe bližšie nešpecifikovaného súdneho rozhodnutia, začal však namietat, že okrem dedičského podielu mal na pôde podiel získaný kúpou. Tohto nároku sa však Peter v priebehu konania napokon vzdal. Rovnako ešte požadoval dve dediny menom Garbolc a Fekete za Mikulášovu zem darovanú podľa kráľovej donácie jeho otcovi Endušovi. Tento nárok Peter „nepreukázal“ v dôsledku výroku božieho súdu.²¹ Prípad je zaujímavý opäť z pohľadu vzťahu terminológie a dedičského práva. Predmetom sporu bola opäť kolektívne vlastnená pôda, resp. rozsah podielu na nej. Hoci to záznam priamo nehovorí, v podstate sa tu rozlišuje medzi vlastníctvom z titulu dedičstva a vlastníctvom z titulu kúpy. Ako sme videli vyššie, záznamy Varadínskeho registra inak na viacerých ďalších miestach termín *titulus* veľmi dobre poznajú.

Aký významný status mala dedičná zem (*terra hereditaria*), ukazuje záznam z roku 1234 a spor z najvyšších poschodí uhorskej spoločnosti. Na jednej strane bola pani Margaréta, kedysi (*quondam*) manželka župana Torkunka, ktorá získala dedičnú pôdu od svojho otca a od svojich dvoch bratov. Po manželovej smrti sa však rozhodla zem darovať cirkvi a keďže tak učinila bez vedomia svojich bratov, títo ju zažalovali na základe toho, že

¹⁶ Podrobnejšie MLKVÝ, M. – MLKVÁ ILLÝOVÁ, Z. Vlastníctvo. In: ŠTEVČEK, M. – GREGOR, M. – MLKVÝ, M. (ed.). *Lexikón dejín slovenskej súkromnoprávnej terminológie*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2023, s. 318.

¹⁷ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 342 (249), 385 (138), s. 260, 288.

¹⁸ Tamtéž, č. 388 (141), s. 290.

¹⁹ V zázname č. 224 je takto uvedený *titulus* v spore medzi stranami o vlastníctvo pôdy. *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 224 (11), s. 198. „*Ille autem dixit dimidiam partem eiusdem terrae iure haereditario sibi attinere.*“ V tomto prípade išlo o vlastníctvo rodu.

²⁰ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 349 (338), s. 263. Výsledkom sporu je, a to je azda charakteristické, zmier, vzájomné odpustenie a dohoda ohľadom spomenutých pozemkov.

²¹ Tamtéž, č. 368 (357), s. 275 – 276.

na prevod pôdy nedali povolenie, a že táto pôda je dedične „ich“. Spor sa skončil vyplatením cirkvi a návratom pôdy pod právo oboch bratov, a súčasne aj zápisom pôdy v registri Varadínskej kapituly.²² V zázname sa nám tak ozýva vznik uhorských hodnoverných miest. Z vecnoprávneho hľadiska je zaujímavé, že darovanie pôdy príbuznej neznamená vznik „neobmedzeného právneho panstva nad vecou“, keďže, ako nám tento príklad ukazuje, odovzdanie časti rodového pozemkového majetku neznamená zánik statusu dedičnosti takejto pôdy. Zároveň môžeme len špekulovať, čo znamenalo „darovanie“ pôdy pani Margaréte²³ od otca a bratov. Do úvahy prichádza tak veno, ako aj iné formy odovzdania majetku. Každopádne toto vyčlenenie časti rodového majetku nechápali bratia pani Margaréty ako trvalý prevod, ale zhruba ako „dočasné darovanie“.²⁴ Ak aj bolo prijateľné, aby tieto pôžitky smerovali k pani Margaréte po smrti jej manžela, neprijateľnou bola predstava, že by mala táto pôda pripadnúť cirkvi. Pani Margaréta tak dočasne získala určitý podiel rodovej pôdy, s ktorým samostatne nebolo pre ňu možné disponovať. Nebránilo v tom ani tak krajinské vecné právo, ako skôr práve kolektívne chápané vlastníctvo pôdy, ktorú v tomto prípade očividne vlastnil šľachtický rod. Dedičské nároky na rodovú pôdu tak prevážili nad individuálnym rozhodnutím pani Margaréty, akokoľvek predošlým úkonom mal byť takýto majetok prevedený na ňu vlastným otcom.

Osobitnou skupinou záznamov Varadínskeho registra sú odkazy *mortis causa* týkajúce sa ľudí. Varadínsky register bol tvorený v čase, keď uhorské právo poznalo skupiny ľudí ako *servi* a *ancillae*. Tie by sme mohli síce chápať vo voľnom preklade ako otrokov a otrokyne, majme však na pamäti, že išlo o skupiny ľudí, ktorých právne postavenie sa líšilo od klasického rímskeho otroctva napríklad tým, že mali procesnú spôsobilosť.²⁵ Nič to však nemení na tom, že v prostredí Uhorska bolo možné disponovať s takýmito ľuďmi. Vo Varadínskom registri sa často stretávame s prepustením týchto ľudí na slobodu, pričom ich páni si nechávali písomne takéto prepustenie potvrdiť a príslušný úradník kapituly tento úkon zaznamenal latinským výrazom *manumissio*, ktoré dobre poznáme z rímskeho práva.

²² Tamtáž, č. 377 (130), s. 282.

²³ Treba tu skonštatovať, že totožnosť rodu je nám v tomto prípade neznáma. Pani Margaréta bola manželkou inak neznámeho župana Torunka. Porovnaj *Regestrum Varadinense examinum ferri candentis ordine chronologico digestum, descripta effigie editionis a. 1550 illustratum*. Eds. Joannes Karácsonyi – Samuel Borovszky. Budapest: Typis Victoris Hornyánszky, typographi regii, 1903, s. 56.

²⁴ Na začiatku 13. storočia ešte nepatrilo k samozrejmostiam, že raz prevedený majetok do vlastníctva iného subjektu (teda darovaný majetok) sa nemá vrátiť späť. Od toho existuje pravdepodobne aj príslušné ustanovenie Zlatej buly Ondreja II. z roku 1222, že „(p)ossessionibus eciam, quas quis iusto servicio obtinuerit, ali quo tempore non privetur“. MARSINA, R. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I. Inde ab a. DCCCIV usque ad a. MCCXXXV*. Bratislavae: Sumptibus Academiae scientiarum Slovacae, 1971, s. 200.

²⁵ Podrobnejšie: LYSÝ, M. On the Social Structure of the Kingdom of Hungary According to the Records of the Regestrum Varadinense. In: *Forum Historiae*, 2024, roč. 18, č. 1, s. 59 – 60. Už v staršej literatúre sa bežne riešila otázka stotožnenia výrazov *servi* a *ancillae* v stredovekých prameňoch s otroctvom. KÚČERA, M. *Slovensko po páde Veľkej Moravy. Štúdie o hospodárskom a sociálnom vývine v 9. – 13. storočí*. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974, s. 279 – 282; ACSÁDY, I. *Dejiny poddanstva v Uhorsku*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1955, s. 10 – 12. Novšie spracovanie: SUTT, C. *Slavery in Árpád-era Hungary in a Comparative Context (= East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450 – 1450. Volumen 31)*. Leiden: Brill, 2015, s. 109 – 119.

Moment prepustenia na slobodu býval obvykle viazaný na smrť pána. Explicitne môžeme vidieť tento úkon na príklade záznamu z roku 1213:²⁶

Vxor Vid mortuo marito, cum esset sine herede, manumisit quamdam ancillam suam nomine Deraga, ut quamdiu ipsa viveret, illa de ea non discederet, sed ei serviret. Si autem domine suae superviveret, ubicumque vellet, manendi haberet libertatem si liumque ipsius nomine Cunsudu cum fratre suo Adriano in idem consenciente, manumisit ac tali libertate donavit, ut ubicumque vellet, manendi phas haberet. Si tamen in villa Salu ei placeret habitare, nonnisi apud ipsam et fratrem suum Adrianum maneret. Filiam quoque eiusdem mulieris nomine Kesam taliter liberavit, ut quam ipsa, tam omnis generatio ab eadem successura libera foret omnino. Omnium vero aliarum rerum, quęcumque habet eadem domina vel habitura est, supradictum fratrem suum Adrianum heredem constituit, ita tamen, quod ipsa, dum vixerit, eis utatur.

Pretože Vidova manželka po smrti manžela bola bez dediča, prepustila na slobodu istú svoju slúžku menom Deraga s tým, že kým ona sama bude žiť, od nej neodíde, ale jej bude slúžiť. Ak by však prežila svoju paniu, nech slobodne zotrvá kdekoľvek bude chcieť. Jej syna menom Kunsudu s vedomím svojho brata Adriána prepustila na slobodu a takou slobodou ho obdarovala, že má právo zotrvať kdekoľvek bude chcieť. Keby sa mu páčilo zostať bývať v dedine Silu, nemá povinnosť zostať pri nej a jej bratovi Adriánovi. A dcéru tejto ženy menom Kesam tak oslobodila, že tak ako ona sama, aj celý rod, ktorý z nej vzíde, bude úplne slobodný. Svojho spomenutého brata Adriána táto pani ustanovila za dediča všetkých ďalších vecí, ktoré má alebo bude mať, a to tak, že ona sama ich bude využívať, pokiaľ bude žiť.

Ako môžeme vidieť, vyššie uvedený úkon je kombinovaným prepustením na slobodu. Kým v prípade slúžky Deragy sa účinok prepustenia viazal na moment smrti jej panej, jej (t. j. Deragyn) syn Kunsudu a dcéra Kesam boli prepustení na slobodu už teraz. Závetný charakter záznamu však posilňuje skutočnosť, že *alia res* odkázala pre prípad smrti svojmu bratovi Adriánovi.²⁷

Ďalšou variantou prepustenia na slobodu bol úkon Tekuša, ktorý má vo Varadínskom registri zvláštne miesto ako osoba, ktorá bola prítomná pri beatifikačnom procese uhorského kráľa Ladislava pochovaného práve vo Varadíne.²⁸ Tekuš bol sám prepustenec a na sklonku svojho života odovzdal cirkvi svojho sluhu menom Urug ako dušníka, teda ako osobu venovanú cirkvi. V jeho úkone sa zaznamenali aj nasledovné povinnosti dušníka

²⁶ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 58 (154), s. 110 – 111.

²⁷ Osobitne zaujme ešte ďalší prípad, v ktorom sa prepustenec na slobodu menom Figoz oženil a nevestina rodina ho obvinila z nedôstojného sobáša. Predmetom dokazovania sa tak stala Figozova sloboda. Porovnaj *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 66 (162), s. 114 – 115.

²⁸ Okolnosti prevezenia tela Ladislava I. do Varadína opisujú jeho legendy: *Legenda sancti Ladislai regis*, c. 9 a 11. In *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Volumen I. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. Budapestini: Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937, s. 523 – 524, 526 – 527. Ladislavov hrob sa stal miestom alternatívneho dokazovania popri skúške rozžeraveným železom, keďže sa tu konávali prisahy.

voči kostole v Bešeňo, a to: slúžiť každoročne zádušnú pobožnosť s dvoma omšami, jednou ovcou, tridsiatimi chlebmi, jednou husou, jednou sliepkou a dvoma džbermi piva a k tomu ešte bola prirátaná desiatková povinnosť dušníka.²⁹ Tekušov úkon zrejme nie je korektné uvádzať ako formu závetu, keďže v tomto zázname nenájdeme údaj o tom, že by bol Urug ustanovený za dušníka až momentom Tekušovej smrti. Formulácie záznamu však jasne ukazujú, že išlo o rozhodnutie uskutočnené v očakávaní blízkej smrti a tak má tento darovací úkon veľmi blízko závetu. Okrem formálnej stránky zaujme medievistu zaoberajúceho sa prvou polovicou 13. storočia predstava o tom, aká bola majetková hodnota dušníka³⁰ v Uhorsku a aký rozsah povinností sa od neho mohol očakávať.

Čiastočným medzistupňom medzi závetom a darovaním je záznam Varadínskeho registra z roku 1229, ktorého formulácie majú azda viac k povahe závetu (najmä úvod v podobe *Cum ignoraret homo finem dierum suorum*). Kňaz Maurícus odovzdal „seba a všetky svoje veci“ ochrane varadínskej cirkvi. Čo sa konkrétne pod touto ochranou (*protectio*) myslelo, už záznam priamo nehovorí, formulácia o prevode vlastníctva tu však chýba. Naopak, kňazov sluha Arua sa mal po smrti poručiteľa stať zvonárom Varadínskej cirkvi a hoci to priamo záznam nehovorí, môžeme konštatovať, že sa mal Arua dostať zo stavu sluhu (*servus*) do dušničieho stavu. Záznam ešte spomína ženu, ktorú kňaz kúpil a ktorú dáva cirkvi, aby po kňazovej smrti odovzdala cirkvi mažu³¹ vosku, ale inak má byť aj so svojim potomstvom úplne slobodná.³² Určitý rozpor medzi formuláciou o odovzdaní ženy cirkvi a o tom, že má byť úplne slobodná sa dá vysvetliť azda len vytvorením spomenutej povinnosti v podobe darovania vosku.

O tom, ako cesta k plneniu poručiťovej vôle nemusela byť priamočiara, by vedel svedčiť dušník menom Dera z majetku Józsa. Toho daroval istý Semer v poslednom záвете, („*in ultimo testamento*“) aby svätil na Sviatok sv. Michala zádušnú pobožnosť s jednou „vhodnou“ ovcou, tridsiatimi chlebmi a štyrmi vedrami piva. K plneniu svojich dušničiekých povinností sa však nedostal, keďže ho zadržoval istý Kozma a až na urgencie Semerových dcér došlo k Derovmu vyslobodeniu.³³

Vo Varadínskom registri nájdeme aj písomný záznam verejného závetu³⁴ z roku 1235. Cenné na ňom je, že prezrádza niekoľko dôležitých formálnych a obsahových náležitostí, ktorými bola ústnosť podania a spísanie zápisu do registra, vykonanie úkonu pred dôveryhodnou inštitúciou, datovanie (v zmysle dobových zvyklostí z prvej tretiny 13. storočia nás neprekvapí datovanie len uvedením roku) a určenie dediča. Z obsahu závetu vieme vyčítať, že sa istý Omocel, síce majetný, no bez dedičov, rozhodol osvojiť za synov štyroch ľudí

²⁹ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 352 (341), s. 265.

³⁰ M. Kučera dušníkov systematcky zaradil do kapitoly o otrokoch. Porovnaj KUČERA, *Slovensko po páde Veľkej Moravy*, s. 305 – 308. Podrobnejší rozbor KUČERA, M. Dušníci – najstaršia skupina poddanského obyvateľstva na našom území. In: KUČERA, M. *State a články k slovenskému stredoveku*. Bratislava: Libri historiae; Post scriptum, 2012, s. 181 – 199.

³¹ Hmotnosť jednotka v hodnote 56 kilogramov. Porovnaj MAREK, *Slovník stredovekej a novovekej latinčiny na Slovensku*, s. 756.

³² *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 360 (349), s. 270 – 271.

³³ Tamtéž, č. 379 (132), s. 284.

³⁴ O verejných závetoch pozri LUBY, *Dejiny súkromného práva na Slovensku*, s. 525 – 526. Prirôdzené, viaceré náležitosti verejných závetov spracovaných v rámci dejín súkromného práva, pochádzajú z novovekej zákonnej úpravy. Tá však tak alebo onak vychádzala z predošlej obyčajovej praxe, ktorej časť sa tvorila už v nami skúmanom období.

(troch bratov a jedného ich príbuzného), ktorým „darováva“ svoj pozemkový podiel na majetku Kőrmösd. Toto darovanie je však vzápätí relativizované podmienkou, ktorá spočíva v tom, že počas života Omocela a jeho manželky majú mať táto právo na spomínaný majetok a v prípade, ak by sa obom pošťastil vlastný dedič (zjavne potomok), má pôda pripadnúť tomuto potomkovi. Až pokiaľ by táto podmienka nenastala, majú dediť štyria adoptívni bratia.³⁵

Posledný záznam Varadínskeho registra v zmysle číslovania Samua Borovszkého a Jánosa Karácsonyiho pod číslom 389 reprezentuje opäť závet. Poručiteľkou je tu šľachtická Benedikta, manželka Hercega z rodu Borsa. Záznam č. 389 nie je, podobne ako ostatné záznamy Varadínskeho registra, zachovaný v origináli, jeho štýl však vypovedá o tom, že nejde o verejný, ale o súkromný testament. Začína sebaoslovením poručiťelky v tvare „*Ego Benedicta*“ a podstatou pozostalosti sú opäť ľudia. Benedikta očakáva skorý koniec svojho života, majetok už predtým previedla na svoje dcéry, aby sa mohli vydať „s ohľadom na dôstojnosť ich rodu“ a celou pozostalosťou riešenou v závete sú tak tri osoby, konkrétne slúžka Aniana a jej dvaja synčekovia Heta a Furtun. Slúžka i synčekovia boli darovaní cirkvi v Ugre, pričom slúžka mala za povinnosť odovzdať cirkvi každý mesiac sviečku v dĺžke jedného lakt’a, syn bol ustanovený ako dušník s povinnosťou odovzdávať každoročne pre zádušné pobožnosti dvojročného vola, chlieb a päť vedier piva a napokon Furtun mal skončiť v cirkvi ako zvonár.

Je bez pochýb škoda, že sa predošlý prevod majetku Benedikty do rúk svojich dcér nezachoval v písomnom zázname Varadínskej kapituly a môžeme opäť len špekulovať, prečo mali v spisomňovaní posledných vôlí poručiťel’ov prednosť pred majetkovými rozhodnutiami prepustenia *servorum* a *ancillarum* na slobodu alebo určenie takýchto ľudí do dušníckeho stavu.

Význam pramenného materiálu z Varadínskeho registra je predovšetkým v tom, že ide o relatívne bohatú skupinu prameňov nie k právnym normám, ale k právnej praxi. V právnej histórii svojho času dominovalo poznávanie práva prostredníctvom noriem, avšak, ako dnes vieme, toto poznávanie má veľké medzery. Medzi normami a praxou vládlo pochopiteľné napätie a trvalo celé stáročia, kým si aj súdna prax osvojila požiadavku nielen rozhodovať na základe noriem, ale predovšetkým sa na ne aj odvolávať. Niečo také v stredoveku nenájdeme. Zbierky práva tak predstavujú skôr akýsi právny ideál, tu pochádzajúci z učeneckého prostredia, inde reprezentovaný akousi zmesou obyčaje a kresťanských noriem. Väčšina právnych inštitútov staršieho práva je tak známa predovšetkým prostredníctvom zákonného práva. Varadínsky register v tomto ohľade predstavuje skvelú výnimku, ktorá potvrdzuje to, čo sčasti poznáme zo súčasného a najmä z neskoršieho, na prvom mieste

³⁵ Tento záznam je natoľko zaujímavý, že ho odcitujeme v úplnosti: „*Anno Verbi incarnati millesimo ducentesimo tricesimo quinto, regnante gloriosissimo rege Andrea, venerabili Benedicto, Varadiensi episcopo, Dionysio, comite palatino, Stephano Bichoriensi comite existente, Aniano, lectore et notario Varadiensi factum est, quod Omocel fi lius Ioannis cum esset sine omni haerede, protestatus est nobis oretenus, quod fi lios fratris sui Eliae, Petrum scilicet et Georgium atque Matthiam et quendam eorundem cognatum nomine Sedebur fi lios sibi faciens adoptivos porcionem suam, quae est versus ecclesiam Sancti Petri de terra Cornust, dedisset praenominatis tribus fratribus, fi liis scilicet Eliae praenotati et Scedebur in commune ita, quod quamdiu ipse Omocel vel uxor sua viveret, praedicta portio, sicut antea, iuris eorum esset, vel si eos haeredem habere contingeret, in ius illius heredis hereditario iure cederet. Si tamen ambo sine haerede decederent, hac lege in ius nominatorum quattuor fratrum nominata portio devolveretur.*“ *Regestrum Varadinense seu Ritus explorandae veritatis*, č. 383 (136), s. 286 – 287.

listinného materiálu. Je ním najmä dôraz na zmier v prípade sporových konaní, a to bez ohľadu na predmet sporu, ktorým mohla byť aj teoreticky vražda človeka (zapísaná však v nejednoznačnom tvare *homicidium*).

Dedičské právo vo Varadínskom registri nám napriek zhruba dvom desiatkam záznamov ponúka relatívne stručný materiál. Vyplýva z toho niekoľko záverov. Ten prvý a azda najviditeľnejší je, že závetov je vlastne veľmi málo. Aj preto nie je možné sa pokúšať o výpovednú kvantitatívnu analýzu, ani nie je možné sa zamýšľať nad váhou závetov oproti bezzávetnému dedeniu. Dôvod je najmä ten, že závetov mohlo byť ďaleko viac, len hŕstka sa však napokon ocitla v archíve Varadínskej kapituly. Napokon si ale z hľadiska obsahu môžeme všimnúť, že ak väčšina ustanovení pre prípad smrti sa týka ľudí, teda rozhodnutí o osude sluhov a služok, je zrejmé, že na ostatný typ majetku sa vzťahovalo najmä bezzávetné dedenie. Práve spor o majetok vyčlenený z rodového majetku pre pani Margarétu ukazuje, ako nízky mala v prvej tretine 13. storočia význam vôľa v rámci vecnoprávných úkonov. Hoci sa v tomto období stretávame s donačnou sústavou len v zárodkoch, dedičná pôda tu znamenala významnú statusovú vec a počítalo sa s tým, že by mala zostať rodu dovedy, kým tento rod bude existovať.

Listina Jindřicha I. Ptáčníka DH I 20: Moderní kritika a problematika tzv. Hausordnungu

Martin Šenk

*Masarykova univerzita, Filozofická fakulta
Ústav pomocných věd historických a archivnictví
E-mail: martin.senk@phil.muni.cz
ORCID: 0000-0002-7568-0990*

The Charter of Henry I the Fowler DH I 20: Modern Critique and the Problem of the So-Called Hausordnung

Abstract:

The designation of king Otto I by king Henry I is associated with the legal-historical concept known as the *Hausordnung*. This concept is based, among other things, on the interpretation of Henry I's charter, commonly referred to as DH I 20. The following article analyses this key source and the scholarly discourse connected with it. It is demonstrated that even if DH I 20 is in fact a forged charter, the forgery still preserves a valuable historical core, since the formulation of the *arenga* was probably not the crucial element that motivated its creation. At the same time, the article argues that, in both scenarios, the charter cannot be regarded as a reflection of the so-called *Hausordnung*.

Keywords: medieval charters; charter forgery; Henry I the Fowler; Hausordnung

Klíčová slova: středověké listiny; listinná falza; Jindřich I. Ptáčník; Hausordnung

DOI: 10.14712/2464689X.2026.190

Financování: Projekt Expro Grantové agentury České republiky 25-15764X, Frontiers and Empires. The Case of Moymirid Moravia.

Úvod

Kronikář Widukind z Corvey – korunní svědek vlády Jindřicha I. a Oty I. – zaznamenal ustanovení východofranského krále Jindřicha I. o nástupnictví a uspořádání rodových záležitostí na první pohled velice jednoznačně.¹

Když Jindřich [I.] pochopil, že ho nemoc přemáhá, svolal všecken lid a určil za krále svého syna Otu, ostatním synům pak rozdělil statky a poklady. Otu, který byl nejlepší ze smrtelníků, postavil do čela bratrům i celé říši Franků. Poté, co náležitě sepsal svou závěť a všechny ostatní záležitosti řádně uspořádal, zemřel tento pán všech věcí a největší z králů Evropy, jemuž se nikdo nemohl rovnat v ctnostech těla a ducha. Zanechal po sobě syna většího, než byl on sám, a synovi velikou a rozlehlou říši, již mu však nezanechali předkové, nýbrž již on sám vlastními silami získal a byla mu svěřena od samotného Boha. Stalo se tak ve dnech šestnáctého roku jeho vlády a téměř šedesátého roku jeho života.²

Widukind tedy sděluje, že Jindřich I. určil za svého nástupce na královském trůnu (designoval) svého syna Otu, a to až roku 936 v předzvěsti blížící se smrti, a že tuto Jindřichovu vůli pak jen záhy potvrdili říšští předáci cášskou volbou.³

Widukindův příběh má však jednu slabinu – zobrazení cášské volby Oty I. se totiž v dílech ohledech podobá jeho popisu volby Oty II.⁴ Této skutečnosti využil Karl Schmid, který Widukindův narativ zcela odmítl a přišel s vlastním alternativním výkladem, jenž opřel o rozmanitou skupinu jiných pramenů.⁵ Podle Karla Schmida předstoupil Ota I. v Cáchách před elity již jako několik let oficiálně designovaný nástupce, neboť král Jindřich I. pry vyřešil otázku svého nástupnictví ve prospěch Oty už roku 929. Tehdy měl Jindřich I.

¹ Za pomoc velice děkuji Vojtěchu Sloukovi, bez něhož by tento text nevznikl. Za konzultaci děkuji Matthiasi Becherovi, Davidu Kalhousovi, Drahomíru Suchánkovi a Martinu Wihodovi.

² Český překlad podle IZDNÝ, J. – SPURNÁ, K. (přel.). *Widukind z Corvey: Dějiny Sasů*. Praha: Argo, 2016, s. 64–65. „*Cumque se iam gravari morbo sensisset, convocato omni populo designavit filium suum Odonem regem, caeteris quoque filiis predia cum thesauris distribuens; ipsum vero Odonem, qui maximus et optimus fuit, fratribus et omni Francorum imperio prefecit. Testamento itaque legitime facto et rebus omnibus rite compositis defunctus est ipse rerum dominus et regum maximus Europae, omni virtute animi corporisque nulli secundus, relinquens filium sibi ipsi maiorem filioque magnum latumque imperium, non a patribus sibi relictum, sed per semet ipsum adquisitum et a solo Deo concessum. Erant autem dies quibus regnavit XVI anni, vitae autem fere LX.*“ HIRSCH, P. – LOHMANN, H.-E. (eds.). *MGH SS Rer. Germ. 60: Die Sachsengeschichte des Widukind von Korvei*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1935, zde I,41, s. 60. Takto popsal Widukind na konci první knihy své kroniky poslední činy Jindřicha I. Následně na začátku druhé knihy své kroniky podal Widukind popis volby Oty I. roku 936 v Cáchách. Tamtéž, II,1–2, s. 63–67.

³ Interpretace nástupnictví Oty I. byla v duchu Widukindova vyprávění opakována (případně s lehkými obměnami) do poloviny 20. stol. Následně se prosadil náhled Karla Schmida (k tomu viz níže). Srov. např. WAITZ, G. *Jahrbücher des Deutschen Reichs unter der Herrschaft König Heinrichs I.* Berlin: Duncker und Humblot, 1837, s. 122–123; LAMPRECHT, K. *Deutsche Geschichte: Zweiter Band*. Berlin: R. Gaertners Verlagsbuchhandlung, 1895, s. 129; SCHULTZE, W. Die sächsischen und salischen Kaiser (919–1125). In: GEBHARDT, B. (ed.). *Handbuch der deutschen Geschichte. Erster Band: Von der Urzeit bis zur Reformation*. Stuttgart – Berlin – Leipzig: Union Deutsche Verlagsgesellschaft, 1901, s. 264–265.

⁴ HIRSCH – LOHMANN, *op. cit.*, III,76, s. 153.

⁵ SCHMID, K. Die Thronfolge Ottos des Großen. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung*, 1964, Vol. 81, zde s. 85–101; resp. k samotné Widukindově zprávě zejm. tamtéž, s. 95–101.

závazně upravit záležitosti pro případ svého skonu tak, že vybral za nástupce svého syna Otu, čímž etabloval svůj rod jakožto novou vládnoucí dynastií (na rozdíl od epizodické vlády Konráda I.) a zároveň vědomě opustil tradici karolinských dělení říše. Tento akt Jindřicha I. přitom Karl Schmid ověřil systematizujícím označením „*Hausordnung*“ podle závěru arengy listiny DH I 20, která se stala pilířem celého konceptu. Schmidovi šlo primárně o právně-historické souvislosti prosazení nové dynastie (přičemž Karl Schmid stavěl na významu práva krve – tzv. *Geblütsrecht* – což je dnes ostře kritizovaný koncept), respektive o genezi principu nedělitelnosti říše, což chápal jako spojitě nádoby. Jako zásadní událost v tomto vývoji takto nově vyložil právě nástup Oty I.⁶

Jádro Schmidovy argumentace ohledně *Hausordnungu* Jindřicha I. z roku 929 lze shrnout do následujících bodů:

1. Klíčovým pramenem pro tuto tezi se stala Jindřichova listina známá jako DH I 20 (tedy „Jindřichův diplom č. 20“), což je Jindřichův odkaz pro královnu Matyldu pro případ vdovství, který odsouhlasil i jejich syn Ota, říšské duchovenstvo a šlechta. Závěr arengy posloužil Schmidovi k vytvoření systematického názvu pro svůj právně-historický koncept.
2. Dalším vodítkem byl Schmidovi sňatek mezi Otou a anglosaskou princeznou Editou, který se měl odehrát roku 929 – tento sňatek měl být uskutečněn právě díky tomu, že Ota byl již formálně vybrán jako nástupce.
3. Roku 929 byl zároveň Jindřichův nejmladší syn Bruno ve svých čtyřech letech vybrán k duchovní kariéře.
4. Zvláště významným argumentem pak byl nedatovaný zápis „*otto rex*“ v konfraternitní knize kláštera Reichenau, který se Schmid pokusil vřadit do let 929–930.
5. K tomu připojil Schmid záznam análů z Lausanne (*Annales Lausannenses*) „*Otto rex benedictus fuit in Maguncia*“.
6. Tyto dílčí indicie pak Schmid zarámoval Jindřichovou okružní jízdou po Říši v letech 929–930, což chápal jako prostředek k prosazení Jindřichovy vůle ohledně ustanovení nástupnictví.
7. V tomto kontextu pak nakonec Schmid interpretoval listinu Oty I. – DO I 1.

Schmidova teze ohledně nástupnictví Jindřicha I. byla až do nedávna chápána jako samozřejmá.⁷ Nicméně již Hartmut Hoffmann nastínil alternativní možnosti výkladu rele-

⁶ SCHMID, Die Thronfolge, s. 80–163. Srov. též předcházející Schmidův příspěvek SCHMID, K. Neue Quellen zum Verständnis des Adels im 10. Jahrhundert. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, 1960, roč. 108, s. 185–232 a následující rozšíření dílčích závěrů v SCHMID, K. Religiöses und sippengebundenes Gemeinschaftsbewußtsein in frühmittelalterlichen Gedenkbucheinträgen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1965, roč. 21, s. 18–81. Poslední význačný pokus o obhajobu Schmidovy teze učinil KELLER, H. Widukinds Bericht über die Aachener Wahl und Krönung Ottos I. *Frühmittelalterliche Studien*, 1995, roč. 29, s. 390–453, aniž by však přinesl nějaké nové důkazy (svou argumentací zde Keller zakládá mj. na výpovědní hodnotě listiny DO I 1 a Otově domnělém pomazání v Mohuči roku 930).

⁷ Z nejnovějších přehledových prací srov. např. LAUDAGE, J. *Otto der Grosse (912–973): Eine Biographie*. Regensburg: Pustet, 2012, s. 104–109; BECHER, M. *Otto der Große. Kaiser und Reich: Eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2012, s. 96–101; ALTHOFF, G. *Die Ottonen: Königsherrschaft ohne Staat*. Stuttgart – Berlin – Köln: Kohlhammer, 2013, zde s. 55–60; KÖRNTGER, L. *Ottonen und Salier*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2013, s. 10–11; česky viz alespoň KELLER, H. *Otoni*. Praha: Vyšehrad, 2004, s. 20–21.

vantních pramenů.⁸ V poslední době pak několik kritických příspěvků přesvědčivě ukázalo na zásadní nedostatky Schmidova konceptu.⁹ Na tomto místě proto stačí konstatovat, že v dnešní době je takzvaný *Hausordnung* cílem obšírné vědecké kritiky, podobně jako takzvaný *Burgenordnung* Jindřicha I.¹⁰

V tomto příspěvku je pozornost věnována primárně listině DH I 20, jež byla Karlem Schmidem (a badateli, kteří šli v jeho stopách) chápána jako klíčový pramen celého právně-historického konceptu známého jako *Hausordnung*. Nejprve je proto představena samotná listina, dále jsou kriticky rozebrány interpretace listiny v dosavadním vědeckém diskurzu a následně je poukázáno na nové možnosti výkladu listiny. Kromě toho jsou velice stručně shrnuty též i současné poznatky týkající se listiny DO I 1 Oty I.

1. Možnosti interpretace listiny DH I 20

Vznik diplomatiky byl původně do značné míry ovlivněn snahou rozlišit pravé a falešné listiny. Již Jean Mabillon definoval jako jeden z hlavních cílů práce s listinami stanovit určité a přesné podmínky a pravidla, podle nichž by bylo možné pravé listiny oddělit od falešných, nejistých a podezřelých.¹¹ Diplomatika 19. století a první poloviny 20. století pak vytříbila pravidla, pomocí nichž měla být odhalována listinná falza. Zásadní podíl na precizaci těchto pravidel měl například i Theodor von Sickel, který byl mimo jiné pověřen tím, aby vyhotovil edici listin krále Jindřicha I. Sickel patří dodnes k respektovaným autoritám v oboru a nutno říci, že zcela po právu.¹² Přesto, jak je níže ukázáno na příkladu Jindřichovy listiny DH I 20, ani schopnosti či věhlas odborníka, jakým byl Theodor von Sickel, nezabránily, aby v posledních letech byly vzneseny pochyby o důvěryhodnosti některých listin, které Sickel chápal jako pravé.

Debata o věrohodnosti jednotlivých potenciálních falz nebude patrně nikdy ukončena, ale celá situace má další – mnohem důležitější – rovinu. Ve druhé polovině 20. století se totiž pouhá snaha o nalezení listinných falz ukázala být nedostatečnou. Doceněn byl význam úprav listin, kopií i celistvých listinných falz, neboť ve všech případech listiny obsahují určitou historickou tradici, ke které se vztahují a vymezují. Nově byl pak problematizován i celý koncept středověkých falz. Rozličné úpravy listin se ukázaly být cenným pramenem pro dějiny středověké právní kultury, respektive středověké mentality obecně.

⁸ HOFFMANN, H. Zur Geschichte Ottos des Großen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1972, roč. 28, s. 42–66; HOFFMANN, H. Ottonische Fragen. *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, 1995, roč. 51, s. 53–71.

⁹ Z hlavních kritických příspěvků je třeba uvést alespoň GIESE, W. *Heinrich I.: Begründer der ottonischen Herrschaft*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2008, s. 126–133; WARNKE, Ch. Die „Hausordnung“ von 929 und die Thronfolge Ottos I. In: KÖSTER, G. – FREUND, S. (eds.). *919 Plötzlich König: Heinrich I. und Quedlinburg*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2019, s. 117–142.

¹⁰ K tomu srov. kriticky ŠENK, M. Takzvaný *Burgenordnung* krále Jindřicha I. z roku 926. *Hláška: Zpravodaj klubu Augusta Sedláčka*, 2023, roč. 34, č. 2, s. 27–29; GÄRTNER, T. Heinrich I. und der Burgenbau. In: KÖSTER, G. – FREUND, S. (eds.). *919 Plötzlich König: Heinrich I. und Quedlinburg*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2019, s. 105–115; BECHER, c. d., s. 94–96; SPRINGER, M. Agrarii milites. *Niedersächsisches Jahrbuch für Landesgeschichte*, 1994, roč. 66, s. 129–166.

¹¹ „[...] *magnamque a re publica gratiam inierit, quisquis certas et accuratas tradiderit conditiones ac regulas, quibus instrumenta legitima a spuris, certa et genuina ab incertis ac suspectis secernantur.*“ MABILLON, J. *De re diplomatica libri VI*, Paris: in Palatio Regio, 1681, s. 1.

¹² Z díla Theodora von Sickela srov. alespoň metodologicky inspirativní studie k diplomacie SICKEL, T. *Beiträge zur Diplomatik I–VIII*. Hildesheim – New York: Georg Olms Verlag, 1975.

Právní historici upozornili, že dotyční středověcí autoři se snažili kupříkladu zobrazit to, co za pravdu považovali – respektive to, co za pravdu považoval dobový (například klášterní) kolektiv (či místní tradice). Otázka hodnocení falzifikátorů se pak ukázala být značně komplikovanou. V některých případech stála za zrodem listiny zištná snaha falzifikátora a již ve středověku bylo takové počínání odsuzováno. Mnohdy však stála za vznikem falza spíše snaha domoci se práva – tedy například úsilí dokázat, že daný klášter má opravdu nárok na příslušnou pozemkovou držbu, neboť tak tomu bylo od nepaměti. Když klášterní kolektiv nedisponoval dokumentem, který by tento nárok potvrzoval, jeho výroba se mohla jevit jako nutný prostředek, s jehož pomocí mělo dojít k nápravě nespravedlnosti a měla být dokázána pravda.¹³ V tomto kontextu je zcela zásadní rozlišovat jednotlivé druhy listinných falz, důvody a motivy vzniku daného falza a analyzovat vztah mezi upravenými (či doplněnými) údaji, současností „falzifikátora“, k níž se upravené údaje vztahují, a historickou tradicí, se kterou falzifikátor pracuje a vůči které se případně vymezuje.

Listinu východofranského krále Jindřicha I. ze dne 16. září 929, vyhotovenou v Quedlinburgu, která je známá jako DH I 20, analyzovala již celá řada badatelů. Tento zásadní dokument lze nejprve uvést v českém překladu (závěr arengy, který je pro tuto studii klíčovým místem listiny, je zvýrazněn tučným písmem):

Ve jménu svaté a nerozdílné Trojice. Jindřich, z Boží milosti král. Ať všichni naši věrní, současní i budoucí, vědí, jak si my, Božím milosrdenstvím povýšení ke královské vládě, přejeme spravedlivě vládnout všem věrným v našem okolí a vše řídit s úctou k Bohu. **Také jsme se rozhodli, že s Boží pomocí řádně uspořádáme naši domácnost.** Proto podle práva, za přítomnosti našich věrných, ve shodě s naším synem Otou a za jeho souhlasu a na žádost biskupů, předáků a hrabat předáváme a darujeme naši nejmilejší manželce Matyldě [naší] mocnou rukou vše, co v současnosti máme, jako náš vlastní dědičný majetek na níže uvedených místech. Těmito místy jsou: Quedlinburg, Pöhlde, Nordhausen, Gronau, Duderstadt – se sídly a se vším, co k předřčeným místům patří, do jejího vlastnictví. Dali jsme jí tak polosvobodně i nėsvodobné služebnictvo mužského i ženského pohlaví, budovy, obdělávané i neobdělávané půdy, pole, louky, pastviny, lesy, vody a vodní toky, mlýny, cesty i nepřístupná místa s příjmy a výnosy, už nabytými i dosud nezískanými. A aby všichni věděli, že jí tato místa tímto způsobem a z tohoto důvodu udělujeme, pokud nás přežije a zůstane ve svatém vdovství, předáváme jí tyto lokality, aby je po celý svůj život mohla užívat svobodně a bezpečně spolu s majetkem k nim náležejícím, a rovněž jsme jí na věčnost určili vlastnictví domácího sboru služebníků s veškerým vybavením a s koňmi, kteří k němu náležejí. A aby velikost našeho panství zůstala pevná a stálá, podepsali jsme toto níže vlastní rukou a přikázali jsme, aby bylo zpečetěno naším prstenem. Znamení pána Jindřicha (H.), nejslavnějšího krále. Notář Šimon ve službě arcikaplanu Hildeberta [toto] ověřil a podepsal. Dáno šestnáctého dne před říjnovými kalendami [tj. 16. září] roku od vtělení Páně

¹³ Výstižně k tomu srov. např. GUREVIČ, A. J. *Kategorie středověké kultury*. Praha: Mladá fronta, 1978, s. 136–137; FUHRMANN, H. *Einladung ins Mittelalter*. München: C. H. Beck, 2002, s. 195–210; VOGTHERR, T. *Einführung in die Urkundenlehre*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2017, s. 110–116. Pravdou z pohledu raně středověkého pojmosloví (a jeho významů) se zabýval KROESCHELL, K. Wahrheit und Recht im frühen Mittelalter. In: HAUCK, K. – KROESCHELL, K. – SONDEREGGER, S. – HÜPPER, D. – VON OLBERG, G. (eds.). *Sprache und Recht: Beiträge zur Kulturgeschichte des Mittelalters. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. Geburtstag. Erster Band*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 1986, s. 455–473.

929, druhé indikce, desátého roku vlády slavného krále Jindřicha; sepsáno na místě zvaném Quedlinburg; ve jménu Boha šťastně, amen.¹⁴

Listina přikla určité majetky Jindřichově manželce Matyldě k užívání pro případ Jindřichovy smrti – jedná se tedy o příslib její vdovské apanáže. Jindřich tak měl učinit v přítomnosti svých věrných, na žádost biskupů a členů říšské elity a patrně též za přítomnosti a souhlasu syna Oty. Interpretačně zásadní je především arenga, ve které je řečeno, že se Jindřich rozhodl s Boží pomocí uspořádat svoji domácnost. Karl Schmid z poukazu na aktivní souhlas Oty vyvodil, že Jindřichovi nešlo primárně o Matyldino vdovství, ale o vymezení nástupnictví.¹⁵ K tomu přidal svou interpretaci Otovy listiny DO I 1 (hlásící se do roku 936), podle které mají ochranu nad klášteřem Quedlinburg vykonávat členové liudolfingského rodu s tím, že stanovuje i eventualitu při nástupu příslušníka cizí dynastie na trůn.¹⁶ Podle Schmidovy teze měl Ota touto listinou systematicky navázat na otcův *Hausordnung*. Dále, podle dobového mínění o ztotožnění jednoho z písařů DH I 20 s písařem DO I 1 (mělo se jednat o jistého Adaldaga), poukázal na to, že se jedná o další důkaz nové a programatické koncepce otonské vlády.¹⁷

Z historiografického hlediska byla Schmidova interpretace DH I 20 dlouhou dobu pouze přejímána a listina v následujících dekadách byla vydávána jako obrazová součást publikací o Otonech. Obsah listiny zcela v duchu teze Karla Schmidy interpretoval například Wolfgang Huschner, který však spíše shrnul paleografické a diplomatické poznatky (z části již zmíněné editorem Theodorem von Sickelem, jehož teze Huschner mírně upravil). Výsledný konsensus tehdejší diplomatiky a paleografie pak formuloval následovně:

¹⁴ „C. # In nomine sanctae et individuae trinitatis. Heinricus divina favente clementia rex. Noverint omnes fideles nostri praesentes scilicet et futuri, qualiter divina misericordia dispensante sublimati in regnum # omnibus circumquaque degentibus fidelibus aequo et iusto moderamine praeesse et omnia dei respectu regere cupiamus, **placuit etiam nobis domum nostram deo opitulante ordinaliter disponere**. Quapropter legali moderatione, asstantibus fidelibus nostris, cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis et episcoporum procerumque et comitum petitione dulcissimae coniugi nostrae Mahthildae potestativa manu tradimus et donamus quicquid propriae hereditatis in praesenti videre haberemur in locis infra nominatis – haec enim sunt: *Quitlingaburg, Palidi, Nordhuse, Gronaa, Tutersteti – cum civitatibus et omnibus ad praedicta loca pertinentibus in ius proprium concessimus, litis servis mancipiis utriusque sexus aedificiis terris cultis et incultis agris pratis campis silvis aquis aquarumve decursibus molendinis viis et inviis exitibus et redditibus quaesitis et inquirendis. Et ut cuncti cognoscant, eo modo et ea ratione, si nobis superstes extiterit et in sanctae viduitatis pudicitia permanserit, praedicta loca ei concedendo tradimus ut libera atque segura potestate cum omni quaesito eisdem locis invento temporibus vitae suae feliciter pertruetur, nec non etiam interiorum familiarum collegionem intrinsecus famulantium cum omni suppellectili, cum equariis ibidem inventis potestati illius possidenda perpetualiter praedestinamus. Et ut nostrae dominionis largitio firma stabilisque permaneant, manu nostra subtus firmavimus et anulo nostro sigillari praecepimus. # Signum domni Heinrici (M.) serenissimi regis. # Simon notarius advicem Hiltiberti archicappellani recognovi et # (SR. NN.) (SI. 2.) Data XVI. kal. octob. anno dominicae incarnationis DCCCCXXVIII, indictione II, anno autem X. Heinrici gloriosi regis regni; actum in loco qui dicitur *Quitlingaburg*; in dei nomine feliciter amen.“ SICKEL, T. (ed.). *MGH DD I*. Hannover: Hahnsche Buchhandlung, 1879–1884, DH I 20, s. 56 (listina je dnes uložena v zemském archivu Saska-Anhaltska v Magdeburgu). Rukopis je dostupný v dobré kvalitě v rámci VON SYBEL, H. – SICKEL, T. (eds.). *Kaiserurkunden in Abbildungen 2*. Berlin: Weidmann, 1891, dostupné online <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00009144?page=64> (22. 8. 2024).*

¹⁵ SCHMID, Die Thronfolge, zde zejm. s. 101–106.

¹⁶ SICKEL, *op. cit.*, s. 89–90.

¹⁷ SCHMID, Die Thronfolge, s. 126–136; SCHMID, Religiöses, s. 70–72.

Listina byla určena k reprezentaci, neboť byl pro ni vybrán obzvláště velký kus pergamentu. Vstupní protokol a kontext vypracoval duchovní, který doposud neměl mnoho praxe, zatímco závěrečný protokol pochází od zkušeného písaře listin, který provedl na listině (respektive na textu prvního písaře) i dílčí závěrečné úpravy. Tímto druhým písařem byl patrně podepsaný notář Šimon, který je doložený již od roku 906 jako vyhotovitel listin. Huschner zároveň přišel s neověřitelnou tezí, že Quedlinburg byl již v této době vybrán za budoucí místo posledního odpočinku pro Jindřicha a Matyldu. Huschner se přitom nijak blíže nevěnoval problematice pečeti.¹⁸

Wolfgang Huschner a další badatelé nevnímali dvě písařské ruce ani nezkušenost prvního písaře nijak problematicky. Následující bádání však už tak nekritické nebylo. Již Wolfgang Giese upozornil, že nedbalost, s jakou byla listina vyhotovena – vlastně samotný fakt, že vyhotovení bylo svěřeno nezkušenému písaři – silně kontrastuje s tím, o jak důležité právní jednání se mělo jednat, respektive jak velký význam mělo mít vydání listiny pro Jindřichovu vládu. Giese proto opatrně zvednul otázku relevance tohoto dokumentu (též s poukazem na nedochovanou listinu z roku 927, která měla být podobného znění).¹⁹

Se zdrcující revizí však přišel nedávno Christian Warnke. Ten nejprve odmítl, že by nedochovaná listina z roku 927 byla pravá, respektive že daný dokument skutečně existoval – upozornil mimo jiné na zcela pochybnou historii dochování této listiny. Následně z obsahu listiny DH I 20 vyzdvihnul, že vlastně nevíme, proč právě v této době měl Jindřich I. přiknout statky Matyldě pro dobu jejího vdovství. Svou argumentaci ve prospěch odmítnutí pravosti DH I 20 pak vystavěl především na dvou argumentech. Zaprvé jsou to interpretační obtíže vycházející z identifikace dvou písařských rukou a neobratnost písaře hlavního textu. Zadruhé pak pečeť, která se kvalitou odlišuje od předcházejících i následujících Jindřichových pečeti. Jako místo vytvoření padělků pak Warnke určil klášter Quedlinburg. Podle Christiana Warnkeho nejprve první neobratný falzifikátor zhotovil základ textu a další, zručnější falzifikátor poté text dokončil a vylepšil (včetně opravy názvů místních jmen). Pečeť měla být vzata z jiné listiny, kterou Warnke identifikoval jako DH I 18. Ta se měla nacházet v Quedlinburgu a neměla prý pro klášter větší význam. Pečeť byla přiložena na listinné falzum a při tom mělo dojít k jejímu částečnému poškození horkem. Otázku důvodu vyhotovení tohoto falza ponechal Warnke výslovně na následujícím bádání, listinu DH I 20 však odmítl chápat jako hlavní pilíř takzvaného *Hausordnungu*.

¹⁸ HUSCHNER, W. Diplom König Heinrichs I. für seine Gemahlin Mathilde. In: PUHLE, M. (ed.). *Otto der Große. Magdeburg und Europa: Band II. Katalog*. Mainz: Philipp von Zabern, 2001, s. 113–115. Alespoň v pozn. lze též zmínit, že M. Brauer vybral tuto listinu jako přímo učebnicový příklad pro studenty historie. Skutečnost, že daná kapitola v této učebnici stojí bezprostředně za pasáží o listinných falzech (a jedná se vlastně o jediný praktický příklad, který Brauer studentům nabízí), aniž by však byla věrohodnost této listiny jakkoli zpochybněna (k tomu viz níže), působí z dnešního pohledu úsměvně. Samotný Brauerův příspěvek se snaží obohacit Schmidův výklad *Hausordnungu* o grafický (!) rozbor vyhotovení listiny, který prý Schmidův příspěvek postrádal. Brauer, stejně jako Huschner, upozornil na dvě písařské ruce a následně se pokusil vyjádřit obecné floskule o slavnostním ceremoniálu, který s listinou souvisí, a na význam rituálu a inscenace. Jeho závěr, že *Hausordnung* nelze nově chápat jako pevný systém, který byl jednou naplánován a pak prosazován, pak jistě není nijak závádějící, ale příliš se zbytkem textu vlastně nesouvisí. BRAUER, M. *Quellen des Mittelalters*. Wien – Köln – Weimar: Ferdinand Schöningh, 2013, s. 37–42.

¹⁹ GIESE, *op. cit.*, s. 128. K listině z roku 927 viz regest uvedený na závěr edice listiny DH I 20, podle něhož předchozí listina měla obsahovat podobný výpis statků i souhlas Oty – SICKEL, *op. cit.*, DH I 20, s. 56. Pro Schmidu byl tento regest pouze důkazem toho, že se *Hausordnung* chystal již od doby Otovy plnoletosti, které měl dosáhnout právě roku 927 (SCHMID, *Die Thronfolge*, s. 103).

V závěru své studie přitom ještě Warnke doplnil, že listina měla vzniknout v sedmdesátých letech 10. století v souvislosti se sepsáním nejstarší Matyldiny hagiografie.²⁰ Nejnovější bádání přitom zatím tuto Warnkeho tezi přijalo.²¹

Christian Warnke nadto odmítl i pravost listiny DO I 1, která byla rovněž sepsána dvěma písaři a starším bádáním byla chybně chápána jako dokument příbuzný k listině DH I 20; podle teze, kterou Warnke odmítl, se měl totiž neznámý první autor DH I 20 (identifikovaný jako již zmíněný Adaldag) podílet také na tvorbě DO I 1. V případě listiny DO I 1 je též problematická přiložená pečeť, stejně jako rozpoznávací písařská značka, vyvedení monogramu Oty I., písařské úpravy listiny provedené jiným inkoustem a samotný obsah listiny, který například nijak nezmiňuje Matyldina práva a obsahuje chybný letopočet.²² V závěru své studie pak Warnke uvedl jako dobu sepsání DO I 1 období vlády Konráda II., neboť by se tím vysvětlilo, proč listina hovoří o období nástupu nové dynastie na trůn.²³

Proti Warnkemu vystoupil pouze Levi Roach, který se pokusil především obhájit pravost listiny DO I 1 a stručně vyjádřil své pochyby též k Warnkeho hodnocení listiny DH I 20. V případě listiny DO I 1 se jeví Roachova argumentace založená na diplomatickém a paleografickém rozboru jako plausibilní.²⁴ Z hlediska zde sledované problematiky je k tomu však třeba doplnit, že případná pravost listiny sama o sobě nepodporuje tezi Karla Schmidta, která byla založená na zavádějící interpretaci způsobu užití termínů *generatio* a *cognatio* v této listině.²⁵ Co se týká pravosti listiny DH I 20, tato studie přichází nezávisle na Roachovi s vlastní interpretací. Jak je totiž níže ukázáno, i pokud se jedná o historické falzum, listina velice pravděpodobně obsahuje relevantní historické jádro, které však původní Schmidovu tezi nijak nepodporuje.

Jindřichova listina DH I 20 totiž stále vyvolává řadu důležitých otázek, které Christian Warnke i Levi Roach opomenuli. Existuje mnoho druhů listinných falzů a vždy je třeba pátrat po tom, za jakým účelem bylo falzum vyhotoveno a zda falzifikátor použil jako vzor nějaké starší listiny, které třeba jen mírně upravil. Pokud bychom přijali Warnkeho tezi, že se jedná o listinné falzum (což se nyní jeví jako pravděpodobná varianta), je třeba si položit zásadní otázku, zda je v tomto falzu obsažena relevantní historická paměť z doby vlády krále Jindřicha I. Na jednu stranu Warnkeho teze objasňuje, proč je v listině zdůrazněn souhlas Oty I., na druhou stranu ale tato teze neříká vůbec nic k tomu, proč listina

²⁰ WARNKE, *op. cit.*, s. 133–139. Tím Warnke navázal na zásadní tezi G. Althoffa o důvodech sepsání dvou verzí Matyldiny hagiografie. Spisy měly být podle Althoffa sepsány v Nordhausenu a jejich smyslem bylo obhájit práva konventu. V tomto ohledu se autoři spisů vždy obraceli na aktuálního panovníka (v první hagiografii na Otu II., ve druhé na Jindřicha II.), což vysvětluje potřebu přepsat a upravit pasáže věnované znázornění Jindřichovy rodové větve. K tomu viz ALTHOFF, G. Causa scribendi und Darstellungsabsicht: Die Lebensbeschreibungen der Königin Mathilde und andere Beispiele. In: BORGOLTE, M. – SPILLING, H. (eds.). *Litterae medii aevi. Festschrift für Johanne Autenrieth zu ihrem 65. Geburtstag*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 1988, s. 117–133; ALTHOFF, G. *Königin Mathilde († 968): Ihr Leben als Braut, Ehefrau, Witwe und ihre eigenartigen Lebensbeschreibung*. Bielefeld: Verlag für Regionalgeschichte, 2018, s. 29–43.

²¹ FREUND, S. Anfang in unsicheren Zeiten – eines großen Vaters Sohn. In: FREUND, S. – PUHLE, M. *Otto der Grosse 912–973: Kaiser der Römer, König der Völker*. Regensburg: Schnell und Steiner, 2023, s. 39.

²² WARNKE, *op. cit.*, s. 128–131.

²³ Tamtéž, s. 139.

²⁴ ROACH, L. D O.I. 1 – eine Fälschung der frühen Salierzeit? *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 2024, roč. 70, s. 19–49.

²⁵ K tomu ostatně srov. i komentář L. Roacha – Tamtéž, s. 22–23.

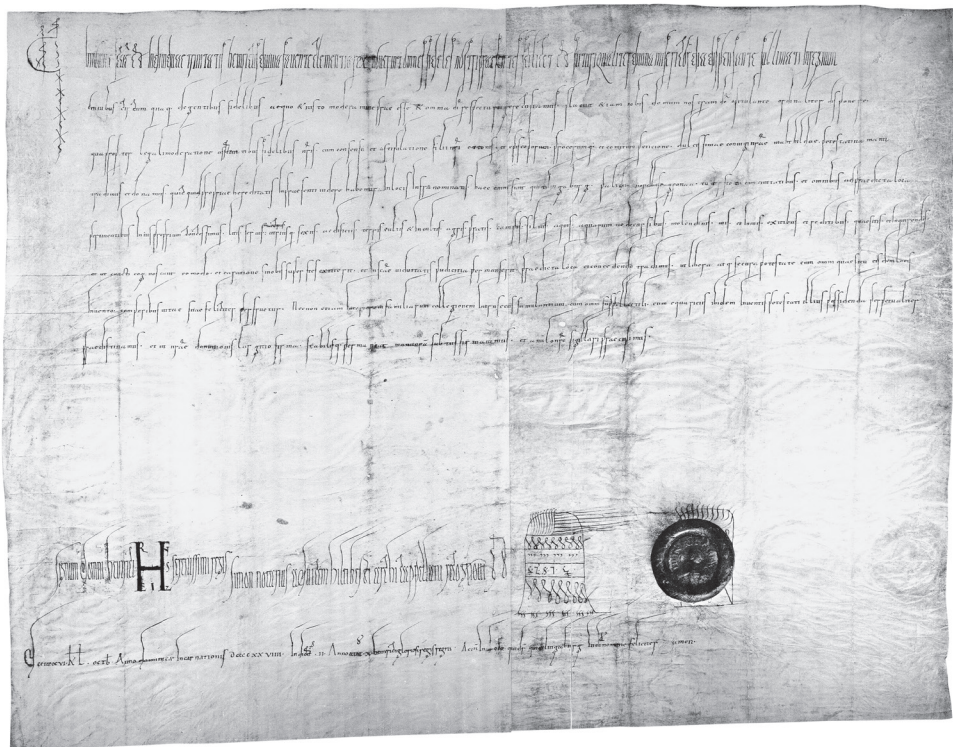
obsahuje onen zvláštní závěr arengy, která upoutala právě Karla Schmida. Arenga jistě nebyla klíčovou částí listiny, kvůli níž by bylo falzum vyhotoveno. Warnkeho argumentace je ostatně nejslabší právě ve zdůvodnění vyhotovení tohoto falza. Warnke vlastně pouze naznačuje, že se mělo jednat o klášter Quedlinburg (a tudíž o snahu kláštera pojistit si držbu určitých statků?), ale blíže to nerozvádí. V případě snahy jakékoli instituce právně zajistit dané statky se jeví jako poměrně logické, že by daní falzifikátoři chtěli vyvolat zdání co největší přesvědčivosti a nepokoušeli by se vymýšlet zvláštní formulace v pasážích, které nesouvisí s účelem vzniku falza. Pokud se tedy jedná o statky, vychází arenga a proklamovaný souhlas Oty I. z nějaké listinné předlohy? Nebo odráží alespoň paměť na historické události či paměť falzifikátorů na to, co se událo několik dekad před vznikem falza? Kladná odpověď na jednu z těchto otázek je poměrně logická a v obou případech by vedla přinejmenším ke konstatování, že listina DH I 20 poukazuje na to, že pro nástupnictví byla skutečně nejprve nalézána shoda příslušníků říšské elity a rodiny (Oty), a teprve potom došlo k postupnému uskutečňování daného záměru. V tomto smyslu nezáleží, zda se tak stalo v roce 929 nebo kdykoli jindy: bez ohledu na hodnověrnost jádra listiny není její obsah v zásadním rozporu se zprávou Widukinda z Corvey o konsensu mezi šlechtou, duchovenstvem a lidem při nástupu Oty I.

V neposlední řadě je též třeba upozornit i na samotnou formulaci závěru arengy – tato část listiny je totiž bohužel interpretačně dlouhodobě opomíjena, respektive je chápána jako jakási jasná samozřejmost. Co ale vlastně bylo myšleno tím, že „*řádně (ordinaliter) uspořádáme naši domácnost*“? Je zde toto *ordinaliter* užito ve smyslu „řádně, jako se to vždycky dělalo“, nebo „řádně tedy podle práva“, nebo „řádně, to jest tak, jak si to my představujeme“? Nebo snad bylo toto slovo použito v reakci na něco „neřádného“, co tu bylo předtím? Z kontextu samotné listiny DH I 20 nelze vyvodit jednoznačný závěr, na víceznačnost dané formulace však nelze zapomenout.

Ačkoliv je odůvodněné se domnívat, že listina DH I 20 je jistým druhem listinného falza, nelze považovat její výzkum za ukončený. K Warnkeho argumentaci lze kupříkladu poměrně snadno namítnout, že ony zvláštnosti, které listina obsahuje, mohou naopak poukazovat právě na její pravost. Warnkeho teze totiž nenabízejí žádnou odpověď na otázku, proč se na vzniku falza podíleli takto neobratně dva písaři, respektive proč by někdo vytvářel takto špatné falzum. Zapojení dvou písařů lze koneckonců vysvětlit mnoha způsoby, včetně těch nejprostších, například že jeden z písařů onemocněl a byl rychle nahrazen jiným. Jedná se pouze o hypotézy, které nemají v tuto chvíli zpochybnit celý výsledek Warnkeho zkoumání a spíše mají podnítit badatele k dalšímu kritickému čtení listin krále Jindřicha I. Úkolem diplomatiky následujících let pak je přehodnotit soubor Jindřichových listin (to ostatně zřetelně ukazuje i problematika Jindřichova itineráře, který v současnosti nelze věrohodně rekonstruovat) a pečlivě porovnat listinu DH I 20 s ostatními listinami i po lexikální a formulační stránce, což by mohlo vnést do problematiky více světla.

Závěr

Východofranský král Jindřich I. jistě nezačal promýšlet otázku svého nástupnictví až na smrtelném loži. Odborná kritika posledních let však přesvědčivě ukázala, že taková snaha nemusela být výsledkem jednoho přesně vymezeného a systematicky promyšleného právního jednání, jakým měla být podle teze Karla Schmida designace Jindřichova syna Oty roku 929, pro níž se vžilo označení *Hausordnung*. Jak v tomto kontextu interpretovat

Listina Jindřicha I. DH I 20. Listina je dnes uložena v zemském archivu Saska-Anhaltska v Magdeburgu. Převzato z [online] <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00009144?page=64> (přístup 22. 8. 2024).

listinu DH I 20? Tato listina, jejíž arenga dala Schmidovu konceptu jméno, zůstává problematickým pramenem. Její autenticita byla ze závažných důvodů zpochybněna a zede provedený rozbor listiny nadto ukázal, že ani z obsahu listiny nutně neplynou zásadní argumenty ve prospěch teze o takzvaném *Hausordnungu* krále Jindřicha I. A dokonce ani za předpokladu, že by se listina DH I 20 ukázala být falzem, nelze její výpovědní hodnotu jednoduše odmítnout. Ať již jde o falzum, či nikoli, text listiny nese určitou historickou paměť a odráží dobové představy o nástupnictví Oty I. skrze nalézání shody mezi králem, jeho rodinou a říšskými elitami – v tomto ohledu se ale údaje listiny příliš neliší od základní roviny příběhu vyprávěného kronikářem Widukindem.²⁶ Význam listiny DH I 20 proto nespočívá jen v otázce její autenticity, ale také v tom, jakým způsobem reflektuje širší procesy formování středověké právní a politické kultury. Spor o její povahu současně upozorňuje na nutnost systematické revize celého souboru Jindřichových listin i na potřebu jemnější práce s kategorií středověkých falz. Příběh skrytý v listině DH I 20 lze chápat jako hodnověrný ozvuk minulosti, který je zároveň její zpětnou konstrukcí. Tyto dvě roviny od

²⁶ HIRSCH – LOHMANN, *op. cit.*, I,41, s. 60.

sebe nelze oddělovat. Samotná odpověď na otázku, zda se v případě listiny DH I 20 jedná o falzum, tudíž nevede k jednoduché odpovědi, pomocí níž by bylo možné právně-historickou výpovědní hodnotu listiny přijmout, či odmítnout. Jako klíčový argument ve prospěch teze Karla Schmida však listinu chápat nelze. Zvláštní pozornost si zaslouží i dosud málo reflektované formulační detaily. Již nejznámější část listiny DH I 20 – její arenga – je totiž vlastně víceznačná, protože není zcela patrné, co je míněno „řádným uspořádáním domácnosti“. Jestliže dříve byla tato listina vnímána jako pevný pilíř výkladu nástupu Oty I., dnes se ukazuje spíše jako otevřený problém, jehož řešení vyžaduje nové metodologické přístupy. Právě v této otevřenosti tkví její badatelský potenciál – nikoli v potvrzení již překonaného obrazu o programovém *Hausordnungu*, ale v podnětu k hlubší reflexi povahy a funkce středověkých listin jako nositelů politické legitimacy a kolektivní paměti.

Čech, Rakušan alebo Uhor? Profesor Anton Virozsil (1792 – 1868) vo víre univerzitnej politiky a jazykových polemík

Ivan Halász

*Ludovika University of Public Service
Faculty of Governance and International Studies
E-mail: halasz.ivan@tk.hu*

Czech, Austrian or Hungarian? Professor Anton Virozsil (1792–1868) in the Whirlwind of University Politics and Language Debates

Abstract:

The study deals with an important figure of 19th-century Hungarian legal science, who also had Czech roots. Professor Anton Virozsil (1792–1868) was born into a simple family in Banská Štiavnica. He originally prepared for a career in the Catholic priesthood, but ultimately chose to pursue legal studies. After obtaining his degree, he first taught at the Law Academy in Pozsony (Present-day Bratislava), and then for several decades in Pest at the local university. His activities coincided with the years when the reform program of the Hungarian liberal opposition was taking shape, with which the professor, who did not speak Hungarian well, could not identify, particularly due to its linguistic assimilation efforts. At the same time, he was critical of the constitutional views of the Hungarian noble opposition. He saw the possibility of the emergence of a modern constitutional and bureaucratic state primarily in Austria (after liberal reforms). During the revolutionary year of 1848, he was one of the last university lectures in Pest to teach in Latin before he retired. After the victory of Austrian neoabsolutism that suppressed the revolution, the Austrian government reactivated him, and in the following decade, he became the rector. During this time he led the unpopular educational reforms of Hungarian university education. After collapse of neoabsolutistic regime he removed to Vienna, where he taught the Hungarian public law for university students. He was author of many important publications (in Latin, German and Hungarian) about the traditional Hungarian constitutional law, legal encyclopedia and methodology.

Keywords: Austria; education; Hungary; law; university

Kľúčové slová: právo; Rakúsko; Uhorsko; univerzita; vzdelávanie

DOI: 10.14712/2464689X.2026.191

Financovanie: Projekt č. TKP2021-NKTA-51 bol realizovaný s podporou poskytnutou Ministerstvom kultúry a inovácií Maďarska z Národného fondu pre výskum, vývoj a inovácie, financovaného v rámci schémy financovania TKP2021-NKTA.

Úvod

Anton Virozsil bol významnou a čiastočne aj rozporuplnou osobnosťou uhorského vedeckého a peštianskeho spoločenského života druhej tretiny 19. storočia. Medzi študentmi a kolegami dlho obľúbený a publikačne vždy aktívny profesor práva bol totiž v rokoch neoabsolutizmu ministra vnútra Alexandra Bacha (1850 – 1859) povereným rektorom Uhorskej kráľovskej univerzity v Pešti.¹ Okrem toho pôsobil aj v rámci vtedajších previerkových komisií, ktoré skúmali postoje univerzitných pedagógov počas revolučných rokov 1848/1849 a ako vedúci činiteľ sa v rámci svojho pracoviska podieľal na nepopulárnych centralizačných reformách.

Jeho osud je zaujímavý aj preto, že išlo o jedného z posledných profesorov-právnikov, ktorý prednášal v Pešti po latincky. Výnimku spod povinnosti výuky v maďarčine dostal na žiadosť študentov dokonca aj v revolučnom roku 1848 a potom znovu po obnovení ústavného poriadku v roku 1861. Jazyková otázka predstavovala totiž pre starosvetského Virozsila po celý jeho život neuralgický problém, s ktorým sa len ťažko vyrovnával. Podobný problém mal aj s politickými dôsledkami národnostnej otázky.

1. Rodinné zázemie a rané roky života

Anton alebo Antal Virozsil² sa narodil v Banskej Štiavnici 14. apríla 1792 v rodine miestneho knihviazača Františka Virozsila a Alžbety Grellovej. Jeho otec pochádzal z Prahy, takže rodina mala české korene. O tom svedčia aj občasně česky znejúce alternatívne varianty jej priezviska (Vyrosil, Virozil, Virozil, Virotsil, prípadne Wirozil).³ Neskorší právnik a rektor sa síce v dospelosti zaujímal o pôvod svojej rodiny a vykonal v tejto oblasti aj určitý výskum, ale ako človek žijúci z platu a starajúci sa o početnú rodinu nemohol príliš veľa energie venovať tejto zaujímavej otázke.⁴

¹ Ide o predchodkyňu dnešnej Vedeckej univerzity Lóránda Eötvösa (ELTE) v Budapešti. Súčasný názov dostala po druhej svetovej vojne. Dovtedy mala v názve meno svojho zakladateľa ostrihomského arcibiskupa, kardinála a uhorského primasa Pétera Pázmány, ktorý ju založil v roku 1635. Od roku 1667 mala univerzita aj Právnickú fakultu. Pôvodne vznikla v Trnave, ale počas panovania Márie Terézie bola presunutá do Budína a Pešti. V čase pôsobenia Antona Virozsila sídlila v slobodnom kráľovskom meste Pešť, ktoré sa v roku 1873 stalo súčasťou modernej Budapešti.

² Vo svojich vedeckých spisoch Virozsil používal totiž obe verzie svojho krstného mena.

³ Posledne spomenutú verziu občasně použil v listoch aj Virozilov priateľ František Palacký. Samotný Virozil vo svojich publikáciách používal formu priezviska, aká je uvedená aj v tomto článku. Pozri BOROVIČKA, J. Palacký a Virozil. *Bratislava*, 1928, roč. 2, s. 389.

⁴ Výskumu rodinných koreňov sa bez väčšieho úspechu údajne venoval aj jeho brat. Podľa rozprávania jeho otca, na ktoré sa Virozil občasně odvolával, mala rodina korene v Prahe. Niektorý z jeho predkov pravdepodobne pôsobil v dopravnej administrácii. Pozri BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 374. a 376.

V každom prípade ho za človeka českého pôvodu považoval aj neskorší maďarský právny historik Ferenc Eckhart, ktorý sa komplexne zaoberal históriou právnickej fakulty v hlavnom meste. Túto informáciu však trochu spochybňuje skutočnosť, že Virozsil v mladosti so svojím dlhoročným priateľom Františkom Palackým, hlavným predstaviteľom českého národného liberálneho hnutia korešpondoval v nemčine. To však v tej dobe vôbec nemuselo byť medzi intelektuálmi ojedinelým javom.⁵

Korene ním vždy preferovanej nemčiny mohli siahať ku pôvodu jeho matky, ako aj rodného štiavnického prostredia, kde nemčina predsa len vtedy bola spolu so slovenskou dominantným jazykom. Podľa konštatovania medzivojnového českého historika Jana Borovičku bola národná identita Virozsila len veľmi slabá a k tejto otázke pristupoval skôr s nadhľadom a teoreticky. Okolitý svet však jeho identitu vnímal skôr ako nemeckú. Jemu však bola pravdepodobne najsympatickejšia nadnárodná identita vysokopostavených rakúskych úradníkov a profesorov z obdobia pred revolúciou (t. j. z tzv. predmarcového obdobia).⁶

Virozsil nemal jednoduché detstvo. Veľmi skorol stratil matku a v roku 1806 pri požari zhořela aj knihvizačská dielňa jeho otca. To zásadne otriaslo finančnou situáciou celej rodiny a malo zrejme veľký vplyv aj na neskoršie študijné možnosti budúceho špičkového právnika. Gymnaziálne štúdiá začal v rodnom meste a potom pokračoval v Trnave.⁷ Už v ranom veku sa rozhodol pre duchovnú dráhu a v školskom roku 1808/1809 stal sa poslucháčom kňazského seminára v Banskej Bystrici, avšak teológii sa okrem už spomínaných miest venoval aj v seminároch v Nitre a Trnave. Svoje teologické štúdiá nakoniec ukončil v roku 1814 v Banskej Bystrici.⁸ Ako mladý seminarista a nádejný katolícky kňaz sa Virozsil tešil podpore arcibiskupa a primasa Alexandra Rudnaya, ktorý bol však vtedy ešte len kanonikom v Ostrihome. Rudnay bol typickým predstaviteľom prenacionálneho obdobia s určitými väzbami na slovenské národné (prevažne bernolákovské) hnutie. Rudnay bol síce slovenského pôvodu, čím sa ani netajil, avšak ako šľachtic mal aj silné uhorské povedomie. Zároveň vyrastal a dozrieval v jozefinistickom období, čo ovplyvnilo jeho myslenie. Dozvuky jozefinizmu boli vtedy prítomné aj na seminároch, na ktorých študoval Virozsil.⁹ Rudnay počas svojho života často vystupoval ako mecenáš rozličných kultúrnych aktivít a jeho meno je spojené aj s návratom sídla katolíckej cirkvi z Trnavy do Ostrihomu. Tam práve počas jeho arcibiskupského pôsobenia začala výstavba monumentálnej baziliky.¹⁰

Virozsil sa nakoniec nenechal vysvätiť a rozhodol sa pre svetskú dráhu. Tu pravdepodobne zohrala svoju úlohu aj smrť jeho otca, ktorý predtým podporoval jeho kňazské ambície.¹¹ Bývalý seminarista jednoduchého pôvodu preto prijal miesto súkromného

⁵ Na korešpondenciu Palackého a Virozsila sa opierala aj medzivojnová štúdiá českého historika J. Borovičku. Pozri BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 362.

⁶ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 380.

⁷ SZINNYEI, J. *Magyar írók élete és munkái XIV. (Telgárti–Zsutai)* [*The lives and works of Hungarian writers XIV. (Telgárti–Zsutai)*]. Budapešť: Hornyánszky, 1914.

⁸ PAULER, T. *Emlékszed néhai Virozsil Antal ... fölött*. Buda: Magyar Királyi Tudományos Egyetem Nyomdája, 1869, s. 6.

⁹ Idem, *op. cit.*, s. 6.

¹⁰ O živote a diele Alexandra Rudnaya pozri komplexne KÄFER, I. *Alexander Rudnay a jeho doba / Rudnay Sándor és kora*. Esztergom-Piliscsaba: FF KUPP – Spolok sv. Vojtecha, 1998.

¹¹ PAULER, *op. cit.*, s. 7.

učiteľa u šľachtickej rodiny Zerdahelyi, kde niekoľko rokov vyučoval jej troch synov. Pre talentovaných mladých ľudí z plebejského prostredia to bola prvá odrazová doska k neskorším vážnejším učiteľským miestam. Tu sa mu podarilo nadviazať aj niektoré dôležité spoločenské kontakty a osvojiť si určité spôsoby. S rodinou Zerdahelyi aj neskôr udržiaval dobré vzťahy, o čom svedčia jeho pekné spomienky na toto obdobie. Stretávali sa dokonca aj v Pešti, keď Virozsil už bol dekanom a rektorom.

Nie všetci domáci učitelia tej doby mali však také šťastie na prijímaciu rodinu. František Palacký mal napríklad menej šťastia na rodinu, do ktorej sa dostal, hoci jeho spoločenské kontakty boli taktiež pozitívne ovplyvnené rokmi strávenými v Bratislave, ktorú vtedy ešte Slováci nazývali skôr Prešporkom. Rodina zamestnávateľa mu dokonca po určitý čas aj dlhovala sľúbenú sumu, na postupnom získaní ktorej radami a sprostredkovaním participoval aj Virozsil.¹²

2. Pôsobenie na bratislavskej právnickej akadémii

Virozsil ako súkromný domáci učiteľ pôsobil pomerne dlho. V prípade podobných mladíkov však nešlo o konečný cieľ, ale len o prvý krok v pedagogickej a spoločenskej kariére počas ktorého sa pokúšali zlepšiť si kvalifikáciu. Aj Virozsil si v roku 1816 urobil v Pešti na univerzite doktorát z filozofie. Už vtedy ho totiž zaujímali filozofické otázky francúzskej revolúcie. Potom sa jeho pozornosť zamerala na iné odvetvie. Právnické a štátovedné vedomosti si osvojil už ako samouk.¹³ Predpísané skúšky zložil na Kráľovskej právnickej akadémii v Bratislave a následne na Kráľovskej uhorskej univerzite v Pešti, kde 27. júna 1823 aj získal titul doktora práv.¹⁴

Jeho kariéra sa začínala relatívne pomaly, o čom svedčia aj dlhé roky, ktoré strávil ako súkromný učiteľ, prípadne vychovávateľ v aristokratických rodinách. Vo svojich úplných začiatkoch uvažoval nad kariérou profesora teoretickej a praktickej filozofie na univerzite v Pešti. Na túto katedru totiž bol v roku 1821 vypísaný konkurz, ktorého sa však nakoniec nezúčastnil, lebo si uvedomoval malé šance na úspech.¹⁵ Filozofia ho zaujímala aj neskôr. Osobitne na neho vplýval Immanuel Kant, Johann Herder a Johann Müller. Jeho obľúbeným spisovateľom bol Riman Horatius a Nemeč Friedrich Schiller, ktorých občas aj citoval.¹⁶

Pedagogickú dráhu na právnickej akadémii v Bratislave začal ako zástupca profesora politických a kameralistických (politico-cameralis) vied už v roku 1822. V roku 1825 bol síce vymenovaný za riadneho profesora Kráľovskej právnickej akadémii vo Veľkom Varadíne, ale nechcel opustiť ním obľúbenú Bratislavu, kde nakoniec vďaka vyššiemu rozhodnutiu mohol zostať v pozícii vyučujúceho prirodzeného práva a uhorského verejného práva. Riadnu katedru prirodzeného, štátneho a medzinárodného práva na tamojšej akadémii definitívne získal až 20. decembra 1826.¹⁷ Roky strávené v Bratislave boli šťastným obdobím jeho života. Mesto bolo vtedy jedným z centier uhorského politického života, lebo napríklad

¹² BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 365.

¹³ PAULER, *op. cit.*, s. 7.

¹⁴ ECKHART, F. *A jog- és államtudományi kar története 1667 – 1935*. Budapest: Pázmány Péter Tudományegyetem, 1936, s. 291.

¹⁵ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 366.

¹⁶ PAULER, *op. cit.*, s. 10 a s. 27.

¹⁷ ECKHART, *op. cit.*, s. 291; PAULER, *op. cit.*, s. 8.

tu zasadali reformné snemy. Virozsil sa ich nezúčastňoval, ale prirodzene sledoval dianie v krajine i v meste svojho pôsobiska. Politika a ideológia uhorských stavov však mladého právnikovi špeciálne neoslovila. Podľa svedectva listu Palackému z 28. decembra 1825 videl Virozsil problém hlavne v tom, že sa tu zrazili absolútne protiklady: síce nie úplne čistá kabinetná politika vlády, ktorá viac-menej vychádzala zo zásad osvietenej štátnej správy a existujúcich finančných pomerov na jednej strane, a svoje staré výsady brániaca, domýšľavá, hrdá, voči vláde veľmi nedôverčivá a hlavne sebecká uhorská aristokracia na strane druhej. Posledne menovanej sa zatiaľ podľa Virozsila zatiaľ príliš nedotkli nové pokrokové prvky ducha a kultúry. Radšej by sa namiesto budovania moderného štátu vrátila do čias panovania jagellonských kráľov, ktorí jej všetko odsúhlasili.¹⁸ Mladý právnik nešťastické pôvodu teda necítil solidaritu s touto vrstvou a jej ideológiu, od ktorej si vlastne – ako neskôr vysvitlo – držal odstup až do konca svojho života.

V septembri roku 1826 sa Virozsil oženil s Máriou Ruppelmayerovou, dcérou zosnulého cisárskeho dvorového radcu Martina Ruppelmayera,¹⁹ a tu sa mu narodili aj ich prvé deti. Z desiatich detí sa však dospelého veku dožili len štyri – dvaja chlapci a dve dievčatá. V otcových šľapajách išiel hlavne jeho syn Tivadra, ktorý sa ešte počas jeho života stal pomocným učiteľom na právnickej akadémii v Bratislave. Na starobu sa však Virozsil presunul k svojej dcére Lujte, ktorá bývala blízko Viedne.²⁰

V Bratislave sa Virozsil spriatelil s českým historikom a politikom Františkom Palackým, významným predstaviteľom českého národného liberalizmu. Po Palackého odchode naspäť do českých krajín Virozsil dokonca často pomáhal jeho menej podarenému bratovi Ondrejovi, ktorý ešte študoval v Bratislave.²¹ Obaja významní vedci svojej doby si do konca života dopisovali a občas sa aj navzájom navštevovali. Dobré vzťahy medzi nimi pretrvali aj napriek tomu, že mali rozdielne politické názory a úplne odlišný pohľad na úlohu národov v dejinách. Kým Palacký uznával rastúci význam národov a dokonca sa postavil na čelo českého národného hnutia, Virozsil sa nikdy nedokázal nadšene stotožniť s moderným nacionalizmom a radšej myšlienkovito zotrval v osvietenom prenárodnom veku. Vždy uprednostňoval radšej univerzalistický humanizmus pred moderným emocionálnym nacionalizmom.²²

Počas svojho bratislavského obdobia Virozsil pravdepodobne udržiaval kontakty s tamojšou slovanskou inteligenciou. Palacký ho raz v liste z 5. júla 1824 označil ako apriori Čecha, ktorý by sa jeho krajanom mohol stať aj posteriori. Vo svojich listoch zo 17. júla 1823 a 14. júla 1826 dokonca Palackého krajanov občas nazval aj výrazom „meine Quasi-Landsleute“, pri čítaní Palackého spisov si zasa spomenul, že svojmu otcovi ako malý chlapec predčítal z českých kroník (medziným aj z Hájka) (list z 26. septembra 1837).²³

Virozsil sa však výraznejšie sa v tomto smere nechcel angažovať a nezačal prispievať ani do časopisu, ktorý začal v Prahe vydávať Palacký. Jeho hlavné témy, ako dejiny, štatistika, literatúra a umenie totiž stáli mimo okruhu jeho záujmu. Ako nekompetentná osoba nechcel robiť ani spravodajca z oboru uhorskej literatúry. Sledoval síce určité slovanské

¹⁸ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 379.

¹⁹ Idem, *op. cit.*, s. 367 – 368.

²⁰ PAULER, *op. cit.*, s. 24 – 26.

²¹ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 364 – 365.

²² Idem, *op. cit.*, s. 376 – 378.

²³ Idem, *op. cit.*, s. 376 – 377.

literárne a jazykové spory, ale zasahovať do nich nechcel. V liste z 23. októbra 1829 síce dal za pravdu Palackému, že jazyková odluka pravdepodobne viac uškodí Slovákom, ako Čechom, inak ale Virozsil sám seba označil v tomto smere v liste z 28. decembra 1829 skôr za ignoranta (dokonca sa označil slovom „Idiot“).²⁴ Aj velikána slovenskej a slovanskej poézie Jána Kollára v Pešti spoznal v roku 1846 len cez Palackého, hoci obaja žili v jednom meste a vedeli po slovensky.²⁵

Virozsil sa v bratislavskom období jeho kariéry odborne venoval okrem štúdia domáceho verejného práva aj medzinárodnému právu, z ktorého plánoval vydať knihu o prípustnosti, resp. neprípustnosti vonkajšieho zasahovania do vnútorných záležitostí štátov. Cenzúra však jej vydanie odporučila len s veľmi významnými zmenami, preto Virozsil od svojho pôvodného zámeru upustil. Problém spočíval hlavne v tom, že jeho závery boli v priamom rozpore s praktickou zahraničnou politikou metternichovského režimu a systémom Svätej aliance v postnapoleonskom období, ako aj závermi jej kongresov v Opave, Ljubljane a Verone. Neapolské, piemontské a španielske vojenské kampane tak tiež ukazovali iným smerom. Hoci bytostne opatrný Virozsil vždy formuloval svoje názory umierneným spôsobom, jeho vtedajšie postoje neboli v súlade s vtedajšími dominantnými tendenciami.²⁶

3. Peštianske roky života

Virozilova kniha o medzinárodnom práve síce nevyšla, ale predsa len spôsobila oneskorenie jeho vymenovanie za profesora právnickej fakulty na univerzitu v Pešti.²⁷ Nakoniec sa s účinnou pomocou univerzitného predsedu a zároveň vplyvného krajinského sudcu grófa Antala Czirákyho nakoniec podarilo prekonať prekážky a v auguste 1832 Virozsil nastúpil na katedru prirodzeného práva a uhorského verejného práva na najstaršej a najprestížnejšej právnickej ustanovizni v Uhorsku.²⁸

Tu sa čoskoro stal populárnym a uznávaným pedagógom. Jeho žiak a neskorší minister spravodlivosti Tivadar Pauler spomínal, že bol pre študentov príťažlivým pedagógom: „Jeho jasný, dôkladný a príjemný učiteľský štýl, ktorý aj abstraktné princípy vysvetľoval na základe historických a spoločenských príkladoch, bol preniknutý duchom zdravého liberalizmu a humanizmu a ako taký mal zvláštny vplyv na mysliacu časť mládeže, čo v spojení s jeho umierneným, vážnym a zdvorilým štýlom vysvetľuje tú úctu a popularitu, ktorú si za krátky čas získal a potom aj udržal medzi svojimi nástupcami.“²⁹ Na inom mieste Pauler spomenul, že príroda obdarila Virozsilu vynikajúcim talentom, ktorý však prekonal jeho železná disciplína a svedomitá vytrvalosť. Ako vedec a pedagóg sa zasa zväčša pridržiaval stredovej zásady „Veritas in medio sita“, ktorá vyvovovala aj neho opatrnej a umierenej povahy.³⁰ Virozsil vyučoval a publikoval prevažne v latinčine. To platilo aj pre jeho trojzväzkové dielo *Jus naturae privatum methodo critica deductum*

²⁴ Idem, *op. cit.*, s. 377 – 378.

²⁵ Idem, *op. cit.*, s. 375.

²⁶ ECKHART, *op. cit.*, s. 291 – 293.

²⁷ O trnavskom období pozri LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. *Dejiny právnickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave*. Praha: Leges, 2021.

²⁸ Idem, *op. cit.*, s. 292; PAULER, *op. cit.*, s. 8.

²⁹ PAULER, *op. cit.*, s. 9.

³⁰ Idem, *op. cit.*, s. 27.

o prirodzenom súkromnom práve, ktoré bolo napísané pod vplyvom viedenských pedagógov a v kantianskom duchu. Autor s ním bol hotový už v roku 1828, ale pre cenzúru vyšlo až v roku 1833.³¹ V maďarčine neskôr vyšiel len výňatok z prvého zväzku. Podľa Eckharta Virozsil týmto dielom vlastne otvoril sériu uhorských, resp. maďarských právne-teoretických vedeckých diel.³²

V roku 1834 Virozsil postihla obrovská tragédia, keď v priebehu dvoch dní prišiel o tri malé deti. Túto tragédiu sa pokúsil s pomocou viery a intenzívnej práce. Práca svedomitému a dôkladnému profesorovi nikdy nerobila problém. Zároveň ho ako človeka zo skromných pomerov motivoval aj fakt, že učiteľský plat bol vlastne jediným zdrojom jeho obživy.³³

Virozilovým pôvodným zámerom bolo v Pešti napísať knihu o teoretických otázkach štátneho (verejného) práva, toto dielo však nedopísal. V roku 1836 totiž dostal pozvanie od arcivojvodu a zároveň uhorského palatína Jozefa, aby vyučoval jeho mladistvého syna arcivojvodu Štefana právne a štátne vedy. Výuka mladého Habsburga, ktorý sa ukázal byť chápatým a svedomitým žiakom, trvala až do roku 1838. Virozilove úlohy sa netýkali len výučby uhorského, ale aj rakúskeho verejného práva. S arcivojvodom Istvánom si Virozil neskôr dopisoval a jeho vysokourodzený žiak mu zostal verným priateľom až do konca života. Keď sa arcivojvoda Štefan stal predstaviteľom dynastie v Českom kráľovstve, svojho bývalého profesora dokonca pozval na návštevu, ktorú Virozil aj absolvoval.³⁴

Virozil vychovávateľskú prácu vo vysokourodzenej rodine vykonával rád a na základe listov adresovaných Palackému si zakladal na tom, že získal dôveru mladého arcivojvodu a mohol mu vštepiť určité morálne poučenia. Habsburgovci taktiež niečo získali: „Také habsburský rod získal tím muže, kterému mohl důvěřovat a kterého mohl použít ke všem věcem.“³⁵ Práca pre panovnícky dvor v Uhorsku, spolu s jeho vlašným postojom k politickému programu uhorskej aristokracie a maďarského národného hnutia určite ovplyvnila jeho vzťah k monarchii a jej dynastii. Konkrétne sa však tento vzťah otvorene prejavil až po roku 1849.

Počas výučby arcivojvodu bol Virozil nútený prejsť širokú škálu právnych oblastí, okrem iného aj všetky teoretické oblasti právnej vedy. Pre svojho vysokopostaveného žiaka dokonca napísal zhrnutie celého prirodzeného práva, ktoré potom vydal v knižnej podobe. Latinsky napísané dielo *Epitome juris naturae seu universae doctrinae iuris philosophici* z roku 1839 sice nebolo určené širšej verejnosti, a pôvodne z neho Virozil nemal citovať ani počas svojich univerzitných prednášok, nakoniec však bolo prijaté ako základná učebnica takmer na všetkých právnických vzdelávacích inštitúciách v Uhorsku. Kniha získala aj viacero ocenení.³⁶

Nešlo pritom o jeho prvú učebnicu z oblasti prirodzeného súkromného práva. Ešte v roku 1833 vydal svoju učebnicu, ale okamžite ho neznámi nežičlivci udali u palatína. Udanie mu vyčítalo, že sa odklonil od učebnice profesora Antona Karla Martiniho (1726 – 1806), z ktorej sa už viac ako štyridsať rokov vyučovalo vo Viedni. Po preskúmaní

³¹ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 368.

³² ECKHART, *op. cit.*, s. 292.

³³ PAULER, *op. cit.*, s. 8 – 10.

³⁴ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 369 – 370.

³⁵ Idem, *op. cit.*, s. 370.

³⁶ ECKHART, *op. cit.*, s. 292.

udania však úrady došli k poznaniu, že Virozilova učebnica nie je nebezpečná, dokonca je aj trochu ťažkopádnejšia a v zásade nerevidovala hlavné tézy prirodzeného práva. Okrem toho udaním napadnuté cenzorské úrady zdôraznili, že ich úlohou nie je posudzovať vedecký obsah učebníc, ale len to, či nie sú protináboženské a neodporujú dobrým mravom, panovníkovi a verejnej bezpečnosti.³⁷ Virozil však v každom prípade ešte v školskom roku 1835/1836 vyučoval prirodzené právo, všeobecnú štátovedu a medzinárodné právo opierajúc sa na Martiniho učebnicu a vlastné rukopisy.

V 40. rokoch 19. storočia Virozil neučil len na právnickej fakulte, ale dočasne aj na filozofickej fakulte. Po odchode jedného tamjšieho profesora v roku 1843 práve jeho požiadali o zastupovanie na katedre estetiky a klasickej literatúry. Tieto témy boli Virozilovi vždy blízke. Išlo o ojedinelú situáciu, lebo vtedy pre právnikov nebolo ešte obvyklé učiť na ostatných fakultách a toľko predmety úplne odlišné od pôvodného profilu. Zastupovaniu sa profesor venoval až do roku 1844. Hoci by tu z existenčných dôvodov rád učil aj ďalej, nepodarilo sa mu to, lebo spomínaná katedra bola čoskoro obsadená. Medzitým začal pracovať na veľkej a systematickej učebnici uhorského verejného práva, ktorú však vtedy ešte nedokončil alebo presnejšie povedané pre cenzúru nevedel vydať.

Virozil sa nevyhol ani rôzne univerzitné vedúce funkcie. Bol viackrát dekanom právnickej fakulty (1840, 1845, 1846, 1847). Medzitým sa v roku 1843 stal aj rektorom univerzity. Po smrti panovníka Františka sa totiž vedúce univerzitné hodnosti otvorili aj pre riadnych členov profesorského zboru. Zosnulý panovník totiž do týchto funkcií radšej menoval ľudí z praxe.³⁸

Začiatkom 40. rokoch 19. storočia sa Virozilova výskumná pozornosť obrátila k dovtedy zanedbávaným otázkam uhorského verejného práva. Už v roku 1843 dokončil latinský rukopis, v ktorom sa zamerlal na prehľad celého systému uhorského verejného práva, ktorý poslal na posúdenie a schválenie cenzúry. Tá však podľa Paulera nad knihou sedela celé dva roky a hlavne mala veľa zásadných pripomienok a návrhov na zmeny. Tie sa týkali hlavne niektorých autorových ostrejších tvrdení ohľadne maďarského jazyka a národnosti, ako aj výsad šľachty a nedostatočných ústavných záruk.³⁹ Kniha schválená s veľkými výhradami nakoniec nevyšla a opatrný Virozil, ktorý bol práve v tých rokoch dekanom fakulty, na to vtedy ani netlačil. Radšej začal pracovať na výňatku, ktorý by sa dal použiť ako učebnica a ktorý chcel preložiť do maďarčiny. Po dokončení výňatku začal pracovať na encyklopédii právnych a štátnych vied. Túto tiež zamýšľal preložiť do maďarčiny a potom vydať s paralelným textom v latinčine a maďarčine.

4. Virozil a jazyková otázka v predmarcovom a revolučnom období

Vyššie už krátko bola reč o vzťahu Virozila k národnej a jazykovej otázke. Vo svojich jazykových vystúpeniach sa jej vyhýbal, avšak na pôde univerzity takúto možnosť nemal. Jeho postoj v tejto senzitívnej sfére určite ovplyvnilo niekoľko dôležitých okolností. Nepochádzal z etnicky maďarskej rodiny a vyrastal v jazykovo mimoriadne zmiešanom mestskom prostredí severného (Horného) Uhorska, kde sa miešali slovenské, nemecké a maďarské vplyvy. Ani jedno z miest jeho štúdií, ako aj neskoršieho pracovného pôsobenia nebolo

³⁷ Idem, *op. cit.*, s. 324 – 325.

³⁸ Idem, *op. cit.*, s. 297 – 298.

³⁹ PAULER, *op. cit.*, s. 13 – 14.

vtedy ešte dominantne maďarské. Osobitne to platí pre Banskú Štiavnicu, Trnavu, Banskú Bystricu, neskôr Bratislavu a minimálne do polovice 19. storočia ani pre Budín a Pešť. Domácnosť mali s manželkou tiež prevažne nemeckú a tento jazyk najčastejšie používal aj v súkromnej korešpondencii.

To neznamená, že by vôbec nevedel po maďarsky, avšak v tomto jazyku sa pre svoju výslovnosť a iné nedostatky necítil komfortne.⁴⁰ Jeho študent, neskôr kolega a významný maďarský právnik Tivadar Pauler, ktorý napriek svojej politickej kariére po roku 1867 mal vždy pre Virozsila veľké pochopenie, situácie zhrnul nasledovne: „... ako rodák z Horného Uhorska vyrastal v čase a prostredí, v ktorom mal málo príležitostí naučiť sa maďarský jazyk; hoci sa neskôr snažil tento nedostatok dohnať, vzhľadom na svoj pokročilý vek si ho nedokázal osvojiť natoľko, aby ho mohol vyučovať tak, ako to považoval za vhodné pre univerzitného profesora.“⁴¹

V františkovo-metternichovskej prvej tretine 19. storočia jazyk počas jeho pôsobenia v Bratislave ešte nerobil problém. Komplikovanejšie boli jeho peštianske roky, jednak pre viac zmiešaný (multietnický) charakter mesta, a jednak pre zmeny vo veľkej politike. Jazyková otázka v Uhorsku totiž nadobúdala čoraz väčší symbolický význam. Netreba zabudnúť ani na to, že relatívne veľká Pešť sa práve vtedy stala centrom maďarskej národnej politiky a otázka úradného jazyka takpovediac zaplavila celý verejný priestor. Virozsilovi vadila aj v súkromnom živote. Postupne napríklad začal menej navštevovať peštiansku domácnosť vdovy Zerdahelyiovej, v domácnosti ktorej pôvodne pôsobil ako vychovávateľ, lebo mu vadila tam sa schádzajúca spoločnosť „slovensko-maďarských koryfejev“⁴²

Jedno nariadenie panovníka Františka I. z roku 1820 síce už spomínalo, že preukázanie znalosti maďarčiny v prípade prijímaných pedagógov by malo znamenať výhodu, ale univerzity a ani dvorská kancelária nebrali túto požiadavku príliš vážne. Viac-menej sa vychádzalo z toho, že znalosť maďarčiny je dôležitá hlavne v prípade medicíny a takých predmetov, ktoré sa vyučujú v tomto jazyku. Jej neznalosť preto po určitý čas nikoho nevyučovala z univerzity pedagogickej dráhy.⁴³ Táto otázka však predsa len ako Damoklov meč vysela nad hlavou mnohých nemaďarských pedagógov. Samotný Virozsil raz v liste Paulerovi povedal, že mu problematika maďarského jazyka vlastne zväzuje krídla.⁴⁴

Problémy sa začali hlavne v 40. rokoch 19. storočia. Snem v roku 1840 ešte nedokázal presadiť prechod univerzity na maďarčinu, ale panovník vtedy sľúbil, že situáciu bude riešiť nariadením. V súvislosti s tým fakulta dostala v roku 1841 list od uhorskej Miestodržiteľskej rady, aby fakultné orgány do tridsiatich dní oznámili, ako chcú riešiť situáciu, t. j. s ktorými predmetmi chcú začať pomaďarčovanie výuky a kedy. Fakulta sa pokúsila vychádzať z existujúcej situácie a dostupnej literatúry. Obchodné a zmenkové právo sa totiž už vtedy vyučovalo po maďarsky, lebo v tomto jazyku boli dostupné a právne kódexy. Pedagogický zbor preto vychádzal z toho, že pokiaľ nebudú prijaté nové uhorské kódexy trestného a banského práva, je – okrem iného – aj z terminologických príčin zbytočné siliť maďarčinu. Latinčinu chceli ponechať v platnosti aj počas výuky rímskeho a cirkevného práva. V prípade štatistiky sa odvolávali na to, že tento predmet sa ani na

⁴⁰ ECKHART, *op. cit.*, s. 361.

⁴¹ PAULER, *op. cit.*, s. 15 – 16.

⁴² BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 372.

⁴³ ECKHART, *op. cit.*, s. 287.

⁴⁴ PAULER, *op. cit.*, s. 15.

stredných školách nevyučuje po maďarsky. Za predčasné považovali taktiež maďarskú výuku prirodzeného a medzinárodného práva. Najviac otvorení boli tomu, aby sa po maďarsky začali vyučovať politicko-kameralistické vedy. Zaujímavé je, že podobné stanovisko ako v prípade trestného a banského práva zaujali peštianski profesori aj ohľadne uhorského verejného práva, kde bolo vôbec zbytočné očakávať nový kódex. Pritom išlo práve o politicky najcitlivejšie právne odvetvia, o ktorých sa často písalo nielen v tlači, ale hovorilo aj na sneme. Tu pravdepodobne zohrala svoju úlohu aj konzervatívnosť a jazyková predispozícia vyučujúcich.⁴⁵

Uhorský snem nakoniec prijal zákonný článok II. z roku 1842, ktorý aj na právnickej fakulte univerzity zaviedol maďarčinu. Potom nasledovalo panovnícke nariadenie, ktoré už nebolo možné obštruovať. Uhorské súkromné právo, prípravu súdnych dokumentov, obchodné a zmenkové právo spolu so štatistikou a politicko-kameralistickými vedami mali v Pešti začať po maďarsky vyučovať už od školského roku 1844/1845. Banské a trestné právo sa malo v tomto jazyku začať vyučovať po prijatí nových kódexov. V prípade ostatných predmetov zostala v platnosti latinčina. O niekoľko mesiacov neskôr vyšlo nové nariadenie, ktoré maďarčinu predpísalo aj počas výuky uhorského verejného práva.

Posledná zmena sa ťažko dotkla Virozsila, ktorý na situáciu reagoval listom fakultnému riaditeľovi. Prirodzené právo mohol síce naďalej vyučovať po latinsky, ale uhorskú verejné právo už nie. V liste konštatoval, že uhorské verejné právo je možné vyučovať len za podmienky dobrej znalosti maďarčiny, bez prízvuku a po nadobudnutí určite zbehlosti. On samotný – hoci viac-menej vedel po maďarsky – týmito predispozíciami nedisponoval. Zdôraznil aj to, že maďarčina nie je jeho rodným jazykom, hoci v rámci svojej vedeckej práce prirodzene využíva pramene a zdroje v tomto jazyku. Obával sa však, že sa mu poslucháči pre jeho výslovnosť budú vysmievať. Konštruktívne preto navrhol, aby mu fakulta zabezpečila v maďarčine zbehlého asistenta, ktorý by prednášal namiesto neho. On samotný by zabezpečoval ostatné povinnosti súvisiace s výukou – prípravu študijných materiálov, vedenie verejných skúšok, zostavenie skúšobných otázok. V Pešti vtedy síce riadni profesori ešte nemali asistentov, táto prax však už existovala v rakúskej časti monarchie, na čo sa Virozsil aj vyslovene odvolal.⁴⁶

Miestodržiteľská rada nakoniec vyhovelá žiadosti lojálneho a prestížneho profesora, ktorý dostal dvoch doktorov práv za asistentov. Išlo o Józsefa Kudelku a Jánosa Hupku, ktorý mu pomáhali prednášať v rokoch 1845 až 1847. V roku 1846 vypomohol aj profesor Ferenc Láner, ktorému zasa on pomáhal po latinsky vyučovať banské právo. Vzniknutá situácia ho duševne značne ťažila a východisko videl v predčasnom odchode do dôchodku.⁴⁷

Tu treba pripomenúť, že vo Virozilovi už v tomto období vznikla aj myšlienka presťahovania sa do Viedne. Ešte v roku 1841 sa tam informoval na Tereziánskej akadémii (Theresianum) v hlavnom meste monarchie ohľadne výmeny ním zastávanej katedry v Pešti za katedru uhorského verejného práva a štatistiky vo Viedni. Plán odchodu z Pešti alebo penzionovania mu však vtedy ešte nevyšiel.⁴⁸

⁴⁵ Idem, *op. cit.*, s. 360 – 361.

⁴⁶ Idem, *op. cit.*, s. 361 – 362.

⁴⁷ Idem, *op. cit.*, s. 362.

⁴⁸ Idem, *op. cit.*, s. 14.

Vtedajšia korespondencia Virozsila s Palackým (list zo 7. februára 1844) taktiež dokazuje, že starnúci profesor sa ani ideovo nedokázal stotožniť s národnostnými snahami svojej doby. Obával sa, že ľudstvo namiesto očakávaného humanizmu smeruje k národnostnému fanatizmu, čo povedie k novým konfliktom. To všetko bude mať za následok nové rozdelenie a chaos v multietnickom Uhorsku. Národnosti totiž očakávali od vlády ochranu pred maďarizačnými snahami, tá ale prejavovala slabosť a pred maďarskými snahami neustále ustupovala. To dlhodobo nemohlo viesť k uspokojivým výsledkom.

Virozil sa aktívne neangažoval v politike, ale ako profesor uhorského verejného práva samozrejme sledoval politický vývoj. Vo svojich spisoch nepoužíval neskôr populárny pojem historická ústava, namiesto toho hovoril o starobylej uhorskej ústave, ktorú však považoval predovšetkým za feudálnu. Z tohto dôvodu bola aj podľa neho v Uhorsku potrebná zásadná ústavná reforma. V tomto smere privítal zmeny verejného práva z roku 1848, ale znepokojovala ho rýchlosť a radikálnosť udalostí. Mnohé veci považoval za improvizáciu a nie za výsledok organického vývoja. Obával sa, že všetci vlastne sedia na vrchole sopky.⁴⁹

Na jar 1848 ho znovu dobehla otázka vyučovacieho jazyka. Maďarčina sa totiž stala výlučným vyučovacím jazykom na univerzite. Profesori, ktorí dobre neovládali maďarčinu mali byť penzionovaní. Okrem Virozsila išlo hlavne o Jánosa (Johana) Henfnera a Ferencu Vízkeletyho. Virozil nakoniec ako jediný právnik dostal výnimku a mohol do konca semestra naďalej prednášať v latinčine. Jeho žiadosť dokonca podporili aj študenti, čo bolo vo vtedajšej vypätej atmosfére možné považovať za vyznamenanie zo strany poslucháčov.⁵⁰ Na konci školského roka však Virozil napokon považoval za lepšie odísť do dôchodku, čo mu bolo za primeraných finančných podmienok úradmi aj povolené. Uhorský minister náboženstva a školstva barón József Eötvös dokonca jeho žiadosť o penzionovanie, odôvodnenú hlavne neznalosťou maďarčiny, schválil s tým, že mu ako penziu ponechal dovtedajší plat. Na jeho miesto 1. augusta 1848 nastúpil tu už viackrát citovaný Tivadar Pauler, ktorý dovtedy učil na právnickej akadémii v meste Ráb (Győr). Virozil sa stiahol do svojho domu so záhradou v Budíne. Tento fakt okrem iného znamenal aj to, že v nasledujúcich mesiacoch nemusel zastávať nijaké verejné stanoviská a skladať prísahu vernosti alebo holdovať novej moci.

5. Poverený rektor Virozil v čase neoabsolutizmu

Virozilove postavenie sa radikálne zmenilo v roku 1849, keď cisárske vojská obsadili hlavné mesto. Situáciu komplikoval fakt, že k tomu došlo dvakrát – najprv začiatkom roku, a potom znovu lete. Medzitým obe moci – panovnícka aj revolučná – očakávali od univerzity a jej profesorov okázalé prejavy lojality. Nevďačná úloha citlivo riešiť túto otázku pripadla Virozilovmu dávnemu kolegovi profesorovi Ignácovi Frankovi, ktorý práve v tomto najhoršom (hektickom) čase zastával funkciu rektora.

Cisárske vojsko zaujalo stred krajiny koncom júla 1849. Po okamžitom odvolaní Fran-ka barón Anton Karl von Geringer, ako civilný cisársky komisár s neobmedzenou mocou pre Uhorsko, najprv dočasne vymenoval za zastupujúceho rektora profesora Jánosa Dege-na. Vtedy reaktivovali aj Virozsila, ktorý sa už v auguste stal predsedom cisárskymi úradmi

⁴⁹ Idem, *op. cit.*, s. 15.

⁵⁰ ECKHART, *op. cit.*, s. 380; PAULER, *op. cit.*, s. 214.

reorganizovanej univerzitetnej rady a na určitý čas aj predsedom dočasnej študijnej komisie. Svoju pôvodnú katedru mohol Virozil zaujať 20. októbra 1849, avšak k verejnému právu dostal aj uhorské trestné právo. V rektorskej pozícii bol napokon potvrdený 24. apríla 1850 a v decembri sa stal aj členom súdneho oddelenia komisie pre štátne skúšky. Virozil mal vtedy plnú Geringerovu dôveru. Dokonca mu vybavili titul cisárskeho radcu a dostal príplatok 400 zlatých.⁵¹

Zastupujúcim riaditeľom právnickej fakulty sa stal Virozilov dávny kolega, profesor kanonického práva Ferenc (Franz, prípadne František) Vízkelety, pôvodom z Liptova.⁵² Virozil a Vízkelety sa v rámci právnickej fakulty stali hlavnými tvármi nového režimu. Ich kariéra bola na celé desaťročie spojená so „žlto-čiernym“ („schwarz-gelb“), t. j. pro-cisárskym politickým smerovaním a rakúskou vládou. Podobné boli aj ich osudy po páde absolutizmu – vyznamenanie zo strany panovníka, postupný odchod do úzadia a nakoniec skon vo Viedni.

Medzi Virozilove úlohy ako povereného rektora patrilo predovšetkým opätovné naštartovanie vzdelávania, overovanie kvalifikácie pedagógov, účasť na ich previerkach, ako aj realizácia univerzitných reforiem, ktoré boli spojené s menom ríšskeho ministra školstva grófa Lea Thuna. Ten mal k nemu podľa všetkého korektný, ale skôr chladný vzťah.

Obdobie po potlačení uhorskej revolúcie však bezpochyby patrilo ľudske i profesionálne medzi najťažšie v jeho živote. Ignác Frank,⁵³ jeden z dôležitých dovtedajších profesorov, ktorý na vlastné nešťastie zastával vedúce pozície aj v komplikovaných revolučných rokoch, napríklad v roku 1850 spáchal vo Viedni samovraždu. Z fakulty bolo „odídených“ niekoľko významných pedagógov. Medzi nich patril aj Peter Tipula,⁵⁴ rodák z Košíc, absolvent filozofického a právnického štúdia, ktorý na bratislavskej právnickej akadémii⁵⁵ a potom na peštianskej fakulte vyučoval politicko-kameralistické vedy a zmenkové právo. Jeho kolegovia sa mu pokúšali pomôcť a už začiatkom 50. rokov 19. storočia fakulta

⁵¹ PAULER, *op. cit.*, s. 17.

⁵² Ferenc Vízkelety (1789 – 1875) pochádzal z katolíckej zemianskej rodiny s koreňmi v Bratislavskej stolici. Narodil sa v Liptovskom Novom Hrádku, kde jeho otec pôsobil ako úradník na veľkostatku. Pôvodne advokát Vízkelety od roku 1829 až do roku 1862 vyučoval v Pešti kanonické právo. Publikatívne nebol zvlášť aktívny, ale za dlhé roky svojho pôsobenie „zrástol“ s právnickou fakultou. Patril medzi hlavných zástancov výuky v latinčine a nemčine. Pozri <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/vizekelety-ferenc-786DC>.

⁵³ Súkromný právnik Ignác Frank (1788 – 1850) pochádzal z chudobnej meštianskej rodiny, študoval u piaristov a sám sa ním na čas stal. Učil sa okrem iného aj v Prievidzi a Banskej Štiavnici. Právnickú pedagogickú kariéru začal na právnickej akadémii v Košiciach, potom (od roku 1827) pokračoval na právnickej fakulte v Pešti. Bol autorom mnohých dôležitých diel a zastával aj rozličné univerzitné funkcie. <https://mek.oszk.hu/03600/03630/html/f/f05918.htm>.

⁵⁴ Virozilov rovesník Peter (Péter) Tipula (1794 – 187?), pôsobiaci od roku 1833 v Pešti ovládal maďarčinu, nemčinu, slovenčinu, angličtinu i francúzštinu. Podľa spomienok jeho kolegov išlo o talentovaného pedagóga, ktorý však málo publikoval. ECKHART, *op. cit.*, s. 293. Patril medzi hlavných vodcov reformného krídla na právnickej fakulte, oduševnil sa počas revolúcie, dokonca bol po dva roky 1847/1849 dekanom. Jeho syn vstúpil do Kossuthovskej armády. Po revolúcii bol zatknutý, odsúdený a na čas aj uväznený. Panovnícky režim ho napriek snahám univerzity o jeho reaktíváciu návrat nikdy neumožnil. Pozri aj <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tipula-peter-78279>.

⁵⁵ Virozil sa už tam sa spoznali s Tipulom, s ktorým občas aj spolupracovali. PAULER, *op. cit.*, s. 8.

jednohlasne požadovala jeho rehabilitáciu, ale bez úspechu a to napriek tomu, že Tipula predtým na fakulte odučil 27 rokov, avšak dôchodok nedostal.⁵⁶

Nová absolutistická moc totiž nikomu nechcela zabudnúť činnosť v revolučných rokoch. O ďalšom osude profesorov rozhodoval najprv vojenský súd. Pokiaľ niekto nebol obvinený a odsúdený musel prejsť ešte disciplinárnym konaním pred civilnou komisiou. Tu sa rozhodovalo, či dotknutá osoba bude môcť zostať na svojej pozícii alebo nie. Univerzitní profesori, ktorí sa zvlášť neangažovali v politike mali problémy hlavne pre holdovanie vernosti novej revolučnej vláde po jej návrate do Budína a Pešti v máji 1849.

V zmysle obežníka rektora z 28. októbra 1849 všetci vymenovaní pracovníci mali predložiť vojenskému súdu dokumenty vysvetľujúce, resp. potvrdzujúcu ich činnosť v skúmanom období a v predpísanom čase sa mali dostaviť pred disciplinárnu komisiu. K tomu došlo 14. januára 1850. Pod vedením dekana Vízkeletyho sa pred komisiu dostavilo sedem profesorov, vrátane bývalého revolučného dekana Tipulu, ktorého polícia zatkla už 12. januára 1850. Pred rokom penzionovaní profesori boli prirodzene vo veľkej výhode. Nakoniec 27. apríla 1850 všetci okrem prepusteného Tipulu dostali potvrdenie o spoľahlivosti a mohli pokračovať vo svojej pedagogickej činnosti.⁵⁷

Postupne sa situácia začala upokojsť a vedenie univerzity sa mohlo zamerať na vlastnú situáciu a vnútorné reformy. Rektor v tomto procese prirodzene hral dôležitú úlohu, ale jeho možnosti boli pomerne obmedzené. V tomto období sa napríklad rozšírila prax, v zmysle ktorej viedenský minister školstva vymenúval peštianskych profesorov bez súhlasu univerzity. V prípade jedného zo zakladateľov uhorskej komparatistiky a všeobecných dejín práva, ako aj neskoršieho dekana (1869/1870) a rektora (1865/1866) Gustava Wenzela⁵⁸ to dokonca skoro vyvolalo Virozsilov otvorený protest.⁵⁹ Na fakulte sa však podarilo ponechať aj niekoľko pedagógov, ktorí tam nastúpili počas revolučného obdobia a mali vymenovanie od vtedajšieho ministra baróna Eötvösa. Do tejto kategórie patrili napríklad už spomínaný Pauler a čiastočne aj neskôr známy právny vedec Emil Récsi,⁶⁰ ktorý bol v revolučných rokoch tajomníkom spomínaného ministra. Jeho vymenovanie za zastupujúceho profesora presadzoval samotný rektor Virozsil.⁶¹

V niektorých otázkach sa predsa len podarilo presadiť vôľu peštianskeho profesorského zboru. Rakúske úrady totiž pôvodne chceli právnickú fakultu presťahovať z príliš radikálnej Pešti do pokojnejšieho a malomestskejšieho Budína, čo podporoval aj Virozsil, ktorý

⁵⁶ ECKHART, *op. cit.*, s. 401.

⁵⁷ Idem, *op. cit.*, s. 391.

⁵⁸ Gustav Wenzel (1812 – 1891) pochádzal z Lužice, kde sa narodil v dôstojníckej rodine. Stredoškolské štúdiá absolvoval na viacerých miestach monarchie (Milano, Verona, Salzburg, Veszprém, Vác), ale právnický diplom už získal v Pešti. Potom dostal katedru uhorského práva na viedenskom Theresianume, kde učil okrem uhorského verejného práva aj históriu, štatistiku a banské právo. Neskôr sa stal členom Uhorskej akadémie vied a panskej snemovne parlamentu, panovník František Jozef ho nakoniec za jeho zásluhy povýšil do šľachtického stavu. https://konyvtar.parlament.hu/hu/magyar-jogi-portal/wenzel.gusztav?utm_source=go.ogyk.hu&utm_medium=urlshort.

⁵⁹ ECKHART, *op. cit.*, s. 395 a s. 403.

⁶⁰ Emil Récsi (1822 – 1864) pochádzal zo sedmohradskej šľachtickej a úradníckej rodiny. Ako právnik sa zaoberal rozličnými témami, ale na peštianskej univerzite bol poverený hlavne výukou štátneho a verejného, resp. správneho práva. Patrili medzi najlepších uhorských šachistov. Skonal pomerne skoro, napriek tomu po sebe zanechal viacero dôležitých publikácií. Pozri KOI, G. Récsi Emil. In: HAMZA, G. – SIKLOSI, I. (eds.). *Magyar jogtudósok*. Budapest: ELTE, 2015, s. 47 – 59.

⁶¹ ECKHART, *op. cit.*, s. 393.

tam býval. Väčšina profesorov však nebola nadšená touto myšlienkou a fakulta zostala v Pešti.⁶²

Druhou spornou otázkou s určitým priestorom pre menévrovanie bola jazyková otázka. Nová politická moc prirodzene preferovala nemčinu, avšak nebránila sa ani latinčine. Maďarčina však pre ňu mala (negatívny) symbolický význam. Samotný Virozsil taktiež podporoval výuku v nemčine a latinčine. Pedagogický zbor sa pôvodne na svojom spoločnom zasadnutí ešte 30. októbra 1849 rozhodol, že prirodzené, rímske a cirkevné právo sa bude učiť po latinsky, ostatné predmety po nemecky i maďarsky. V prvom porevolučnom školskom roku ešte prevažovala maďarčina, lebo na nemecké hodiny sa nikto nechcel prihlásiť. Barón Geringer preto zasiahol a prikázal začať v každom prípade učiť aj po nemecky. Dobrá znalosť nemčiny sa dokonca stala kvalifikačnou požiadavkou pre pedagógov.⁶³

Postupne sa začali aj obsahové zmeny. Jednotlivé predmety boli rozdelené na povinné hlavné predmety, ktoré mali vyučovať riadni profesori, a na ostatné, ktoré mohli vyučovať aj zastupujúci pedagógovia a to hlavne preto, lebo tie bolo možné navštevovať v dvoch živých jazykových verziách. Pod rakúskym vplyvom sa začalo presadzovať zvýšenie počtu hodín rímskeho práva a taktiež väčší vplyv katolíckej cirkvi na univerzitné vzdelávanie cirkevných predmetov. V Pešti sa vtedy taktiež začala formovať prax zamestnávania tzv. súkromných docentov a profesorov, ktorá mala svoje korene v rakúskej časti monarchie a v Uhorsku bola pôvodne neznáma. Zmenil sa aj systém a obsah štátnic.⁶⁴

Nakoľko nový byrokratický systém potreboval nové kádre, do popredia išli verejno-právne predmety a začal sa zvyšovať aj počet poslucháčov. To sa týkalo aj židovských študentov, voči ktorým sa vedenie fakulty aj jej poslucháči všetkými možnými spôsobmi pred rokom 1847 bránili.⁶⁵ Od roku 1849 sa však brány právnického vzdelávania a takto vlastne aj advokácie otvorili aj pred nimi a prvý židovský študent mohol dostať doktorát z práva v roku 1852. Jedinú výnimku predstavoval doktorát z cirkevného práva, ktoré bolo v zmysle nariadení ministra Thuna pre nich naďalej zatvorené.⁶⁶

Postupne sa zmenil sa aj pomer hodín vyučovaných v jednotlivých jazykoch. Po latincky sa vyučovali už spomínané predmety, ako aj medzinárodné právo a tzv. encyklopédia, ktorá znamenala určitý úvod do právnického štúdia. Práve výuku tohto predmetu si ponechal Virozsil ako rektor, časom ho však začal vyučovať po nemecky.⁶⁷ Po latincky sa znovu viedli aj fakultné zápisnice.⁶⁸ Len po nemecky sa prednášalo rakúske právo a správne právo, len po maďarsky uhorské súkromné a trestné právo. Maďarsko-nemecká dvojjazyčnosť zostala zachovaná v prípade banského práva, politiky a štatistiky.⁶⁹

Virozsil v mene univerzity v roku 1850 dvakrát navštívil Viedeň s reformnými plánmi, tam však vtedy zvíťazila myšlienka unifikácie univerzitného štúdia v rámci celej ríše. To znamenalo, že predpisy platné pre univerzity vo Viedni, Prahe, Štajerskom Hradci (Graz),

⁶² Idem, *op. cit.*, s. 397 – 398.

⁶³ Idem, *op. cit.*, s. 398.

⁶⁴ Idem, *op. cit.*, s. 396 – 403.

⁶⁵ Idem, *op. cit.*, s. 296 – 403.

⁶⁶ Idem, *op. cit.*, s. 418.

⁶⁷ Idem, *op. cit.*, s. 406.

⁶⁸ Idem, *op. cit.*, s. 415.

⁶⁹ Idem, *op. cit.*, s. 402.

Lvove, Krakove, Olomouci a Innsbrucku boli rozšírené aj na Pešť, ktorá dostala tri roky na prispôsobenie sa.⁷⁰

Medzi ostatnými časťami monarchie a Uhorskom existovala vtedy jedna zvláštna disproporcía. Na území Uhorska totižto existovala len jediná univerzita, pričom celá ríša mala v polovici 19. storočia spolu deväť univerzít (okrem vyššie už spomínaných aj univerzitu v talianskom meste Pavia). Pre štát potrebné právnické vzdelávanie preto v Uhorsku vo veľkej miere zabezpečovali kráľovské alebo cirkevné právnické akadémie, lýceá a kollégiá. Z tohto dôvodu bol počet právnických vzdelávacích inštitúcií na území Uhorska podstatne vyšší, než inde v monarchii. Pokiaľ v ostatných častiach monarchie pripadala jedna právnická fakulta na tri a pol milióna obyvateľov, v Uhorsku jedna inštitúcia na 700 000 osôb, a vo vtedy ešte oddelenom Sedmohradsku dokonca na 400 000 obyvateľov.

Právnické akadémie v Uhorsku zároveň dlhodobo slúžili aj ako zásobáreň pedagogického zboru právnickej fakulty v Pešti. Väčšina jej profesorov teda začínala svoju pedagogickú prax na akadémiách, medzi ktorými mali dlho prednostné postavenie kráľovské akadémie v Bratislave, Košiciach a Veľkom Varadíne. Viacero učiteľov prišlo aj z mesta Ráb (Győr), ktorého akadémia mala v predrevolučnom období najviac poslucháčov. Naopak, akadémie v Záhrebe ich mala popri Temešvári asi najmenej, ale to nebránilo, že aj niekoľko záhrebských pedagógov prešlo časom do Pešti.⁷¹ Akadémie pritom nemali univerzitné postavenie, ale sa tamojším vzdelaním sa bolo možné uplatniť vo verejnej správe. Rakúske orgány podporovali myšlienku prepojenie akademického vzdelávania s univerzitným, a preto umožnili dva roky absolvované na akadémiách započítať do inak štvorročného univerzitného vzdelávania. Cieľom bolo, aby absolventi akadémií dodatočne absolvovali aspoň rok alebo dva na univerzite v Pešti alebo inde v rámci Habsburskej ríše.⁷²

Na začiatku nového absolutistického obdobia väčšina novoprijatých profesorov a ich zástupcov ešte mala za sebou prax z akadémií. Situácia sa zmenila v rokoch 1855 až 1860, keď sa začalo výrazné „porakúšťovanie“ výuky i personálu. Peštiansku katedru dostali viacerí takí profesori, ktorí nevedeli po maďarsky a nemali nijakú uhorskú prax. Prišli väčšinou z nemeckého prostredia rakúskych a českých krajín. Do popredia sa dostali pozitívno-právne predmety s dobrými historickými základmi, ako aj politické vedy. Naopak, menej priestoru dostalo správne a finančné právo. Vyučovať sa začalo aj nemecké ríšske právo a celkové ríšske súvislosti, pričom Uhorsku nikdy nebolo súčasťou Rímskej ríše národa nemeckého ani neskoršieho Nemeckého spolku. Prijímať bolo možné len uchádzačov s maturitou. Školský rok sa začínal 1. októbra a končil 31. júla. Prednášajúci sa viac museli pridržať schválených osnov. Zároveň fakulta začala vo väčšom počte zamestnávať aj súkromných pedagógov a medzi zamestnancami sa objavili aj prví technickí zriadení.⁷³

Na fakulte znovu rezonovala jazyková otázka. Poslucháči si zväčša vyberali hodiny v maďarčine a pred nemčinou dokonca uprednostňovali aj starú latinčinu. Na štátniciach si dokonca demonštratívne aj takí študenti vyberali radšej maďarčinu, ktorí mali vynikajúcu nemčinu z domu. Pozície latinčiny pred nemčinou paradoxne bránili vo vzťahu k rímskemu právu aj rektor Virozsil a dekan Vízkelety. Tento ich postoj nemal politické motívy, dvaja starí a hlavne starosvetskí páni chceli len v maximálnej miere konzervovať pomery

⁷⁰ Idem, *op. cit.*, s. 403.

⁷¹ Idem, *op. cit.*, s. 370 a s. 413.

⁷² Idem, *op. cit.*, s. 413.

⁷³ Idem, *op. cit.*, s. 419 – 435.

zo začiatku svojej kariéry. Obaja preto bojovali aj za to, aby sa rozličné konkurzné práce podávali v prednáškovom jazyku predmetu. Aj takto nepriamo bránili pozície latinčiny a občas i nemčiny.⁷⁴

Virozil sa inak vôbec nebránil publikačnej činnosti po nemecky, ktorá mu bola blízka. V roku 1852 napríklad vydal po nemecky encyklopédiu práva a štátnej vedy, v ktorej venoval osobitnú pozornosť metodológii danej problematiky (*Encyclopädie und Methodologie des juridisch-politischen Studiums, oder der gesamten Rechts- und Staatswissenschaften. II. Ofen, 1852.*). Veľký šesťzväzkový opus o predrevolučnom uhorskom verejnom práve však už v prvej polovici 50. rokov 19. storočia vydal po latinsky. Skrátenu (teda trojzväzkovú) nemeckú verziu tohto diela (*Staatsrecht des Königreiches Ungarn, vom Standpunkte der Geschichte u. d. vom Beginn d. Reiches bis zum Jahre 1848 bestandenen Landesverfassung. Pest, 1865 – 66. I – III.*) vydal až v rokoch 1865/1866, keď ju potreboval počas výuky na viedenskej univerzite na úplnom sklonku svojho života. Podľa Paulera však v tejto práci starnúci profesor s čoraz horším zrakom už nezpracoval novú odbornú literatúru. Všetky použité pramene spred roku 1848 pritom svedomite odcitoval.⁷⁵

6. Politické názory a pravdepodobné pohnútky Antona Virozila

Aké boli vtedy jeho pohnútky? Prečo sa až takto intenzívne angažoval v službách porevolučného režimu? Na vysvetlenie pravdepodobne nestačí spomenúť, len jeho vtedajšia radosť z možnosti vyučovať znovu po latinsky a v nemčine. Existenčné podmienky jeho rodiny (množstvo detí, potreba stáleho príjmu a pod.) majú už väčšiu výpovednú hodnotu, ale samotné nestačia. Ľudsky možno áno, ale politicky totiž intenzívne veriaci katolík Virozil nebol skalným konzervatívcom a monarchistom. Už vyššie bola reč o tom, že voči uhorskému stavovskému programu a dokonca aj voči konštrukcii uhorskej starobylej stavovskej ústavy (*constitutionis avitae*) mal vždy odmeraný vzťah. Tu pravdepodobne zohral svoju úlohu fakt, že nemal zemiansky pôvod, čiže pred rokom 1848 sa nevedel aktívne zúčastniť uhorského politického života, ktorý mohol sledovať a glosovať takpovediac len z boku, t. j. z pozície profesora prirodzeného a verejného práva.

Naopak, hoci mal určité obavy z kabinetnej politiky a panovníckeho absolutizmu, v rakúskej vládnej politike predsa len skôr videl zárodok moderného štátu, než v archaických uhorských pomeroch. Okrem toho, ako profesor bol vlastne aj on po celý svoj život verejným zamestnancom, ktorého pôvodne vymenoval panovník František.

O mnohom vypovedajú okolnosti vzniku jeho monumentálneho diela o uhorskom verejnom práve. So svojou prácou bol viac-menej hotový už v septembri 1843, avšak skoro neprešla dvorskou a uhorskou cenzúrou v Budíne. Po viac ako dvoch rokoch mu síce povolili vydanie knihy, ale len s výhradami a konkrétnymi návrhmi zmien. Cenzúra mala problém hlavne s jeho názormi na postavenie maďarského jazyka a národnosti, ako aj s tým, že bol kritický voči výsadám šľachty a ústavné garancie zabudované vo vtedajšom systéme považoval za nedostatočné. Práve tieto časti preto cenzor odporúčal vynechať alebo prepracovať. Nakoniec toto dielo vtedy ešte nevyšlo, okrem iného aj preto, lebo univerzitná tlačiareň sa právom obávala, že viaczväzková kniha sa nebude vedieť dať použiť ako učebnica. Autor zasa nechcel knihu vydať na vlastné náklady. Skôr sa rozhodol pre

⁷⁴ Idem, *op. cit.*, s. 440 – 441.

⁷⁵ PAULER, *op. cit.*, s. 25.

spracovanie kratšej – učebnicovej – verzie svoju vedeckého opusu, ktorý potom v roku 1847 nechať preložil do maďarčiny, avšak knižne vtedy dielo už nevyšlo.⁷⁶

Medzitým však Virozsil vedel vydať svoje latinské šesťzväzkové dielo v prvej polovici 50. rokov 19. storočia, práve keď bol rektorom a univerzita oslavovala storočnicu obnovenia univerzity Máriou Teréziou. Politicky najexponovanejšie bolo v roku 1850 vydanie prvého zväzku pod názvom *Juris publici regni Hungariae specimen singulare, constitutionis avitae bujus regni vices, defectus et naevos, nec non relationes externas ejusdem regni a principio usque ad revolutionem anni 1848 exhibens (Budae, ex typographia regia scientiarum universitatis hungaricae, 1850. Pp. VI – 64 in 4.)*.⁷⁷ Svojím spôsobom tu išlo o nepriamu kritiku predchádzajúcich udalostí a prihlásenie sa k novému politickému kurzu. Na druhej strane kniha mala dedikáciu *Patriae*, teda *Vlasti*.⁷⁸

O prihlásení sa ku vtedajšiemu kurzu svedčia aj Borovičkom spracované sprievodné listy, ktoré Virozsil spolu s výtlačkom knihy poslal guvernérovi Geringerovi (28. júna 1850) a historikovi Palackému (14. júla 1850). V podrobnejšom liste adresovanom Geringerovi Virozsil opísal okolnosti vzniku diela ešte v časoch starého Uhorska, ktorého cenzúra ho všal podľa autora považovala za „antinacionálne a nevlastenecké“.⁷⁹

Geringerovi sa dielo skutočne páčilo a dokonca odporučil jeho skoré vydanie v nemčine. Podľa Borovičku

Také Virozsil byl toho názoru, že „evangelium o nutnosti najtěsnějšího přimknutí Uher k Rakousku et vicissim“, které v díle bylo obsaženo, nemůže být teď ani dosti často, ani dosti naléhavě hlášáno dnešní generaci, a že může být s užitkem i pro mnohé z t. zv. starých konservativců jako jakési antimemorandum nebo protiprogram. A proto také Virozsil uposlechl Geringerovu pokynu. Avšak upustil od německého zpracování. Soudil totiž, že bude mít větší účinek, bude-li veřejnost čísti pravdy, které byly napsány před lety a posledními událostmi se naplnily tak podivuhodně a tak překvapujícím způsobem, že teď zní jako skutečné proroctvím a bude-li je veřejnost čísti bez všelikého přepracování v původním znění a uvidí-li tam vyznačená i místa, která tehdejší vládní censura škrtila (tato místa otiskl Virozsil v zátvorce). Německy sepsaný nebo přeložený spis by mnozí z uherských vlastenců, i z řad starých konservativců, zásadně neuznaly za hodný svého pohledu, kdežto na půl latinsky, na půl německy psaný spis se bude těšit aspoň polovičnímu pohledu a kromě toho bude i přístupnější celému katolickému kléru...⁸⁰

Celkovu tu Virozsil vychádzal zo zásady „viribus unitis“, ktorými ukončil aj predslov knihy. Inak svoje dielo venoval svojej vlasti.⁸¹

Voči ústavným reformám z roku 1848 pritom Virozsil nemal zásadné výhrady, skôr sa podľa Paulera obával len rýchlosti a nekontrolovaného charakteru vtedajších udalostí. Takpovediac „nechcel chváliť deň pred večerom“.⁸² Jeho bývalý poslucháč, potom kolega a nakoniec dekan Pauler v roku 1869 nasledujúcim spôsobom zhrnul jeho celkové politické názory: „V politických názoroch bol priateľom modernej ústavnosti a rovnoprávnosti,

⁷⁶ Idem, *op. cit.*, s. 13.

⁷⁷ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 384.

⁷⁸ Idem, *op. cit.*, s. 386.

⁷⁹ Idem, *op. cit.*, s. 384.

⁸⁰ Idem, *op. cit.*, s. 385.

⁸¹ Idem, *op. cit.*, s. 384 – 385.

⁸² PAULER, *op. cit.*, s. 15.

nemal však sympatie ka našej starobylej ústave. Usilovne rozlišoval stavovskú a zastupiteľskú konštrukciu, ... a len posledne menovanú považoval za vhodnú pre vytvorenie a zachovanie občianskej slobody.⁸³

V každom prípade stojí za zmienku, že vždy opatrný a umiernený Virozsil v roku 1850 radikálne zmenil svoju osobnú taktiku a otvorene sa prihlásil k novému – prorakúskemu – politickému kurzu. Z perspektívy 175 rokov je ťažké posúdiť v tomto kroku mieru a vzájomný pomer objektívnych okolností a subjektívnych pohnútok. V každom prípade sa však starnúci profesor do určitej miery musel sklamať.

A tak kedyž vyprchal počátečný optimismus, s nímž Virozsil uvítal rakouské víťazství nad maďarskou revolúciou, uvědomoval si stále jasneji marnost své práce a celou svou pochybnou posici v tom velkém zápase národa s dynastií. Dostalo se mu pravda poct, které však jen částečně mohli uspokojit jeho povahu, hledající odměnu ve vědomí řádně vykonané povinnosti... Čím déle však setrval ve službách Vídně, kam zpočátku i jezdil jako poradce v uherských věcech, zvláště školských, tím jasneji prohlédal beznadějnost svého postavení a toužil po tom, aby byl zbaven úřadu, který mu působil jen nepříjemnosti. Již v r. 1856 stěžoval si pražskému příteli na svoji úlohu mouřenína, který půjde, až splní svou úlohu (16. VIII. 1856) a o dvě léta později mluvil o své námaze a práci jako o práci Danaoven, stejně namáhavé jako nevděčné, která nemá nejmenší naděje na úspěch (5. IV. 1858).⁸⁴

7. Virozsil v čase obnovenia ústavnosti a verejnoprávneho provizória

Nasledujúci zásadný zvrät vo Virozsilovom živote nastal v roku 1860 po páde Bachovho absolutizmu. 1. februára 1860 obnovili úrady právo univerzity voliť si svojich funkcionárov. Novým – už zvoleným – rektorom sa čoskoro stal učiteľ náboženstva Samu Márkfi, ale po jeho predčasnej smrti sa vedenie opäť dostalo do rúk prorektora Virozсила a to aspoň do konca práve prebiehajúceho školského roka. Po obnovení ústavnosti však Virozsil ako predstaviteľ predchádzajúceho režimu nebol populárny, čo si prirodzene osobne uvedomoval.

Virozilov lojálny kolega Tivadar Pauler sa vo svojom spomienkovom prejave pri príležitosti jeho smrti o ňom preto snažil vyzdvihnúť aj niektoré jeho kladné stránky a kroky z obdobia neo-absolutizmu. Išlo napríklad o Virozilov opätovný návrh na obnovenie volebného práva na univerzite, zamestnávanie učiteľov vyhnaných z autonómneho Chorvátska, jednoznačné uprednostňovanie domácich uhorských kandidátov pri obsadzovaní katedier, zamestnávanie niekoľkých kontroverzných a politicky problematických osôb v knižnici, zachovanie symboliky univerzity a podobne.⁸⁵

Tieto parciálne zásluhy však nikoho z vedúcich predstaviteľov predchádzajúceho režimu nevedeli zachrániť v úplne zmenenej spoločenskej atmosfére. Postupne sa začala aj reštaurácia pomerov spreď roku 1849. Dekanom právnickej fakulty sa ešte vo februári 1860 stal Pauler, ktorý už aj predtým patril medzi stúpcov znovuzavedenia maďarčiny ako jediného vyučovacieho jazyka.

Ani v rokoch ústavného provizória (1860 – 1867) však nešlo spočiatku o ľahký proces. Viedeň sa totiž ešte bránila. Obávala sa totiž, že podobné možnosti ako Kráľovskej

⁸³ Idem, *op. cit.*, s. 30.

⁸⁴ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 386 – 387.

⁸⁵ PAULER, *op. cit.*, s. 22.

uhorskej univerzite v Pešti bude musieť dať aj starobylej pražskej univerzite. Okrem toho časť aktívnych profesorov právnickej fakulty už po maďarsky nehovorila. Ako kompromis sa chcela Viedeň vrátiť k predrevolučnému stavu. To však už vo vtedajšej uhorskej atmosfére nebolo možné.⁸⁶

Pedagogický zbor fakulty sa vyjadril za prechod na maďarčinu, ale dočasne hľadali aj kompromisné riešenie. Domáce a rakúske krídlo profesorov sa pokúšalo navzájom zohľadniť svoje existenčné obavy. Viacerí starí profesori stále ešte ponúkali svoje znalosti latinčiny. Virozsil priamo deklaroval, že po maďarsky nevie prednášať. Pri príležitosti obnovenia ústavnosti ponúkol síce verejnú prednášku o historickom kontexte uhorskej ústavy, ale len po nemecky, čo politicky vtedy už nebolo priechodné. 11. novembra 1860 nakoniec Miestodržiteľská rada rozhodla, že tí pedagógovia, pokiaľ neovládajú maďarčinu môžu dočasne vyučovať po latinsky. Na to sa aj podujali starší profesori, ale veľký záujem o ich prednášky už nebol. Viaceré prednášky sa preto ani nezačali.⁸⁷

Vtedy vznikla myšlienka zabezpečiť výuku v inom jazyku ako maďarčine a to aspoň pre národnostných študentov. Prakticky by to znamenalo ale len záchranu nemčiny, hoci takto otvorene to nebolo sformulované. Rakúski a starí profesori podporovali túto myšlienku, mladší uhorskí pedagógovia si túto možnosť (t. j. výuku v jazyku uhorských národností) vedeli predstaviť len v prípade súkromných vyučujúcich. Pravda, prakticky to nebolo ľahké realizovať, nakoniec sa však fakultná rada hlasom dekana rozhodla práve pre toto riešenie.⁸⁸ Fakulta chcela výnimku povoliť len dvom svojim starým a obľúbeným profesorom – Virozsilovi a Vízkeletymu. Obaja v Pešti vyučovali už desaťročia a väčšina ich pedagogickej dráhy pripadla na predrevolučné obdobie. Preto rada jednohlasne odhlasovala, že obaja môžu aj naďalej vyučovať po latinsky. Bolo to síce pekné gesto solidarity so starými kolegami, ale prakticky so záujmom poslucháčov už nemohli počítať. Ostatných piatich členov profesorského zboru nehovoriacich po maďarsky chceli využiť v iných oblastiach, alebo so zachovaním ich platu presunúť do dispozičného postavenia. Takto nakoniec rozhodol aj panovník a väčšina dotknutých profesorov dostala katedry na iných univerzitách (Innsbruck, Praha, Viedeň) v rámci ríše.⁸⁹

Zmeny sa dotkli aj obsahu výuky. Mládež sa totiž už nechcela učiť nemeckú-ríšsku právnu históriu, namiesto ktorej preferovala dejiny uhorského verejného práva. Kompromisné riešenie navrhol profesor Wenzel, ktorý chcel učiť všeobecné dejiny štátu a práva, prípadne uhorské dejiny s ohľadom na rozličné zahraničné modely. Týmto nápadom v dlhodobej perspektíve položil základy výuky tohto predmetu na univerzite uhorského hlavného mesta, kde sa pritom už od roku 1848 vyučovala aj právna komparatistika. V roku 1861 však Miestodržiteľská rada ešte odložila konečné riešenie tejto otázky.⁹⁰

Pravdepodobne na vzniknutú situáciu reagoval v roku 1861 Virozsil, ktorému vtedy vyšlo jedno z prvých vedeckých diel po maďarsky. Pôvodne ho chcel vydať už v roku 1847. Knihu *Uhorské verejné právo od vzniku vlastnej ústavy až po rok 1847/1848. Pohľad z historickej perspektívy a krátko prednesené* (po maďarsky: *Magyarország nyilván- vagy*

⁸⁶ ECKHART, *op. cit.*, s. 444 – 445.

⁸⁷ Idem, *op. cit.*, s. 446 – 447.

⁸⁸ Idem, *op. cit.*, s. 447 – 448.

⁸⁹ Idem, *op. cit.*, s. 448 – 449.

⁹⁰ Idem, *op. cit.*, s. 450 – 451.

közjoga mint az alkotmányja eredetétől 1847/8-ig fenállott. Történelmi szempontból tekintve s röviden előadva) chcel pôvodne vydať ešte v roku 1847.

Dlhý a komplikovaný názov súvisel s faktom, že veľký prehľad uhorského verejného práva v latinčine Virozsil šiestich zväzkoch začal písať ešte pred rokom 1848 a cenzúre ho predložil ešte v roku 1843. Ako už o tom bola reč vyššie, dielo nakoniec vyšlo na pokračovanie až v rokoch 1850 až 1854. Skrátený trojzväzkový prehľad bol v nemčine vydaný až v roku 1865 a to pre jeho nemecko-rakúskych študentov vo Viedni. Tam táto publikácia dlho slúžila odbornej verejnosti pre orientáciu v staršom uhorskom verejnom práve.

Spomínaná kniha bola zaujímavá aj preto, lebo autor sa v nej nevenoval ústavnému vývoju v rokoch 1848/1849, hoci v roku 1861 bola k dispozícii i táto informácia. Autor preto na konci knihy v prílohe uviedol text dôležitých aprílových (marcových) zákonov, avšak bez ich komentára. V publikácii vôbec nebolo cítiť nostalgiu za podrobne opísaným starým stavovským ústavným poriadkom.

Virozsil, ako človek plebejského pôvodu a nezeman totiž nemal zvláštny sentiment pre „starobylú uhorskú ústavu“. Na jeho spise bolo cítiť aj určitý opatrný vplyv moderných ústavných a humanistických trendov. Starú uhorskú ústavu videl nasledovne: „Ústava krajiny, ako výtvor feudálnych princípov, ktoré v stredoveku všeobecne prevládali, napriek všetkým svojim výhodám, vzhľadom na zmenené okolnosti našej doby už nevyhovuje duchu doby, ani úrovni kultúry a zdravým zásadám verejného práva a štátnej politiky, a taktiež ani potrebám krajiny. Preto je potrebná jej postupná múdra a účelová premena, ktorá je nielen politickou, ale aj spravodlivou a právnou požiadavkou.“⁹¹

Podobný názor mal Virozsil aj na politický, resp. vládny systém krajiny. O rakúsko-uhorských vzťahoch napísal nasledovne: „V súčasných európskych pomeroch spočíva súčasné i budúce šťastie Uhorska v zákonitom zjednotení s rakúskymi provinciami; čo najdlhšie trvanie tohto vzťahu, ktorý sa sústreďuje v osobe najvyššej hlavy štátu, je žiaduce pre spoločné blaho a šťastie oboch strán.“⁹² Tu starý profesor znovu vyjadril svoj pozitívny vzťah k spoločnej monarchii a jej historickej užitočnosti.

V roku 1862 Virozsil rozhodol pre definitívny odchod do dôchodku, ktorý mu štátne orgány umožnili so zachovaním všetkých dovtedajších príjmov. Prirodzene išlo tu nielen o ohodnotenie jeho tridsaťročnej univerzitnej činnosti, ale pravdepodobne aj o odmenu za jeho lojálne postoje v prvom desaťročí po potlačení uhorskej revolúcie. Panovník mu pri príležitosti penzionovania udelil na návrh ministra školstva rakúsky dedičný šľachtický titul, predikát však v zmysle návrhu nedostal. Okrem toho cisárskym dekrétom z 8. novembra 1862 získal aj titul dvorského radcu,⁹³ ktorý sa dovtedy za pedagogickú činnosť nedával.⁹⁴

Vtedajšia uhorská verejnosť odchod Virozсила do penzie prijala s uspokojením, lebo s jeho menom sa spájala nepopulárna univerzitná politika Bachovho absolutizmu. Jej súčasťou bolo taktiež presadzovanie nemčiny na úkor maďarčiny.⁹⁵ Penzionovaný profesor

⁹¹ VIROZSIL, A. *Magyarország nyilván- vagy közjoga mint az alkotmány eredetétől 1847/8-ig fennállott. Történelmi szempontból tekintve s röviden előadva*. Buda: Magyar Kir. Egyetemi Nyomda, 1861, s. 320.

⁹² Idem, *op. cit.*, s. 321.

⁹³ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 387; PAULER, *op. cit.*, s. 23.

⁹⁴ ECKHART, *op. cit.*, s. 469.

⁹⁵ Idem, *op. cit.*, s. 469.

sa teda nie úplne náhodne rozhodol pre odchod z Uhorska. Najskôr sa presťahoval do rakúskeho Badenu k svojej dcére Lujze a odtiaľ potom v roku 1863 odišiel do Viedne. Na tamojšej univerzite totiž začal na žiadosť rakúskeho ministerstva školstva v zimnom semestri vyučovať kurz uhorského verejného práva. Spolu odučil tri semestre.⁹⁶ Počas výuky dochádzal na univerzity trikrát do týždňa, čo ohľadom na jeho vek nebolo málo.⁹⁷

Pre potreby výuky pripravil vyššie už spomínané trojzväzkové nemecké vydanie jeho učebnice uhorského verejného práva, ktoré sa potom po určitý čas v rakúskej časti monarchie používalo pre pochopenie ústavnoprávnej situácie a logiky v Uhorsku.⁹⁸ Nad nemeckým vydaním, ktoré bolo skôr novým spracovaním, prípadne prepracovaním danej problematiky, pracoval približne dva roky.⁹⁹

Pri príprave nemeckého spracovania svojho diela si v Borovičkom citovenej korešpondencii s Palackým neodpustil pocit zadosťučinenia, ktoré ako analytik a pozorovateľ predmarcových udalostí cítil z perspektívy neskorších rokov:

Ba po letech ještě (1865), když opět za změněné situace vydával nové německé zpracování svého státního práva uherského, uznal za vhodné se bavědomě konstatovat, že jako akademický učitel, který pozorně, třebaže tiše pozoroval politické změny starého zemského zřízení od r. 1825, nikdy se nezpronevřil názorům a zásadám, které veřejně vyslovil. Palackému u příležitosti vydání této latinské kritiky uherské ústavy připomenul také svůj rozbor uherských politických poměrů z r. 1844 a své obavy do budoucnosti, na něž tehdy nedostal odpovědi.¹⁰⁰

V tomto smere bol Virozsil napriek sklamaniam a pocitu zneužitia politickou mocou skoro vždy konzekventný – t. j. mal pocit, že predmarcové udalosti v Uhorsku a ich revolučný vývoj dal za pravdu skôr jemu, než ostatným vtedajším súčasníkom.

Hoci sa Virozsil snažil udržiavať v kondícii dlhými pravidelnými prechádzkami a návštevou kúpeľov, jeho zdravotný stav sa neustále zhoršoval. Ešte sa dožil toho, že jeho syn Tivadar sa stal asistentom profesora na právnickej akadémii v Bratislave,¹⁰¹ ale nakoniec 19. mája 1868, len nedávno po vydaní vyššie spomínanej nemeckej učebnice zomrel vo Viedni, kde ho potom aj pochovali.

Záver

Pauler takto videl postoj výskumníkov Virozilovcov:

Virozsilt obdarila príroda výnimočnou inteligenciou, ale tú prevýšila železná pracovitosť, vytrvála horlivosť... V oblasti vedy bol stúpencom filozofického smeru a snažil sa jeho princípy uplatňovať aj v historicky rozvinutom maďarskom verejnom práve, pokiaľ to bolo možné... často sa obmedzoval na skeptické zhrnutie dôvodov a protiargumentov, bez toho, aby vyjadril svoj názor.

⁹⁶ Idem, *op. cit.*, s. 470.

⁹⁷ PAULER, *op. cit.*, s. 24.

⁹⁸ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 388.

⁹⁹ PAULER, *op. cit.*, s. 25.

¹⁰⁰ BOROVIČKA, *op. cit.*, s. 385.

¹⁰¹ Idem, *op. cit.*, s. 26.

Bol prísny k sebe a zhovievavý voči práci druhých. Bol veriacim katolíkom, ale nechcel trestať študentov za to, že nechodili do kostola. Bol zástancom úplnej nezávislosti cirkvi od štátu.

V politických názoroch bol priateľom novej ústavnosti a rovnosti pred zákonom, k našej starobylej ústave neprejavoval sympatie; dôsledne rozlišoval medzi stavovým a zastupiteľským zriadením... len druhé považoval za vhodné na zavedenie a zachovanie občianskych slobôd. Odtiaľ pochádzalo jeho prísne odsúdenie výsad šľachty, ktoré podľa neho „robia hanbu kultivovaným národom“ ... K tomu prispeli aj jeho názory na rovnoprávnosť jazykov používaných v krajine, na základe ktorých považoval zákonné opatrenia týkajúce sa maďarského jazyka a národnosti za utláčajúce a nespravodlivé voči ostatným národnostným skupinám...

Najdôležitejšie diela: Jus naturae privatum methodo critica deductum. Tri časti. Pestini, 1833, Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae. Pestini, 1839., Encyclopädie und Methodologie des juridisch-politischen Studiums, oder der gesammten Rechts- und Staatswissenschaften. II. Ofen, 1852., Jus publicum regni Hungariae a primordiis hujus regni usque ad recentissima tempora ordine scientifico deductum, (6 Specimina.) Budaë, 1850 – 1854. Šesť zväzkov, Staatsrecht des Königreiches Ungarn, vom Standpunkte der Geschichte u. d. vom Beginn d. Reiches bis zum Jahre 1848 bestandenen Landesverfassung. Pest, 1865 – 66. I – III.

Filipínský Zákon o autonomii z roku 1916

Jan Podola

Západočeská univerzita v Plzni, Právnická fakulta

Katedra právních dějin

E-mail: jpodola@rek.zcu.cz

ORCID: 0009-0008-4195-8887

Philippine Autonomy Act 1916

Abstract:

This article is devoted to the Philippine Autonomy Act from the year 1916. The aim of this paper is to evaluate which circumstances lead to its passing and which steps in legislation and politics had to be realized before its approval. Owing to this fact, the paper deals with the description of the period before its issue from the year 1902 when the Philippine Organic Act was published. This Act introduced the Insular Government of the Philippine Islands and also the Philippine Legislature after the elections in 1907. Further on, the paper addresses the formation and operation of the politic parties on the Philippine Islands, Insular Government characteristics and steps leading to its construction and the Philippine population position in relation to the American citizenship according to the US Constitution. The content of the Autonomy Act from the year 1916 and the most important regulations overview is given in detail. Based on this Act, the Philippine Parliament was established, consisting of the Lower Chamber House of Representatives and the Upper Chamber that was represented by the Senate. There was a higher extent of autonomy given to the Philippine Islands by this Act, on the other side, however, the decision-making of the significant matters such as appointing the Philippine governor or some key officials or High Court judges was left in hands of the American president. The importance of this document is based on the fact that there is mentioned, for the first time, a commitment of the United States of America to grant the full independence to the Philippine Islands when it is possible.

Keywords: autonomy; Philippines; governor; Supreme Court; independence; citizenship; autonomy; Senate; House of Representatives; USA; US Constitution

Klíčová slova: autonomie; Filipíny; guvernér; Nejvyšší soud; nezávislost; občanství; samospráva; Senát; Sněmovna reprezentantů; USA; Ústava USA

DOI: 10.14712/2464689X.2026.192

Úvod

Filipíny leží ve strategicky významné oblasti jihovýchodní Asie, na hranici Indického oceánu a Pacifiku, sousedí s Taiwanem, jsou obklopeny významnými námořními koridory, kudy vedou klíčové obchodní trasy, což z nich dělá významného regionálního hráče zejména v souvislosti se soupeřením Číny a USA především v Jihočínském moři. Zároveň patří mezi nejrychleji rostoucí ekonomiky jihovýchodní Asie a jsou tak zajímavým partnerem i v hospodářské oblasti. Dokladem těchto skutečností může být i to, že s Filipínami uzavřela řadu mezinárodních smluv také Česká republika. Jde o oblasti letecké dopravy¹, vzájemné ochrany investic², kultury, školství, vědy a sportu³ a hospodářské spolupráce⁴. Filipíny jsou zároveň zakládajícím členem mezinárodní organizace Sdružení národů jihovýchodní Asie (*Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*), založené 8. srpna 1967 v thajském Bangkoku, jejímž základním cílem je politická a bezpečnostní spolupráce v regionu. Jako bývalá americká kolonie se Filipíny orientují na Spojené státy americké, se kterými podepsaly množství bilaterálních smluv.⁵ Zároveň se Filipíny snaží udržovat vztahy s Čínou, mimo jiné tím, že uznávají politiku jednotné Číny. Zároveň však nesouhlasí s čínskými aktivitami v Jihočínském moři.⁶ Ze všech uvedených důvodů stojí za to zabývat se dějinami filipínského státu a práva, neboť porozumění dějům, které se zde odehrály v minulosti, může pomoci pochopit děje odehrávající se na Filipínách dnes. Věnovat se Filipínám je důležité také proto, že Filipíny stojí prakticky mimo zájem české odborné veřejnosti, ačkoli Česká republika má s Filipínami překvapivě mnoho společného.⁷

¹ Sdělení č. 602/1992 Sb., o sjednání Dohody mezi vládou České a Slovenské Federativní Republiky a vládou Filipínské republiky o letecké dopravě.

² Sdělení č. 141/1996 Sb., o sjednání Dohody mezi Českou republikou a Filipínskou republikou o podpoře a vzájemné ochraně investic.

³ Sdělení č. 30/2014 Sb. m. s., o sjednání Dohody mezi vládou České republiky a vládou Filipínské republiky o spolupráci v oblasti kultury, školství, vědy a sportu.

⁴ Sdělení č. 39/2018 Sb. m. s., o sjednání Dohody o hospodářské spolupráci mezi vládou České republiky a vládou Filipínské republiky.

⁵ Např. Smlouva o vzájemné obraně (*Mutual Defence Treaty, MDT, 1951*) zavazující obě země k vzájemné obraně v případě útoku. Srov. DE CASTRO, R. C. Exploring the factors behind the persistence of the Philippine-U.S. alliance: a focus on the changing gist of the 1951 Philippine-U.S. Mutual Defence Treaty (MDT). *Australian Journal of International Affairs*. 2022, roč. 76, č. 6, s. 694–711. [online]. [cit. 2025-06-24]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/10357718.2022.2107171> nebo Dohoda o pobytu spojeneckých sil (*Visiting Forces Agreement, VFA, 1999*), upravující postavení amerických vojáků na filipínském území. Srov. AMING, L. The US-Philippines Special Relationship Revitalized: Motivations, Implications, and Constraints. *China International Studies*. 2024, č. 107, s. 96–123. [online]. [cit. 2025-06-24]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=180850358&scope=site> nebo Dohoda o rozšířené obranné spolupráci (*Enhanced Defense Cooperation Agreement, EDCA, 2014*) umožňující americkým silám přístup k určeným filipínským základnám. Srov. ROSS, R. S. Chinese Coercion, Wedge Strategies, and the U.S.-Philippine Alliance. *Journal of Contemporary China*. 2025, roč. 34, č. 153, s. 451–471. [online]. [cit. 2025-06-24]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/10670564.2024.2351858>.

⁶ STOREY, I. The South China Sea Dispute: Philippines-China Tensions Front and Centre. *Southeast Asian Affairs*. 2025, s. 49–61. [online]. [cit. 2025-06-24]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=185705730&scope=site>.

⁷ Srov. např.: TOMAS, J. *José Rizal, Ferdinand Blumentritt a novodobé Filipíny*. Praha: Nakladatelství OSWALD, 1998. STŘEDA, L. *José Rizal, osobnost historie medicíny a národní hrdina Filipín*. Praha: 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2011. KVÍČALA, L. *Kapitoly z historie Filipín*. Praha: Euroinstitut.eu, 2012. VONDRA, P. *Filipíny*. Praha: Libri, 2016.

Vhodným studijním materiálem mohou být zejména dokumenty, na jejichž základě se utvářela filipínská nezávislost. V této souvislosti je možno zmínit, že v minulosti již bylo pojednáno o Maloloské ústavě (*Malolos Constitution, 1899*)⁸ a Filipínském organickém zákonu z roku 1902 nazývaném po svém tvůrci jako Cooperův zákon (*Philippine Organic Act of 1902, Cooper Act*).⁹ Přímou se proto nabízí příležitost pokračovat chronologicky rozbořem dalších dokumentů přijatých v souvislosti s cestou Filipín k nezávislosti. Dokumentem, který následoval po přijetí Filipínského organického zákona z roku 1902 byl Filipínský zákon o autonomii z roku 1916 (*Philippine Autonomy Act of 1916, Jones Act, Jones Bill*), jehož charakteristika a popis jsou těžištěm tohoto článku. Tento zákon přináší vysokou míru autonomie místní správy, nahrazuje Filipínskou komisi (*Philippine Commission*), jejíž členové byli jmenováni americkým prezidentem, voleným Senátem, takže po přijetí zákona filipínský Parlament tvořily dvě komory – dolní Sněmovna reprezentantů (*House of Representatives*) a horní komora, kterou byl Senát (*Senate*). Zákon také poprvé zmiňuje možnost získání nezávislosti. Na druhé straně zákon obsahuje řadu ustanovení, jejichž prostřednictvím mohou USA i nadále ovlivňovat dění na Filipínách.

1. Filipíny v období 1902–1916

Jde o časový úsek, který je ohraničen vydáním výše uvedených dokumentů významných pro utváření filipínského státu a práva na počátku 20. století, a to Filipínského organického zákona z roku 1902 a Filipínského Zákona o autonomii z roku 1916. Zároveň jde o období, kdy je na Filipínách budována civilní správa.

1.1 Předpoklady pro vytvoření civilní správy

Pokyny k zahájení výstavby civilní správy na Filipínách vydal prezident Spojených států amerických *William McKinley* (1843–1901). Instrukce byly vydány k „podpoře štěstí, míru, prosperity filipínského lidu tak, aby to vyhovovalo jejich obyčejům a zvyklostem“ (to promote the happiness, peace and prosperity of the people of Philippine Islands conforming their customs, their habits).¹⁰ Použita tak byla zvláštní slova vzhledem ke skutečnosti, ke kterým docházelo v průběhu filipínsko-americké války (1899–1902), mučení, násilné přesídlování, masakry civilního obyvatelstva a jeho nucená asimilace.¹¹ V roce 1900 významný americký republikánský senátor za Wisconsin a právník *John Coit Spooner* (1843–1919) navrhl vydat Spoonerův dodatek (*Spooner Amendment*), jehož obsahem byla kritika koloniálního přístupu USA k Filipínám, jejichž nezávislost a širokou samosprávu dokument požadoval uznat (to govern the Philippine Islands for the benefit and welfare and uplifting of the people ... and gradually to extend to them ... a greater and greater measure of self-government).¹² Návrh měl podporu u té části americké

⁸ PODOLA, J. Maloloská ústava a okolnosti jejího vydání. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2019*. Stát a právo v běhu času. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2020, s. 107–115.

⁹ PODOLA, J. Filipínský organický zákon 1902. *Právnícké listy*. 2022, roč. 2022, č. 1. Plzeň: Fakulta právnická Západočeské univerzity v Plzni, 2022.

¹⁰ HUTCHCROFT, P. D. Colonial Masters, National Politicos, and Provincial Lords: Central Authority and Local Autonomy in the American Philippines, 1900–1913. *Journal of Asian Studies*. 2000, roč. 59, č. 2, s. 277–306, s. 277. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/2658657>.

¹¹ Tamtéž.

¹² ARCILLA, J. S. Philippine Education: Some Observations from History. *Philippine Studies*, roč. 20, č. 2, 1972, s. 273–286, s. 280. *JSTOR*. [online]. [cit. 2025-06-18]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/42632150>.

veřejnosti, která zastávala kritický postoj vůči imperialistické politice Spojených států a pochopitelně též u vznikající politické reprezentace na Filipínách. Návrh Spoonerova dodatku byl však 6. září 1900 Senátem Spojených států zamítnut. Schválen byl Senátem až dne 2. března 1901 a o dva dny později i Poslaneckou sněmovnou v kompromisním znění, kdy již výslovně nepožadoval uznání nezávislosti Filipín.¹³ Spoonerův dodatek byl připojen k zákonu, který vyhrazoval finanční prostředky na podporu americké armády (*Army Appropriations Act of 1901*, 31 Stat. 895); přijetí tohoto zákona bylo důležité z hlediska financování americké armády působící na Filipínách. Spoonerův dodatek výslovně neukončuje etapu vojenské správy Filipín, dává však prezidentovi Spojených států amerických pravomoc konat též v civilní oblasti. Na základě uvedeného dodatku prezident vytvořil pozici civilního guvernéra (*Civil Governor*), později přejmenovaného na generálního guvernéra (*Governor General*), úřad viceguvernéra (*Vice Governor*) a čtyři ministerstva (*Executive Departments*). Cílem dodatku tak bylo změnit způsob vlády na Filipínách a oddělit vojenskou správu od civilní (to separate military and civil powers).¹⁴ První civilní guvernéř byl inaugurován 4. července 1901, tedy v den výročí vyhlášení americké nezávislosti. Stal se jím *William Howard Taft* (1857–1930) a byl jím od roku 1901 do roku 1903. *William Howard Taft* byl dřívejší předseda druhé Filipínské komise (*Philippine Commission*) a poté, co se z Filipín navrátil zpět do USA, se stal ministrem války (1904–1909), viceprezidentem, posléze i prezidentem (1909–1913)¹⁵ a po skončení prezidentské funkce se stal předsedou (*Chief Justice*) Nejvyššího soudu USA (*Supreme Court of the United States*).¹⁶ Zároveň byla obsazena jednotlivá ministerstva. Čtyřmi členy Filipínské komise byli jmenováni Filipínci, pátý zástupce z Filipín byl jmenován v roce 1908. Převahy filipínských zástupců v komisi nad americkými bylo dosaženo až v roce 1913. V rukou komise se soustředily legislativní i exekutivní pravomoci, komise zajišťovala i jmenování soudců.¹⁷ Součástí budování filipínské správy bylo také ustanovení moci soudní. První soudci byli jmenováni již v roce 1901. Konkrétně šlo o soudce Nejvyššího soudu.

1.2 Vznik politických stran a Filipínský sněm

Současně šlo o období konstituování filipínských politických stran. Základy Federální strany (*Federal Party*, *Federalistas*) byly položeny již v roce 1900. Konkrétní datum jejího vzniku připadlo na 23. prosince 1900. Člen Taftovy komise a zastávce imperialismu *Dean Conant Worcester* (členem komise mezi roky 1898–1913) vznik strany přivítal

¹³ ESCALANTE, R. R. Elihu Root and the Pacification of the Philippines, 1899–1903. *Philippiniana Sacra*. 2007, roč. 42, č. 125, s. 397–416, s. 408. [online]. [cit. 2025-06-18]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=28324253&scope=site>.

¹⁴ WEBSTER, S. The New Philippine Government. *The North American Review*. 1902, roč. 175, č. 550, s. 299–308. *JSTOR*. [online]. [cit. 2035-02-28]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/25119296>.

¹⁵ HUTCHCROFT, P. D. Colonial Masters, National Politicos, and Provincial Lords: Central Authority and Local Autonomy in the American Philippines, 1900–1913. *Journal of Asian Studies*. 2000, roč. 59, č. 2, s. 277–306, s. 283. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/2658657>.

¹⁶ KRENN, M. L. William Howard Taft and the Philippines: A Blueprint for Empire. *Journal of American History*. 2021, roč. 108, č. 3, s. 614–615, s. 615. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1093/jahist/jaab287>.

¹⁷ SAN JUAN, E. A. Cultural Jurisprudence. *Asian-Pacific Law*. 2014, roč. 15, č. 1, s. 1–24, s. 6. [online]. [cit. 2025-03-02]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=94991930&scope=site>.

s tím, že tento krok přesvědčil řadu obyčejných Filipínců o dobrých úmyslech Američanů. Podle něj mohla být Federální strana neocenitelnou i v řadě jiných záležitostí. Z jeho slov je zřejmé, že federalisté propagovali spojení, respektive začlenění Filipín do USA. Za počátky Nacionalistické strany (*Nacionalista Party*, *Nacionalistas*) se považuje rok 1905, i když v této době strana ještě nebyla formálně založena. Členy této strany byli především bývalí revolucionáři. Zástupci nacionalistů představili základ svého politického programu Filipínské komisi taktéž v roce 1905. Ústředním bodem jejich programu bylo okamžité vyhlášení nezávislosti založené na suverenitě filipínského lidu a budování demokratické vlády. Významným okamžikem v tomto směru byl říjen 1907, kdy se uskutečnily volby do Filipínského zákonodárného sněmu (*Philippine Assembly*). Vznik tohoto sněmu předpokládal již Filipínský organický zákon z roku 1902. Ten počítal s uspořádáním voleb poté, co budou zastaveny boje, bude nepřetržitě alespoň po dobu dvou let zachován mír a dojde k uznání americké správy, a především pak poté, co bude provedeno sčítání lidu (*census*) a publikovány výsledky tohoto sčítání. Volební právo do sněmu nebylo všeobecné. Bylo přiznáno jen dospělým mužům, kteří byli gramotní či vlastnili nějaký majetek.¹⁸ Ve volbách zvítězili nacionalisté. Ti od roku 1907 získali převahu na národní úrovni, ve městech i v provinciích. To bylo dáno také tím, že opozice vůči nacionalistům byla považována za zradu filipínského lidu a myšlenky nezávislosti.¹⁹ Porážka federalistů vedla ke změně názvu jejich strany na Národně progresivistickou (*Progressive National Party*, *Progresistas*) a také ke změně jejich politického programu, jehož základem se nadále stal postupný přechod od autonomie k nezávislosti. V této souvislosti zbývá dodat, že národní progresivisté se v roce 1917 sloučili s národními demokraty (*National Democrats Party*) ve Filipínskou demokratickou stranu (*Democrata Party of the Philippines*).²⁰

Období mezi roky 1907 a 1913 lze charakterizovat jako období, kdy docházelo ke zvyšování pravomocí Filipínského zákonodárného sněmu. Jak už bylo řečeno, ten vzešel z voleb v roce 1907. Mluvčím sněmu (*Speaker*) se stal filipínský politik a státník, původně novinář a právník *Sergio Osmeña* (1886–1961) a vůdcem většiny (*Majority Leader*), jehož úkolem bylo hlavně organizovat práci poslanců, se stala další klíčová postava v boji za nezávislost Filipín, původně advokát *Manuel Luis Quezon* (1878–1944), oba zástupci nacionalistů.²¹ Ještě předtím v roce 1906 došlo ke změně výběru provinciálních guvernérů, kteří namísto dosavadní nepřímé volby, začali být voleni přímo.²² Po svém ustavení se Filipínský sněm stal místem politického střetu s Filipínskou komisí ovládanou Američany. Dobře to lze ukázat na příkladu přijímání zákonů. V roce 1913 komise odmítla 61 % ze 131

¹⁸ HOWARD, A. E. D. America's Constitution Inspired the World. *American Heritage*. 2020, roč. 65, č. 1, s. 2. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=159121367&scope=site>.

¹⁹ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 107. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

²⁰ Highlights in the Political History of the Philippines. *Congressional Digest*. 1931, roč. 10, č. 5, s. 134–136, s. 135. [online]. [cit. 2025-03-02]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=12128125&scope=site>.

²¹ HUTCHCROFT, P. D. Colonial Masters, National Politicos, and Provincial Lords: Central Authority and Local Autonomy in the American Philippines, 1900–1913. *Journal of Asian Studies*. 2000, roč. 59, č. 2, s. 277–306, s. 291. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/2658657>.

²² Tamtéž, s. 290.

návrhů zákonů, které předložil sněm, a naopak sněm odmítl schválit 71 % ze 61 zákonů, které navrhla komise.²³

1.3 Charakter civilní správy

Americká správa na Filipínách byla od počátku uvažována jako přechodná.²⁴ Jejím cílem bylo položení pevných základů jednotlivých institucí tak, aby přetrvaly i po dosažení nezávislosti.²⁵ Obsazování veřejné správy Filipinci začalo od nižších úrovní. Do roku 1913 byly skoro tři čtvrtiny úřadů obsazeny Filipinci. Stejně tak převažovali filipínští učitelé. Pokud jde o soudce, všechny nižší soudy byly obsazeny osobami filipínské národnosti, Filipinci byli zastoupeni i u soudů vyšších, 3 ze 7 soudců Nejvyššího soudu byli též Filipinci. Cílem, který měl být dosažen při výstavbě soudního systému, bylo zajištění možnosti spravedlivého rozhodování i pro nemajetné osoby a osoby bez vlivu. Jinými slovy měla být obnovena důvěra v právní systém, která byla poškozena korupcí pozdního španělského období.²⁶ To se realizovalo tak, že byla změněna dosavadní pravidla a právní předpisy z doby, kdy byly Filipíny španělskou kolonií. Přijímány byly předpisy založené na anglosaském právu, podle kterého rozhodovaly i soudy (*case law*). Dále byly položeny základy vzdělávacího systému – jeho součástí byla výuka v předmětech zaměřených na podstatu voleb, občanskou společnost a úctu k právu. Podporovala se výchova k tvrdé práci, čestnosti a nezávislému myšlení.²⁷ Prováděny byly též veřejné práce jako byla výstavba silnic, budování mostů, zavlažovacích kanálů a studní. V roce 1902 byla zřízena Filipínská banka (*Bank of the Philippine Islands*) a od roku 1903 byla zavedena nová měna, filipínské peso namísto pesa španělského, která byla v poměru 2 : 1 navázána na americký dolar, což vedlo k začlenění filipínské ekonomiky do ekonomického systému USA. Současně byl zřízen systém veřejného zdravotního pojištění. Katolická církev byla zbavena svých rozsáhlých majetků a účasti na vládě.²⁸

²³ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 93. [online]. [cit. 2025-02-12] Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

²⁴ Srov. rezoluci Senátu USA ze dne 14. února 1899, kde se uvádí, že „by the ratification of the treaty of peace with Spain it is not intended to incorporate the inhabitants of the Philippine Islands into citizenship or the United States, nor is it intended to permanently annex said islands as an integral part of the territory of the United States; but it is the intention of the United States to establish on said islands a government suitable to the wants and conditions of the inhabitants of said islands, to prepare them for local self-government and in due time to make such disposition of said islands as will best promote the interests of the citizens of the United States and the inhabitants of said islands.“ In: STIMSON, H. L. Future Philippine Policy Under The Jones Act. *Foreign Affairs*. 1927, roč. 5, č. 3, s. 459–471, s. 461. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/20028548>.

²⁵ Philippines. *Background Notes on Countries of the World 2003*. 1994, s. 1–7. [online]. [cit. 2025-03-02]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=9411182363&scope=site>.

²⁶ SAN JUAN, E. A. Cultural Jurisprudence. *Asian-Pacific Law*. 2014, roč. 15, č. 1, s. 1–24, s. 9. [online]. [cit. 2025-03-02]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=94991930&scope=site>.

²⁷ HOWARD, A. E. D. America's Constitution Inspired the World. *American Heritage*. 2020, roč. 65, č. 1, s. 2. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=159121367&scope=site>.

²⁸ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 93. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

1.4 Postavení obyvatelstva Filipín

Významným aspektem utvářejícím filipínsko-americké vztahy ve vymezeném období se stala otázka občanství osob na nově získaných územích. USA měly bohaté zkušenosti s rozšiřováním svého území (Florida, Louisiana, Guadalupe) a příslušné dokumenty vždy garantovaly občanství obyvatelům připojených území. Získání Portorika a Filipín však vyvolalo otázky, zda tomu tak má být i v případě těchto území. Na jedné straně se požadovalo zavedení americké jurisdikce za účelem vybudování obchodních vztahů a přístupu k místním zdrojům, na druhé straně panovala úzkost z neřízené imigrace a obavy z toho, jak budou tyto „cizí rasy“ (*alien races*) asimilovány, aby byl zachován anglosaský charakter společnosti.²⁹ Populace Filipín a Portorika činila na počátku 20. století nezanedbatelných 8 až 10 milionů obyvatel. Diskuse se vedly především o tom, zda samotný akt přičlenění znamená automatickou ochranu práv garantovaných americkou ústavou na získaných územích či nikoli, a to zejména zda se lidé zde žijící stávají americkými občany či jaké je postavení nově narozených ve vztahu k naturalizaci. Proti názoru, že rozšíření území automaticky neznamená rozšíření ústavních práv se postavili zastánci názoru, že „ústava následuje vlajku“ (*constitution followed the flag*). Výhodiskem pro řešení se stalo ustanovení Pařížské mírové smlouvy z 10. prosince 1898, která znamenala ukončení španělsko-americké války. Podle jejího čl. 9 odst. 2 „občanská práva a politický status místního obyvatelstva postoupených území budou určeny Kongresem“ (*the civil rights and political status of the native inhabitants of the territories hereby ceded to the United States shall be determined by the Congress*).³⁰ Toto znění umožnilo americkému Senátu prohlásit, že smlouva v žádném případě nezamýšlela učinit z obyvatel Filipín americké občany. Proti tomuto výkladu se postavili zástupci antiimperialistů.³¹ Převážil však názor, že Filipínci se americkými občany automaticky nestávají, že americká ústava na Filipínách z vlastní síly (*ex proprio vigore*) nepůsobí, z čehož však existovaly dvě výjimky. První se týkala platnosti třináctého dodatku k americké ústavě, který zakazoval otroctví na všech územích v jurisdikci USA, což Filipíny v té době byly. Druhá pak platnosti mezinárodních smluv, jejichž smluvní stranou byly USA a výslovně se vztahovaly na Filipíny.³² Výše uvedený názor, že Filipínci se bez dalšího občany USA nestávají, podpořil ve své rozhodovací praxi i Nejvyšší soud USA sérií rozhodnutí, nazývaných jako „rozhodnutí v ostrovních případech“ (*Insular Cases*). V rozsudku *Downes v. Bidwell*³³ se o Filipíncích hovoří jako o „cizí rase“ (*alien race*), rozsudek ve věci *DeLima v. Bidwell*³⁴ používá v této souvislosti pojem „divoké kmeny“ (*savage tribes*). Rozhodnutí jsou tak otevřeně rasistická. O Filipíncích jako o „nepoddajných, divokých a pohanských kmenech“ nalezneme zmínky

²⁹ BALDOZ, R. – AYALA, C. The Bordering of America: Colonialism and Citizenship in the Philippines and Puerto Rico. *Centro Journal*. 2013, roč. 25, č. 1, s. 76–105, s. 78. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=88804490&scope=site>.

³⁰ Our Non-Citizen Nationals, Who are They? *California Law Review*. 1934, roč. 22, č. 6, s. 593–636, s. 594. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/3476939>.

³¹ Srov. PODOLA, J. Bílý muž ve stínu. In: *Acta historico-iuridica Pilsnensia 2022–2023*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2024, s. 146–158, s. 150.

³² MELENCIO, J. P. The Constitution of the Philippine Islands. *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 1921, roč. 3, č. 4, s. 178–183, s. 178–179. [online]. [cit. 2025-04-30]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/753284>.

³³ *Downes v. Bidwell*, 182 U.S. 244 (1901).

³⁴ *DeLima v. Bidwell*, 182 U.S. 1 (1901).

i v dalších pramenech z 20. let 20. století.³⁵ Myšlenky vedoucí k této politice vycházely z přesvědčení, že anglosaská kultura byla předurčena k odstranění barbarství. Americký senátor *Albert Beveridge* (1862–1927), zastánce imperialismu a připojení Filipín v této souvislosti prohlásil, že „americké právo, americká civilizace a americká vlajka budou zasazeny na břehy dosud krvavé a zaostalé“ (American law, American civilization, and the American flag will plant themselves on shores hitherto bloody and benighted), protože, jak dodal, „Bůh nás označil jako jím vyvolený lid, který obrodí svět“ (God has marked us as his chosen people, henceforth to lead in the regeneration of the world).³⁶

1.5 Nástup demokratů v USA a změna pohledu na Filipíny

V roce 1913 nastoupila v USA nová administrativa. Prezidentem se stal představitel Demokratické strany (*Democratic Party*) *Woodrow Wilson* (1856–1924). Ten, stejně jako jeho strana, podporoval nezávislost Filipín a filipínská otázka hrála významnou roli v jeho prezidentské kampani. Po svém zvolení uvedl ve vztahu k Filipínám, že „každý krok, který bude ze strany USA učiněn, bude učiněn s ohledem na získání plné nezávislosti a jako příprava na tuto nezávislost“ (Every step we take will be taken with a view to the ultimate independence of the Islands and as a preparation for that independence)³⁷, i že by Filipínci měli získat většinu ve Filipínské komisi, k čemuž skutečně již v roce 1913 došlo. Obhájcem nezávislosti Filipín se stal i nově jmenovaný generální guvernér *Francis Burton Harrison* (1873–1957). Právník Francis Burton Harrison se účastnil španělsko-americké války a filipínským guvernérem byl mezi roky 1913–1921. V době jeho funkčního období byl přijat Filipínský zákon o autonomii (1916). Francis Burton Harrison byl osobností bez jakýchkoli rasových předsudků. Možná na to měla vliv právě jeho válečná zkušenost. Věřil, že Filipíny mohou získat nezávislost, jakmile Kongres USA přijme příslušnou legislativu.³⁸ Toto řešení, včetně přijetí zákona o filipínské autonomii, podporoval i prezident Woodrow Wilson. Z jeho pohledu k podpoře místní, tj. filipínské vlády mělo dojít, jakmile se Filipínci začnou vnímat jako příslušníci jednoho národa.³⁹

Dále pokračovala filipinizace správy. Ze svých pozic odešla řada Američanů. Většina těch, kteří zůstali, byla v pozicích technických expertů nebo učitelů. Významnými pozicemi pod americkou kontrolou zůstaly „pouze“ pozice generálního guvernéra, vice-guvernéra, ostrovního auditora (*Insular Auditor*) a pět členů Nejvyššího soudu.⁴⁰

³⁵ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 93. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

³⁶ HOWARD, A. E. D. America's Constitution Inspired the World. *American Heritage*. 2020, roč. 65, č. 1, s. 2. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=159121367&scope=site>.

³⁷ HAYDEN, R. The United States and the Philippines. A Survey of Some Political Aspects of Twenty-Five Years of American Sovereignty. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (1925), 122, 26–48, s. 41. [online]. [cit. 2025-03-15]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/1016448>.

³⁸ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 94. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

³⁹ COTTON, J. A century of Wilsonianism: a review essay. *Australian Journal of Political Science*. 2018, roč. 53, č. 3, s. 398–407, s. 400. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/10361146.2018.1477916>.

⁴⁰ America and the Philippines. *Round Table*. 1924, roč. 15, č. 57, s. 82–117, s. 96. [online]. [cit. 2025-02-12]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/00358532409412010>.

1.6 Ekonomické vazby Filipín a USA

Zbývá učinit poznámku o ekonomickém vztahu Filipín a USA. Vzájemný obchod nepodléhal clu. Na Filipínách byly zakládány plantáže cukrové třtiny, kokosových palm, tabáku a konopí, a to především ze strany amerických podnikatelů, kterým místní zemědělci nemohli konkurovat a často museli svá pole prodat, protože upadali do dluhů. Filipíny, konkrétně oblast ostrova Mindanao, byla shledána jako vhodná též k pěstování gumovníků. Zpráva z roku 1926 popisovala všechny aspekty jejich pěstování – hovořila o nezbytném počtu pracovníků a jejich pracovních podmínkách včetně platů. Zdůrazňovala se neochota místních lidí stěhovat se za prací. Uvažovalo se o dovozu pracovní síly z Číny – tuto spornou iniciativu ve své době podporoval i prezident William Howard Taft.⁴¹ V této souvislosti se zpráva odkazovala na ustanovení Jonesova zákona, která tuto praxi měla umožňovat. Také se zde velmi pragmaticky zmiňovala pravomoc Kongresu USA, který mohl uvedený zákon v případě potřeby změnit. Analýze se zde podrobovaly též právní předpisy, hlavně pokud jde o možnosti pronájmu či koupě půdy. Dále se uvádělo, že na větší investiční projekty má dopad nejistota ohledně budoucího postavení Filipín. Posílení jistoty investorů by podle zprávy prospělo pokračování podřízenosti Filipín USA, prohloubení pravomocí generálního guvernéra a přijetí příslušných předpisů týkajících se investic.⁴² O závislosti Filipín na USA v hospodářské oblasti svědčí údaj z konce první světové války. Většina dovozu (60 %) pocházela z USA, a ještě větší procento vývozu (80 %) směřovalo do USA.⁴³ Ještě před začátkem španělsko-americké války tomu však bylo jinak – v roce 1898 více než 50 % exportu směřovalo z Filipín do Evropy.⁴⁴

2. Okolnosti přijetí Zákona o autonomii Filipín

Na počátku roku 1912 kontaktoval Manuel Luis Quezon kongresmana z Virginie *Williama Atkinsona Jonese* (1849–1918), který byl v té době též předsedou sněmovního Výboru pro ostrovní záležitosti (*House Committee of Insular Affairs*) s žádostí o názor na budoucí vývoj americké politiky vůči Filipínám s tím, že by bylo vhodné zakotvit pevné datum pro získání filipínské nezávislosti. Svoje představy budoucího uspořádání po dohodě s Williamem Atkinsonem Jonesem Manuel Luis Quezon navrhl v dokumentu, který je známý jako první Jonesův zákon (*First Jones Bill*). Před tím, než byl návrh představen Kongresu, posunul v něm William Atkinson Jones předpokládaný datum získání nezávislosti ze čtyř let od vydání zákona na osm let. Návrh byl Výboru pro ostrovní záležitosti představen dne 20. března 1912. Přípravy předpisu bedlivě a s nadšením sledovala filipínská veřejnost, pro podporu zákona se na Filipínách konala řada shromáždění. Přesto nebyl návrh předložen, neboť zástupci Demokratické strany se obávali, že neprojde přes Republikánskou stranou ovládaný Senát anebo bude následně vetován prezidentem Williamem Howardem Taftem.

⁴¹ KRENN, M. L. William Howard Taft and the Philippines: A Blueprint for Empire. *Journal of American History*. 2021, roč. 108, č. 3, s. 614–615, s. 615. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1093/jahist/jaab287>.

⁴² WHITFORD, H. N. Rubber and the Philippines. *Foreign Affairs*. 1926, roč. 4, č. 4, s. 677–680, s. 679. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://doi.org/10.2307/20028493>.

⁴³ FILIP, J. a kol. *Filipíny*. Obchodně ekonomické sborníky Institutu zahraničního obchodu, Řada Asie, Praha 1982, svazek 70, s. 14.

⁴⁴ Senate Committee Divided on Philippine Independence. *Congressional Digest*. 1931, roč. 10, č. 5, s. 140–142, s. 140. [online]. [cit. 2025-03-28]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=12128131&scope=site>.

Situace se změnila po vítězství demokratů, ve kterých získali nejen pozici prezidenta pro Woodrowa Wilsona, ale také většinu v obou komorách amerického Kongresu.⁴⁵ Přes svoji podporu nezávislosti Filipín, zastával prezident Woodrow Wilson politiku postupných kroků a v této souvislosti v roce 1914 odmítl vyslovit pevné datum, kdy by k jejímu vyhlášení mělo dojít, což prakticky znamenalo odmítnutí prvního Jonesova zákona. V této souvislosti Manuel Luis Quezon přepracoval původní návrh v tom smyslu, že jeho hlavním cílem měla nyní být vyšší míra autonomie pro Filipíny a plně volený dvoukomorový Parlament. Pokud jde o nezávislost, její příslib obsahovala preambule, avšak bez pevně stanoveného data. Uvedený přepracovaný návrh je znám jako druhý Jonesův zákon (*Second Jones Bill*); ten byl Sněmovně reprezentantů Kongresu USA představen 14. července 1914. Přes odpor republikánů, kteří kritizovali hlavně obsah preambule, byl v říjnu 1914 návrh přijat. Preambule se stala předmětem sporů i v Senátu, který její obsah oproti předloženému návrhu pozměnil. I přes pozměněný obsah preambule zákon díky republikánům nebyl schválen. Naděje na přijetí se zvýšily začátkem roku 1916, kdy k návrhu zákona senátor *James Paul Clarke* (1854–1916) připojil v dohodě s prezidentem Woodrowem Wilsonem kompromisní dodatek spočívající ve stanovení určitého časového rámce pro nezávislost Filipín – „nejdříve dva, nejpozději čtyři roky od přijetí zákona“ (not less than two years nor more than four after the enactment of the law). Po připojení tohoto dodatku byl návrh druhého Jonesova zákona v Senátu schválen a předložen Poslanecké sněmovně, která ovšem odmítla návrh s dodatkem schválit, a tak bylo hlasováno o přijetí zákona bez tohoto dodatku. Takto návrh zákona schválil Senát dne 16. srpna 1916, dva dny poté byl návrh přijat i Poslaneckou sněmovnou. Dne 29. srpna 1916 k němu připojil svůj podpis i prezident Woodrow Wilson.⁴⁶

3. Obsah Zákona o autonomii

Zákon o autonomii⁴⁷ byl organickým zákonem upravujícím záležitosti Filipín a fakticky třetím dokumentem ústavního významu, i když zákon ve smyslu, jak chápeme ústavu, ústavou pochopitelně nebyl.⁴⁸ To, v čem se ústavnímu dokumentu podobá, je jeho systematika, ustálená slovní spojení a struktura. Podobnosti jsou dány i tím, že v dokumentu byla zařazena listina práv (*Bill of Rights*) a předpis postupně pojednává o orgánech moci zákonodárné, výkonné a soudní. Zákon obsahuje preambuli a dále je rozdělen do 31 oddílů (*sections*).⁴⁹

V preambuli se uvádělo, že „cílem amerického lidu vždy bylo vzdání se svrchovanosti nad Filipínskými ostrovy a uznání jejich nezávislosti, jakmile zde bude ustavena stabilní vláda“ (Whereas it is, as it has always been, the purpose of the people of the United States

⁴⁵ HAYDEN, R. The United States and the Philippines. A Survey of Some Political Aspects of Twenty-Five Years of American Sovereignty. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 1925, roč. 122, s. 26–48, s. 33. [online]. [cit. 2025-04-15]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/1016448>.

⁴⁶ CHU, W. K. The Jones Bills 1912–16: A Reappraisal of Filipino Views on Independence. *Journal of Southeast Asian Studies*. 1982, roč. 13, č. 2, s. 252–269, s. 265. [online]. [cit. 2025-06-26]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/20070497>.

⁴⁷ Senate Electoral Tribunal. *The Jones Law of 1916*. [online]. [cit. 2025-06-26]. Dostupné na: <https://www.set.gov.ph/resources/us-bills/the-jones-law-of-1916>.

⁴⁸ Druhými dvěma byly *Instrukce prezidenta McKinelyho první Filipínské komisi* ze 7. dubna 1900 a *Filipínský organický zákon* z 1. července 1902.

⁴⁹ MELENCIO, J. P. The Constitution of the Philippine Islands. *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 1921, roč. 3, č. 4, s. 178–183, s. 179. [online]. [cit. 2025-06-26]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/753284>.

to withdraw their sovereignty over Philippine Islands and to recognize their independence as soon as a stable government can be established therein).⁵⁰ Žádný konkrétní datum pro získání nezávislosti zde nebyl uveden. Naopak zde bylo konstatováno, že „filipínský lid by měl být lépe připraven na převzetí odpovědnosti vyplývající z úplné nezávislosti“ (they may be the better prepared to fully assume the responsibilities and enjoy all the privileges of complete independence).⁵¹

Oddíl 1 vymezoval území Filipín a územní působnost Zákona o autonomii. Filipínské území zde bylo vymezeno odkazem na čl. III.⁵² Pařížské mírové smlouvy z 11. dubna 1899⁵³, kterou byla ukončena španělsko-americká válka, spolu s ostrovy zahrnutými do smlouvy uzavřené mezi Španělskem a USA⁵⁴ dne 7. listopadu 1900.⁵⁵

Podle oddílu 2 byl filipínským občanem ten, kdo byl k 11. dubnu 1899 poddaným španělského krále a po tomto datu bydlel na území Filipín. Také děti těchto osob byly občany

⁵⁰ Present Law Governing Philippines The Jones Act. *Congressional Digest*. 1931, roč. 10, č. 5, s. 137–138. [online]. [cit. 2025-06-24]. Dostupné na: <https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&an=12128127&scope=site>.

⁵¹ Tamtéž.

⁵² Článek III. Pařížské mírové smlouvy stanoví, že „Spain cedes to the United States the archipelago known as the Philippine Islands, and comprehending the islands lying within the following line: A line running from west to east along or near the twentieth parallel of north latitude, and through the middle of the navigable channel of Bachi, from the one hundred and eighteenth (118th) to the one hundred and twentyseventh (127th) degree meridian of longitude east of Greenwich, thence along the one hundred and twentyseventh (127th) degree meridian of longitude east of Greenwich to the parallel of four degrees and fortyfive minutes (4°45') north latitude, thence along the parallel of four degrees and fortyfive minutes (4°45') north latitude to its intersection with the meridian of longitude one hundred and nineteen degrees and thirtyfive minutes (119°35') east of Greenwich, thence along the meridian of longitude one hundred and nineteen degrees and thirtyfive minutes (119°35') east of Greenwich to the parallel of latitude seven degrees and forty minutes (7°40') north, thence along the parallel of latitude seven degrees and forty minutes (7°40') north to its intersection with the one hundred and sixteenth (116th) degree meridian of longitude east of Greenwich, thence by a direct line to the intersection of the tenth (10th) degree parallel of north latitude with the one hundred and eighteenth (118th) degree meridian of longitude east of Greenwich, and thence along the one hundred and eighteenth (118th) degree meridian of longitude east of Greenwich to the point of beginning. *The United States will pay to Spain the sum of twenty million dollars (\$20,000,000) within three months after the exchange of the ratifications of the present treaty.*“ United States Congress. *Treaty of Peace Between the United States and Spain, signed at the City of Paris December 10, 1898*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1902. [online]. [cit. 27. 6. 2025]. Dostupné na: Library of Congress – digitální sbírka.

⁵³ Smlouva byla podepsána zástupci Španělska a USA v Paříži dne 10. prosince 1898. Americký Senát smlouvu ratifikoval 6. února 1899, 19. března smlouvu schválil španělský Parlament. Smluvní strany si ratifikovaný text smlouvy vyměnily dne 11. dubna 1899 a tím smlouva vstoupila v platnost.

⁵⁴ Smlouva doplňuje čl. III. Pařížské mírové smlouvy tak, že stanoví „Spain relinquishes to the United States all title and claim of title, which she may have had at the time of the conclusion of the Treaty of Peace of Paris, to any and all islands belonging to the Philippine Archipelago, lying outside the lines described in Article III of that Treaty and particularly to the islands of Cagayan, Sum and Sibutu and their dependencies, and agrees that all such islands shall be comprehended in the cession of the Archipelago as fully as if they had been expressly included within those lines. The United States, in consideration of this relinquishment will pay to Spain the sum of one hundred thousand dollars (\$100,000) within six months after the exchange of the ratifications of the present treaty.“ United States; Spain. *Treaty between the United States and Spain for the cession of outlying islands of the Philippines, signed at Washington on November 7, 1900*. [s.l.]: elibrary.judiciary.gov.ph. [online]. [cit. 27. 6. 2025]. Dostupné na: <https://elibrary.judiciary.gov.ph/thebookshelf/showdocs/35/13045>.

⁵⁵ Smlouva byla podepsána zástupci Španělska a USA 7. listopadu 1900, Americký Senát smlouvu ratifikoval 22. ledna 1901 a k výměně ratifikačních listin došlo 23. března 1901.

Filipín. Výjimka z tohoto pravidla platila pro ty, kteří se rozhodli v souladu s Pařížskou mírovou smlouvou zachovat si „věrnost španělské koruně“ (preserve their allegiance to the Crown of Spain). Zároveň byl Filipínský zákonodárny sbor zmocněn naturalizovat i jiné osoby, například občany USA, kteří bydleli na Filipínách.

Oddíl 3 byl listinou práv. Garantováno zde bylo právo na spravedlivý proces (*due process of law*), zákaz vyvlastnění bez náhrady, práva osob obviněných z trestného činu – právo být slyšen, právo na obhajobu, právo na vysvětlení důvodů obvinění, právo na rychlý a veřejný proces, právo povolát si svědky obhajoby, zákaz nucení k výpovědi proti sobě, zásada *ne bis in idem* a zásada *nullum crimen sine lege*. Dále se stanovilo, že nikdo nemůže být uvězněn jen pro neschopnost dostát závazku (věznění pro dluhy). Zatknout osobu bylo možné jen na základě řádně odůvodněného zatýkacího rozkazu. Privilegium *habeas corpus*⁵⁶ smělo být suspendováno jen ve výjimečných situacích⁵⁷, přičemž toto právo má prezident USA nebo generální guvernér. Zakázáno bylo vydávat zákony o prvorozenectví nebo o šlechtických titulech. Dále se zakazovalo vyžadovat neúměrně vysoké kauce nebo ukládat kruté a ponižující tresty. Otroctví se na Filipínách nepřipouštělo. Garantovány byly svoboda projevu, tisku, shromažďovací a petiční právo. Náboženská svoboda byla vymezena velmi široce. Zakazovalo se, aby stát vynakládal veřejné prostředky pro podporu nějaké církve či církevního nebo náboženského hodnostáře. Vícečetná manželství byla zakázána. Pokud jde o získávání finančních prostředků, platila zásada daňové zákonnosti.

Oddíl 4 stanovoval povinnost k náhradě nákladů na veřejné výdaje – platy úředníků, provoz úřadů a finanční prostředky k rozvoji Filipín měly být hrazeny filipínskou vládou. Výjimkou byly náklady na obranu a výstavbu kasáren, které převzaly Spojené státy americké.

Pátý oddíl vymezoval poměr amerických právních předpisů vůči těm filipínským tak, že žádné zákony USA, o kterých to výslovně nestanoví Zákon o autonomii, na Filipínách neplatí. Podle oddílu 10 pokud jde o obchodní vztahy mezi USA a Filipínami, pro ně platily výhradně zákony Spojených států amerických. Také v oblasti cel, imigrace nebo měnových zákonů, se vyžadoval pro přijetí zákona též souhlas amerického prezidenta. O filipínských právních předpisech pak šestý oddíl stanovil, že platí do té doby, dokud je nezruší filipínský zákonodárny sbor nebo Kongres USA. Pravomoc v oblasti zákonodárné svěřovaly oddíly 7 a 8 filipínskému Parlamentu.

Oddíl 9 pojednával o veřejném majetku a vlastnictví přírodních zdrojů, konkrétně o dřevu a nerostných surovinách dobývaných těžbou. Tento majetek a práva k němu zákon svěřoval do správy filipínské vlády s tím, že ho měla používat ve prospěch filipínských obyvatel. Zároveň se stanovilo, že i majetek, který je ve správě USA, může být k uvedeným účelům předán filipínské administrativě.

Zadluženost Filipín podle oddílu 11 nesměla přesáhnout v žádném okamžiku 15 mil. USD. Ve vztahu k provinciím či municipalitám se stanovilo, že zadluženost nesmí

⁵⁶ Právní záruka osobní svobody a nedotknutelnosti proti nezákonnému omezení osobní svobody. Srov. KUK-LÍK, J. – SELTENREICH, R. *Dějiny angloamerického práva*. Praha: Linde, 2007. 880 s., s. 117.

⁵⁷ Srov. prakticky totožné znění čl. I. oddíl 9 odst. 2 Ústavy USA z roku 1787 – The Privilege of the Writ of Habeas Corpus shall not be suspended, unless when in Cases of Rebellion or Invasion the public Safety may require it. Srov. United States Constitution. (1787). *Article I, Section 9*. U.S. Government Publishing Office. [online]. [cit. 23. 3. 2025]. Dostupné na: <https://constitution.congress.gov/browse/article-1/section-9>.

přesáhnout 7 % celkové daňové hodnoty jejich majetku. Filipínská legislativa neměla ukládat vývozní cla na zboží, avšak pokud jde o stanovení daní, poplatků z majetku, vnitřních přímých či nepřímých daní, tak ty mohly být ukládány na základě zákona pro potřeby filipínské vlády, provinčních nebo obecních samospráv.

Oddíl 12 stanovil, že legislativní pravomoc je svěřena Filipínskému zákonodárnému sboru (*the Philippine Legislature*). Ten se skládal ze dvou komor, Senátu (do čela Senátu byl po volbách v roce 1916 zvolen Manuel Luis Quezon) a Sněmovny reprezentantů, v jejímž čele po volbách v tomtéž roce stanul Sergio Osmeña.⁵⁸ Dokud legislativní sbor nevznikl, jeho pravomoci vykonávala i nadále Filipínská komise. Členové Senátu byli podle oddílu 13 voleni na období šesti a tři let kvalifikovanými voliči s tím, že každý senátní obvod měl právo volit dva senátory. Pasivní volební právo měl ten, kdo byl kvalifikovaným voličem, byl starší 30 let, ovládal (slovem i písmem) španělštinu nebo angličtinu, byl filipínským rezidentem po dobu alespoň dvou let a alespoň po dobu jednoho roku pobýval v senátním obvodě, kde měl být volen. Dvanáct senátních obvodů vymezoval oddíl 16.⁵⁹ Do Sněmovny reprezentantů podle oddílu 14 byli poslanci voleni na tři roky, každý z volebních obvodů volil jednoho zástupce; volebních obvodů bylo podle oddílu 16 celkem 90.⁶⁰ Volitelným kandidátem byl ten, kdo byl kvalifikovaným voličem, byl starší 25 let, ovládal španělštinu nebo angličtinu v mluvené i písemné podobě a žil alespoň po dobu jednoho roku ve volebním obvodě, kde byl volen. Volební právo nebylo všeobecné. Oddíl 15 volební právo přiznával pouze kvalifikovaným voličům, kterými byli muži starší 21 let, kteří nebyli občany cizí země, nebyli duševně nemocní nebo slabomyslní, nebyli odsouzeni za závažný trestný čin (*infamous offense*) po 13. srpnu 1898, byli rezidenti na Filipínách alespoň po dobu jednoho roku a alespoň po dobu šesti měsíců před volbou žili ve volebním obvodě, kde měli volit, a zároveň již dříve vykonali volební právo, vlastnili majetek v hodnotě nejméně 500 pesos, platili roční daň ve výši 30 pesos nebo uměli číst a psát ve španělštině, angličtině nebo některém z místních jazyků. Takto kvalifikovaný volič mohl volit i takové úředníky, u nichž byla předpokladem pro vznik funkce jejich volba. Volby podle oddílu 16 se měly konat první úterý v říjnu roku 1916. Za předpokladu, že takovou informaci včas zveřejnil, mohl generální guvernér stanovit jiné datum voleb. Funkční období členů Senátu a Sněmovny reprezentantů začínalo jejich zvolením. Došlo-li k uvolnění mandátu, konaly se v příslušných volebních okresech doplňovací volby. Zástupci, kteří byli takto zvoleni, však zastávali mandát pouze po zbývající část funkčního období (oddíl 17). Oběma komorám Zákon o autonomii svěřoval pravomoc

⁵⁸ ONORATO, M. P. The Jones Act and the Establishment of a Filipino Government, 1916–1921. *Philippine Studies*. 1966, roč. 14, č. 3, s. 448–459, s. 453. [online]. [cit. 2025-06-06]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/42720121>.

⁵⁹ Šlo o tyto obvody: First district: Batanes, Cagayan, Isabela, Ilocos Norte, and Ilocos Sur. Second district: La Union, Pangasinan, and Zambales. Third district: Tarlac, Nueva Ecija, Pampanga, and Bulacan. Fourth district: Bataan, Rizal, Manila, and Laguna. Fifth district: Batangas, Mindoro, Tayabas, and Cavite. Sixth district: Sorsogon, Albay, and Ambos Camarines. Seventh district: Iloilo and Capiz. Eighth district: Negros Occidental, Negros Oriental, Antique, and Palawan. Ninth district: Leyte and Samar. Tenth district: Cebu. Eleventh district: Surigao, Misamis, and Bohol. Twelfth district: The Mountain Province, Baguio, Nueva Vizcaya, and the Department of Mindanao and Sulu.

⁶⁰ Šlo o 81 stávajících volebních obvodů, které již existovaly za účelem volby do dosavadní dolní komory, kterou byl Filipínský zákonodárný sněm (Philippine Assembly), dále pak 3 volební obvody v „horské provincii“, jeden v provincii Nueva Vizcaya a pět volebních obvodů v oblasti Mindanao a Sulu.

v oblasti ověřování výsledků voleb a disciplinární pravomoc nad svými členy – člen mohl být se souhlasem dvou třetin členů komory vyloučen za „nepatřičné chování“ (*disorderly behavior*). Komory se scházely v Manile, hlavním městě Filipín. Poprvé 16. října 1916 po konání voleb se konalo ustavující zasedání, kde byli zvoleni předsedající komor a další funkcionáři. Komory byly usnášeníschopné, pokud jejich jednání byla přítomna nadpoloviční většina jejich členů. Generální guvernér mohl svolat mimořádné zasedání komory buď v obecné věci nebo pro konkrétní záležitost. Za členství v komoře získávali členové roční odměnu ve výši stanovené zákonem. Ve všech případech s výjimkou zrady (*treason*), těžkého zločinu (*felony*) nebo narušení veřejného pořádku (*breach of peace*) byla poslancům a senátorům garantována imunita, stejně tak jako nemohl být člen komor postížen za projevy učiněné v dané komoře. Zakázáno bylo působení členů komor v pozicích, které byly vytvořeny během jednání, kterého se člen komory účastnil, nebo ve funkci, jejíž platy či odměny byly zvýšeny během jednání, kterého se člen komory účastnil (oddíl 18).

Oddíl 19 se věnoval procesu přijímání zákonů. Každý z návrhů zákonů musel být předložen generálnímu guvernérovi. Ten ho mohl buď schválit svým podpisem, nebo ho s připomínkami vrátit té komoře, odkud návrh vzešel. O návrhu ve znění připomínek generálního guvernéra hlasovaly obě komory a pokud návrh přijaly dvoutřetinovou většinou, postoupily ho opět generálnímu guvernérovi. Ten, pokud s návrhem opět nesouhlasil, postoupil ho prezidentovi USA. Pokud prezident návrh podepsal, stal se zákonem. V opačném případě ho vrátil generálnímu guvernérovi a návrh se zákonem nestal. Guvernér mohl dále vetovat každý bod z návrhu rozpočtu; takto vetovaný bod nenabyl účinnosti. Ostatní body, vůči nimž nebyly vzneseny připomínky, nabývaly účinnosti. Všechny zákony, které byly přijaty Filipínským zákonodárným sborem musely být předloženy Kongresu USA, který si vyhrazoval pravomoc jakýkoli zákon zrušit.

Filipínský zákonodárný sbor dále způsobem podle oddílu 20 volil dva zástupce pro komunikaci se Spojenými státy americkými. Svůj úřad vykonávali po dobu tří let. Osvědčení o zvolení předával generální guvernér prezidentovi USA s tím, že po předložení osvědčení měli tito zástupci přístup k jednotlivými ministerstvům Spojených států. Vedle platu přiznával zákon těmto zástupcům i náhradu cestovních výdajů, úhradu nákladů na kancelářské potřeby a činnosti kanceláře, a to v rozsahu, v jakém tyto náhrady náležely členovi Sněmovny reprezentantů Kongresu USA. Uvedené náklady hradily USA. Zástupcem se mohla stát jen osoba, která byla kvalifikovaným voličem, zavázala se věností USA, byla staší 30 let a uměla číst a psát anglicky. Pokud zástupce rezignoval, mohl jeho pozici obsadit generální guvernér, a to do doby zvolení nového zástupce Filipínským zákonodárným sborem.

Výkonná moc byla upravena ustanoveními o generálním guvernérovi (oddíl 21), o vztahu mezi exekutivou a zákonodárným sborem (oddíl 22), o viceguvernérovi (oddíl 23) a ostrovním auditorovi (oddíl 24). Generálnímu guvernérovi zákon připsal nejvyšší výkonnou moc. Jeho oficiální označení bylo „Generální guvernér Filipínských ostrovů“ (*The Governor-General of the Philippine Islands*). Jmenoval ho prezident USA se souhlasem Senátu USA, funkční období nebylo stanoveno (hold his office at the pleasure of the President and until his successor is chosen and qualified). Svůj úřad vykonával na Filipínách. Generální guvernér se souhlasem filipínského Senátu jmenoval úředníky, měl obecný dohled a kontrolu nad všemi ministerstvy a úřady na Filipínách, byl velitelem ozbrojených sil a domobrany. Mohl udělovat milost, promíjet pokuty a propadnutí majetku a mohl

vetovat jakýkoli zákon. Dále mohl požádat amerického velitele vojenských námořních sil nebo místní ozbrojené síly nebo domobranu k potlačení povstání nebo vzpoury nebo bezprostředního nebezpečí, pokud to vyžadovala veřejná bezpečnost. Mohl také pozastavit platnost *habeas corpus*, jak již bylo výše řečeno. O svých krocích musel generální guvernér uvědomit amerického prezidenta, který mohl opatření generálního guvernéra zrušit. O své činnosti zpracovával výroční zprávu, kterou předkládal vládnímu orgánu určenému prezidentem USA. Konečně vykonával i další pravomoci, které mu svěřil americký prezident. Jakmile byl ustaven Filipínský zákonodárny sbor, Filipínská komise přestala existovat a její členové ukončili svoji činnost. Jednotlivá ministerstva a úřady byly nadále obsazovány podle pravidel přijímaných Filipínským zákonodárným sborem. O počtu ministerstev a jejich pravomocích rozhodoval též filipínský zákonodárny sbor. Pokud došlo ke zvýšení jejich počtu, musel zajistit, aby generální guvernér do čela ministerstva jmenoval příslušného ministra. Zákon o autonomii také zřídil Úřad pro nekřesťanské kmeny (*Bureau of Non-Christian Tribes*), který měl na starost obecný dohled nad veřejnými záležitostmi daných obyvatel. Prezident USA se souhlasem Senátu USA dále jmenoval viceguvernéra. Ten zastupoval guvernéra v době jeho nepřítomnosti. Zároveň stál v čele Ministerstva veřejného vzdělávání (*Department of Public Instruction*), které mělo dvě oddělení – Úřad pro vzdělávání (*Bureau of Education*) a Úřad pro zdravotnictví (*Bureau of Health*). Ministerstvo veřejného vzdělávání bylo jediným ministerstvem, které bylo obsazeno osobou americké národnosti.⁶¹ Viceguvernéra dále mohl být pověřen i jinými úkoly podle rozhodnutí generálního guvernéra. Další úřady, které byly dosud součástí Ministerstva veřejného vzdělávání byly vyčleněny do Ministerstva vnitra (*Department of the Interior*). Ostatními ministerstvy, jejichž počet v roce 1916 vzrostl na 6, byla ministerstva financí (*Department of Finance*), spravedlnosti (*Department of Justice*), zemědělství a přírodních zdrojů (*Department of Agriculture and Natural Resources*) a obchodu a komunikací (*Department of Commerce and Communications*).⁶² Pokud nebyla obsazena pozice guvernéra ani viceguvernéra, mohl být ministr prezidentem USA pověřen výkonem funkce guvernéra v plném rozsahu jeho pravomocí. Ostrovního auditora jmenoval prezident USA. Auditor zkoumal a prověřoval veškeré účty týkající se příjmů a výdajů filipínské vlády a provinčních nebo místních samospráv. Dospěl-li auditor k názoru, že výdaj byl neoprávněný nebo neehospodárný, musel na to upozornit příslušného úředníka. Stejným způsobem jako byl jmenován auditor, byl mu jmenován zástupce, který plnil úkoly podle pokynů auditora a zastupoval ho v době jeho nepřítomnosti. Pokud nebyla obsazena pozice auditora ani jeho zástupce, jejich pravomoci vykonával asistent, kterého jmenoval generální guvernér. V pravomoci auditora bylo vydávání právních předpisů, které nesměly být v rozporu se zákonem, jejichž obsahem byla úprava způsobu účtování a nakládání s majetkem. Pravomoc auditora byla stejně široká, jako v případě auditora USA či kontrolora Ministerstva financí USA. Zejména byl oprávněn komunikovat přímo s jakýmkoli ministerstvem či úředníkem. Při výkonu své pravomoci mohl auditor předvolávat svědky, provádět důkazy. Všeobecný dohled nad

⁶¹ ONORATO, M. P. The Jones Act and the Establishment of a Filipino Government, 1916–1921. *Philippine Studies*. 1966, roč. 14, č. 3, s. 448–459, s. 453. [online]. [cit. 2025-06-27]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/42720121>.

⁶² MELENCIO, J. P. The Constitution of the Philippine Islands. *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 1921, roč. 3, č. 4, s. 178–183, s. 182. [online]. [cit. 2025-05-27]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/753284>.

činností auditora vykonával generální guvernér. Generálnímu guvernérovi a ministrovi války musel auditor předložit finanční zprávu, kterou zpracovával vždy po skončení fiskálního roku. Proti rozhodnutí auditora mohl podat odvolání příslušný ministr nebo úředník, který byl zásahem auditora dotčen (oddíl 25). Odvolací lhůta byla jeden rok; odvolacím orgánem byl generální guvernér. V odvolání muselo být uvedeno konkrétní jednání auditora, které se odvoláním napadalo. Pokud generální guvernér nesouhlasil s výrokem auditora, předložil věc k rozhodnutí Ministerstvu války USA, jehož rozhodnutí bylo konečné a nezvratné (*final and conclusive*).

Moc soudní představoval Nejvyšší soud a další soudy. V jejich pravomoci byly případy, o kterých to stanovil zákon. Předsedu Nejvyššího soudu jmenoval prezident USA na radu a se souhlasem Senátu USA (by and with the advice and consent of the Senate of the United States) soudce ostatních soudů jmenoval generální guvernér na radu a se souhlasem filipínského Senátu. Rozhodnutí Nejvyššího soudu bylo konečné. Pokud však šlo ve sporu o Ústavu USA, zákon, smlouvu, titul, právo nebo výsadu USA nebo o titul či držbu nemovitosti, jejíž hodnota přesahovala 25 000 USD, mohl rozhodnutí v těchto věcech přezkoumat Nejvyšší soud USA (oddíl 27).

Oddíl 28 upravoval právo filipínské vlády poskytovat oprávnění (*franchises*) k výstavbě a provozu veřejně prospěšných děl (výslovně se uvádí ulice, dálnice a náměstí). Měly by být takovým úkonem dotčen soukromý majetek například vyvlastněním, šlo tak učinit jen ve veřejném zájmu a za náhradu. Společnost, která franšizu získala, nesměla zaměstnávat nebo smluvně zajišťovat práci pomocí osob nedobrovolně držených v otroctví. Pokud bylo toto ustanovení porušeno, franšiza propadala a společnost mohla být za trestný čin odsouzena k pokutě nepřesahující 10 000 USD.

Podle oddílu 29 náklady na platy úředníků, ať již jmenovaných prezidentem USA nebo jiných, nesly Filipíny. Přímou v zákoně byly stanoveny platy generálního guvernéra (18 000 USD ročně), viceguvernéra (10 000 USD ročně), předsedy Nejvyššího soudu (8 000 USD ročně) a auditora (6 000 USD ročně). Platy a odměny provinčních a obecních úředníků pak stanovil zákon přijatý Filipínským zákonodárným sborem (oddíl 30). Kontinuitu dosavadních právních předpisů, které nebyly v rozporu se Zákonem o autonomii, zajišťoval oddíl 31.

4. Nejvýznamnější ustanovení zákona dokládající nesamostatné postavení Filipín

Z výše uvedeného rozboru je zjevné, prostřednictvím kterých ustanovení Spojené státy americké vykonávaly kontrolu a dohled nad Filipínami. Šlo především o oddíl 19 pojednávající o tvorbě zákonů. Zde bylo zakotveno právo generálního guvernéra vetovat jakýkoli zákon. Jeho veto sice mohlo být přehlasováno, ale v případě dalšího nesouhlasu generálního guvernéra, rozhodoval s konečnou platností prezident USA. Vedle toho bez ohledu na přání filipínského lidu, jeho zástupců a koneckonců i samotného generálního guvernéra či prezidenta USA si Kongres USA vyhradil právo anulovat jakýkoli zákon bez dalšího. Dále šlo o oddíl 21 vymezující postavení generálního guvernéra. Jeho postavení bylo dokonce silnější, než měl předtím jako předseda Filipínské komise, kde musel o věcech diskutovat s jejími ostatními členy, zatímco nyní mu byla podřízena veškerá výkonná moc (He shall have general supervision and control of all of the departments and bureaus of the Government in the Philippine Islands). Podle oddílu 22 sice mohl Filipínský zákonodárný

sbor určovat počty ministerstev (zřizovat je nebo i rušit) a měnit jejich pravomoci (The Philippine Legislature may thereafter by appropriate legislation increase the number or abolish any of the executive departments, or make such changes in the names and duties), ale dále také oddíl 22 stanovil, že všechny výkonné funkce musely být podřízeny generálnímu guvernérovi (That all executive functions of the Government must be directly under the Governor-General). Generální guvernér byl díky jmenovací proceduře odpovědný jen prezidentovi USA a nikoli filipínskému lidu nebo jeho zástupcům, jejichž legislativní akty mohl navíc vetovat.⁶³ K těmto pravomocím, které vyplývaly přímo ze Zákona o autonomii, zřídil generální guvernér navíc i jako svůj poradní sbor Státní radu (*Council of State*), kde zasedali jednotliví ministři a předsedové obou komor Filipínského zákonodárského sboru. Dále také generální guvernér jmenoval bez souhlasu Senátu dva senátory zastupující v Senátu národnosti, které nejsou křesťany. Totéž platilo i pro Sněmovnu reprezentantů, kam bez jejího souhlasu generální guvernér jmenoval devět zástupců nekřesťanských menšin. Konečně mohl za mimořádného stavu suspendovat právo vyplývající z *habeas corpus* [(oddíl 3 písm. e)]. Vedle generálního guvernéra měl pravomoc suspendovat *habeas corpus* též americký prezident. K těmto záležitostem můžeme dále připojit pravomoc Nejvyššího soudu USA rozhodovat s konečnou platností spory ve vyjmenovaných případech (oddíl 27).⁶⁴ Také pravomoc Ostrovního auditora jmenovaného prezidentem USA byla vymezena velmi široce. Podle oddílu 24 mohl dohlížet nad účelností a hospodárností vynakládaných výdajů a činit o nich rozhodnutí v tomto směru. Při výkonu své pravomoci podléhal generálnímu guvernérovi, jehož pravomoc v tomto směru díky tomu ještě vzrostla. Generální guvernér byl zároveň odvolacím orgánem proti rozhodnutí auditora ve finančních záležitostech. Pokud by generální guvernér s auditorem nesouhlasil, věc by s konečnou platností rozhodlo Ministerstvo války USA. O záležitostech spojených s tím, že občané Filipín nebyli zároveň občany USA, bylo již výše pojednáno. S tím souvisí i mezinárodní postavení Filipín, které byly sice od roku 1902 na základě Filipínského organického zákona organizovaným územím USA, avšak územím nezačleněným (*unincorporated*), na němž neplatila v plném rozsahu Ústava USA. Na Filipíny tak z hlediska mezinárodního práva nebylo nahlíženo ani jako na samostatný stát ani jako na polozávislý útvar. Toto jejich mezinárodní postavení přetrvalo i po vydání Filipínského zákona o autonomii.

Závěr

Filipínský zákon o autonomii byl dalším důležitým krokem na cestě k nezávislosti Filipín na americké koloniální správě. Jeho význam spočíval nejenom v posílení filipínské samosprávy, ale především v tom, že se v něm poprvé výslovně objevil příslib získání nezávislosti, a to již v preambuli uvedeného zákona. Na druhé straně zde nebyl příslib nezávislosti nijak blíže konkretizován a tatáž preambule závazek k uznání nezávislosti relativizovala tím, že neuvedla žádné konkrétní datum ani způsob určení, kdy by se tak mělo stát.

⁶³ ONORATO, M. P. The Jones Act and the Establishment of a Filipino Government, 1916–1921. *Philippine Studies*. 1966, roč. 14, č. 3, s. 448–459, s. 452. [online]. [cit. 2025-04-27]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/42720121>.

⁶⁴ MELENCIO, J. P. The Constitution of the Philippine Islands. *Journal of Comparative Legislation and International Law*. 1921, roč. 3, č. 4, s. 178–183, s. 183. [online]. [cit. 2025-06-13]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/753284>.

Naopak byla do textu zákona zapracována řada ustanovení, která měla Spojeným státům americkým i nadále zajistit kontrolu a dohled v záležitostech, které by jinak měly spadat do pravomoci filipínských orgánů. V oblasti zákonodárné se k přijetí zákona vyžadovalo nejen jeho schválení oběma komorami filipínského Parlamentu, ale také spolupodpis filipínského guvernéra. Pokud podpis nebyl připojen, guvernér návrh zákona vrátil příslušné komoře s odůvodněním. Pozice filipínského guvernéra byla i nadále obsazována jmenováním ze strany amerického prezidenta. Také auditor, klíčová osoba v oblasti finančních záležitostí, byl jmenován prezidentem Spojených států. Většina členů Nejvyššího soudu včetně jeho předsedy byla americké národnosti, v řadě věcí byl odvolacím soudem Nejvyšší soud USA. Rovněž problematika mezinárodních vztahů včetně otázek národní bezpečnosti i nadále spadala do výlučné pravomoci Federální vlády USA.

Přes všechna výše uvedená omezení přinesl Jonesův zákon autonomii Filipínám v takové míře, jakou nepoznaly od 16. století, kdy se staly španělskou kolonií. Prakticky celá místní správa byla od roku 1916 v rukou Filipínců. Nejvýznamnějším přínosem zákona, kromě výše zmiňovaného příslibu nezávislosti, však bylo vytvoření druhé komory filipínského Parlamentu, přičemž obě komory Parlamentu byly obsazovány volbou. Dolní komora byla přejmenována na Sněmovnu reprezentantů, dosavadní Američany obsazovanou Filipínskou komisi pak nahradila horní komora Parlamentu, kterou se stal Senát. Filipínský zákon o autonomii se tak stal základním zákonem na Filipínách až do roku 1934, kdy byl přijat Filipínský zákon o nezávislosti (*Philippine Independence Act, Tydings – McDuffie Act*), jehož cílem bylo stanovení postupného přechodu Filipín k plné nezávislosti na USA.

Umlčané obete: Politizácia ženskej sexuality a vývoj právnej ochrany pred sexuálnym násilím v ozbrojených konfliktoch

Nina Laca

Akadémia Policajného zboru v Bratislave

E-mail: nina.laca@akademiapz.sk

ORCID: 0000-0002-0492-1283

Alexandra Letková

Univerzita Palackého v Olomouci, Právnická fakulta

E-mail: alexandra.letkova@upol.cz, alexletkova@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0181-6469

Silenced Victims: The Politicization of Female Sexuality and the Development of Legal Protection Against Sexual Violence in Armed Conflict

Abstract:

The authors of this article map the position of women in armed conflicts from World War II to the present day in light of sexually motivated crimes. Through an analysis of selected cases, the study offers a critical reflection on how female sexuality has become politicized, while victims of sexual violence have long been overlooked and marginalized in terms of both social and legal interest. Through the lens of feminist legal theory, the authors point to the marginalization of sexual violence and the response of the international community in gradually addressing the issue of sexual violence in conflicts. An analysis of the Geneva Conventions and the case law of selected ICTY and ICTR cases points to the transformation of sexual violence from a marginalized phenomenon to an internationally punishable war crime and crime against humanity.

Keywords: women; sexual violence; Geneva Conventions; international criminal law; feminist legal theory

Kľúčové slová: ženy; sexuálne násilie; Ženevské dohovory; medzinárodné trestné právo; feministická právna teória

DOI: 10.14712/2464689X.2026.193

Financovanie: Príspevok je výstupom grantového projektu APVV-22-0079 Premeny právnej vedy – historické a súčasné podoby právnej vedy a vedeckosti práva.

Úvod

Predkladaný článok má za cieľ predstaviť postavenie žien v ozbrojených konfliktoch od druhej svetovej vojny po súčasnosť a to primárne na európskom kontinente, na poli medzinárodného práva trestného a humanitárneho. Nie je žiadnym tajomstvom, že ženy boli dlhodobo vnímané ako vojenská korisť, najmä v zmysle sexuálno-mocenskom, a to bez ohľadu na stranu konfliktu. Nútená prostitúcia, znásilňovanie, rodenie nechcených detí a mnoho ďalších ponižujúcich situácií, ktoré si museli ženy zažiť neboli nikdy potrestané, ba čo horšie, boli a často sú prehliadané a súdmi ignorované, či marginalizované. Článok predstaví ženu z viacerých uhlov pohľadu a zameria sa primárne na trestanie sexuálnych aktivít, či priamo sexuálne motivovaných trestných činov. V prvej časti článku predstavíme osudy žien počas a po druhej svetovej vojne. Zvrat v trestaní sexuálnych trestných činov nastal však až v 90. rokoch 20. storočia a to vďaka ICTR a ICTY, resp. ICC, čomu bude venovaná druhá časť článku. Na problematiku sexuálneho násillia budeme nahliadať skrz optiku feministickej právnej teórie, resp. kritiky, ktorá dekonštruovala patriarchálne vzorce v normotvorbe a v aplikačnej praxi v medzinárodnom práve.

1. Ženy a druhá svetová vojna

Ako sme už naznačili v úvode, článok nebude venovaný výlučne sexuálne motivovanej trestnej činnosti, pretože téma, ktorú môžeme skôr nazvať žena a sex, je viacrozmerná. Na jednej strane stojí (ne)trestanie dobrovoľnej, resp. násilnej súlože (jednotlivci vs. skupiny) a taktiež (ne)trestanie dobrovoľnej súlože s nepriateľom štátu – z toho následne plynie otázka, či môže byť sex vecou verejnou, resp. prečo bol za určitých okolností vnímaný ako politikum a v iných prípadoch bol zase prehliadaný a bagatelizovaný.

1.1 Trestuhodné vzťahy

Ako prvý spomenieme, minimálne v československých dejinách. notoricky známy prípad Lídy Baarovej. Baarová bola v dvoch retribučných konaniach v českých krajinách súdená za intímny vzťah s ministrom propagandy Nemeckej ríše, Josephom Goebbelsom. Baarová bola zaistená v septembri 1945 americkými orgánmi v Nemecku a bola odovzdaná do Československa, okamžite po príchode bola vzatá do väzby, v ktorej strávila takmer 16 mesiacov.¹ Bola obžalovaná zo spáchania zločinu proti štátu, konkrétne z podpory a propagácie nacistického režimu a zo spáchania zločinu udavačstva.² Toto retribučné konanie bolo zaujímavé výlučne osudom Baarovej a jej najbližšej rodiny, po právnej stránke šlo na prvý pohľad o úplne bezvýznamný prípad mimoriadneho ľudového súdu v Prahe. Koniec procesu prišiel až v decembri 1946: „Nebylo prokázáno, že se obviněná Lída Baarová dopustila udavačství ani že podporovala nacismus spoluprací s gestapem nebo SD. Její styky s Goebbelsem a Hitlerem nespádají do doby zvýšeného ohrožení republiky. Pokud se stýkala s význačnými německými osobnostmi v době okupace, šlo o to, aby jí bylo umožněno hraní ve filmu, takže tyto styky lze klasifikovat jako činy podle dekrétu č. 138/45 Sb.“³ Prípad následne prevzala Trestná vyhládavacia komisia pri ÚNV hlavného mesta

¹ Prvýkrát bola trestne stíhaná podľa dekrétu prezidenta republiky č. 16/1945 Zb. o potrestaní nacistických zločincov, zradcov a ich pomáhačov a o mimoriadnych ľudových súdoch (Veľký retribučný dekrét).

² Státní oblastní archiv (SOA). F. Mimořádný lidový soud v Praze (MLS). Sp. z. neuvedená. Lída Babková (Baarová), Rozsudok.

³ Tamže.

Praha a toto konanie bolo ukončené v januári 1948 – Lída Baarová bola uznaná vinnou, pretože sa uchádzala o výhody u nemeckých funkcionárov (vrátane milostného pomeru trvajúceho dva roky) a takým chovaním vzbudzovala verejné pohoršenie, čím sa dopustila previnenia proti národnej cti a bola odsúdená na trest odňatia slobody po dobu 6 mesiacov a k peňažnej pokute 750 000 Kčs.⁴ Právne je však zaujímavá podčiarknutá veta z rozsudku. Rozchod vzťah u mal podľa mimoriadneho ľudového súdu v Prahe nastat' pred 21. májom 1938 (začiatok doby zvýšeného ohrozenia republiky) a preto nebola odsúdená. V skutočnosti ich vzťah trval až do augusta 1938, čo mimoriadny ľudový súd pravdepodobne vedel, keďže jej z toho plynuli aj mnohé pracovné konzekvencie a zákaz hrať v nemeckých filmoch, no aj napriek tomu konanie odkázal trestnej komisii. Je potrebné zdôrazniť, že vzťah s Goebbelsom Baarová nevyužívala na pomstu voči iným osobám, nebola spájaná s rasovou, či náboženskou neznášanlivosťou a ani sa, ako milienka, neobjavovala po jeho boku, takže nebola s ním verejne videná a okrem iného, jej filmové angažmán v Nemecku začal bez vplyvu Goebbelsa. V tomto kontexte je nutné pripomenúť aj príbehy iných nacistických žien. Napr. Line Heydrichovej bol priznaný vdovský dôchodok zo strany Nemecka (od roku 1958) až do jej smrti⁵, hoci bola v roku 1947 mimoriadnym ľudovým súdom v Prahe odsúdená v neprítomnosti na doživotie za vojnové zločiny, primárne za zločiny proti osobám.⁶ Na pomedzí činnosti Baarovej a Heydrichovej sa nachádzala manželka Hermanna Göringa, Emma Göringová, ktorá bola po skončení vojny, v čase nemeckej denacifikácie, odsúdená za propagáciu nacizmu (teda totožne, ako bola obžalovaná Baarová, resp. odsúdená Heydrichová) a odsúdená na jeden rok (sic!) väzenia a po prepustení jej bolo skonfiškovaných 30 % majetku (a taktiež dostala zákaz vykonávať herecké povolanie na dobu 5 rokov).⁷ Pri porovnávaní vyvodzovania trestnoprávnej zodpovednosti voči všetkým trom uvedeným ženám je nutné podotknúť, že Heydrichová sa dopúšťala primárnej násilnej trestnej činnosti, resp. využívala otrockú prácu väzňov z Terezína na svojom sídle v Panenských Břežanoch neďaleko Prahy a napriek tomu do Československa nebola vydaná a teda si trest ani sčasti neodpykala. Emma Göringová sa zase po celý čas nacistickej nadvlády v Nemecku prehlasovala za prvú dámu ríše a hoci sama žiadnu násilnú trestnú činnosť nepáchala a nemala ani podiel zodpovednosti na manželovej, či Hitlerovej trestnej činnosti, rozhodne patrila k tváram nacistického Nemecka a pre Nemky bola jedným zo vzorov poctivej ženy hodnej nacistickej ideológie. Spomínali sme, že Lída Baarová mala v podstate šťastie, keďže jej milostný pomer sa podľa súdu skončil pred dobou ohrozenia republiky a teda mimo časovú pôsobnosť Veľkého retribučného dekrétu v Československu. Hoci ju vďaka oslobodzujúcemu verdiktu súdu minul podstatne prísnejší trest oproti rozhodnutiu trestnej komisii (pred mimoriadnym ľudovým súdom jej hrozil trest odňatia slobody s najnižšou výmerou 20 rokov, prípadne aj trest smrti), spoločensky ju pomer s Goebbelsom zničil a domnievame sa, že jej spoločenská rehabilitácia naďalej nie je

⁴ Archív hlavného mesta Prahy (AHMP) f. Trestní komise vyšetřovací a nalézací ÚNV hl. m. Prahy, provádějíci řízení dle dekrétu pres. rep. č. 138/1945 Sb. o trestání některých provinění proti národní cti (Malý dekrét). Sp. z. 36-582/5. Lída Babková (Baarová). Trestní nalézací komise Ústředního národního výboru Hlavního města Prahy.

⁵ BAUER, Z. – ČVANČARA, J. „Bylo to tam tak čarovně krásné“. In: *Paměť a dějiny*, roč. 16, č. 1 (2022), s. 26.

⁶ SOA Praha, f. MLS Praha, sp. zn. Ls 0712/48, Heydrichová Margarete.

⁷ HAMILTON, C. *Leaders & Personalities of the 3rd Reich*. [s.l.]: R. James Bender Publishing, 1997, s. 110.

možná. Čas býva voči historickým postavám milosrdný, obrusuje ostré hrany a menia sa aj reakcie spoločnosti na jednotlivcov. Emma Göeringová, či Lina Heydrichová, ktoré boli odsúdené a žili po boku vojnových zločincov, sú časom vnímané neutrálnejšie než tesne po vojne, ich osobné príbehy sa vytrácajú a v podstate sú iba súčasťou naratívu rodinného života ich manželov. Baarovej život, napriek tomu, že bola herečka a pomer s Goebbelsom trval iba niekoľko mesiacov, je rámcovaný práve týmto krátkym príbehom. Podľa nášho názoru sa v prípade Baarovej stal sex doslova vecou verejnou a to až do takej krajnosti, že bola (aj) kvôli nemu postavená pred súd a následne bola trestnou komisiou uznaná vinnou – z pohľadu trestnoprávneho ide o najvypuklejší prípad v povojnovej Európe, rozhodne však nie jediný, kedy sa vzťah dvoch ľudí vnímal skrz optiku politiky a morálneho úpadku, ktorý bol spoločnosťou považovaný za trestuhodný.

Vo Francúzsku bola v čase po oslobodení, resp. po konci vojny situácia veľmi podobná. Mnoho mladých Francúzok bolo vypočúvaných a trestne stíhaných v súvislosti s ich mileneckými pomermi s nemeckými okupantmi. Podobne ako Baarová, aj ony sa bránili argumentom, že láska, hoci k okupantovi, predsa nie je zločinom. Problém však bol ten, že ak intímny pomer považujete za politiku, môže byť z neho, podobne ako z iných politických rozhodnutí, vyvodzovaná trestnoprávna zodpovednosť. Obzvlášť, keď hovoríme o období druhej svetovej vojny, kedy sa viditeľne stierali rozdiely medzi trestnoprávnou, morálnou a politickou zodpovednosťou (v tomto v podstate spočívala retributívna funkcia retribúcie), hoc bola pred súdmi vždy vyvodzovaná tá trestnoprávna individuálne. V prípade intímnych pomerov žien z okupovaných štátov s okupantmi hral dôležitú rolu aj fakt, že muži doma z viacerých príčin neboli (boli odvedení na front, etc.), ďalej aj ekonomická závislosť, ale aj fyzická príťažlivosť⁸ – principiálne teda išlo o vzťahy dobrovoľné, obojstranne žiadané (totožne ako pri Baarovej). Podstatne horšia, než v prípade Baarovej, bola pouličná revolučná spravodlivosť. Napr. vo Francúzsku, Dánsku a Holandsku bolo bežným zvykom milenkám okupantov verejne vyholiť hlavu ako znak hanby (trest na cti), označiť ich svastikou a nechať ich nahé chodiť v uličkách medzi rozzúreným davom a v prípade vzpierania sa bolo zvykom spomínané ženy ohadzovať rôznymi predmetmi, kameňmi nevynímajúc.⁹

Bez ohľadu na štát, sex s nacistom, resp. s okupantom bol považovaný za zradu národa, resp. za podvádzanie vlastnej krajiny a to bez ohľadu na motiváciu k nadviazaniu takeého vzťahu. Sex bol vyčlenený z intímnej zóny do verejného priestoru, ktorý bolo

⁸ Napríklad v Dánsku vojnové prieskumy priniesli šokujúce zistenie, že až 51 percent dánskych žien otvorene považuje nemeckých mužov za atraktívnejších než vlastných mužských spoluobčanov. HANSEN, L. A. Youth Off the Rails: Teenage Girls and German Soldiers – A Case Study in Occupied Denmark, 1940 – 1945. In: HERZOG, D. (Eds.). *Brutality and Desire: War and Sexuality in Europe's Twentieth Century*. Basingstone: Palgrave Macmillan, 2009, s. 151.

⁹ V St. André d'Echauffeur, kde nás ľudia pri prechádzaní zasypávali kvetmi a ponúkali fľaškami, som na miestnom trhu videl odpornú scénu – potrestanie kolaborantky, ktorá vraj bola une mauvaise femme. Sedela na stoličke a holič jej holil hlavu až na kožu. Prizeral sa tomu dav zizačov, medzi ktorými boli, ako som sa dozvedel neskôr, nejakí makisti i dôstojník od Slobodných Francúzov. Bola tam aj žena matka a kým holič skracoval jej dcére vlasy, pobehovala okolo kruhu prizeraúcich sa, kričala a zúrivo gestikulovala. Tá žena mala fakt guráž. Lebo keď už mala hlavu dopoly vyholenú, vyskočila zo stoličky a vykrikla: „Vive les Allemands!“ Nato ktosi zodvihol tehu a zrazil ju na zem. Podľa Fabriceho Virgilia, pravdepodobne najerudovanejšieho odborníka na túto tému boli ženy obnažené minimálne v päťdesiatich veľkých mestách a mestečkách po celom Francúzsku. LOWE, K. *Krutý kontinent*. Bratislava: Premedia, 2014, s. 192.

možné postihovať totožne, ako akúkoľvek inú politickú zradu, ba ešte prísnejšie, keďže išlo o mimomanželské styky, ktorého prirodzeným vyústením boli častokrát aj potomkovia. Ženy boli vďaka týmto pomerom označované ako kolaborantky a zaradili sa teda k ostatným (politickým, či vojenským) kolaborantom, ktorí mali reálny dosah na zverstvá páchané počas vojny, resp. im z toho plynuli rôzne druhy mocenských, ekonomických a politických výhod. Podľa Petra Novicka bolo strihanie žien v Európe akýmsi rituálom, ktorý dokázal miestne komunity zomknúť a emočne sa vyburit' v podstate neškodným (sic!), hoc násilným a pomstychtivým, spôsobom na ženách a teda sa predišlo krviprelievaniu skutočných kolaborantov.¹⁰ Keith Lowe zase pripomína, že hoci dnes sa nám to javí ako kruté, v čase oslobodzovacích procesov išlo skutočne o veľmi očistný mechanizmus ako sa psychicky vysporiadať s dobou okupácie.¹¹ S týmito názormi do istej miery súhlasíme, no zároveň dodávame, že bez ohľadu na očistnú funkciu daných praktík, išlo o dehumanizáciu tisícov žien, z ktorých sa stali personifikácie zrady, kolaborácie, drancovania a vojnového utrpenia, ktoré nepodvádzali v prvom rade vlastných mužov (ak boli vydaté), ale svoju krajinu. Napr. vo Francúzsku bolo strihanie vlasov typickým trestom za cudzoložstvo aj v predchádzajúcom období, no v takej miere ako po druhej svetovej vojne sa nikdy nevykonávalo a taktiež k nemu nebola pridružená nahota a označovanie nacistickými symbolmi. Pre rozvášnený dav išlo o chvíľkový, vysoko animálny, prejav pudov, no tie ženy znakom kolaborantskej cudzoložnice trpeli celý život a to psychicky a aj spoločensky, v prípade potomkov išlo dokonca o generačnú záťaž.

1.2 Marginalizovanie sexuálnej trestnej činnosti

Táto časť článku bude venovaná už samotnej sexuálnej trestnej činnosti páchanej na ženách. V období druhej svetovej vojny, resp. v období oslobodzovania môžeme identifikovať tri základné kategórie znásilnení, či vynútenej sulože: ad 1) znásilňovanie žien okupantami, resp. osloboditeľmi, ad 2) nevestince a znásilnenia ako súčasť holokaustu, ad 3) Lebensborn.

Ad 1) znásilňovanie žien okupantami, resp. osloboditeľmi.

Vo všeobecnosti môžeme v tomto kontexte hovoriť o žene ako o vojnovej koristi. Ženy boli po stáročia vnímané ako vojnová korisť a to veľmi podobne, ako akýkoľvek iný majetok. Sexuálne násilie páchané na ženách má samozrejme oveľa hlbší rozmer a taktiež symbolický význam, s deštruktívnymi následkami. V starších dobách tento princíp samozrejme vychádzal z podriadenosti postavenia žien voči mužom a znásilňovaná žena v čase vojny bola symbolom poníženia porazených mužov, ale aj poníženia/dobytia národa a teda definitívne víťazstvo. Tento naratív však, bohužiaľ, pretrvával aj v období druhej svetovej vojny.

Podľa Ottovho slovníka náučného je korisť vojnová „vše to, čo ve válce nepřátelskou mocí bylo odňato vojsku nebo vojákům neb jiným příslušníkům druhého válčícího státu“.¹² Právne dôležitejší je výklad, ktorý poskytujú Haagsky dohovor o zákonoch a obyčajoch pozemnej vojny z roku 1899¹³ a Haagsky dohovor o zákonoch a obyčajoch pozemnej

¹⁰ NOVICK, P. *The Resistance versus Vichy*. London: Chatto & Windus, 1968, s. 69; 78.

¹¹ LOWE, *Krutý kontinent*, s. 194.

¹² *Ottův Slovník naučný: ilustrovaná encyklopedie obecných vědomostí*. Díl 14. Praha: J. Otto, 1899, s. 842

¹³ Convention with respect to the laws and customs of war on land (Hague II), 29. 7. 1899

vojny z roku 1907¹⁴. Podľa čl. 53 Haagskeho dohovoru z roku 1907: „okupujúca armáda sa môže zmocniť peňažných prostriedkov, hmotného majetku spôsobilého k žobraníu, ktorý patrí výhradne štátu, zásob zbraní, dopravných prostriedkov, zásob a vo všeobecnosti akéhokoľvek hnutel'ného majetku štátu, ktorý je možné využiť pre vojenské operácie.“¹⁵ Je teda zrejme, že *expressis verbis* ženy neboli vojnovou korisťou, no v medzinárodnom práve platia aj právne obyčaje, hoc v tomto prípade nemorálne, ktoré síce v žiadnych dokumentoch neboli oficiálne legalizované, stáročnou tradíciou však boli legitimizované a príbeh druhej svetovej vojny potvrdzuje, že boli marginalizované a prehliadané. V tomto kontexte nemožno opomenúť ani čl. 46 Haagskeho dohovoru z roku 1907, ktorý stanovil, že okupačná mocnosť bude rešpektovať česť a práva rodiny.¹⁶ V prípade sexuálneho násillia páchanom na ženách, išlo v podstate o vyčlenenie sexuálneho násillia do sféry súkromnej (ctí a práva rodiny), ktoré síce mali byť rešpektované, ale ak neboli, netýkalo sa to medzinárodného spoločensťva.

Sexuálneho násillia sa v Európe dopúšťali všetky strany konfliktu, t. j. Nemci, Sovieti, Francúzi, Angličania, Američania, štatistiky ukazujú, že čím väčší bol etnický a kultúrny rozdiel medzi okupantom/osloboditeľom a civilným obyvateľstvom, tým bola miera násillia väčšia a deštruktívnejšia, pričom štatistiky hovoria o miliónoch znásillnených žien v celej Európe.¹⁷ Táto problematika sa samozrejme oživila v duchu feministických teórií od 70. rokov 20. storočia, ktoré tieto marginalizované zločiny opäť pripomínali a pripomínajú, s presahom nielen do spoločenského uznania si podielu viny, ale najmä v snahe ochrániť ženy pred sexuálnou trestnou činnosťou vo vojnových konfliktoch na poli medzinárodného práva humanitárneho (viac k téme v druhej kapitole). Štatistiky nie sú presné, ani nie sú úplné, no napr. v Nemecku je štatistika obetí znásillnení bezprostredne po vojne odhadom dva milióny a rovnaký odhad sa týka nelegálnych potratov (tie samozrejme nemuseli byť všetky následkom znásillnenia).¹⁸ Retribučné súdnicťvo v jednotlivých krajinách a ani Norimberský vojenský tribunál nevenovali znásillneniam zo strany Nemcov pozornosť, pretože ich primárne nepokladali za súčasť verejnej sféry. Znásillnenia na strane Nemcov, Sovietov, Angličanov, Američanov, Francúzov sa riešili (ak sa riešili) individuálne a teda prostredníctvom vnútroštátneho práva, zväčša v tichosti a to prostredníctvom poľných vojenských súdov, alebo aj bez nich, a ak bol páchatel'-vojak potrestaný, išlo zväčša o tie najtvrdšie tresty (trest smrti) – nešlo však vždy vyslovene o potrestanie páchatel'a, prevažne mala exekúcia funkciu generálnej prevencie, t. j. chceli odradiť zvyšok mužstva páchať sexuálne zločiny (samozrejme tento prístup neplatil vo všeobecnosti, vždy záviselo od veliteľ'a a od jeho „benevolencie“ k znásillňovaniu).¹⁹

¹⁴ Convention respecting the laws and customs of war on land (Hague IV), 18. 10. 1907.

¹⁵ Convention respecting the laws and customs of war on land (Hague IV), 18. 10. 1907, čl. 53.

¹⁶ Convention respecting the laws and customs of war on land (Hague IV), 18. 10. 1907, čl. 46.

¹⁷ WERNER, H. *Tubingen 1945*. Stuttgart: Konrad Theiss Verlag, 1986, s. 88; BOSCH, M. *Der Neubeginn: Aus deutsche Nachkriegszeit Sudbaden 1945 – 1950*. Kostnica: Südkurier, 1988, s. 34; 52; WILLIS, F. R. *The French in Germany 1945 – 1949*. Stanford: Stanford University Press, 1962, s. 69 – 70.

¹⁸ JOHR, B. Die Ereignisse in Zahlen. In: SANDER, H. – JOHR, B. (Eds.). *Befreier und Befreite: Krieg, Vergewaltigung, Kinder*. Frankfurt nad Mohanom: Fische Taschenbuch, 2006, s. 59.

¹⁹ Taktiež bol zriadený Tokijský tribunál, avšak ani jeden do svojich štátútov nezačlenil sexuálne násillie, aj keď znásillnenie bolo zjavne vojnovým zločinom a bol prítomný na stranách porazených, ale aj víťazov. Pred Norimberským tribunálom nebol súdený ani jeden prípad sexuálneho násillia, pred Tokijským tribunálom boli obvinenia zo spáchania znásillnenia, avšak išlo iba o vedľajší aspekt obžaloby a poškodené

Ad 2) nevestince a znásilnenia ako súčasť holokaustu.

Druhou kategóriou je úplne odlišný fenomén, mimo rozhrania ženy ako vojnovej koristi. Išlo o jednu z mnohých podmnožín, ktoré boli súčasťou holokaustu, no napriek tomu ide o najmenej prebádanú oblasť, ktorá bola ešte dlhé roky po vojne „verejným“ tajomstvom.

Podľa prvej vety čl. 6 písm. c) Charty Medzinárodného vojenského tribunálu v Norimbergu boli zločiny proti ľudskosti, konkrétne genocída-holokaust, definované ako „vražda, vyhladzovanie, zotročovanie, deportácia a iné neľudské činy spáchané proti akémukoľvek civilnému obyvateľstvu pred vojnou alebo počas nej“. Zo znenia je zrejmé, že akékoľvek sexuálne otroctvo, vynútená práca v táborových nevestincoch, či znásilnenia mohli byť minimálne kategorizované ako „iné neľudské činy“. Vo všeobecnosti je akceptovaný názor, že Charta bola sama o sebe prelomová, keďže zaviedla úplne novú kategóriu zločinov v medzinárodnom práve a to zločiny proti ľudskosti. Prokurátori sa samozrejme pohybovali na neprebádannej právnej pôde a sústredili sa na najvypuklejšie a najmasovejšie zločiny, ktoré definovali nacistický režim – v kontexte zločinov proti ľudskosti predovšetkým na holokaust. Súhlasíme s tým, že presadzovať ďalšiu, vtedy právne neuchopenú kategóriu sexuálnych zločinov, sa mohlo zdať ako príliš komplikované a riskantné. Holokaust bol však primárne spájaný s deportáciami, pokusmi na ľuďoch, nútenou neľudskou prácou, dehumanizáciou a vraždami, či ublíženiami na zdraví. Otázkou je, prečo nemohol byť spájaný aj so sexuálnou trestnou činnosťou, ktorá bola jeho bežnou súčasťou podobne ako napr. medicínske pokusy na ľuďoch – tie predsa taktiež neboli výslovne súčasťou demonštratívneho výpočtu čl. 6 písm. c) Charty. Argument, že stíhanie sexuálnej trestnej činnosti by bolo právne náročné, teda neobstojí, pretože nemuselo ísť o samostatnú kategóriu zločinov, mohlo ísť o zločiny kategorizované ako súčasť smrtiacej mašinerie holokaustu. Sexuálne násilie zostalo aj v Norimbergu vnímané ako nevyhnutný a poľutovaniahodný, ale prirodzený sprievodný jav vojny. Nebolo chápané ako strategická vojnová zbraň. V čisto mužskom prostredí prokurátorov a sudcov jednoducho neexistovala väčšinová vôľa ani citlivosť na to, aby sa táto téma stala natoľko podstatnou, že by bola súčasťou obžaloby alebo rozsudku. Dokážeme však identifikovať niekoľko výnimiek, kedy sa sexuálne násilie v priebehu konaní objavilo, dokonca o ňom vypovedali svedkovia – týchto prípadov je veľmi málo, no napriek tomu nám poslúžia ako výborná prípadová štúdia o tom, ako bolo po druhej svetovej vojne vnímané sexuálne násilie na ženách. V rámci medzinárodného práva a teda v rámci Norimberského tribunálu sa sexuálne násilie objavilo napr. v procese s Hlavným hospodárskym a správnym úradom SS (Prípád č. 4: USA vs. Oswald Pohl a spol.). Oswald Pohl bol ako šéf tohto úradu zodpovedný za administratívu všetkých koncentračných táborov. V rámci tohto procesu sa objavili dôkazy a svedectvá o systéme nútenej prostitúcie v táborových nevestincoch (*Lagerbordelle*). Svedkovia opisovali, ako boli ženy nútené slúžiť ako sexuálne otrokyne pre prominentných väzňov alebo dozorcov a existovali aj administratívne záznamy, ktoré taktiež existenciu uvedených nevestincov dosvedčovali. Opäť to však bolo prezentované ako dôkaz o zotročovaní a dehumanizácii v rámci systému, ktorý Pohl riadil. Obžaloba, ani rozsudok však znásilnenia, vynútenú súlož, nevestince, či sexuálne otroctvo nespomínala, hoci hovorila o mnohých

neskôr neboli ani vypočuté. HÝBNEROVÁ, S. Sexuální násilí na ženách v mezinárodním humanitárním právu a přínos ICTY a ICTR. In: ONDŘEJ, J. – ŠTURMA, P. (Eds.). *Bezpečnost organizací, mezinárodní bezpečnost a mezinárodní humanitární právo*. Praha: UK, PF, 2008, s. 281 – 282.

iných zločinov páchaných v rámci holokaustu a to vrátane nedostatku jedla, nedostatočnej zdravotnej starostlivosti, výpočtu rôznych spôsobov masového vyvražďovania, etc.²⁰ Nevestinca zriadené v koncentračných táborech alebo „kočovne“ nevestinca, slúžiace pre vojakov na fronte²¹, boli po vojne a aj dlho po nej „no go“ zónou. V podstate sa o týchto nevestincoch začalo verejne hovoriť až na začiatku 21. storočia, kedy Robert Sommer vy publikoval monografiu s názvom *Das Kz-Bordell: Sexuelle Zwangsarbeit in Nationalsozialistischen Konzentrationslagern*. Sexuálne otroctvo v koncentračných táborech sa tajilo dlhodobo z viacerých dôvodov – ženám bola za službu v nevestinca prisľúbená sloboda, žili v lepších podmienkach než ostatné väzenkyne (po vojne za to boli ako preživšie ostrakizované), no a v neposlednom rade tieto nevestinca navštevovali ich mužskí spoluväzni, v niektorých táborech to bolo umožnené aj Židom – a to spôsobuje zmenu naratívu. Už nejde iba o dozorcov, resp. o nacistov, ktorí ženy nútili do sexuálneho otroctva, resp. ich znásilňovali, tu sa pôvodné obeť (mužskí väzni) menia sa spolupáchateľov sexuálnej trestnej činnosti po boku nacistov, pretože tieto služby dobrovoľne využívali ako odmenu za ťažkú prácu Heinrich Himmler myšlienku *Lagerbordelle* veľmi podporoval, lebo sa domnieval, že sexuálna aktivita väzňov, či vojakov zlepši ich pracovný výkon.²² Taktiež sa sexuálne násilie objavilo v procese s Amonom Goethom²³, tentokrát však ako súčasť národnej retribúcie, pred poľským Najvyšším národným tribunálom v Krakove. Bol veliteľom koncentračného tábora Płaszów a preživšie ženy priamo v procese svedčili o tom,

²⁰ Nurnberg military tribunals indictments [cases 1-12]. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: https://www.loc.gov/resource/lmlp.NT_Indictments/?st=pdf&pdfPage=38.

²¹ Najprv sa používali na východnom fronte, v Poľsku a Sovietskom zväze – ako spôsob „regulácie“ sexuálneho správania nemeckých vojakov na východnom fronte. Ženy, ktoré pracovali v nevestincoch, boli verované a považované za „rasovo vhodné“ Nemky, ktoré preukázali svoj árijský pôvod. Nakoniec boli pre nevestinca potrebné aj miestne ženy, avšak vzhľadovo vyhovujúce árijskej rase. Himmler zaviedol systém nevestincov v roku 1942 z ekonomických aj politických dôvodov. Ženy boli využívané ako odmena pre mužov, ktorí odvedli najviac práce, návšteva nevestinca bola privilegiom podobne ako navýšené dávky chleba, hotovosť alebo tabak. V každom z týchto nevestincov pracovalo naraz desať až pätnásť žien vo veku od pätnástich do dvadsiatich piatich rokov. Väčšina týchto žien pochádzala z Ravensbrücku alebo Osvienčimu-Brezinky. Ženy boli do tejto práce „nalákané“ sľubmi o privilegiách, ktoré nie vždy dostali – veci ako menej práce, viac jedla, lepšie životné podmienky, lepšie zaobchádzanie s ich deťmi a možnosť ponechať si vlasy. Mnohé zo žien, ktoré pracovali v nevestincoch, boli v Nemecku väznené za to, že boli „asociálne“. Nakoniec boli využívané aj poľské a ukrajinské ženy, neexistujú žiadne záznamy o využívaní židovských žien, hoci mnohé svedectvá preživších hovoria niečo iné. Mnohé ženy otehotneli a boli nútené podstúpiť potrat, zatiaľ čo mnohé iné sa nakazili pohlavne prenosnými chorobami a boli poslané späť do Ravensbrücku na experimenty, väčšina z nich zomrela bez akejkoľvek liečby. V roku 1943 Himmler navštívil Buchenwald a bol rozrušený, keď zistil, že nevestinca nebol zriadený. Uviedol, že nižšie tempo produkcie v Buchenwalde škodí vojnovému úsiliu. Himmler plánoval zriadiť nevestinca vo všetkých táborech. SCHIKORRA, C. Forced Prostitution in the Nazi Concentration Camps. In: HERZOG, D. (Eds.). *Lessons and Legacies VII: The Holocaust in International Perspective*. New York: City University of New York, 2005, s. 168 – 178.

²² „Bonusový systém“, ktorý mal zabezpečiť vyššiu produktivitu však nebol nikdy preukázaný a neexistujú dôkazy o jeho úspešnosti. Realita bola taká, že systém odmien navrhnutý na zlepšenie života jednej časti populácie slúžil k ďalšiemu zotročovaniu druhej časti populácie v táborech. SCHIKORRA, *Forced Prostitution*, s. 178.

²³ Amon Goeth bol uznaný vinným z osobného riadenia uväznenia, mučenia a vyhladzovania jednotlivcov a skupín ľudí. Bol tiež odsúdený za vraždu, čo bolo prvé také odsúdenie v procese s vojnovými zločincami, za „osobné zabitie, zmrzačenie a mučenie značného, aj keď neidentifikovaného počtu ľudí“. Bol odsúdený 5. septembra 1946 na trest smrti, ktorý bol vykonaný obesením 13. septembra 1946.

že ich Goeth osobne znásilňoval a mučil. Tieto svedectvá boli kľúčovou súčasťou dôkazov o jeho osobnej zodpovednosti a zvrhlosti.

Summa summarum, neexistuje ani jeden povojnový retribučný proces (medzinárodný ani vnútroštátny), ktorý by páchatel'a priamo odsúdil za sexuálnu trestnú činnosť a to ani ako trestnú činnosť páchanú v rámci holokaustu a to primárne z dôvodu, že retribučná normotvorba nepostihovala takúto trestnú činnosť. Páchanie sexuálnej trestnej činnosti sa síce v niektorých procesoch dokazovalo, no využívalo sa v rámci dokazovania a argumentácie o osobnej krutosti, horlivosti a sadizme páchatel'a a ilustrovalo totálnu moc, ktorú mali dozorcovia nad životmi väzňov.²⁴

Ad 3) Lebensborn.

Lebensborn bola organizácia, ktorá bola súčasťou ústredného úradu SS pre rasu a osídlenie (RuSHA) a mala nasledujúce povinnosti: 1. Podporovať rasovo, biologicky a dedične hodnotné rodiny s mnohými deťmi; 2. Umiestňovať a starať sa o rasovo, biologicky a dedične hodnotné tehotné ženy, u ktorých sa po dôkladnom vyšetrení ich rodín a rodín predkov ústredným úradom SS pre rasu a osídlenie dá očakávať, že budú mať rovnako hodnotné deti; 3. Staráť sa o deti; 4. Staráť sa o matky detí.²⁵ Z pohľadu analýzy sexuálnej trestnej činnosti je zaujímavý bod 2. Experiment Lebensborn mal podľa predstáv Himmlera fungovať nasledovne: „Chovní samci z rasové elity SS se měli spojovat s plavovlasými a modrookými ženami, které předtím absolvovaly Ženskou akademii moudrosti a kultury. Chlapci se měli rodit tak, že se oba rodiče vyvarovali po týden alkoholu. Následně se muž vydal na 20 km dlouhou vycházku. Po návratu měl muž ženu probudit a uskutečnit soulož.“²⁶ Otázka Lebensbornov je samozrejme viacrozmerná, podliehala nacistickej ideológii, eugenike a v závislosti od „ideologickej vyspelosti“ jednotlivých žien bola aj uplatňovaná. V Nemecku sa do programu Lebensborn hlásili ženy dobrovoľne, mnohé boli dokonca odmietnuté. Odlišná situácia však bola v štátoch okupovaných. Lebensborny sa nachádzali v Poľsku, Francúzsku, Holandsku, Belgicku, Dánsku, Luxembursku a v Protektoráte Čechy a Morava. V týchto krajinách boli v Lebensbornoch ženy, ktoré (spravidla) dobrovoľne, ale aj násilím otehotneli s nemeckými vojakmi.²⁷ Otázka Lebensbornu sa zväčša splošťuje na problémy detí, ktoré z experimentu vzišli, na deti násilím odňaté rodičom a zapojené do experimentu²⁸, či na ideologickú stránku celého projektu. Otázka matiek a najmä tých donútených k sexu, k tehotenstvu a k materstvu sa obchádza.

V rámci medzinárodného práva a teda v rámci Norimberského tribunálu boli príslušníci RuSHA v tzv. RuSHA procese (Prípád č. 8: USA vs. Ulrich Greifelt a spol.) obžalovaní (aj) zo zločinov proti ľudskosti, menovite najmä Max Sollmann, vedúci projektu Lebensborn. Obžaloba v rámci Lebensbornu mu kládla za vinu prevažne únosy a germanizáciu detí,

²⁴ Trial of Hauptsturmführer Amon Leopold Goeth. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://www.legal-tools.org/doc/7ac212/pdf>.

²⁵ Founding of the organization "Lebensborn e.V.", 13 September 1936. In: BARRET, R. W. – JACKSON, W. E. (Eds.). *Nazi Conspiracy and Aggression*. Vol. 5. Washington, DC: United States Government Printing Office, s. 465 – 466. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: https://www.loc.gov/resource/llmlp.2011525363_NT_Nazi_Vol-V/?pdfPage=469.

²⁶ ŘÍMOVSKÁ, Z. – JANIŠ, K. Experiment Lebensborn. *Ošetrovateľské perspektivy*, roč. 2, č. 2 (2020), s. 85.

²⁷ Tamtiež, s. 88.

²⁸ Pozri napr. BRUCE-CHWATT, R. Lebensborn in Nazi Germany. *British Journal of Sexual Medicine*, vol. 23, no. 5 (1996), s. 5.

pre úplnosť dodávame, že sexuálne násilie na ženách sa v rámci procesu nedokazovalo vôbec. Alarmujúci je samozrejme rozsudok, ktorý Sollmanna v tomto bode oslobodil spod obžaloby a to s odôvodnením, že „Lebensborn bola jedinou organizáciou, ktorá urobila všetko, čo bolo v jej silách, aby primerane zabezpečila deti a ochránila právne záujmy detí zverených do jej starostlivosti“.²⁹ Projekt Lebensborn sa napriek zreteľnému ideologickému pozadiu, spreneverený hodnotám eugeniky, javil Norimberskému tribunálu nielen ako legálny a legitímny, ale dokonca aj prospešný. Napriek tomu, že v tomto procese sa tribunál najväčšmi priblížil k možnosti súdiť vojnových zločincov aj za sexuálne násilie na ženách v rámci Lebensbornu, hodená rukavica nebola využitá. Bohužiaľ, po 80. rokoch od ukončenia druhej svetovej vojny, sexuálne zločiny na ženách páchané počas Lebensbornu nebude už možné zmapovať a identifikovať, keďže administratívne doklady, resp. aj svedecké výpovede poškodených alebo svedkov, sú nenávratne stratené.

1.3 Reakcia feministickej právnej teórie na (ne)právne postavenie žien počas druhej svetovej vojny

Problematika žien počas druhej svetovej vojny, či už v pozícii milieniek nepriateľov, alebo obetí sexuálneho násillia, bola v predchádzajúcej kapitole rozpracovaná so zreteľom na trestnoprávnu zodpovednosť, spoločenskú ostrakizáciu a historickú marginalizáciu. Feministická právna teória poskytuje na tieto javy kritickú reflexiu, najmä v tom, ako právo v období vojny a povojnových retribúcií narábalo so ženskou sexualitou a celkovo s násillím na ženách.

Z pohľadu feministickej právnej kritiky je zrejmé, že vojnová a povojnová realita odhalila dve zásadné skutočnosti: ad 1) ženská sexualita bola právne aj spoločensky konštruovaná ako politicky zodpovedná, a ad 2) sexuálne násilie na ženách nebolo právom považované za samostatne kvalifikovateľný zločin, ale iba za sprievodný jav vojny, ktorý bolo možné prípadne využiť ako dôkaz o morálnom profile (úpadku) páchatel'a.

Politizácia ženskej sexuality, inými slovami sex ako vec verejná, či intimita, za ktorú bolo možné vyvodzovať trestnoprávnu zodpovednosť je jednou z najostrejších výziev feministickej právnej teórie. Hovoríme o kritike toho, že sexualita žien bola (a často aj ostáva) verejne regulovaná a trestaná na základe morálnych, národných či politických imperatívov. Prípád Lídy Baarovej výstižne ilustruje, ako sa intímny vzťah medzi mužom a ženou stal predmetom trestnoprávneho posudzovania len preto, že muž bol predstaviteľom nepriateľského režimu a vojnový zločinec. Podľa feministiek Catharine A. MacKinnonovej alebo Carol Smartovej je sexualita žien často chybne vnímaná ako reprezentatívna pre národ, česť alebo politickú lojalitu. Sexuálny styk s „nepriateľom“ sa tak stáva symbolickým činom zrady, pričom sa mužská rola v týchto vzťahoch bagatelizuje alebo vynecháva. MacKinnonová poukazuje na to, že právo nevidí ženy ako autonómne subjekty, ale ako nositeľky významu, ktorý im prisúdila spoločnosť.³⁰ Spoločenské tresty – vyholenie hlavy, verejné zneuctenie, stigmatizácia až doživotná – boli teda trestami za verejné narušenie (zradu) národnej a rodovej normy. Sexualita ženy sa vyňala z jej súkromnej sféry

²⁹ Greifelt et al. so-called RuSHA-Trial. US Military Tribunal Nuremberg, Judgment of 10 March 1948. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://www.legal-tools.org/doc/u5api5/pdf>, s. 60.

³⁰ MACKINNON, A. C. *Feminism Unmodified: Discourses on Life and Law*. Harvard: Harvard University Press, 1987, s. 21.

a stala sa aktom politickým, ktorý podliehal rovnakému hodnoteniu ako činy vojnových kolaborantov.

Nezanedbateľným javom po druhej svetovej vojne bolo taktiež zamlčané násilie, pri ktorom obeť nemali právny hlas. Kým sexuálna aktivita žien s nepriateľom bola predmetom verejného odsúdenia a súdnych procesov, sexuálne násilie páchané na ženách zo strany okupantov a osloboditeľov ostalo právne neviditeľné a ak sa aj stali súčasťou predložených obžalôb, neboli predmetom vyvodzovania samostatnej trestnoprávnej zodpovednosti voči páchatelovi – buď slúžili, ako sme spomínali, na dokreslenie jeho morálneho úpadku a teda slúžili ako prirážajúca okolnosť alebo boli chápané ako súčasť násilnej trestnej činnosti (ublíženie na zdraví, smrť).

Feministické právničky Kelly Askinová alebo Judith Gardamová poukazujú na to, že až do 90. rokov 20. storočia znásilnenie nebolo vnímané ako vojnový zločin, ale ako „privát-na ujma“, ktorá nepatrí do verejnej sféry práva a teda nepatrí do medzinárodného práva.³¹ V Norimberskom procese sa preto táborové nevestince alebo projekt Lebensborn skúmali len cez optiku správneho hospodárenia s deťmi a pracovnými silami, nie ako formy systémového sexuálneho násillia. Tu je na mieste zdôrazniť, že sexuálne trestné činy sa nevy-skytovali ani v národných retribučných právnych predpisoch. V prípade *Lagerbordelle* alebo sexuálnych otrokyní v koncentračných táboroch bola právna kvalifikácia obchádzaná práve preto, že právne kategórie nepoznali pojem „sexuálne otroctvo“, resp. ho nepovažovali za osobitný zločin. Charta Medzinárodného vojenského tribunálu hovorila o „iných neľudských činoch“, no v mužsky dominovanom právnom diskurze chýbala vôľa zaradiť do tejto kategórie v praxi aj znásilnenia, nútené tehotenstvá alebo sexuálnu exploataciu. Na druhú stranu, sexuálne násilie bolo marginalizované v čase vojny a rovnako tak v čase mieru, takže nechápeme túto skutočnosť ako výčitku voči prokurátorom alebo sudcom, vnímame ju ako dobovú skutočnosť, o ktorej však má zmysel hovoriť a má byť pre nás v 21. storočí mementom.

V právnej rovine môžeme hovoriť, že po druhej svetovej vojne existovala dvojité ženská strata, pretože ženy, ktoré mali vzťah s nepriateľom, boli verejne potrestané a ženy, ktoré boli obeťami sexuálneho násillia, boli ignorované, či dokonca obviňované. V oboch prípadoch sa ukazuje, že právo nevidelo ženy ako samostatne konajúce bytosti, ale ako nosičky hanby alebo dôkazov o zvrhlosti iných. Dokonca by sme mohli povedať, že slúžili iba pre pobavenie mužov, ktorí boli tí, čo rozhodovali o osudovom vývoji vo svete a až na konci toho príbehu sa rozhodlo, či bude konkrétna žena potrestaná alebo bude páchatel nepotrestaný. Tento jav možno označiť ako rodovo podmienenú právnu slepotu. Ako upozorňuje Hilary Charlesworthová, právo nie je „neutrálne“, ale reflektuje hodnoty tých, ktorí ho tvoria – a to boli historicky muži. Právo vojny, vrátane medzinárodného trestného práva, je teda produktom mužskej skúsenosti s vojnou, kde sa sexuálne násilie považuje za normálny alebo akceptovateľný vedľajší efekt vojenských operácií a nie za strategickú zbraň.³² Postavenie žien počas druhej svetovej vojny je teda dôkazom, že bez rodového vedomia právo nedokáže adekvátne zohľadniť špecifické formy násillia a stígy, ktoré

³¹ ASKIN, K. D. *War Crimes Against Women: Prosecution in International War Crimes Tribunals*. Martinus Nijhoff, 1997, s. 12; GARDAM, G. J. – JARVIS, J. M. *Women, Armed Conflict and International Law*. Kluwer Law International, 2001, s. 54.

³² CHARLESWORTH, H. What are “Women’s International Human Rights”? *Human Rights Quarterly*, vol. 15, no. 4 (1994), s. 1 – 24.

ženy zažívajú. Uznanie sexuálnych zločinov ako vojnových zločinov, ku ktorému došlo až v Rwande (1994) a bývalej Juhoslávii (1995), bolo historickou reparáciou, no zároveň poukazuje na to, ako dlho trvalo, kým ženská skúsenosť vojny prenikla do právneho jazyka. Tejto téme sa venujeme v druhej kapitole.

1.4 Ženevské dohovory a ich akútne nedostatky

Medzinárodné právo sa v súčasnosti zaoberá otázkou sexuálneho násillia, ktoré sa vyskytuje nielen počas mierových období, ale aj v rámci ozbrojených konfliktov. Po dlhý čas bolo sexuálne násillie v čase vojny vnímané ako neoddeliteľná súčasť konfliktov, čo vychádzalo z tradičných kultúrnych a spoločenských predstáv, v ktorých boli ženy považované za vojnovú korisť.³³ Tieto násillné činy často súviseli s mocenskými záujmami a snahou o nadvládu v rámci patriarchálneho vnímania vojny a sveta. Hoci priamo Medzinárodný trestný tribunál v Norimbergu a ani národné retribučné súdy netrestali sexuálne trestné činy, spoločnosť ich vnímala v dennej surovej realite a bolo len otázkou času, kedy na tieto zverstvá zareaguje aj právo. Ako prvý a dôležitý medzník sa tradične uvádzajú Ženevské dohovory, ktoré reflektovali práve na stav súdenia vojnových zločincov po druhej svetovej vojne.

Ženevské dohovory spolu s ich dodatkovými protokolmi predstavujú základ medzinárodného humanitárneho práva, ktoré reguluje vedenie ozbrojených konfliktov a usiluje sa o minimalizáciu ich negatívnych dôsledkov. Ich primárnym cieľom bolo zabezpečiť ochranu osôb, ktoré sa aktívne nezúčastňujú bojových operácií, medzi ktorých patria civilisti, zdravotnícky personál a humanitárni pracovníci, ako aj tých, ktorí už nie sú schopní bojovať, napríklad zranených, chorých, stroskotancov či vojnových zajatcov. Dohovory a protokoly zároveň ukladajú povinnosť prijať opatrenia na prevenciu a zastavenie všetkých porušení ich ustanovení. Obsahujú presne stanovené pravidlá týkajúce sa tzv. závažných porušení, pričom osoby, ktoré sa ich dopustia, musia byť postavené pred súd alebo vydané na trestné stíhanie bez ohľadu na ich štátnu príslušnosť.³⁴

Úroveň právnej ochrany žien pred sexuálnym násillím počas ozbrojených konfliktov je daná nielen charakterom a fázou konfliktu, ale aj konkrétnou úlohou každej ženy, ktorá sa v ňom ocitla. Ozbrojený konflikt môže mať medzinárodný alebo vnútroštátny charakter, môžu sa na ňom podieľať štátni alebo neštátni aktéri. Ženy môžu byť bojovníčkami, osobami zbavenými slobody, utečenkou, vnútorne vysídlenými osobami, matkami a/alebo členkami civilného obyvateľstva. Je dôležité poznamenať, že sexuálne násillie sa neobmedzuje len na znásillenie. Zahŕňa aj nútenú prostitúciu, sexuálne otroctvo, nútené oplodnenie, nútené materstvo, nútené prerušenie tehotenstva, nútenú sterilizáciu, nemravné útoky, obchodovanie s ľuďmi, nevhodné lekárske vyšetrenia a prehliadky.³⁵

V rámci Ženevských dohovorov z roku 1949 bola ochrana civilného obyvateľstva pred sexuálnym násillím zakotvená predovšetkým v Štvrtom Ženevskom protokole, ktorý sa

³³ FUCHS, J. *Mezinárodní humanitární právo*. Praha: Ministerstvo obrany – Agentura vojenských informáčních služeb, 2007, s. 141 – 142.

³⁴ Všeobecná charakteristika Ženevských dohovorov. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://www.icrc.org/en/law-and-policy/geneva-conventions-and-their-commentaries>.

³⁵ Informačný dokument vypracovaný Generálnym riaditeľstvom pre ľudské práva a právne záležitosti. Prehľad právnej ochrany pred sexuálnym násillím, poskytovaná ženám počas ozbrojených konfliktov. [online]. [cit. 26-02-12]. Dostupné na: <https://rm.coe.int/1680593fc6>.

zaoberá ochranou civilného obyvateľstva v čase ozbrojených konfliktov a obsahuje ustanovenia týkajúce sa zákazu mučenia, neľudského zaobchádzania a sexuálneho násillia.

V nasledujúcich oddieloch identifikujeme príslušné články, ktoré sa týkajú 1) ochrany ženy ako súčasli civilného obyvateľstva počas ozbrojených medzinárodných konfliktov ako aj 2) ochrany ženy počas ozbrojených konfliktov, ktoré nemajú medzinárodný charakter.

Ad 1) Ochrana ženy ako súčasli civilného obyvateľstva v zmysle Štvrtého Ženevského dohovoru počas ozbrojených medzinárodných konfliktov bola definovaná v čl. 27 Štvrtého Ženevského dohovoru, ktorým boli ženy osobitne chránené pred akýmkoľvek útokom na ich česť, najmä pred znásilnením, nútenou prostitúciou alebo akoukoľvek formou neslušného útoku.³⁶ Následne boli tieto pravidlá modifikované Dodatkovým protokolom k Ženevským dohovorom z 12. augusta 1949 o ochrane obetí medzinárodných ozbrojených konfliktov (Protokol I), z 8. júna 1977, ktorý doplnil Ženevské konvencie v čl. 75 ods. 2 písm. a), ktorý zakázal násillie voči životu, zdraviu, telesnej, či duševnej pohode osôb, pričom sexuálne násillie na ženách bolo samostatne vyňaté do ustanovenia písm. b), ktoré znelo nasledovne: „urážky osobnej dôstojnosti, najmä ponižujúce a zneuctujúce zaobchádzanie, nútená prostitúcia a akákoľvek forma neslušného útoku.“³⁷ Čl. 76 bol venovaný vyslovene ochrane žien: „1. Ženy sú predmetom osobitnej úcty a sú chránené najmä pred znásilnením, nútenou prostitúciou a akýmkoľvek inými formami neslušného útoku. 2. Tehotné ženy a matky s nezaopatrenými deťmi, ktoré sú zatknuté, zadržané alebo internované z dôvodov súvisiacich s ozbrojeným konfliktom, sa posudzujú prednostne. 3. Zmluvné strany konfliktu sa v maximálnej možnej miere usilujú zabrániť uloženiu trestu smrti tehotným ženám alebo matkám s nezaopatrenými deťmi za trestný čin súvisiaci s ozbrojeným konfliktom. Trest smrti za takéto trestné činy sa na takýchto ženách nevykoná.“³⁸

Pri čl. 75 písm. b) a čl. 76 ods. 1 je nutné osobitne zdôrazniť, že sexuálne násillie priamo spájajú s dôstojnosťou a úctou k ženám, ktoré, jednoducho povedané, počas ozbrojených konfliktov dovtedy ani *de iure*, *de facto* už vôbec nie, nepoživali. Z uvedeného je zrejmé, že všetky Ženevské dohovory ako aj protokoly k nim hľadia na znásilnenie ako na porušenie ženskej cti a dôstojnosti. Síce išlo o dobový krok vpred, čo sa právnej úpravy týka, stále je potrebné mať na pamäti, že v žiadnom prípade Ženevské dohovory nereflekovali na skutočné nebezpečenstvo, ktoré ženám v ozbrojených konfliktoch hrozí a ktoré spočíva hlavne v porušení fyzickej a duševnej integrity ženy na prvom mieste.

³⁶ „Chránené osoby majú za každých okolností právo na rešpektovanie svojej osoby, cti, rodinných práv, náboženského presvedčenia a zvykov, ako aj mravov a obyčajov. Vždy sa s nimi zaobchádza ľudsky a sú chránené najmä pred všetkými násilnými činmi alebo ich hrozbami a pred urážkami a verejnou zvedavosťou. Ženy sú osobitne chránené pred akýmkoľvek útokom na ich česť, najmä pred znásilnením, nútenou prostitúciou alebo akoukoľvek formou neslušného útoku. Bez toho, aby boli dotknuté ustanovenia týkajúce sa ich zdravotného stavu, veku a pohlavia, zaobchádza strana konfliktu, v ktorej moci sa nachádzajú, so všetkými chránenými osobami rovnako, bez akéhokoľvek nepriaznivého rozlišovania, najmä na základe rasy, náboženstva alebo politického presvedčenia. Strany konfliktu však môžu prijať také kontrolné a bezpečnostné opatrenia vo vzťahu k chráneným osobám, ktoré môžu byť potrebné v dôsledku vojny.“ Článok 27 Štvrtého Ženevského dohovoru. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-27?activeTab=>.

³⁷ Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom z 12. augusta 1949 o ochrane obetí medzinárodných ozbrojených konfliktov (Protokol I), z 8. júna 1977. [online]. [cit. 26-02-12]. Dostupné na: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977/article-75?activeTab=>.

³⁸ Tamže.

Ad 2) Ochrana ženy ako súčasť civilného obyvateľstva v zmysle Štvrtého Ženevského dohovoru počas ozbrojených konfliktov, ktoré nemajú medzinárodný charakter, bola upravená v čl. 3,³⁹ ktorý vyslovuje o znásilnení alebo inej forme sexuálnej trestnej činnosti nehovoril, možno ho však výkladom zaradiť pod ods. 1 písm. c) urážky osobnej dôstojnosti, najmä ponižujúce a zneuctujúce zaobchádzanie. Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom z 12. augusta 1949 o ochrane obetí ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter (Protokol II), z 8. júna 1977, v čl. 4 ods. 2 písm. e) už vyslovuje znásilnenie spomenul: „[1. Všetky osoby, ktoré sa priamo nezúčastňujú alebo sa prestali zúčastňovať na nepriateľských akciách, bez ohľadu na to, či ich sloboda bola alebo nebola obmedzená, majú právo na rešpektovanie svojej osoby, cti a presvedčenia a náboženských zvyklostí. Za každých okolností sa s nimi zaobchádza ľudsky, bez akéhokoľvek nepriaznivého rozlišovania. Je zakázané nariadiť, aby neboli žiadni pozostalí.] 2. Bez toho, aby bola dotknutá všeobecná platnosť vyššie uvedeného, nasledujúce činy voči osobám uvedeným v odseku 1 sú a zostávajú zakázané kedykoľvek a na akomkoľvek mieste: ... (e) urážky osobnej dôstojnosti, najmä ponižujúce a zneuctujúce zaobchádzanie, znásilnenie, nútená prostitúcia a akákoľvek forma neslušného útoku.“⁴⁰

Pôvodné znenie Ženevských dohovorov a ani Protokoly z konca 70. rokov 20. storočia nereflektovali na skutočnosť, že sexuálne násilie na ženách môže byť súčasťou vojenskej taktiky, resp. nezohľadnili ani skutočnosť, že sa v prevažnej väčšine týka žien a dievčat – ako upozorňujú autorky v rámci feministickej právnej kritiky, rodová neutralita produkuje maskulínne normy, ktoré ignorujú ženskú perspektívu a naopak vyzdvihujú mužskú skúsenosť.⁴¹ Naďalej bolo problematickým nazeranie na sexuálne násilie ako na súkromnú záležitosť, ktorá teda do medzinárodného práva nepatrí, no zároveň ho vnútroštátne právo bagatelizuje v pomere k iným brutalitám vojnových konfliktov – z toho potom vyplývala aj nedostatočná špecifikácia, jasná a explicitná definícia sexuálneho násillia, čo mohlo viesť

³⁹ „V prípade ozbrojeného konfliktu, ktorý nemá medzinárodný charakter a ktorý sa odohráva na území jednej z Vysokých zmluvných strán, je každá strana konfliktu povinná uplatňovať minimálne tieto ustanovenia: (1) S osobami, ktoré sa aktívne nezúčastňujú na nepriateľských akciách, vrátane príslušníkov ozbrojených síl, ktorí zložili zbraň, a s osobami, ktoré sa ocitli ‚hors de combat‘ v dôsledku choroby, zranenia, zadržania alebo z akéhokoľvek inej príčiny, sa za každých okolností zaobchádza ľudsky, bez akéhokoľvek nepriaznivého rozlišovania založeného na rase, farbe pleti, náboženstve alebo viere, pohlaví, rode alebo majetku alebo na akýchkoľvek iných podobných kritériách. Na tento účel sú a zostanú kedykoľvek a na akomkoľvek mieste zakázané nasledujúce činy vo vzťahu k vyššie uvedeným osobám: (a) násilie na živote a osobe, najmä vraždy všetkého druhu, mrzačenie, kruté zaobchádzanie a mučenie; (b) branie rukojemníkov; (c) urážky osobnej dôstojnosti, najmä ponižujúce a zneuctujúce zaobchádzanie; (d) vynášanie rozsudkov a vykonávanie popráv bez predchádzajúceho rozsudku vyneseneho riadne ustanoveným súdom, ktorý poskytuje všetky súdne záruky, ktoré civilizované národy uznávajú za nevyhnutné. (2) Ranení a chorí sa musia zhromažďovať a musí sa o nich starať. Nestranný humanitárny orgán, akým je Medzinárodný výbor Červeného kríža, môže ponúknuť svoje služby stranám konfliktu. 3. Strany konfliktu by sa mali ďalej usilovať o to, aby prostredníctvom osobitných dohôd uviedli do platnosti všetky alebo časť ostatných ustanovení tohto dohovoru. Uplatňovanie predchádzajúcich ustanovení nemá vplyv na právne postavenie strán konfliktu.“ Článok 3 Štvrtého Ženevského dohovoru. [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/gciv-1949/article-3?activeTab=>

⁴⁰ Dodatkový protokol k Ženevským dohovorom z 12. augusta 1949 o ochrane obetí ozbrojených konfliktov nemajúcich medzinárodný charakter (Protokol II), 8. júna 1977, článok 4 ods. 2 písm. a), e). Dostupné na: <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/apii-1977/article-4?activeTab=>

⁴¹ CHARLES WORTH, H. – CHINKIN, C. *The Boundaries of International Law: A Feminist Analysis*. Manchester University Press, 2000, s. 115.

k nejednoznačnej interpretácii a rozhodne aj k zužujúcemu výkladu. Feministická kritika poukazuje aj na to, že aj keď Ženevské dohovory osobitne chránia napr. tehotné ženy alebo matky s malými deťmi (pred násilím všeobecne, nie v rámci sexuálneho násillia), robia to na základe tradičného, patriarchálneho vnímania ženskej roly ako rodičky a opatrovateľky, nie ako autonómnej bytosti.⁴² Taktiež je dôležité spomenúť, že Ženevské dohovory nezohľadňovali tzv. intersekcionalitu a teda prelínanie rodu s rôznymi druhmi identity (etnicita, náboženstvo, vek, rasa, sexuálna orientácia) a ich vplyv na sexuálne násillie v čase vojny – inými slovami, nie všetky ženy sú rovnako zraniteľné a univerzálne normy nemusia byť spravodlivé pre všetkých totožne.⁴³

2. Sexuálna trestná činnosť v medzinárodnom práve od 90. rokov 20. storočia

K zásadnej zmene v prístupe k definícii a trestania sexuálneho násillia v ozbrojených konfliktoch došlo až po odhalení masových zločinov počas konfliktov v bývalej Juhoslávii a v Rwande. Tieto prípady priniesli desivé príklady systematického znásillňovania, ktoré sa stalo súčasťou vojenskej stratégie zameranej na poníženie a zničenie nepriateľských komunit, ako aj na zastrašenie civilného obyvateľstva. Sexuálne násillie v ozbrojených konfliktoch už nebolo vnímané ako výsledok náhodných činov alebo individuálnych zlyhaní, ale ako častokrát starostlivo naplánované a organizované aktivity, s cieľom získať vojenskú alebo politickú výhodu. Preto sa toto násillie často označuje ako vojnová zbraň⁴⁴ a jednoznačne tak vymanilo sexuálne násillie zo súkromnej sféry do medzinárodného práva verejného.

Medzinárodné spoločenstvo si len pomaly uvedomovalo rozsah a závažnosť týchto zločinov. Až v 90. rokoch boli zločiny sexuálneho násillia uznané ako zločiny proti ľudskosti a vojnové zločiny podľa medzinárodného práva. V povojnovej dobe tiež došlo k rôznym formám represie a násillia na ženách v rámci politických čistiek a etnických konfliktov. V roku 1991 v bývalej Juhoslávii, počas etnických konfliktov v 90. rokoch, boli ženy systematicky znásillňované a zneužívané ako súčasť etnických čistiek. Podobne v Rwande, počas genocídy v roku 1994, bolo znásillnenie používané ako nástroj vojny, pričom tisíce žien boli brutálne zneužívané.

Na základe rezolúcií Bezpečnostnej rady OSN boli zriadené Medzinárodné tribunály pre bývalú Juhosláviiu (ICTY)⁴⁵ a Rwandu (ICTR)⁴⁶, ktoré prispeli k vytvoreniu precedensu v stíhaní sexuálneho násillia ako vojnového zločinu, resp. zločinu proti ľudskosti. V ich právomoci bolo stíhať tri zo štyroch zločinov podľa medzinárodného práva, a to genocídu, zločiny proti ľudskosti a vojnové zločiny. V rámci ich činnosti, ktorá skončila pre ICTR v roku 2016 a pre ICTY v roku 2017, vydali rozsudky, ktoré stanovili dôležité precedensy v stíhaní sexuálnej trestnej činnosti na ženách počas vojny.

⁴² OTTO, D. The Exile of Inclusion: Reflections on Gender Issues in International Law Over the Last Decade. *Melbourne Journal of International Law*, vol. 10, no. 1 (2009), s. 23.

⁴³ CRENSHAW, K. Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, vol. 43, no. 6 (1991), s. 1241 – 1299.

⁴⁴ Bližšie pozri UN General Assembly Resolution A/RES/48/143, 20.12.1993, para 2. Rape and abuse of women in the areas of armed conflict in the former Yugoslavia.

⁴⁵ Rezolúcia BR OSN č. 827 (1993) z 25. mája 1993.

⁴⁶ Rezolúcia BR OSN č. 995 (1994) z 08. novembra 1994.

2.1 Juhoslávia

Do kategórie týchto rozsudkov radíme prípad ICTY Prosecutor v. *Dražen Erdemović*. Dražen Erdemović bol jedným z vojakov Bosniansko-srbskej armády (Vojška Republike Srpske), ktorý sa v júli 1995 zúčastnil na masakre v Srebrenici, kde bolo popravených približne 8 000 bosnianskych mužov a chlapcov a teda štyri generácie mužského pokolenia.⁴⁷ Počas konfliktu v Bosne a Hercegovine, vrátane tragických udalostí v Srebrenici, bolo páchané sexuálne násilie na ženách, ktoré bolo súčasťou širšej stratégie etnického čistenia a vojnových zločinov. Vojská Bosniansko-srbskej armády, ako aj ďalšie ozbrojené skupiny, sa systematicky dopúšťali znásilňovania, ktoré slúžilo ako nástroj teroru a ponižovania obetí. Cieľom bolo nielen poškodiť jednotlivcov, ale aj zničiť celé komunity. Sexuálne násilie bolo vykonávané v rámci masových útokov a vo väzenských táboroch, kde ženy, najmä bosnianskeho (muslimského) pôvodu, boli unášané, zadržované a násilne zneužívané. Tieto činy boli súčasťou kampane zameranej na vyhladzovanie etnických skupín. ICTY vyšetroval a súdil aj prípady sexuálneho násillia, ktoré boli kvalifikované ako zločiny proti ľudskosti a vojnové zločiny. Hoci Dražen Erdemović nebol priamo obvinený zo sexuálneho násillia, ale za svoju účasť na popravách v Srebrenici, iné prípady pred ICTY riešili aj zločiny spojené so sexuálnym násillím, čo viedlo k odsúdeniu mnohých jednotlivcov, ktorí sa na týchto zločinoch podieľali.⁴⁸

Prípad Duška Tadiča predstavuje významný moment v histórii medzinárodnej spravodlivosti, keďže išlo o prvý prípad, ktorý predložil ICTY v úlohe stíhať vojnové zločiny spáchané počas ozbrojených konfliktov v bývalej Juhoslávii. Duško Tadič, srbský politik a člen milície v obci Kozarac v Bosne a Hercegovine, bol obvinený z účasti na etnických čistkách, mučení, zabíjaní a iných zločinoch proti civilnému obyvateľstvu. Obvinenia sa týkali najmä masových vraždení, mučenia a týrania bosniackych a chorvátskych civilistov, ktorí boli zadržávaní v táboroch v oblasti Prijedor. Proces proti Tadičovi sa začal v roku 1995 a jeho rozsudok bol vynesený v roku 1997. Tadič bol uznaný vinným z viacerých vojnových zločinov, vrátane zločinov proti ľudskosti a porušení Ženevských konvencií.⁴⁹ Prípad Tadič mal zásadný význam pre fungovanie ICTY. Stanovil precedens pre ďalšie procesy a potvrdil, že medzinárodné spoločenstvo je schopné stíhať jednotlivcov za vojnové zločiny. Aj keď vznesené obvinenia, ktoré sa týkali sexuálneho násillia boli stiahnuté, „násillný sexuálny styk bol v kontexte vnútroštátneho ozbrojeného konfliktu kvalifikovaný

⁴⁷ Erdemović bol neskôr obžalovaný a odsúdený ICTY v Haagu. Erdemović bol obvinený zo zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov. Priznal sa k účasti na popravách a tvrdil, že konal pod hrozbou smrti, ak by odmietol splniť rozkazy. Tento prípad bol prvým prípadom, kde obžalovaný priznal vinu a spolupracoval s tribunálom. V októbri 1996 bol Erdemović odsúdený na 10 rokov väzenia za zločiny proti ľudskosti. Po odvolaní a zohľadnení jeho spolupráce s tribunálom bol trest znížený na 5 rokov väzenia. Jeho prípad je významný tým, že súd po prvýkrát uznal, že osoba, ktorá vykonáva rozkazy pod hrozbou smrti, môže byť považovaná za menej zodpovednú za svoje činy, avšak stále zodpovednú za účasť na zločinoch proti ľudskosti. Tento rozsudok vytvoril precedens pre ďalšie prípady, v ktorých sa obžalovaní pokúsili obhajovať tým, že len plnili rozkazy, pričom súd priznal určitú mieru zmierňujúcich okolností, ale stále ich uznal vinnými za zločiny, ktoré spáchali.

⁴⁸ ICTY. Prosecutor v. *Dražen Erdemović*. Case No. IT-96-22-A. Appeals Chamber, 7 October 1997.

⁴⁹ Konkrétne bol uznaný vinným z mučenia, krutého zaobchádzania, vraždy a ničenia majetku v súvislosti s útokmi na civilné obyvateľstvo. Hoci v niektorých bodoch obžaloby bol zbavený viny, bol odsúdený na trest 20 rokov odňatia slobody. Na základe odvolania v roku 1999 bol tento trest upravený na 24 rokov, keďže bol uznaný vinným aj z ďalších zločinov. ICTY. Prosecutor v. Duško Tadić. Case No. IT-94-1-T, Trial chamber, 7 May 1997.

ako útok proti osobnej dôstojnosti, ktorý zahŕňa ponižujúce a pokorujúce zaobchádzanie, ktoré je v rozpore so spoločným čl. 3 Ženevských dohovorov“.⁵⁰ Tento proces prispel k vývoju medzinárodného humanitárneho práva a zdôraznil princíp, že osoby zodpovedné za vojnové zločiny môžu byť postavené pred spravodlivosť aj v globálnom kontexte. „Rozhodnutie Medzinárodného trestného tribunálu pre bývalú Juhosláviu v prípade Tadić napríklad ovplyvnilo aj samotný text Rímskeho štatútu, a to pokiaľ ide o rozsah vojnových zločinov a prelomenie princípu, že zločiny proti ľudskosti môžu byť spáchané iba v čase vojny (tzv. war nexus).“⁵¹

Rozsudok ICTY v prípade Kunarac, Kovač a Vuković predstavuje dôležitý medzník v oblasti medzinárodného trestného práva, obzvlášť v súvislosti so stíhaním zločinov sexuálneho násillia na ženách spáchaných počas ozbrojených konfliktov. Obžalovaní Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač a Zoran Vuković, ktorí boli členmi polovojenských jednotiek pôsobiacich v oblasti Foča počas vojny v Bosne a Hercegovine v rokoch 1992 až 1995, čelili obvineniam zo spáchania zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov. Tieto obvinenia sa týkali predovšetkým systematického znásilňovania, sexuálneho otroctva a iných foriem sexuálneho násillia, ktoré boli páchané na bosnianských moslimských ženách a dievčatách. V roku 2001 ICTY vyniesol rozsudok, v ktorom uznal všetkých troch obžalovaných vinnými zo spáchania viacerých trestných činov vrátane znásilnenia, sexuálneho otroctva a mučenia. Tento rozsudok predstavoval prelom v medzinárodnom trestnom práve, keďže prvýkrát bol systematický akt znásilnenia a sexuálneho otroctva kvalifikovaný ako zločin proti ľudskosti. Tribunál konštatoval, že tieto činy boli páchané s cieľom ponižiť, degradovať a zničiť obeť na základe ich etnickej príslušnosti, čím sa stali neoddeliteľnou súčasťou širšej kampane etnických čistiek.⁵² Tento rozsudok mal zásadný význam pre vývoj medzinárodného trestného práva, pretože výrazne posilnil medzinárodné normy týkajúce sa ochrany civilného obyvateľstva, najmä žien, počas ozbrojených konfliktov. Tribunál týmto rozhodnutím vytvoril precedens pre budúce stíhanie podobných zločinov na medzinárodnej úrovni a zdôraznil, že sexuálne násillie páchané počas vojnových konfliktov bude dôsledne trestané ako vážne porušenie medzinárodného humanitárneho práva. Prípád Kunarac, Kovač a Vuković tak nielenže poskytol spravodlivosť pre obeť týchto zločinov, ale aj výrazne prispel k ochrane ľudských práv v kontexte medzinárodných konfliktov, čím zabezpečil, že páchatelia týchto závažných činov neuniknú spravodlivosti.⁵³

Prípád Radovana Karadžica je jedným z najvýznamnejších prípadov, ktoré riešil ICTY. Radovan Karadžic, ktorý počas vojny v Bosne a Hercegovine v rokoch 1992 až 1995 zastával funkciu prezidenta bosnianskosrbskej republiky a vrchného veliteľa ozbrojených síl bosnianských Srbov, čelil obvineniam z niektorých z najzávažnejších zločinov spáchaných počas tohto konfliktu. Karadžic bol obvinený z genocídy, zločinov proti ľudskosti

⁵⁰ DITRICHOVÁ, P. Sexuální násillí v medzinárodném trestním a humanitárním právu a válka na Ukrajině. *Právník*, roč. 163, č. 2 (2024), s. 156.

⁵¹ KLANDUCH, P. Medzinárodný trestný súd a Organizácia Spojených národov. In: *Zborník z medzinárodnej konferencie „Medzinárodný trestný súd na začiatku 21. storočia“*. Bratislava: Slovenská spoločnosť pre medzinárodné právo pri Slovenskej akadémii vied, 2006, s. 59.

⁵² Dragoljub Kunarac, ktorý bol identifikovaný ako hlavný organizátor a vodca tejto skupiny, bol odsúdený na trest odňatia slobody v trvaní 28 rokov. Radomir Kovač dostal trest 20 rokov a Zoran Vuković bol odsúdený na 12 rokov väzenia.

⁵³ ICTY. *Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovač a Zoran Vuković*. Case No. IT-96-23-T & IT-96-23/1-T, Trial Chamber, 22 February 2001.

a vojnových zločinov. Medzi najzávažnejšie obvinenia patrila jeho úloha v masakri v Srebrenici v júli 1995. Taktiež bol obvinený z rozsiahlej kampane etnických čistiek, ktorá zahŕňala masové vraždy, deportácie a nútené presídľovanie civilného obyvateľstva, najmä moslimov a Chorvátov. Okrem toho bol zodpovedný za obliehanie Sarajeva, počas ktorého bosnianskosrbské sily systematicky ostreľovali civilné obyvateľstvo, čo viedlo k tisíckam obetí. Po dlhoročnom úteku bol Karadžić v roku 2008 zatknutý a predvedený pred ICTY. Po zdĺhavom súdnom procese, ktorý sa začal v roku 2009, bol v marci 2016 uznaný vinným zo spáchania genocídy v Srebrenici, zločinov proti ľudskosti vrátane vyhladzovania, vražd, deportácií a neľudského zaobchádzania, a vojnových zločinov vrátane teroru, útokov na civilistov a braní rukojemníkov. Karadžić bol pôvodne odsúdený na 40 rokov väzenia, avšak v roku 2019 bol tento trest na základe odvolania zvýšený na doživotie. Tento rozsudok mal zásadný význam pre rozvoj medzinárodného trestného práva: ad 1) potvrdil zodpovednosť vrcholových predstaviteľov za najzávažnejšie zločiny, vrátane genocídy, čím vyslal jasný signál, že plánovanie a vykonávanie takýchto činov nebude ponechané bez trestu; ad 2) rozsudok prispel k posilneniu právnych noriem týkajúcich sa zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov, najmä pokiaľ ide o systematickosť a rozsiahlu povahu útokov proti civilnému obyvateľstvu. V oblasti sexuálneho násillia rozsudok v prípade Radovana Karadžića zohral kľúčovú úlohu, pretože Tribunal uznal, že sexuálne násillie, vrátane znásillnenia a sexuálneho otroctva, bolo počas konfliktu v Bosne a Hercegovine používané systematicky a cieľavedome ako nástroj na terorizovanie a degradáciu konkrétnych etnických skupín, najmä bosniackych moslimov. Tieto zločiny neboli len izolovanými aktmi násillia, ale súčasťou širšej kampane etnických čistiek, ktorú Karadžić ako vrcholný politický a vojenský predstaviteľ aktívne podporoval a riadil. Tribunal sa v tomto prípade odvolával na už predtým stanovené interpretačné pravidlá a definície, najmä z rozsudku v prípade Kunarac, Kovač a Vuković, kde bolo sexuálne násillie prvýkrát kvalifikované ako zločin proti ľudskosti a vojnový zločin. Karadžićov rozsudok však posilnil tieto právne zásady tým, že ukázal, že zodpovednosť za sexuálne násillie môže niesť aj vrcholové vedenie, ak je toto násillie súčasťou systematického útoku na civilné obyvateľstvo. Tribunal potvrdil, že sexuálne násillie v tomto kontexte nie je len vojnovým zločinom, ale aj účinným nástrojom genocídy a etnických čistiek. Systematické znásillnenia, ku ktorým dochádzalo počas konfliktu, mali za cieľ nielen fyzicky a psychicky zlomiť obeť, ale tiež narušiť sociálnu štruktúru a kultúrnu integritu celej etnickej skupiny a to aj v súvislosti s vyvraždením mužského pokolenia. Karadžić, ako hlavný politický líder, nesie zodpovednosť za tieto činy, pretože vytvoril a podporoval podmienky, v ktorých sa takéto systematické zločiny mohli odohrávať. Týmto rozsudkom bola výrazne posilnená medzinárodná právna prax v oblasti stíhania sexuálneho násillia ako vážneho medzinárodného zločinu. Rozsudok tiež vyslal jasný odkaz, že sexuálne násillie spáchané v kontexte ozbrojeného konfliktu alebo genocídy bude stíhané na najvyšších úrovniach zodpovednosti, vrátane politických a vojenských lídrov, ktorí takéto činy umožňujú alebo ich priamo podporujú. Rozsudok v prípade Karadžića tak nielenže poskytol spravodlivosť pre tisíce obetí sexuálneho násillia počas bosnianskej vojny, ale tiež vytvoril pevný právny základ pre budúce stíhanie sexuálneho násillia na globálnej úrovni. Tento rozsudok zdôraznil, že medzinárodné trestné právo nepozná výnimky a že tí, ktorí zneužívajú svoju moc na páchanie alebo podporu takýchto ohavných činov, budú nevyhnutne čeliť spravodlivosti.⁵⁴

⁵⁴ ICTY. Prosecutor v. Radovan Karadžić. Case No. IT-95-5/18, Appeals Chamber, 24 March 2016.

2.2 Rwanda

Významný právny precedens v oblasti medzinárodného trestného práva predstavuje rozsudok ICTR v prípade Jeana-Paula Akayesu. Akayesu, ktorý počas obdobia genocídy v Rwande v roku 1994 zastával funkciu starostu mesta Taba, bol obžalovaný z podnecovania, organizovania a účasti na masových vraždách, znásilneniach a iných zločinoch proti ľudskosti, ktoré boli páchané proti príslušníkom etnickej skupiny Tutsi. V septembri 1998 ICTR vyniesol historický rozsudok, v ktorom uznal Akayesu vinným zo spáchania genocídy podľa definície stanoveného v Konvencii o genocíde z roku 1948. Tento rozsudok predstavuje prvý prípad, v ktorom bol jednotlivec odsúdený za genocídu medzinárodným tribunálom, čím sa významne posilnila právna prax v oblasti stíhania tohto najzávažnejšieho zločinu. Tribunál vo svojom rozhodnutí poukázal na to, že Akayesu vedome využil svoju autoritu na podporu a realizáciu genocídnych aktov, vrátane vraždenia, mučenia a sexuálneho násillia, čím závažne porušil medzinárodné humanitárne právo. Osobitným aspektom tohto rozsudku bolo uznanie, že znásilnenie a iné formy sexuálneho násillia môžu byť použité ako nástroj genocídy. Tribunál prvýkrát v histórii medzinárodného trestného práva konštatoval, že sexuálne násillie môže byť kvalifikované ako genocída, ak je spáchané s úmyslom čiastočne alebo úplne zničiť určitú národnú, etnickú, rasovú alebo náboženskú skupinu. Na základe vyššie uvedených zistení bol Akayesu odsúdený na doživotné väzenie, čo predstavuje najvyšší možný trest, ktorý môže medzinárodný tribunál uložiť. Tento rozsudok má zásadný význam nielen pre spravodlivosť v post-genocídnej Rwande, ale aj pre vývoj medzinárodného trestného práva ako celku. Zároveň zdôraznil, že medzinárodné spoločenstvo je schopné účinne stíhať a trestať najzávažnejšie zločiny proti ľudskosti, vrátane tých, ktoré zahŕňajú sexuálne násillie, a tým posilnil ochranu základných ľudských práv v medzinárodnom kontexte.⁵⁵

Tieto rozsudky znamenajú významný krok v medzinárodnej spravodlivosti, pretože uznali sexuálne násillie ako súčasť vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti. Tieto prípady tiež zdôrazňujú dôležitosť medzinárodných tribunálov v zabezpečovaní spravodlivosti pre obeť a v predchádzaní budúcim zločinom. Počas svojej činnosti ICTY obvinil 161 osôb, z ktorých 91 bolo odsúdených a ICTR obvinil 93 osôb, z ktorých 61 bolo odsúdených.⁵⁶

Na základe uvedených čísiel nie všetky prípady obvinení zo znásilnenia a iných trestných činov sexuálneho násillia, ktoré boli stíhané na Tribunáli v Rwande, skončili odsúdením. Rôznorodé výsledky viedli prokurátora ICTR k tomu, aby preskúmal, ako boli prípady znásilnenia a iného sexuálneho násillia riešené. V júni 2007 zriadil Výbor pre preskúmanie stíhania sexuálneho násillia a poveril ho hodnotením úspechov aj nedostatkov kancelárie prokurátora. Výbor následne odporučil prijatie dvoch manuálov najlepších postupov, ktoré by mali napomôcť pri vedení budúcich stíhaní pred Tribunálom. Prvým z týchto manuálov bol „The Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Situations of Armed Conflict“, ktorý bol vydaný v roku 2008. Tento manuál kládol dôraz na potrebu jasnej a komplexnej stratégie na zabezpečenie toho, aby sexuálne násillie bolo v plnej miere a efektívne vyšetrované a stíhané. Jako zostavovaní

⁵⁵ ICTR. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-4-A, Appeals Chamber, 1 June 2001.

⁵⁶ VÁLEK, P. *Klíčová rozhodnutí medzinárodných trestných tribunálov ve světle mezinárodního práva*. Praha: C.H.Beck, 2009, s. 228.

prvej exuální sa ukázalo, že pomoc obetiam a svedkom exuálního násilia malo tak zásadný význam, že v roku 2011 výbor vytvoril druhú exuální s názvom Príručka exuálního postupu jako manipulácii obetí a svedkov exuálního násilia vypovedajúcich v medzinárodných trestných exuálních. Príručky majú slúžiť jako zdroj, ktorý pomôže dosiahnuť cieľ medzinárodného exuálníhoa ukončiť beztrestnosť tých, ktorí používajú znásilnenie a iné formy exuálního a rodovo podmieneného násilia jako prostriedku páchania genocídy, zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov.⁵⁷

2.3 Posun v trestaní sexuálního násilia páchaného na ženách

Pri riešení problematiky sexuálního násilia sa ICTY a ICTR zaoberali niekoľkými problémami. Podľa článku 5 písm. g) štatútu ICTY a článku 3 písm. g) štatútu ICTR znásilnenie bolo kategorizované ako zločin proti ľudskosti.⁵⁸ Súdny mali taktiež problém s definíciou sexuálního násilia, nakoľko v medzinárodnom práve nebolo nikdy kriminalizované a definícia taktiež absentovala v štatútoch ICTY a ICTR. Štatút ICTY síce pod pojmom porušenie zákonov a obyčajov vojny demonštratívnym spôsobom vymedzil určité zakázané konania, avšak výslovne neobsahoval znásilnenie ani iné formy sexuálního násilia. Štatút ICTR naproti tomu tento pojem obsahoval výslovne, pričom zakázané boli aj konania ako znásilnenie a nútená prostitúcia a iné formy útoku proti ľudskej dôstojnosti, ktoré sú ako súčasť ponižujúceho a krutého zaobchádzania považované za vážne porušenia spoločného článku 3 Ženevských dohovorov.⁵⁹

Ad 1) zedefinovanie a referenčné znaky znásilnenia a sexuálního násilia v medzinárodnom práve.

ICTR riešil znásilnenie už v spomenutom prípade Akayesu. Pri tvorbe definície znásilnenia vychádzal z definícií obsiahnutých v rôznych vnútroštátnych právnych predpisoch a taktiež z analógie konania, ktoré napĺňa znaky mučenia. „Uvedol, že v oboch prípadoch sa jedná o zásah do osobnej dôstojnosti, pretože cieľom je zastrašenie, degradácia, poníženie, diskriminácia, potrestanie, kontrola alebo zničenie osoby.“⁶⁰ Zároveň zdôraznil, že znásilnenie je formou agresie. Na rozdiel od definícií znásilnenia obsiahnutých vo vnútroštátnych právnych predpisoch, ktoré opisujú, akú podobu môže sexuálne násilie nadobúdať (orálny, análny či vaginálny styk)⁶¹, ICTR považoval za kľúčový prvok akt donútenia. Donútenie pritom nemusí byť nutne manifestované fyzickou silou, ale taktiež zastrašovaním či inými formami nátlaku. Preto ICTR považoval za kľúčové zdôrazniť, že sexuálne násilie sa „neobmedzuje na fyzické preniknutie do tela a môže zahŕňať konanie, ktoré nespadá do penetrácie alebo fyzického kontaktu“.⁶² ICTR sa tejto definície v rozsudku Akayesu držal aj v niektorých ďalších prípadoch, ktoré v súvislosti so sexuálnym násilím v rámci konfliktu v Rwande riešil, napríklad v prípade Musema⁶³. Súd uznáva, že existuje

⁵⁷ Prosecution of Sexual Violence. Best Practices Manual for the Investigation and Prosecution of Sexual Violence Crimes in Post-Conflict Regions: Lessons Learned from the Office of the Prosecutor for the International Criminal Tribunal for Rwanda. 2014. s. 5 – 7.

⁵⁸ Porovnaj Statute of the International Tribunal for Rwanda, Statute of the International Criminal Tribunal for Former Yugoslavia.

⁵⁹ Článok 4 ods. e) Štatútu ICTR.

⁶⁰ DITRICHOVÁ, *Sexuální násilí*, s. 155.

⁶¹ Pozri § 200 ods. 1 zákona č. 300/2005 Z. z. Trestného zákona.

⁶² ICTR. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu. Case No. ICTR-96-4-A, Appeals Chamber, 01 June 2001, para 597.

⁶³ ICTR. Prosecutor v. Alfred Musema. Case No. ICTR-96-13-T, 27 January 2000, para 229.

tendencia v národnej legislatíve rozširovať definíciu znásilnenia. Vzhľadom na dynamický vývoj chápania znásilnenia a začlenenie tohto chápania do princípov medzinárodného práva Súd považuje koncepcnú definíciu za vhodnejšiu ako mechanickú definíciu znásilnenia. Koncepcná definícia lepšie zohľadňuje vývojové normy trestného práva.⁶⁴ Napr. v prípade Kajelijeli⁶⁵ sa ICTR priklonil k definícii poskytnutej ICTY v prípade Kunarac. V rámci tejto definície znásilnenie, ako zločin proti ľudskosti, je charakterizované ako sexuálna penetrácia, s vedomím, že sa tak deje bez súhlasu obeť.⁶⁶

Z definícií pojmov znásilnenie a sexuálne násilie vytvorených ICTY a ICTR bola zostavená definícia pre potreby ICC. Definícia je obsiahnutá v tzv. Znakoch skutkových podstat zločinov, ktorými sa ICC riadi vo svojej rozhodovacej praxi. Znásilnenie je považované za také konanie, kedy: „1. páchateľ vnikol do tela osoby konaním, ktoré vyústilo v penetráciu, aj keď nepatrnú, a to v akejkoľvek časti tela obeť alebo sexuálnym orgánom páchateľa, alebo došlo k prieniku do tela análne alebo genitálne nejakých predmetom alebo akokoľvek časťou tela. 2. vniknutie bolo urobené s použitím sily, alebo pod hrozbou použitia sily alebo donútením, napríklad cez strach z násilia, nátlak, zadržanie, psychický nátlak alebo zneužitie moci, a to proti takej osobe alebo osobami alebo iných osôb, alebo s využitím výhody násilného prostredia alebo takej neschopnosti osoby alebo osôb poskytnúť súhlas.“⁶⁷

Ad 2) sexuálne násilie ako vojnový zločin, zločin proti ľudskosti a ako genocída.

Rímsky štatút ICC v čl. 7 ods. 1 písm. g) radí znásilnenie medzi zločiny proti ľudskosti⁶⁸, v čl. 8 ods. 2 písm. b), bod xxii⁶⁹ k vojnovým zločinom spáchaným v súvislosti s medzinárodným vojnovým konfliktom a v čl. 8 ods. 2 písm. e), bod vi⁷⁰ zase medzi zločiny spáchané v súvislosti s konfliktami vnútroštátnej povahy. Posledné dve sa uvádzajú v kontexte porušovania Ženevských dohovorov spomínaných vyššie. Ako posledné uvádzame zločin genocídy, pretože explicitne nehovorí o znásilnení alebo o inej forme sexuálneho násilia, no najčastejšie býva subsumované pod čl. 6 písm. b) a teda sa chápe ako „spôsobenie vážneho telesného alebo duševného ublíženia príslušníkom skupiny“ – práve prípravná komisia sa zaoberala otázkou, či sexuálne trestné činy zaradiť do kategórie zločinu genocídy. Nakoniec tu boli zaradené prostredníctvom poznámky pod čiarou, ktorá je interpretačným návodom na používanie tu uvedených skutkových podstat. Konkrétne k spôsobeniu ťažkých telesných ublížení alebo duševných porúch uviedla nasledujúce:

⁶⁴ Tamtiež, para 228.

⁶⁵ ICTR. Prosecutor v. Juvénal Kajelijeli. Case No. ICTR-98-44A-T, Trial Chamber, 01 December 2003.

⁶⁶ Tamtiež, para 915.

⁶⁷ Čl. 7 (1)(g)-1 a čl. 8(2)(b)(xxii)-1 and (2)(e)(vi)-1, Elements of Crimes. UN Preparatory Commission for the International Criminal Court, UN Doc. PCNICC/2000/Add.2, 2. 11. 2000. Prebraté z: DITRICHOVÁ, P. Sexuální násilí v medzinárodném trestním a humanitárním právu a válka na Ukrajině. *Právník*, roč. 163, č. 2 (2024), s. 157.

⁶⁸ „znásilnenie, sexuálne otroctvo, vynútená prostitúcia, násilné tehotenstvo, vynútená sterilizácia alebo iné formy sexuálneho násilia porovnateľnej závažnosti“

⁶⁹ „znásilnenie, sexuálne otroctvo, nedobrovoľná prostitúcia, nútené tehotenstvo, ako sú definované v článku 7 ods. 2 písm. f), nedobrovoľná sterilizácia alebo akákoľvek iná forma sexuálneho násilia, ktorá je tiež závažným porušením Ženevských dohovorov“

⁷⁰ „znásilnenie, sexuálne otroctvo, nedobrovoľná prostitúcia, nútené tehotenstvo, ako sú definované v článku 7 ods. 2 písm. f), nedobrovoľná sterilizácia alebo akákoľvek iná forma sexuálneho násilia tiež tvoriaca závažné porušenie článku 3, ktorý je spoločný pre štyri Ženevské dohovory“

„Útok môže zahŕňať, ale nie je nutne obmedzený na mučenie, znásilnenie, sexuálne otroctvo alebo neľudské alebo ponižujúce zaobchádzanie.“⁷¹

Ad 3) vyšetrowanie sexuálnej trestnej činnosti na medzinárodnej úrovni.

Skúsenosti s vyšetrowaním sexuálneho násilia ICTY a ICTR ukázali, že jedným z najväčších problémov je získanie dostatočných dôkazov, pretože takáto trestná činnosť nebýva ohlasovaná a často býva zámerne zamlčovaná aj zo strany obetí, keďže znásilnenie je najviac zraňujúcim zločinom (hneď po vražde).⁷² Znásilnené ženy zároveň často majú problém o týchto skutkoch hovoriť s vyšetrowateľmi, ktorými sú obvykle muži.

Rozsudky ICTY a ICTR obsahujúce definície znásilnenia a sexuálneho násilia však položili základ pre vytvorenie definície pre potreby Medzinárodného trestného súdu (ICC). Od svojho vzniku ICC zohráva kľúčovú úlohu v boji proti beztrestnosti za najzávažnejšie medzinárodné zločiny, vrátane sexuálnej trestnej činnosti voči ženám. Hoci jeho jurisdikcia a autorita sú uznávané len v štátoch, ktoré ratifikovali Rímsky štatút, a súd čelí rôznym politickým a právnym výzvam, zostáva dôležitým nástrojom na zabezpečenie spravodlivosti pre obeť vojnových zločinov, genocídy a zločinov proti ľudskosti na celom svete. Záverom podkapitoly nemôžeme opomenúť aj vyšetrowanie vojnových zločinov, zločinov proti ľudskosti a genocídy spáchaných na Ukrajine, otvorené už v marci 2022. Sexuálne násilie počas prebiehajúceho konfliktu medzi Ruskom a Ukrajinou je závažným problémom, ktorý je systematicky dokumentovaný medzinárodnými organizáciami. Ruské sily sú obviňované zo spáchania mnohých vojnových zločinov, vrátane sexuálneho násilia, v oblastiach, ktoré sú alebo boli pod ich kontrolou. Podľa správ Human Rights Watch, v regiónoch ako Zaporizka, Khersonska, Donetska a Luhanska dochádza k závažným porušeniam ľudských práv vrátane znásilnení a iných foriem sexuálneho násilia. Mnoho obetí je násilím odvedených, nezákonne zadržovaných a mučených. Ukrajinské úrady do septembra 2023 zdokumentovali 231 prípadov konfliktom súvisiaceho sexuálneho násilia (CRSV).⁷³ Samozrejme otázka možnosti súdenia predstaviteľov Ruskej federácie pred ICC je stále otvorená, zvažuje sa však aj možnosť vytvorenia *ad hoc* Medzinárodného tribunálu pre zločin agresie (podobne ako v prípade ICTY a ICTR).

Ako sme už vyššie uviedli, v kontexte vojnového konfliktu na Ukrajine je stále nutné mať na pamäti, že v praxi je vyšetrowanie zločinov spáchaných v rámci ozbrojeného konfliktu veľmi náročné – Patricia Sellers, osobitná poradkyňa ICC pre sexuálne násilie, na základe svojich skúseností z ICTY a ICC upozorňuje, že vyšetrowatelia musia vykonať a dokončiť veľmi dôkladné vyšetrowanie s tým, že už od začiatku prípadu je nevyhnutné dobre pripraviť stratégiu vyšetrowania rodového a sexuálneho násilia a to najmä pri sexuálnych zločinoch subsumovaných pod zločin genocídie.⁷⁴ Rozhodujúcim je zabezpečenie tzv. vzorového konania (*pattern of crime*). Tento koncept predstavuje súhrn viacerých

⁷¹ SCHABAS, A. W. *The International Criminal Court, A Commentary on the Rome Statute*. New York: Oxford University Press, 2010, s. 132.

⁷² ČÍRTKOVÁ, L. Oběti sexuálního násilí. In: KOVÁŘ, P. (Eds.). *Sexuální agrese: znásilnění z pohledu medicíny a práva*. Praha: Maxdorf, 2009, s. 61.

⁷³ World Report 2024: Ukraine | Human Rights Watch. Dostupné na: <https://www.hrw.org/world-report/2024/country-chapters/ukraine>. [cit. 2024-08-22].

⁷⁴ Crimes of Sexual Violence and the Lubanga Case: Interview with Patricia Viseur Sellers. In: Fédération International pour les Droits Humains, 16. 3. 2012 [online]. [cit. 2026-02-12]. Dostupné na: <https://www.fidh.org/en/region/Africa/democratic-republic-of-congo/Crimes-of-sexual-violence-and-the>.

incidentov, ktoré majú spoločné črty týkajúce sa obetí, páchatel'ov a spôsobu konania. V neposlednom rade je významná aj odchýlka medzinárodného práva od vnútroštátneho – množstvo krajín pri zločine znásilnenia alebo akéhokoľvek sexuálneho násillia vyžaduje preukázanie nesúhlasu obete so sexuálnym stykom a tým preukázanie násillného konania, zatiaľ čo ICC je vystavaný na preukázaní nátlaku zo strany páchatel'a na obeť a už nie je potrebné ďalej dokazovať (ani to nie je relevantné), či sa obeť bránila alebo nie. K tomu sa pridružujú aj ďalšie problémy s dokazovaním – nedostatok zdravotného personálu a lekárskej starostlivosti a teda absencia lekárskeho potvrdení o sexuálnom násillí – vzhľadom na všetky okolnosti by išlo o prehnaný formalizmus, vyžadovať gynekologické potvrdenia od obetí v čase vojny a preto sa vychádza z predpokladu, že vierohodné svedectvo obete je dôkazom dostatočným.⁷⁵

2.4 Aktívna rola feministickej právnej teórie a kritiky

Ako sme už uviedli, medzinárodné trestné právo dlho marginalizovalo, resp. opomínalo skúsenosti žien, najmä pokiaľ ide o sexuálne a rodovo podmienené násillie. Feministická právna teória sa po roku 1990 intenzívne venovala problematike sexuálnych trestných činov a ich spoločenskému a právnenému chápaniu. Jej reakcia bola komplexná a snažila sa poukázať na systematické nedostatky v existujúcich právnych systémoch, ktoré často neposkytovali dostatočnú ochranu obetiam a nereflektovali špecifiká rodovo podmieneného násillia. Až koncom 20. storočia, práve pod tlakom feministických teoretičok, aktivistiek a odborníčov, sa v praxi medzinárodných tribunálov začali systematicky uznávať sexuálne zločiny ako závažné porušenia medzinárodného humanitárneho a trestného práva. Jednou z najvýznamnejších bola Kelly D. Askinová, ktorá kriticky analyzovala zanedbávanie sexuálneho násillia v predchádzajúcej činnosti medzinárodných tribunálov a apelovala na systematické stíhanie a trestanie týchto zločinov – zároveň zdôraznila, že sexuálne násillie nie je náhodným dôsledkom konfliktu, ale strategicky používanou zbraňou vojny, ktoré slúži ako nástroj na zničenie etnických skupín, rozvrat komunit a ponižovanie obetí a ich spoločentiev. Neskôr pôsobila ako poradkyňa pre ICTY a ICTR, kde pomáhala pri formulovaní obžalôb v prípadoch sexuálneho násillia;⁷⁶ prelomovo sa teda sexuálne násillie presunulo z privátnej sféry, do záujmu verejného a teda aj do medzinárodného práva. Ďalšou bola Rhonda Copelonová, profesorka práva a zakladateľka International Women's Human Rights Clinic, ktorá zohrala kľúčovú úlohu pri tvorbe Rímskeho štatútu ICC. Vďaka jej lobingu boli do štatútu explicitne zahrnuté zločiny ako znásilnenie, sexuálne otroctvo, nútené tehotenstvo a sterilizácia.⁷⁷ Znásilnenie ako súčasť genocídie vo vojnových konfliktoch argumentačne podložila feministická teoretička Catherine MacKinnonová, čo sa odrazilo aj v procese ICTR s Akayesu a taktiež pôsobila ako konzultantka ICTY.⁷⁸ Následne Navanethem (Navi) Pillayová, sudkyňa v ICTR, zohrala rozhodujúcu úlohu v uznaní znásilnenia ako formy genocídy v spomínanom prípade Akayesu v rozsudku

⁷⁵ Pravidlo 63 ods. 4. Rules of Procedure and Evidence (ICC).

⁷⁶ ASKIN, K. D. *War Crimes*, s. 46; ASKIN, K. D. Prosecuting wartime rape and other gender-related crimes under international law. *Berkeley Journal of International Law*, vol. 21, no. 2 (2003), s. 288 – 349.

⁷⁷ COPELON, R. Gender crimes as war crimes: Integrating crimes against women into international criminal law. *McGill Law Journal*, vol. 46, no. 1 (2000), s. 217 – 240.

⁷⁸ MACKINNON, A. C. Rape, genocide, and women's human rights. *Harvard Women's Law Journal*, vol. 17 (1993), s. 5 – 16.

v roku 1998.⁷⁹ Patricia Sellersová, ako rodová poradkyňa v ICTY a ICTR vytvorila stratégiu, ktoré zabezpečili, že sexuálne zločiny sú kvalifikované ako zločiny proti ľudskosti a upriamila pozornosť na citlivé zaobchádzanie s obeťami v rámci vyšetrovania,⁸⁰ na čo nadviazala aj Gabrielle Kirk McDonaldová, prezidentka ICTY, ktorá presadzovala rodovo rovnaký prístup k spravodlivosti a podporovala zmeny v prístupe k obetiam znásilnenia, vrátane možnosti anonymnej výpovede.⁸¹

Je nesporné, že zásahy týchto žien viedli k predefinovaniu sexuálneho násillia v medzinárodnom práve trestnom a humanitárnom a k tomu, že už nie je považované za vedľajší efekt vojny, ale za zločin, dokonca v rámci všetkých kategórií zločinov podľa Rímskeho štatútu. Vďaka ich práci sa vytvoril precedens pre ICC a aj pre iné mechanizmy medzinárodnej spravodlivosti, ktoré dnes reflektujú rodovo podmienené násillie ako súčasť zločinov proti ľudskosti a genocídy. Dôležitým krokom vpred bolo taktiež redefinovanie sexuálneho násillia v zmysle, že sa právo nesústreďí iba na znásillenie, že slobodný a informovaný súhlas sa stal hlavným referenčným bodom pri sexuálnom násillí (znásillnení) miesto fyzického násillia a odporu obeť. Taktiež je nezanedbateľný posun vo vzťahu k obetiam, ktoré tradične zažívali sekundárnu viktimizáciu a bagatelizáciu skutkov, miesto dosiahnutia spravodlivosti – väčší dôraz sa pri vyšetrovaní aj pri súdnych procesoch kladie na skúsenosť obeť a koncept interseksionality.

Záver

Násillie páchané na ženách je najviac všadeprítomným porušovaním ľudských práv na svete doteraz. Je tiež hlbokým problémom zdravotným, narúša fyzické i duševné zdravie a podryva sebaúctu. Nielenže spôsobuje ujmu, násillie dlhodobo zvyšuje riziko výskytu ďalších zdravotných problémov, ako je chronický strach, psychické postihnutie, závislosť na alkohole a drogách, či spôsobuje depresie. Ženy, ktoré boli psychicky alebo sexuálne zneužitú sú tiež pod vzrastajúcim ohrozením javov, ako je nechcené tehotenstvo, sexuálne prenosné choroby a potraty. Aj keď ženy i muži môžu byť obeťami, rovnako ako páchatelmi sexuálneho násillia, charakteristiky násillia najčastejšie páchaného na ženách sa líšia v zlomových ohľadoch proti násilliu obvykle páchanému na mužoch. Muži sú skôr zabití alebo zranení vo vojnách, naopak štatisticky muži bývajú väčšinovo páchatelmi sexuálneho násillia bez ohľadu na pohlavie obeť.⁸²

Prvá časť článku bola venovaná sexuálnemu násilliu páchanom počas a tesne po druhej svetovej vojne. Povojnové súdnictvo, resp. retribučné zákonodarstvo zlyhalo, v otázke sexuálnej trestnej činnosti, vo všetkých dimenziách práva, t. j. v normatívnej, v aplikačnej a aj v symbolickej, resp. historickej, keďže ženská skúsenosť bola buď trestaná alebo bezprecedentne opomínaná. Patriarchálne vzorce neboli odstránené prijatím Ženevských dohovorov, ani následnými Protokolmi k nim – obrat teda v práve nenastal novodobým

⁷⁹ NOWROJEE, B. *Your justice is too slow: Will the ICTR fail Rwanda's rape victims?* Ottawa: United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), 2005, s. 4; 11.

⁸⁰ SELLERS, P. Viseur. *The prosecution of sexual violence in conflict: The importance of human rights as means of interpretation.* Office of the High Commissioner for Human Rights, 2007, s. 22; 26.

⁸¹ MCDONALD, G. K. Reflections on the contributions of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. *Hastings International and Comparative Law Review*, vol. 22, no. 2 (2000), s. 155 – 172.

⁸² [online]. [cit. 26-02-12]. Dostupné na: who-www.who.int.

uchopením ľudských práv po druhej svetovej vojne, prišiel až s aktívnym vstupom a angažovanosťou žien na poli medzinárodného práva trestného a humanitárneho.

Veľký význam pre vytvorenie definície sexuálneho násillia na ženách má prijatie Rímskeho štatútu ICC, ktorý stanovil, že znásilnenie, sexuálne otroctvo, vynútená prostitúcia, vynútené tehotenstvo, nútená sterilizácia a iné formy sexuálneho násillia sú vojnovým zločinom, za určitých definovaných okolností, zločinom proti ľudskosti. Toto značí jasný posun v chápaní sexuálneho násillia páchaného na ženách nielen v teoretickej rovine, ale najmä v praxi, ak porovnáваме súdenie zločincov po druhej svetovej vojne, s ad hoc tribunálmi, resp. s možnosťami a nastavenou judikatúrou ICC. Napriek legislatívnemu pokroku zostáva výzvou účinná implementácia a reálne zabezpečenie spravodlivosti pre obeť sexuálneho násillia v konfliktoch. Vyžaduje si to trvalé úsilie medzinárodného spoločenstva, štátov a občianskej spoločnosti.

Argumenty příznivců a odpůrců návrhů zákona o majetku vdaných žen v Anglii 1855–1882

Eva Bažantová

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

E-mail: bazantoeva@gmail.com

ORCID: 0009-0000-2183-7799

Arguments of Supporters and Opponents of the Married Women's Property Bills in England 1855–1882

Abstract:

The article deals with reform initiatives aimed at changing the legal status of married women in the period from the mid-1850s, when the first coordinated efforts to gain more property rights for married women began, to the enactment of the first Married Women's Property Act 1870 and the second Married Women's Property Act 1882, which represented significant milestones in the women's emancipation movement. The aim of the article is to analyze the range of legal, social, economic, ethical, and religious arguments supporting a change in the existing legal status; the views of opponents of the proposed laws on married women's property will also be taken into account.

Keywords: property rights; women's rights; married women's property; Victorian England

Klíčová slova: majetková práva; ženská práva; majetek vdaných žen; viktoriánská Anglie

DOI: 10.14712/2464689X.2026.194

Financování: Tato studie byla podpořena Grantovou agenturou Univerzity Karlovy, projekt GAUK č. 152624.

Úvod

Ke konci 19. století britský právník A. Rackham Cleveland shrnul stav, ve kterém se nacházela společnost a legislativa ohledně práv žen, následovně: „Před devatenáctým stoletím zákonodárný sbor málokdy věnoval ženě [...] diskusi o jejich potřebách nebo se pokusil opravit mnohočetné nespravedlnosti, kterým byla vystavena, zatímco k otázce dát jí jakýkoliv politický status většina zákonodárců taktně mlčela.“¹ V polovině 50. let 19. století byla majetková práva vdáných žen ve všech součástech Velké Británie značně omezena. Neprovdané ženy a vdovy měly téměř stejné právní možnosti při nakládání s majetkem jako muži. Anglické ženy však vstupem do manželství přišly o svou právní subjektivitu, staly se právně podřízené manželovi, jejich movitý majetek, majetková práva i případné výdělků a výnosy z nemovitostí právně náležely manželovi. Zbavení vdáných žen velké části práv, a to nejen majetkových,² je stavělo do pozice druhořadých občanů, stejně tak přinášelo praktické problémy v běžném životě.

Článek se věnuje snahám změnit právní postavení anglických vdáných žen v období od poloviny 50. let 19. století, kdy začaly první koordinované snahy dosáhnout větší majetkové emancipace vdáných žen, do vydání prvního zákona o majetku vdáných žen v roce 1870 a druhého zákona o majetku vdáných žen v roce 1882 (*Married Women's Property Act 1870, 1882*) jako významných milníků emancipačního hnutí žen. Cílem článku je analyzovat škálu argumentů jak právních, tak i sociálních, ekonomických, etických a náboženských, podporujících změnu stávajícího právního stavu; zohledněny budou i argumenty odpůrců navrhovaných zákonů o majetku vdáných žen.

Článek se zaměří na názory a argumenty poslanců, kteří většinou měli právní vzdělání, a na činnost a argumenty aktivistek působících v Anglii, které patřily do tzv. středostavovské společnosti, tj. pocházely z nearistokratických podnikatelských vrstev s dobrým rodinným zázemím, tedy s určitým rodinným majetkem a vzděláním, nikoli však právním. Právě z této střední třídy pocházelo nejvíce požadavků na změnu legislativy ohledně majetkových práv vdáných žen. Ženy ze šlechtických rodin se až na výjimky do emancipačního hnutí neměly potřebu zapojovat, jejich zvláštní (vysoký) společenský status a bohatství jim, pokud o to stály, umožňoval dobově nekonvenční životní styl a využití možností ekvitní ochrany. To, že v této době v čele Velké Británie stála žena, královna Viktorie, nebylo pro emancipační snahy vůbec signifikantní, neboť na královnu se právně, institucionálně a eticky nepohlíželo jako na ženu, ale jako na panovníka v pozici *sui generis*. Ženy z nižších tříd (*working class*) většinou postrádaly vzdělání, volný čas, a hlavně finanční prostředky na aktivistickou činnost.

Článek je založen především na analýze a komparaci primárních zdrojů; jsou využívány záznamy z parlamentních debat poslanců obou komor,³ ve kterých autorka sleduje argu-

¹ CLEVELAND RACKHAM, A. *Woman Under the English Law from the Landing of the Saxons to the Present Time*. London: Hurst and Blackett, 1896, s. 249–250.

² Významná dobová aktivistka B. Leigh Smith Bodichon k pozici vdané ženy dokonce uvedla to, že „ženino tělo patří jejímu manželovi; ona je v jeho opatrovnickví [...]“. BODICHON SMITH LEIGH, B. *A Brief Summary in Plain Language of the Most Important Laws Concerning Women*. London: John Chapman, 1854, s. 6. Podle aktivistky A. Besant manžel nemohl dle práva znásilnit manželku, protože vstupem do manželství mu dala celoživotní souhlas a ztratila právo kontrolovat své tělo. BESSANT, A. *Marriage, As It Was, As It Is, and As It Should Be: A Plea for Reform*. London: Annie Besant and Charles Bradlaugh, 1878, s. 13–14.

³ United Kingdom, *House of Commons*, 3rd Series; United Kingdom, *House of Lords*, 3rd Series.

menty příznivců a odpůrců ženské emancipace, a také průběh a výsledky snah o změnu postavení vdaných žen právní cestou. Dalším primárním zdrojem jsou texty petic a veřejných svolání aktivistek adresované zákonodárcům, záznamy o aktivitách spolků a spisy a články aktivistek a jejich mužských příznivců, ve kterých argumentují, proč by vdané ženy měly získat možnost disponovat se svým majetkem. Z dobové literatury jsou kromě právních knih dále využity spisy filozofa, politického ekonoma a v letech 1865–1868 poslance J. S. Milla (1806–1873) a význačných aktivistek F. Power Cobbe (1822–1904) a B. Leigh Smith Bodichon (1827–1891), která kolem sebe shromáždila okruh stejně zaměřených žen. Ze sekundární soudobé literatury autorka čerpala z knihy kanadské historičky L. Holcombe,⁴ americké právničky a politoložky M. L. Shanley⁵ a britského historika B. Griffina.⁶ Autorka článku se tématu ženských práv ve viktoriánské Velké Británii již věnovala ve své kvalifikační práci.⁷ Soudobá česká historiografie se tématem majetkových práv vdaných britských žen nezabývá.

1. Výchozí právní stav

Základním dobovým rámcem, který v polovině 19. století určoval právní postavení vdané ženy, byla tzv. doktrína *coverture*, která stavěla vdanou ženu do pozice tzv. *feme covert*, právně spadající pod osobu jejího manžela, podle principu, že manžel a manželka jsou v právu jednou osobou, přičemž právní osobnost manželky „překrývá“ manžel. Majetková práva vdaných žen byla určena soudcovským právem v rámci systému *common law* a systému ekvity (*equity*).⁸

Nezpochybnitelnou právní autoritou byl stále i v 19. století právník, poslanec, soudce a oxfordský akademik W. Blackstone (1793–1780), který svými *Commentaries on the Laws of England* z let 1765 až 1769 položil pevné základy výkladu *common law* a všechny čtyři knihy *Commentaries* se staly pevnou součástí univerzitního právnického vzdělávání v Anglii a v Severní Americe. Podle *common law* majetek, který patřil manželovi před svatbou, mu nadále výlučně patřil i po svatbě a veškerý majetek patřící manželce v době jejího sňatku, nebo jí darovaný později, se stal výlučným vlastnictvím jejího manžela stejným způsobem, jako by byl původně jeho vlastním majetkem.⁹ Manžel s ním za svého života mohl volně nakládat a na základě své závěti jej komukoliv odkázat;¹⁰ z majetku hradil závazky, a pokud zemřel bez závěti, jeho vdova si z něj vzala pouze stejný podíl, na jaký měla nárok z dědického řízení bez ohledu na svůj majetkový přínos. Tento systém také znemožňoval vdaným ženám podepisovat smlouvy svým jménem, podat žalobu,

⁴ HOLCOMBE, L. *Wives and Property: Reform of the Married Women's Property Law in Nineteenth-Century England*. Toronto and Buffalo: University of Toronto Press, 1983.

⁵ SHANLEY, L. M. *Feminism, Marriage and Law in Victorian England*. Princeton: Princeton University Press, 1989.

⁶ GRIFFIN, B. *The Politics of Gender in Victorian Britain: Masculinity, Political Culture and the Struggle for Women's Rights*. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.

⁷ BAŽANTOVÁ, E. *Emancipační hnutí žen ve Velké Británii od 60. let do 80. let 19. století*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova 2023. Některé údaje v článku byly již částečně použity v této práci.

⁸ DICEY, A. V. *Lectures on the Relation between Law and Public Opinion in England During the Nineteenth Century*. London: Macmillan, 1914, s. 371.

⁹ LAWRENCE, B. E. *History of the Laws Affecting the Property of Married Women in England*. London: Reeves & Turner 1884, s. 4.

¹⁰ Institut věna měl trochu jiný majetkový režim, ale to se týkalo především bohatých žen.

svědčit u soudu, sepsat závět' a činit další právní úkony. Vstupem do manželství přišla žena o svá předešlá majetková práva k movitému i nemovitému majetku, k autorským právům, finančním investicím atd., manžel se však stával odpovědným za manželku a její děti (i z předchozích manželství) a také byl zodpovědný za dluhy způsobené manželkou i před vstupem do manželství.¹¹

Pokud chtěla vdaná žena nakládat se svým majetkem, musela se obrátit na ekvitní soud (*Court of equity*). Ekvitní soudy vznikly ve středověku¹² jako druh opravného prostředku. Mohly napravovat případné předchozí tvrdé nebo eticky nemorální rozhodnutí podle *common law*, případně ho doplňovat, kde nebylo právo dostatečné.¹³ *Common law* a právo ekvity měly každý své vlastní soudy.¹⁴ Soudce ekvitního soudu mohl rozhodnout, jaká bude podoba uzavřeného kontraktu mezi stranami, typicky v majetkových záležitostech.¹⁵ Soud mohl pro vdanou ženu vytvořit svěřenecký fond, do kterého se mohl vložit její majetek (nemovitosti, osobní věci, movitý majetek) nebo jeho část, který mohla poté užívat. S touto možností ale bylo spojeno několik obtíží; proces podání podnětu k ekvitnímu soudu byl zdoluhavý, byrokraticky a finančně náročný.¹⁶ Pokud byl majetek ženy, který chtěla do fondu umístit, nižší než 200 liber šterlinků, ekvitní soud se případem nezabýval.¹⁷ Tyto překážky limitovaly značný počet žen, celkově mělo možnost jít k ekvitnímu soudu jen cca 10 % vdaných žen.¹⁸

Ani svěřenecký fond ovšem nezaručoval ženě ochranu jejího majetku, protože mohlo dojít ke špatné správě majetku svěřeneckým správcem. Navrhovaný správce byl uveden v žádosti soudu; pokud nebyl uveden, tak byl správcem automaticky určen manžel ženy.¹⁹ Správce či správci fondu měli jednat v souladu se soudním vymezením majetkového vyrovnání a podle určení ženy.²⁰ Vytvořený svěřenecký fond však neposkytoval vdané ženě úplně stejná majetková práva jako mužům nebo neprovdaným ženám.²¹ Skrz ekvitu získala žena přístup jen k majetku umístěnému ve fondu, nadále nemohla uzavírat smlouvy, které se fondu netýkaly, a muž stále zůstával jejím právním poručníkem.

¹¹ BLACKSTONE, W. *Commentaries on the Laws of England. Book the first*. 9th Edition. London: W. Strahan, 1783, s. 442. Nemovitý majetek vlastněný ženou před uzavřením sňatku zůstal v pozemkových knihách zapsán na její jméno, ale nemohla s ním nijak nakládat a výnosy z majetku šly manželovi.

¹² K vývoji viz SEVERNS, R. *Nineteenth Century Equity. A Study in Law Reform. Part I. The Chicago-Kent Law Review*, 1934, Vol. 12, No. 2, s. 81–106; SEVERNS, R. *Nineteenth Century Equity. A Study in Law Reform. Part II. The Chicago-Kent Law Review*, 1935, Vol. 13, No. 4, s. 305–327; BAKER, J. *An Introduction to English Legal History*. 5th Edition. Oxford: Oxford University Press, 2019, s. 114–125.

¹³ ERIKSON, A. L. *Women and Property in Early Modern England*. London – New York: Routledge, 2003, s. 5.

¹⁴ KUKLÍK, J. *Poodhalené tváře anglického práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2013, s. 137. Právo ekvity se tím dostávalo do střetu s *common law*, což bylo dobovými právníky opakovaně kritizováno. Oddělení systému *common law* a *equity* skončilo v 70. letech 19. století díky celkové reorganizaci justiční soustavy tzv. *Judicature Acts*.

¹⁵ SEVERNS, *op. cit.*, Part I, s. 83.

¹⁶ SEVERNS, *op. cit.*, Part II, s. 316–317.

¹⁷ BODICHON SMITH LEIGH, *op. cit.*, s. 6.

¹⁸ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 46.

¹⁹ Tamtéž, s. 40.

²⁰ MOZLEY, H. *The Property Disabilities of a Married Woman, and Other Legal Effects of Marriage*. In: BUTLER, J. (ed.). *Woman's Work and Woman's Culture*. London: Macmillan and Co., 1869, s. 192.

²¹ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 44.

Jak *common law*, tak *equity* tedy nahlížely na vdanou ženu jako na někoho, kdo potřebuje ochranu, neboť ženy byly vnímány jako od přírody slabší jak fyzicky, tak i psychicky. Jedním z důvodů, proč ženy vstupem do manželství přišly o svá majetková práva, měla být také ochrana manžela před činy a finančními závazky, které by žena učinila bez jeho vědomí a souhlasu.²² Podle W. Blackstona „toto jsou hlavní právní účinky manželství během období *coverture*, z nichž můžeme pozorovat, že i obtíže, kterým je manželka vystavena, jsou z větší části určeny k její ochraně a prospěchu. Tak ženské pohlaví je v anglických zákonech velmi favorizované.“²³

Nemožnost nakládat se svým majetkem a být samostatným subjektem práva vdané ženy významně omezovala ve všech sférách jejich života a zvyšovala jejich závislost na manželovi.²⁴ Muž měl sice vyživovací povinnost vůči manželce a dětem, ale žena neměla možnost, jak jí právní cestou přímo na manželovi vymáhat. Pokud muž vyživovací povinnost neplnil, nemohla manžela ani žalovat, jelikož neměla vlastní právní subjektivitu a fakticky bylo nemožné žalovat manžela, pod jehož právní osobu spadala.²⁵

Aktivistka F. P. Cobbe ve své eseji z roku 1868 *Criminals, Idiots, Women, and Minors* chtěla provokativním názvem poukázat na to, že zločinci, duševně slabí, ženy a nedospělí jsou „vyloučeni z mnoha občanských, a všech politických práv v Anglii“.²⁶ Stejně tak ženě, „která si je vědoma toho, že nikdy nespáchala zločin; která optimisticky doufá, že není idiot; a která si je až moc jistá, že už není nezletilá – se přirozeně jeví jako nepatřičné jí umístit do skupiny, kde by se jinak stěží ocitla“.²⁷ Na základě toho, jestli by tedy měly být plnoleté vdané Angličanky vnímány jako by byly nezletilé, a tím za právně nezpůsobilé k občanským a politickým právům, spočívala podle F. P. Cobbe podstata sporu mezi přízivci a odpůrci ženských majetkových práv.²⁸

²² MOZLEY, *op. cit.*, s. 186.

²³ BLACKSTONE, *op. cit.*, s. 445.

²⁴ Tento právní stav byl natolik proti mravním zásadám J. S. Milla, že před svým sňatkem s H. Taylor v dubnu 1851 napsal veřejný slib, že se zřiká „odporných práv“ nabytých sňatkem: „[...] celá povaha manželského vztahu, jak je ustaven zákonem, je taková, že jak ona [H. Taylor], tak i já zcela a svědomitě nesouhlasíme, mimo jiné z toho důvodu, že jedné ze stran smlouvy uděluje právní moc a kontrolu nad osobou, majetkem a svobodou jednání druhé strany, nezávisle na jejím vlastním přání a vůli; já, nemající žádný prostředek, jak se legálně zbavit těchto odporných pravomocí [...], považuji za svou povinnost podat formální protest proti stávajícímu manželskému zákonu, pokud takové pravomoci uděluje; a slavnostní slib, že je nikdy v žádném případě a za žádných okolností nepoužiji. A v případě sňatku mezi paní Taylor a mnou prohlašuji, že je mou vůlí a úmyslem a podmínkou zasnoubení mezi námi, aby si ve všech ohledech zachovala stejnou absolutní svobodu jednání a svobodu nakládání se sebou samou a se vším, co jí patří nebo může kdykoli patřit, jako by k žádnému takovému sňatku nedošlo; a absolutně se zřikám a odmítám veškeré nároky, že jsem na základě takového sňatku nabyl jakýchkoli práv.“ ELIOT, H. S. R. (ed.). *The Letters of John Stuart Mill*. Vol. 1. London: Longmans, Green and Company 1910, s. 158–159.

²⁵ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 30–31. Finanční pomoc mohla žena obdržet díky chudinským zákonům (*Poor Law Amendment Act 1834*), ty ale stanovovaly velmi přísné podmínky pro poskytnutí podpory.

²⁶ COBBE, F. P. *Criminals, Idiots, Women, and Minors. Is the classification sound? A discussion on the Laws concerning the Property of the Married Women*. Manchester: A. Ireland & Co., 1869, s. 5.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

2. Dobový přístup společnosti k ženám a ideál *domesticity*

V anglické středostavovské společnosti ženy čelily velkému společenskému a ekonomickému tlaku, aby se vdaly, i když tím ztrácely velkou část svých práv. V roce 1871 bylo 87,6 % žen ve věku 45–49 let někdy v životě vdaných.²⁹ Neprovdané ženy byly společností považované za neúspěšné, stavějící se proti „legitimnímu očekávání“, že se žena stane manželkou a matkou. Ženy ze střední třídy se kromě naděje na lepší sociální a ekonomické postavení vdávaly samozřejmě i z osobních citových důvodů, s nadějí na romantické partnerství a lásku.³⁰ Svobodné ženy často zůstávaly v domácnosti svých rodičů nebo bratrů, kde vypomáhaly s chodem domácnosti a s péčí o děti, a pokud se jednalo o rodinu z vyšší střední třídy, mohla být jejich pozice vcelku dobrá.³¹ Stále však bylo na ženy nahlíženo hlavně jako na něčí dcery, neprovdané sestry, tety apod. s pejorativním nádechem. Pokud neměly vlastní příjmy, tak se, vzhledem k omezení dědictví i u svobodných žen, mohly snadno stát závislé na svých mužských příbuzných.³² U žen z pracující třídy bylo manželství často jedinou nadějí na zlepšení životní situace, jelikož mzdy byly velmi nízké a ženy si tak mohly dovolit jen skromné sdílené bydlení.³³

S postupující industrializací a sociálně-ekonomickými změnami se z rodiny kromě sociální jednotky stala i jednotka ekonomická, v rámci které často kromě muže pracovala i žena a děti. Podle cenzu z roku 1851 bylo v Anglii a ve Walesu zaměstnáno 26 % všech žen. Od 40. do 70. let 19. století zaměstnanost žen stoupala, v 70. letech bylo zaměstnáno přes 3 200 000 žen.³⁴ U střední třídy měnilo ekonomickou pozici žen i to, že muži začali být více zaměstnáni jako placení úředníci namísto provozování živnosti či podnikání a ženy se tak nemohly zapojit do rodinného podnikání jak za života manžela a pokračovat tak např. ve vedení obchodu po jeho smrti.³⁵ Práce žen v domácnosti byla velmi často přehlížena a brána jako něco, co se od manželky inherentně očekává.³⁶

Důležitým myšlenkovým rámcem, který ovlivňoval dobový přístup společnosti k ženám a k možnosti jejich větší právní a společenské emancipace, byly koncepty oddělených sfér (*separate spheres*) a „domáckosti“ (*domesticity*). Koncept oddělených sfér je metaforický koncept fungování společnosti 19. století a genderových rolí spočívající v tom, že existuje „soukromá sféra“, tj. fungování rodiny a domácnosti, a pak „veřejná sféra“, tedy veřejný prostor.³⁷ Tyto sféry měly být od sebe oddělené a ženám náleželo „pobývat“

²⁹ LEWIS, J. *Women in England 1870–1950: Sexual Divisions and Social Change*. Brighton: Wheatsheaf books, 1986, s. 3.

³⁰ PERKIN, J. *Women and Marriage in Nineteenth-Century England*. London: Routledge, 1989, s. 236.

³¹ Tamtéž, s. 226–227.

³² STRACHEY, R. *The Cause: A Short History of the Women's Movement in Great Britain*. London: G. Bell & Sons, 1928, s. 17.

³³ PERKIN, *op. cit.*, s. 126.

³⁴ HIGGS, E. Women, Occupations and Work in the Nineteenth Century Censuses. *History Workshop Journal*, 1987, Vol. 23, No. 1, s. 74. K problematice statistiky ohledně ženské zaměstnanosti a podnikání viz LIESHOUT VAN, C. – SMITH, H. – MONTEBRUNO, P. – BENNETT, R. Female entrepreneurship: Business, Marriage and Motherhood in England and Wales, 1851–1911. *Social History*, 2019, Vol. 44, No. 4, s. 440–468.

³⁵ [ATKINSON, A.]. *The Economic Foundations of the Women's Movement*. London: The Fabian Society, 1914, s. 11.

³⁶ HIGGS, *op. cit.*, s. 64.

³⁷ TINKOVÁ, D. „Oddělené sféry“ – tradiční polarita nebo dědictví 19. století? In: ŘEPA, M. (ed.). *19. století v nás: Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*. Praha: Historický ústav AV ČR, 2008, s. 458–459.

pouze v soukromé sféře a ve veřejné sféře, jako např. v politice, hospodářství, podnikání, se neangažovat a přenechat je mužům. Existovaly ženy, kterým toto rozdělení rolí, kdy se mohly realizovat správou a zlepšováním chodu domácnosti, vyhovovalo.³⁸ Vycházely mnohé příručky, časopisy, domácí rádcí apod. utvrzující ženy v tom, že jejich poslání spočívá ve výchově dětí a v péči o rodinný krb a manželské štěstí.

Náhled na muže a ženu jako na entity s rozdílným životním posláním a právy byl zřejmý ve společenských diskusích i v parlamentních debatách při projednávání otázek ženských práv a emancipace. Existovaly však výjimky. Významný filozof a podporovatel ženských práv J. S. Mill se proti tomuto dělení sfér působení mužů a žen vymezil již ve své eseji z roku 1851 *Enfranchisement of Women*, tím, že „ti, kteří tvrdí, že ‚správná sféra‘ pro ženu není politika nebo veřejné záležitosti, ale soukromý a domácí život, [...], ukazují velkou neznalost života a historie“.³⁹ Podle něj bylo ideální uspořádání rodiny a vztahů mezi manželem a manželkou „soužití v lásce, bez nátlaku a síly na jedné straně nebo poslušnosti na druhé“.⁴⁰

Koncept „domáckosti“ (*domesticity*) stavěl příkladné vztahy v rámci rodiny za základní morální imperativ.⁴¹ Ideální žena se měla starat o domácnost, rodinu, být skromná, milující, podporující. Domov se měl stát „skrytí“, ochranou před měnícím se vnějším světem. Důraz na „teplo domova“ se promítl i do zacílení komercializace na ženy a domácnost.⁴² Vycházely příručky péče o domácnost⁴³ či časopisy s tématy pro čtenářky; první levný měsíčník přímo zaměřený na středostavovské ženy byl *The Englishwoman's Domestic Magazine*, masově vydávaný⁴⁴ mezi léty 1852–1879 v Londýně; lze v něm nalézt recepty, rady pro domácí léčení, návody pro výrobu kosmetiky, stříhy, ale i poezii, povídky a historické eseje apod. V prvním čísle je hned redakcí časopisu v úvodu uvedeno, že „pokud je zde jedna věc, na kterou může být Angličan pyšný, je to morální a domácký charakter jeho krajanek“.⁴⁵ Na nižší střední třídu byl zaměřený časopis *Family Herald* (vycházející od roku 1843 skoro sto let až do roku 1940) zdůrazňující roli ženy jako správkyně

Nelze přesně definovat, jaké všechny oblasti by se daly zařadit do tzv. do veřejné sféry, jelikož se „domácí“ a „veřejné“ vzájemně ovlivňovaly a prolínaly, viz např. MURDOCH, L. *Daily Life of Victorian Women*. Santa Barbara: Greenwood Press, 2014, s. xxv–xxvi.

³⁸ PERKIN, *op. cit.*, s. 248–249.

³⁹ MILL, J. S. – [TAYLOR, H.]. *Enfranchisement of Women*. Reprinted from the *Westminster Review*, July, 1851. London: Trübner and Co., 1868, s. 9. Esej seznamovala čtenáře s *National Women's Rights Convention*; toto setkání konané v americkém Worcesteru v roce 1850 vneslo požadavky na získání volebního práva pro ženy, plné zrovnoprávnění žen s muži před zákonem, rovný přístup žen k majetku v rámci manželství a na lepší vzdělání. Všechny tyto požadavky Mill v eseji velmi ocenil. Podle něj by měla Velká Británie následovat americký příklad a měla by začít diskuze o právech a postavení žen.

⁴⁰ MILL, J. S. *The Subjection of Women*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1869, s. 82.

⁴¹ TOSH, J. *A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England*. New Haven – London: Yale University Press, 2007, s. 27.

⁴² LOEB, L. A. *Consuming Angels: Advertising and Victorian Women*. New York – Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 18–19.

⁴³ Jedna z prvních byla v roce 1861 *Beeton's Book of Household Management*, která se v dalších letech dočkala mnoha vydání.

⁴⁴ V roce 1852 začínal magazín s nákladem 5000 výtisků, nejvyšší počet výtisků dosáhl v roce 1857, a to 50 000, viz *Science in the Nineteenth-Century Periodical* in <https://www.sciper.org>.

⁴⁵ [Red.] *The Englishwoman's Domestic Magazine: Practical Information, Instruction & Amusement*, 1852, Vol. 1, s. 1. Na druhou stranu, vycházely i časopisy propagující ženskou emancipaci, např. v letech 1858 až 1864 měsíčník, založený aktivistkami v čele s B. Leigh Smith Bodichon a B. Rayner Parkers, *English*

domácnosti. Ideologie „domáckosti“ byla provázána s identitou anglické střední třídy a jejího nového moderního stylu života, náhledu na muže jako na živitele rodiny a ženu jako matku a pečovatelku.⁴⁶ Ženy podle dobového názoru, a to nejen mužů, ale i některých žen, měly být podřízené a poslušné vůči svým manželům: „Je úkolem muže vládnout a ženy se mu poddat. Musí být považován za pána domu a její povinností je se bez námitek podřizovat jeho přáním [...]. Žena se silným vlastním názorem [...] je vždy předmětem lítosti a opovržení, opovržení za svůj předpoklad a za svou ješitnost, která ji vede k prosazování nadřazenosti nad mužem, největším a nejušlechtilejším božím dílem.“⁴⁷

Podle J. S. Milla ale byla dobová charakteristika žen naprosto uměle vytvořená jako výsledek nucené represe.⁴⁸ Zákony tento nepřírozený pohled na ženy jako na ideál morálky a péče částečně odrážely a současně utvrzovaly daný stav a myšlenkové paradigma, přistupovaly k muži a jeho manželce odlišně, byť k oběma se měly stavět, na základě principu rovnosti lidí před zákonem, stejně. Mill mínil, že „princip, který reguluje stávající společenské vztahy mezi oběma pohlavími – právní podřízenost jednoho pohlaví druhému – je sám o sobě špatný a nyní je jednou z hlavních překážek lidského zdokonalování; a že by měl být nahrazen principem dokonalé rovnosti, který nepřipouští žádnou moc ani privilegia na jedné straně, ani znevýhodnění na straně druhé“.⁴⁹

Harmonie vztahů v domácnosti, založená na tom, že žena se podřídí rozhodnutí muže, byla východiskem pro ospravedlnění toho, že vdané ženy neměly majetková práva a právní subjektivitu, volební právo, ani nárok na svěřeni dětí do péče při rozluce.⁵⁰ Podle F. P. Cobbe byl princip právního systému postaven na sylogismu, že muž, který žije se svou ženou, by měl dostat veškerý její majetek; většina mužů žije se svou manželkou; všichni muži by tak měli mít veškerý majetek svých manželek. Ženy ale nemají žádnou záruku toho, že se o ně manžel postará a téměř žádného zastání, pokud se nepostará.⁵¹

Pro mnoho poslanců v 50. letech 19. století představovala myšlenka, že by mohla vdaná žena nakládat se svým majetkem, narušení tehdejšího vnímání manželství jako jedné osoby (*feme covert*), fakticky by došlo k „přidání“ další právní osoby (manželky), což by vedlo podle nich ke značným problémům včetně právního výkladu a k narušení „pohody domácího krbu“.⁵² Současný historik B. Griffin argumentuje, že ideologie domáckosti začala ve druhé polovině 19. století výrazně ochabovat, což mimo jiné vedlo k ochotě zákonodárců rozšířit ženská práva.⁵³

Woman's Journal, spojený s aktivitami ženského spolku *Langham Place Group*; blíže viz *The British Newspaper Archive* in <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk>.

⁴⁶ BOARDMAN, K. The Ideology of Domesticity: The Regulation of the Household Economy in Victorian Women's Magazines. *Victorian Periodicals Review*, 2000, Vol. 33, No. 2, s. 150.

⁴⁷ SEWELL, S. A. *Woman and the Times We Live In*. 2. vydání. Manchester – London: Tubbs and Brook, 1869, s. 28–29. Autorka knihy Sarah Ann Sewell ji dokonce dedikovala svému manželovi.

⁴⁸ MILL, *op. cit.*, s. 39.

⁴⁹ Tamtéž, s. 1.

⁵⁰ GRIFFIN, *op. cit.*, s. 63.

⁵¹ COBBE, *op. cit.*, s. 11.

⁵² SHANLEY, *op. cit.*, s. 46.

⁵³ GRIFFIN, *op. cit.*, s. 38; s. 63–64.

3. První snahy o změnu, parlamentní Petice a argumenty aktivistek

Jednou z cest, kterou se snažili aktivistky a aktivisté zlepšit postavení žen skrze změnu zákonů, byla snaha přesvědčit zákonodárce, aby sami změnili názor na schopnosti a postavení žen. Kromě Millovy eseje *Enfranchisement of Women* z července 1851, za jejíž spoluautorku později označil Mill svou manželku Harriet Taylor, byla jednou z prvních, kdo na neférovost právního uspořádání vůči ženám upozornila,⁵⁴ aktivistka B. Leigh Smith Bodichon. V roce 1854 vydala stručnou brožuru *A Brief Summary in Plain Language of the Most Important Laws Concerning Women*, ve které shrnula dobový právní stav, který se přímo dotýkal žen. Podotkla, že „žena se 21. rokem života stane nezávislou, s možností nakládat s majetkem, [...] ale pokud se spojí s mužem, tak okamžitě zasáhne zákon“.⁵⁵ Brožura byla psaná s cílem, aby se ženy seznámily se svými právy či spíše s jejich nedostatkem, jelikož aktivistky se domnívaly, že základem cesty k emancipaci žen je jejich vzdělanost, díky které si mohou uvědomit svůj nerovnoprávný status. Spis byl populární, o čemž svědčí i to, že se dočkal dalších dvou vydání.⁵⁶

Aktivistky B. Leigh Smith Bodichon v roce 1855 spolu s A. M. Howitt, C. F. Cornwallis, A. Jameson a B. Rayner Parkes připravily Petici požadující změnu zákonů, která by umožnila vdaným ženám disponovat svým majetkem, a začaly pod ní sbírat podpisy, aby ji mohly předat parlamentu. Autorky Petice pocházely z nekonformního prostředí (unitářství, kvakeři), ze středostavovských vzdělaných rodin, věnovaly se psaní, překládání beletrie, malířství. Snažily se získat podporu více žen (ale také i mužů), rozšiřovat okruh aktivistek a vytvářet kontakty mezi obdobně smýšlejícími ženami a upozorňovat na neférovost zákonů degradujících vdané ženy a komplikujících jim život.

Aktivistky z okruhu B. Leigh Smith Bodichon taktéž shromažďovaly svědectví a následně veřejně mluvily a psaly dopisy či kratší články o konkrétních případech, kdy byly ženy připraveny o majetek svými manželi a nemohly se právně bránit.⁵⁷ Zvýšit všeobecné povědomí o útrapách žen bylo důležité pro poukázání na neférovou právní pozici vdaných žen a změnu veřejného názoru a následně přijetí protidiskriminačních zákonů. Tyto snahy daly ženám příležitost povědět svoje zkušenosti a poprvé se ukázalo, že majetkové problémy žen byly četné a týkaly se všech společenských vrstev.⁵⁸ Občanská práva spočívající v právu vlastnit majetek, uzavírat smlouvy, žalovat a být žalován,⁵⁹ nebyla od

⁵⁴ Nelze však nezmínit „skandální ženu“ C. Norton (1808–1877) a její široce známé politické pamflety, které od konce 30. let 19. století upozorňovaly na právní otroctví vdané ženy a ovlivnily přijetí the Custody of Infants Act 1839 a the Matrimonial Causes Act 1857. Ve své brožuře *English Laws for Women in the Nineteenth Century*. London: Printed For Private Circulation, 1854, mimo jiné ukazovala na svém životním příběhu tragický dopad právního systému *coverture* na život vdaných žen a jejich dětí.

⁵⁵ BODICHON SMITH LEIGH, *op. cit.*, s. 13.

⁵⁶ SHANLEY, *op. cit.*, s. 32.

⁵⁷ Ochranu ženám, od nichž odešel manžel s většinou či s celým majetkem a ony byly ponechány bez prostředků a materiálního zajištění, částečně poskytl the *Matrimonial Causes Act 1857*. Opuštěná žena mohla požádat nejnižší smírčí soud (*Police Magistrate Court*) o vydání předběžného opatření, čímž se peníze a majetek, který díky své práci a přičiněním získala po odchodu manžela, považoval za stejný, jako kdyby ho získala jako svobodná, viz CLEVELAND RACKHAM, *op. cit.*, s. 279–280. F. P. Cobbe k tomuto opatření namítala, že stačí, aby se manžel pravidelně vracel domů, aby nebyla naplněna požadovaná lhůta, po které je žena považovaná za opuštěnou, a manžel má stále na majetek nárok. COBBE, *op. cit.*, s. 12.

⁵⁸ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 65.

⁵⁹ Omezení se netýkalo odpovědnosti vdaných žen za trestné činy proti životu a zdraví.

skončení nevolnictví omezena žádné společensko-ekonomické třídě,⁶⁰ vdaným ženám jako skupině ovšem ano.

Ve svém článku ve *Westminster Review* v roce 1856 vzpomínala aktivistka a spisovatelka C. F. Cornwallis (1786–1858) na několik let starý případ herečky Glover, kterou opustil manžel a žil s jinou ženou. Glover byla úspěšná a manžel tak začal požadovat, aby její výděly byly vypláceny přímo jemu. Případ se dostal k soudu a soudce potvrdil, že manžel má na hereččiny peníze právní nárok.⁶¹ Cornwallis také uvedla případ, kdy vdaná žena využila svého talentu a vybudovala velmi úspěšné kloboučnictví, které by jí zajistilo do konce života. Manžel se na jejím podnikání aktivně nepodílel a živily ho ženy výděly. Když manžel zemřel, dozvěděla se manželka, že v závěti odkázal všechen manželkou vybudovaný majetek svým nemanželským dětem a manželka byla ponechána v chudobě.⁶² Jiné ženě, kterou opustil manžel, se dařilo jako pradleně a své značné úspory na stáří uložila do spořitelny. Manžel se o penězích dozvěděl a z banky je bez ženina vědomí vybral a ta se při příští návštěvě spořitelny dozvěděla, že roky strádané úspory jsou pryč.⁶³ Jediným lékem na tyto zla byl podle C. Cornwallis nový zákon.

Ve výše uvedené Petici aktivistky shromážděné kolem B. Leigh Smith Bodichon argumentovaly tím, že na potrestání stále častějších případů domácího násilí zákon pamatuje, ale na ochranu „tvrdě vydřeného výdělu“ žen ne. Pokud vezme muž manželce její příjmy, nemůže se žena dobře postarat o své děti, materiálně a morálně je zabezpečit, muž často tyto peníze propije a děti zůstanou „ponechány napospas pokušením ulice, která je plodná v kriminalitě mladistvých“.⁶⁴

Petice jako argument, že právní změna by byla výhodná i pro muže, také zmiňovala případy, kdy tehdejší zákony naopak škodily manželovi, například tím, že se manžel stával odpovědným za dluhy, které manželka měla ještě před vstupem do manželství, nebo tím, že se manželka mohla zadlužit ve jménu manžela, který pak byl odpovědný za splacení. Petice poukázala na proměňující se roli žen ve společnosti, kdy muži už nebyli jedinými chleboďárci rodiny, a je potřeba, aby se to odrazilo i v platných zákonech.⁶⁵ Taktéž byl zdůrazňován argument, že „od dob moderní civilizace, kdy se rozšiřuje sféra zaměstnání pro ženy, která částečně zlomila jejich finanční závislost na mužích, zároveň byla na výsledek jejich práce uvalena právní ochrana, která zajistí, že poté, co ženy vstoupí do manželství, tak se jejich svoboda neliší od otroka, jehož výděly patří jeho pánovi a ne jemu samotnému“.⁶⁶ Otázka ochrany ženinych příjmů již nebyla pouhou teoretickou otázkou, která by se mohla týkat jen vyšších vrstev společnosti, protože i ženy z nižších vrstev čím dál více pracovaly v továrnách za mzdu.

Stejně tak podle novinářky a básničky B. Rayner Parkers (1829–1925), i když muži v minulosti poskytovali ženám spravedlnost a osobní bezpečnost, tak doba a společnost

⁶⁰ COBBE, *op. cit.*, s. 26.

⁶¹ [CORNWALLIS, F. C.]. The Property of Married Women: Report of the Personal Laws Committee (of the Law Amendment Society) on the Laws Relating to the Property of Married Women. *The Westminster Review*, July–October 1856, New Series Vol. 10, s. 343.

⁶² Tamtéž, s. 343–344.

⁶³ Tamtéž, s. 344.

⁶⁴ Tamtéž, s. 337.

⁶⁵ [CORNWALLIS], *op. cit.*, s. 336–338.

⁶⁶ Tamtéž, s. 338.

pokročily a již nebylo potřeba, aby si „žena kupovala ochranu tím, že se bezpodmínečně vzdá osobní a majetkové svobody, [což jsou] mnohá zla současného práva, které uvrhují majetek a výdělky manželky do absolutní moci manžela“.⁶⁷

Petici, pod kterou sbíraly aktivistky podpisy pouze v Londýně, podepsalo přes 3000 žen,⁶⁸ včetně prominentních žen jako spisovatelky M. Evans (později známou pod pseudonymem George Eliot), spisovatelky a socioložky H. Martineau nebo herečky Ch. Cushman. Většina petentek byla spisovatelkami, literátkami, jelikož literární a překladatelská činnost byla vnímána jako jedna z mála společensky vhodných výdělečných činností pro anglické středostavovské ženy.⁶⁹ Zároveň bylo po celé Anglii vytvořeno více než 70 dalších petic s celkem 26 000 podpisy, které volaly po reformě zákonů o majetku vdaných žen.⁷⁰

4. První legislativní návrhy 1856–1857 a argumenty poslanců

V první polovině roku 1856 výše uvedenou Petici představili v parlamentu H. Brougham v horní komoře⁷¹ a T. E. Perry v dolní komoře⁷² pod názvem *Petition for Reform of the Married Women's Property Law*. Bylo to poprvé, kdy se v parlamentních komorách diskutovalo o stávající právní úpravě a navržené změně majetkových práv vdaných žen.

Předkladatel ve sněmovně lordů H. Brougham (1778–1868) byl bývalý nejvyšší lord kancléř, mezi lety 1810–1830 poslanec dolní komory a v letech 1830–1868 poslanec horní komory, jenž se významně zasadil o přijetí zákona o zrušení otroctví v britském impériu (*Slavery Abolition Act 1833*). Aktivistka a iniciátorka Petice B. Leigh Smith Bodichon se s ním osobně znala díky svému otci Benjaminovi, který byl politikem.⁷³ Brougham spolu s G. W. Hastingsem (1825–1917) založili v roce 1857 *Social Science Association* (plným názvem *The National Association for the Promotion of Social Science*). Byla to významná proreformní organizace fungující v letech 1857–1886, která měla za cíl sdružovat obdobně liberálně smýšlející muže i ženy,⁷⁴ umožnit jim diskusi o různých aspektech dobového života a připravovat možné reformy v oblasti práva, vzdělání, veřejného zdraví apod. Asociace se zabývala i otázkami ženské emancipace (majetkovým právem, volebním

⁶⁷ PARKERS RAYNER, B. The Laws Relating to the Property of Married Women. *The Leader*, 14 February 1857, s. 154.

⁶⁸ Aktivistky cíleně sbíraly pouze podpisy žen, aby daly najevo, že ženy mají zájem se vyjádřit k otázkám, které se jich týkají (majetková práva, od 60. let 19. století i volební právo) a že by se s nimi mělo ve veřejné debatě počítat, viz BAŽANTOVÁ, E. The Movement for Changing the Property Laws of Married Women in England, 1856–1870. In: TAUCHEN, J. – KOLUMBER, D. (eds.). *Edge of tomorrow 2: The next generation of legal historians and Romanists: Collection of Contributions from the 2024 International Legal History Meeting of PhD Students*. Brno: Muni Press, 2024, s. 134.

⁶⁹ SHANLEY, *op. cit.*, s. 33.

⁷⁰ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 70.

⁷¹ *House of Lords Debate*, 14 March 1856, Vol. 141, cc. 120–121.

⁷² *House of Commons Debate*, 10 June 1856, Vol. 142, cc. 1273–1277.

⁷³ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 62.

⁷⁴ Zpočátku Asociaci zaštilil finančně i jako první prezident Asociace zmíněný H. Brougham. Každý rok se konal kongres Asociace v jiném velkém britském městě. Asociace byla rozdělena na sekce podle témat (právo a změna zákonů, vzdělání, reforma vězeňství, veřejné zdraví, životní podmínky). Kromě aktivistek byli členy i významní muži jako např. ministerský předseda J. Russell, reformátor E. Chadwick, významný umělecký kritik J. Ruskin a další umělci, soudci i poslanci.

právem, vzděláváním).⁷⁵ Podpora významných mužů a zvláště politiků byla pro úspěch snahy změnit majetková práva vdaných žen klíčová, jelikož výsledek legislativních změn stál na porozumění a podpoře poslanců.

Při představení Petice v horní komoře parlamentu H. Brougham odsoudil dosavadní právní stav jako hanebný pro civilizovanou společnost, krutý a nespravedlivý, trestající nižší a nižší střední třídu, obzvláště ženy, které se každodenní dřinou snaží uživit sebe a své děti, jelikož je opustil jejich „lenivý nebo prostopášný manžel“ spolu s úsporami, na které měl dle zákona nárok. Ženy podle něj neměly možnost uniknout „tyranii zákona“, leda že by měly dostatečné jmění na to se rozvést.⁷⁶

Poslanec a právník T. E. Perry (1806–1882) při představení Petice v dolní komoře se zaměřil na nesoulad *common law*, který neumožňoval vdané ženě přístup k jejímu majetku, s právem *equity*, který toto umožnit mohl. Kritizoval, že kvůli nákladnosti soudního řízení vypadá, že pro bohaté platí jiné právo než pro chudé, a zároveň existuje velmi početná vrstva obyvatel, tj. střední třída, která nepatří k nejhudší třídě, ale není ani tak bohatá, aby si mohla dovolit jít k soudu ekvity, a proto požadoval změnu legislativy.⁷⁷ I přesto, že T. E. Perry viděl daný právní stav jako neodpovídající moderní době, tvrdil, že mu šlo o to zabránit praktickým problémům z něho vyvstávajícím, ale roli žen v rodině a společnosti razantně měnit nechtěl: „Raději by ženu viděl usazenou v jejím domově, ušetřenou těžkostí života a umožnil jí vytvářet z domova, jakkoliv skromného, místo radosti pro jejího manžela.“⁷⁸

Naopak poslanec za konzervativní stranu a právník R. Malins (1805–1882) odmítl Perryho návrh na legislativní změny, protože to odporovalo nejen anglickému právu, ale i zákonu Božímu. Anglické právo týkající se manželství, jak platí [nyní] je podle něj založeno na nejrozumnějším principu *coverture*. Dále rozebíral jednotlivé, podle něj dostatečné, možnosti ochrany vdané ženy podle *common law* i podle *equity*. Soudil, že „pokud žena nemá v muže plnou důvěru, ať se zdrží sňatku“.⁷⁹ Poslanec za liberální stranu, soudce a právní teoretik J. G. Phillimore (1808–1865) navrhoval, aby (v té době také projednávaném) zákoně o rozvodu manželství se soud při vynesení rozsudku o odluce rovnou vyjádřil i o majetku manželky, ale jinak věřil, že zákonodárny sbor zachová neporušený ideál zájmu mezi manželem a manželkou. Souhlasil s vystoupením kolegy R. Malinse, podle něj je přirozené, ba přímo žádoucí, aby ženy věděly, že pokud jednají hloupě a uzavřou nerozumné manželství, tak musí nést následky.⁸⁰

Právník, politik a poslanec za liberální stranu T. Chambers (1814–1891) namítal, že Perrym zmiňované nešťastné případy se odehrály kvůli porušení morálních a náboženských

⁷⁵ Viz GOLDMAN, L. *Science, Reform, and Politics in Victorian Britain: The Social Science Association 1857–1886*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 1–4; RODGERS, B. *The Social Science Association, 1857–1886. The Manchester School*, 1952, Vol. 20., No. 3, s. 283–285. Asociace dala ženám příležitost mluvit před širokým publikem, což v dané době nebylo tak obvyklé a bylo díky tomu možné získat další aktivistky a podporovatele, viz BLACKBURN, H. *Women's Suffrage: a Record of the Women's Suffrage Movement in the British Isles*. London: Williams & Norgate, 1902, s. 24, s. 130.

⁷⁶ *House of Lords Debate*, 14 March 1856, Vol. 141, cc. 120–121. Do roku 1858 (resp. do vydání *Matrimonial Causes Act 1857*) byl rozvod značně komplikovaný a nákladný a dosáhlo ho naprosté minimum žen.

⁷⁷ *House of Commons Debate*, 10 June 1856, Vol. 142, cc. 1274–1275. T. E. Perry byl na přelomu 40. a 50. let 19. století soudcem Nejvyššího soudu v Bombaji a právní teorií se zabýval i po návratu do Anglie.

⁷⁸ *House of Commons Debate*, 10 June 1856, Vol. 142, c. 1276.

⁷⁹ Tamtéž, c. 1278–1279.

⁸⁰ Tamtéž, c. 1282.

závazků v manželství, ale navržená změna, která by zavedla „principy oddělených práv, zájmů a oddělené právní existence manžela a manželky, by celkově zneplatnila a zničila zákon manželství, co se týká jeho posvátnosti a nedotknutelnosti“.⁸¹

Poslanec T. E. Perry byl realista, věděl, že se předkládaná Petice jako zákon neschválí, ale šlo mu o to, aby se o problému vůbec začalo debatovat. V 50. letech 19. století se začaly parlamentní komise zabývat možností většího sladění *common law* a práva *equity*. Právní postavení vdaných žen bylo důkazem tohoto nesouladu a potřeby ho změnit.⁸² Nešlo tak jen o otázku rovných práv, ale i o otázku fungování právního systému. Při zmíněné debatě souhlasil generální prokurátor A. Cockburn s T. E. Perrym v tom, že pravidla *common law* jsou v nespravedlivá a škodlivá a už se nehodí pro stav tehdejší [moderní] společnosti, ale doporučil mu, aby v danou chvíli nenavrhoval změnu zákona, protože se [jako generální prokurátor] domluvil s lordem kancléřem, který stál v čele sněmovny lordů a zároveň byl soudcem nejvyššího soudu, že oba brzy přednesou parlamentu komplexnější řešení sjednocení *common law* a práva *equity*. Perry souhlasil a svůj návrh na hlasování o usnesení dolní komory parlamentu o tom, že „pravidla *common law*, která dávají veškerý osobní majetek ženy v manželství a veškerý následně nabytý majetek a výdělky manželovi, jsou v zásadě nespravedlivá a ve svém uplatňování škodlivá“ stáhnul.⁸³

Další pokus projednat otázku právního postavení vdaných žen v parlamentu se odehrál za tři čtvrtě roku v únoru 1857, když H. Brougham navrhl ve sněmovně lordů schválit zákon *Married Women's Property Bill* stojící na 3 principech: (i) potvrzení toho, že je potřeba právní změna, jelikož jsou zákony ovlivňující majetek vdaných žen nedokonalé a nespravedlivé, zvláště k ženám z pracující třídy; (ii) novela zákona by měla být založena na principech dovolující každé vdané ženě, pokud není mezi manželi zvláštní vyrovnání (vč. závěti), aby mohla nakládat se svým majetkem a výdělky a dostát svým závazkům, tak jakoby byla *feme sole* (tj. měla právní subjektivitu); (iii) dokud nebude změněn zákon, umožnit vdaným ženám získat soudní cestou ochranu jejich příjmu před výkonem manželových práv.⁸⁴

Při této nové parlamentní debatě H. Brougham, po vzoru aktivistického okruhu B. Leigh Smith Bodichon, začal argumentovat konkrétními případy, kdy ženy utrpěly materiální i psychickou újmu kvůli tehdejšímu právnímu uspořádání. Uváděl případy, kdy například ženu opustil manžel kvůli jiné ženě, a tak si manželka zřídila ševcovství, aby měla malý příjem z výroby dámských bot, ale manžel jejím jménem vybral peníze od zákazníků, prodal její nábytek a odešel zpět za milenkou, nebo případ, kdy urozená žena přišla o peníze manželovými spekulativními investicemi v Austrálii, kam odjel s milenkou.⁸⁵

V debatě poslanec Campbell, zároveň i předseda *Court of Queen's Bench*, Broughamův návrh odmítl, ale uznal, že je potřeba odstranit majetková omezení vdané ženy v případě, že jí manžel opustí nebo týrá a umožnit ženám snazší odloučení od takového manžela, ale jinak se stavěl proti umožnění rozvodu dohodou, protože by to bylo „podvracení domácí zvyklosti obyvatel této země“.⁸⁶

⁸¹ Tamtéž, c. 1283.

⁸² HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 50.

⁸³ *House of Commons Debate*, 10 June 1856, Vol. 142, c. 1277, c. 1284.

⁸⁴ *House of Lords Debate*, 13 February 1857, Vol. 144, cc. 613–614, c. 617.

⁸⁵ Tamtéž, c. 608.

⁸⁶ Tamtéž, c. 619.

Po prvním čtení v horní komoře byl Broughamův návrh odročený a následně byla rozpuštěna dolní komora parlamentu a byly vypsané nové volby, což znamenalo, že zákony, které se neprojednaly do konce volebního období, musela nově zvolená dolní komora parlamentu zařadit na návrh některého z poslanců či jako vládní návrh opět od začátku do nového legislativního procesu od prvního čtení.

V květnu 1857 projednávala dolní komora parlamentu ještě další návrh zákona o majetku vdaných žen předložený opět poslancem T. E. Perryem, který spočíval v tom, že by vdaná žena měla práva a povinnosti k majetku tak, jako měly v té době ženy se svěřeneckým ekvitním fondem. Podle T. E. Perryho byla práva manžela založena na jeho domnělé odpovědnosti za starost o manželku, ale tato odpovědnost byla definována moc široce a nevztahovala se na děti, což bylo nelogické.⁸⁷ Argumentoval také ochranou manžela a odstraněním nespravedlnosti zákona vůči němu, protože manželky by se staly odpovědné za své dluhy vzniklé před manželstvím.⁸⁸

Podle generálního prokurátora R. Bethella by ale navržené změny majetkových práv vdaných žen znamenaly zásah do společenských a politických institucí, umístily by anglické ženy do „silné a nezávislé pozice“, a proto Perry neměl očekávat silnou podporu ostatních zákonodárců.⁸⁹ Poslanec R. Malins, který se specializoval na právo *equity*, byl ochotný umožnit oddělení majetku a práv k němu, jen pokud spolu manželé nežili.⁹⁰ Tím by se mohla žena vyhnout možným praktickým problémům a byla by ochráněna v případě, že jí manžel opustí, ale jinak by nebyl narušený rodinný pořádek.

Poslanec a literát R. Monckton Milnes (1809–1885) jako spolupředkladatel návrhu zákona označil celou problematiku za více sociální problém než právní. Uváděné příklady ze života vdaných žen se podle něj mohou stát kdykoli. Jedním byl případ dámy se značným majetkem, která se provdala za muže, jenž s ní krutě zacházel, opustil ji a zanechal ji téměř bez peněz. Po jeho smrti zjistila, že závěti vše odkázal nemanželskému synovi. Nezáviděníhodná byla i situace ženy, jejíž manžel byl odsouzen za její těžké napadení, ona následně zdělila část majetku po svém otci, resp. její manžel ho jejím jménem zdědil, ale jako odsouzenému za závažný trestný čin majetek propadl Koruně. Podle Milnese by bylo nešlechtné a nemužné se nepokusit zlepšit současný stav vdaných žen.⁹¹

Návrh odmítl generální prokurátor pro Irsko J. Fitzgerald. I když uznával určitou nutnost novelizace, považoval za cíl návrhu způsobit „úplnou právní revoluci, která by narušila všechny vztahy manžela a manželky“, jelikož by se vdaná žena mohla zadlužit, vstupovat do soudních sporů, žalovat a být žalována bez vědomí manžela nebo svěřeneckého správce.⁹²

Perryho návrh se sice dostal do druhého čtení, ale byl odročen a následně bylo projednávání návrhu zastaveno a pozornost parlamentu i veřejnosti se přesunula k zákonu o rozvodu (*Divorce Act 1857*), po jehož schválení roku 1857 bylo jasné, že v dohledné

⁸⁷ *House of Commons Debate*, 14 May 1857, Vol. 145, c. 270.

⁸⁸ Tamtéž, c. 272.

⁸⁹ Tamtéž, c. 275.

⁹⁰ Tamtéž, c. 281.

⁹¹ *House of Commons Debate*, 15 July 1857, Vol. 146, c. 1516–1517.

⁹² Tamtéž, cc. 1521–1522.

době nelze očekávat žádný další pokrok⁹³ v majetkové otázce vdaných žen.⁹⁴ Další návrh zákona o majetku vdaných žen se dostal do parlamentu až po 11 letech v roce 1868 a aktivistky se v mezidobě soustředily na jiné otázky emancipace žen, jako byla problematika zaměstnanosti či vzdělávání žen.

5. Návrhy zákona v 60. letech 19. století a argumenty poslanců

Po schválení druhého volebního zákona (*Representation of the People Act*) v roce 1867, který v Anglii a Walesu výrazně zvýšil počet oprávněných mužských voličů, následným nástupu liberální vlády W. Gladstona a zároveň probíhajících pokusech o prosazení volebního práva pro ženy, se naskytlá příležitost a vhodná atmosféra opět otevřít otázku majetkových zákonů vdaných žen.⁹⁵

Na podzim 1867 aktivistky E. Wolstenholme, J. Butler a J. Bucheret pomohly připravit hlavnímu sekretáři *Social Science Association* G. W. Hastingsovi vystoupení na kongresu Asociace v Belfastu o zákonech o majetku vdaných žen.⁹⁶ V příspěvku zazněl požadavek, aby bylo na majetková práva vdané ženy pohlíženo jako kdyby byla *feme sole*, tak jako tomu bylo například ve státě New York.⁹⁷ Byl v něm taktéž připomenut parlamentní návrh poslance T. E. Perryho z roku 1857.⁹⁸ Členové reformní organizace *Social Science Association* vnímali reformu majetkových zákonů prizmatem liberalismu jako otázku lidské rovnosti a špatně nastavené zákonné regulace.⁹⁹

V obnovených snahách ve druhé polovině 60. let prosadit větší majetková práva vdaných žen hrál důležitou úlohu další spolek, přímo nazvaný *Married Women's Property Committee*¹⁰⁰ se sídlem v Manchesteru. Byl založený v dubnu 1868, aby ve spolupráci s organizací *Social Science Association* podpořil přijetí navrhovaného zákona, neboť právě v dubnu 1868 předložil v dolní komoře parlamentu poslanec za liberální stranu a právník G. S. Lefevre (1831–1928) návrh zákona *Married Women's Property Bill*, připravený právní sekci *Social Science Association*. Návrh byl postavený na principu, že na majetek vdané ženy by bylo nahlíženo jako na majetek neprovdané ženy. Jedním z důvodů předložení návrhu zákona

⁹³ Zákon o rozvodu poskytl vdaným ženám ochranu před majetkovými nároky manžela v případě, že manžel ženu opustil; opuštěná manželka byla chráněna až do doby rozvodu. Toto opatření bylo do zákona vloženo v naději, že uspokojí příznivce reformy majetkových práv a nebudou již prosazovat schválení zákona o majetku vdaných žen. Ženy po rozvodu získaly zpět majetková práva jako neprovdané. HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 102–103.

⁹⁴ STRACHEY, *op. cit.*, s. 76. Veřejnost navíc získala pocit, že ženy, které potřebovaly majetkovou ochranu v případě odchodu manžela, jí rozvodovým zákonem dostaly a v dalších případech by neměly chtít disponovat se „svým“ majetkem, jak bylo vidět ve zmíněných parlamentních debatách. HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 109.

⁹⁵ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 117.

⁹⁶ Tamtéž, s. 125.

⁹⁷ *House of Commons Debate*, 21 April 1868, Vol. 191, c. 1024. Ze států USA mohly vdané ženy nakládat se svým majetkem i ve Vermontu, Pennsylvánii a Massachusetts.

⁹⁸ HASTINGS WOODYATT, G. (ed.). *Transactions of the National Association for the Promotion of the Social Science: Belfast Meeting 1867*. London: Longmans, Green, Reader, and Dyer, 1868, s. 292.

⁹⁹ GOLDMAN, *op. cit.*, s. 124.

¹⁰⁰ Mezi hlavní členy a členky z celkového počtu 43 za celou dobu existence organizace (někteří se připojili až v 70. letech) patřili Elizabeth Wolstenholme, Josephine Butler, Lydia Becker, Frances Power Cobbe, Jacob Bright, Richard Pankhurst, Charles Dilke, viz Members of the Executive Committee of the Married Women's Property Committee, 1868–1882. In: HOLCOMBE, *op. cit.*, [s. 1].

byla nedostatečná ochrana žen bez svěřeneckého fondu, což byla většina vdaných žen. To, že měl manžel kontrolu nad ženiným majetkem „často sloužilo jako stimul k tomu, aby se manžel stal líným, vyhýbajícím se práci či opilcem“.¹⁰¹ Poslanec nechtěl řešit, jestli jsou ženy rovnocenné mužům, ale zrovnoprávnění majetkových práv vdaných a svobodných žen byla podle něj praktická a účelná otázka. Vyzval k odstranění nerovné legislativy, a ženy by si pak samy našly to, „pro co byly od přírody určené“.¹⁰²

Návrh zákona se dostal do druhého čtení, ve kterém se jako další předkladatelé ke G. S. Lefevreovi připojili konzervativní poslanec R. Gurney (1804–1878), jehož manželka byla aktivistka za práva žen, a poslanec za liberální stranu J. S. Mill, jehož zemřelá manželka Harriet Taylor a poté i nevlastní dcera Helen Taylor byly známé obhájkyňe ženské emancipace.

Při druhém čtení návrhu *Married Women's Property Bill* v létě 1868 zazněly oponentní námitky některých poslanců, které se opakovaly z prvního čtení, že zákon o rozvodu již poskytuje určité řešení či že příklad USA není pro Anglii vhodný. Přijetí zákona by podle oponentů znamenalo společenskou revoluci, narušilo důvěru mezi manželi; také že soudobý stav věcí poskytuje manželkám i těm marnotratným „dokonalou beztréstnost“ a že by asi poslancům nepoděkovaly, kdyby mohly být žalovány.¹⁰³ Poslanec G. Goldney (1813–1900) soudil, že je nepochybně těžké, aby opilý manžel mohl kdykoli sebrat výděly ženy, která měla takovou smůlu, že si jej vzala. Řešením by podle něho mohlo být, aby ženě bylo dovoleno si ukládat své výděly do banky, kde by bez jejího souhlasu nemohly být vybrány. Ale pokud by byl návrh zákona přijat, mohlo by to podle něj umožnit podvody, kdy by zadlužený manžel mohl předat své ženě její podíl a zbavit tak věřitele jejich oprávněného nároku. Taktéž se obával, že by návrh vedl k větší míře nemravnosti, kdyby manželka mohla opustit manžela, protože by měla vlastní majetek.¹⁰⁴

Naopak poslanec za liberální stranu a právník T. E. Headlam (1813–1875) vůči oponentům zákona namítal, že na jednu stranu tvrdí, že přijetím zákona by došlo ke společenské revoluci, ale zároveň by zákon neměl dopad na většinu společnosti.¹⁰⁵ Na argument oponentů návrhu zákona, že se jedná o minimum vdaných žen z nižších tříd, uvedl liberální poslanec, obchodník a rejdář G. Melly (1830–1894), že 800 000 žen pobírá týdenní mzdu v továrnách a každá čtvrtá vdaná žena je zaměstnaná ve výrobním průmyslu.¹⁰⁶

Podporovatelé zákona se snažili obavu, že dojde k narušení společenského a domácího řádu rozptýlit, hlavně argumentem, že majetné ženy již mohly získat přístup ke svému majetku rozhodnutím ekvitního soudu a k žádnému oslabení autority manžela nedocházelo.¹⁰⁷ Zákon by zajistil nezávislost žen, a tím by podle liberálního poslance a podnikatele J. Brighta (1821–1899) zvýšil respekt k ženám; ženám by se nekladly překážky v cestě k výdělku a mohly by tak snadněji podporovat své rodiny a umožnit lepší vzdělání dětí.¹⁰⁸

¹⁰¹ *House of Commons Debate*, 21 April 1868, Vol. 191, c. 1020.

¹⁰² Tamtéž, c. 1024.

¹⁰³ *House of Commons Debate*, 10 June 1868, Vol. 192, c. 1353; c. 1355.

¹⁰⁴ Tamtéž, c. 1360.

¹⁰⁵ Tamtéž, c. 1358.

¹⁰⁶ Tamtéž, c. 1360. Stejný údaj se objevil o rok později v diskusi v horní komoře, že podle posledního sčítání lidu bylo v Království 3 miliony vdaných žen, z nichž 800 000 pracuje za mzdu, nebo si vydělávají peníze jiným [poctivým] způsobem, viz *House of Lords Debate*, 30 July 1869, Vol. 198, c. 980.

¹⁰⁷ GRIFFIN, *op. cit.*, s. 64–65.

¹⁰⁸ *House of Commons Debate*, 10 June 1868, Vol. 192, cc. 1363–1364.

Bright upozornil, že se v roce 1857 navrhovaný zákon dostal do 2. čtení velkou většinou hlasů a popíral argument, že by většina žen nebyla pro přijetí zákona, což dokazovalo velké množství podpisů žen pod peticemi donesenými do parlamentu.¹⁰⁹

Generální prokurátor zastupující vládu návrh zákona odmítl s tím, že navrhované změny příliš zasahují do *common law*. Podle něj, proč by se kvůli křivdě, která se děje vdaným ženám z nižší třídy, mělo měnit anglické právo, pokud stačí navrhnout změnu v zákoně o rozvodu? Majetkový režim v manželství není jen na ochranu manželky, ale i manželských dětí. „Je pravda, že manželka se vzdává určitého podílu na svém majetku ve prospěch svého manžela, ale co za to dostane? Dokonalou imunitu vůči dluhům, které si sama nadělala. [...] Pokud má mít nárok na svůj oddělený výdělek, měla by být alespoň stejně zodpovědná za živobytí jeho a své rodiny.“¹¹⁰

Poslanec, filozof a utilitarista J. S. Mill zhodnotil vystoupení některých svých předřečníků¹¹¹ a vyjmenoval, kdo z vysokých politiků je zastáncem návrhu zákona; nejedná se o [právní] revolucionáře, na návrhu pracovali členové *Social Science Association* v čele s význačnými soudci jako L. Peel, T. E. Perry a R. Gurney. Odmítl, že by na vyřešení problému stačil zákon o rozvodu, kdy soudce má právo vydat ochranná opatření chránící výdělek manželky pouze v případě trvalejšího opuštění domova manželem.¹¹² Základní princip návrhu zákona mimo jiné obhajoval příměrem, že na vdané ženy uvalujeme to, co ukládáme jako trest nejhorším zločincům – stejně jako zločinci nejsou vdané ženy schopny vlastnit majetek. Civilizovaná společnost se podle Milla již nenachází v divokých dobách absolutní moci jedné osoby nad druhou a „pouze tím, že lidem budeme prokazovat spravedlnost, můžeme doufat, že zabráníme jejich zasahování do práv ostatních“.¹¹³

Ne všechny návrhy oponentů Mill negoval, naopak přiznal, že „generální prokurátor se jistě trefil do nejslabšího místa návrhu zákona, když poukázal na to, že pokud mají být práva manžela a manželky stejná, měly by být stejné i jejich povinnosti. Pokud se návrh zákona dostane do výboru, bude nutné změnit některá ustanovení tak, aby obě strany měly stejnou povinnost.“¹¹⁴

Hlasování poslanců dopadlo 123 pro ku 123 proti návrhu, ale předseda dolní komory se dle obyčeje přiklonil pro návrh a ten byl postoupen parlamentnímu výboru pro jeho projednání a doplnění,¹¹⁵ ale kvůli blížícímu se vypršení mandátu poslanců ke konci roku 1868 byl návrh zákona předkladateli stažen.¹¹⁶

V únoru 1869 tak musel být v parlamentu znovu projednán návrh (staro)nového zákona, stejného jako ten, který se projednával o rok dříve. Tentokrát návrh zákona předložili

¹⁰⁹ Tamtéž, c. 1361.

¹¹⁰ Tamtéž, cc. 1368–1369.

¹¹¹ Mill vůbec nereagoval na ironické a dehonestující poznámky konzervativního poslance E. K. Karslakeho ohledně svých ekonomických a filozofických spisů a postojů. Podle záznamu Karslake řekl, že si nemyslí, že ctihodný gentleman [Mill] dostatečně docenil rozdíl mezi mužem a ženou v této zemi. Karslake se nepokouší znevažovat spisy ctihodného gentlemana [Milla], protože všichni vědí, že [on] jeden z největších filozofů napsal o ženách ty nejfantastičtější, a dokonce i nejiracionálnější věci. Viz *House of Commons Debate*, 10 June 1868, Vol. 192, c. 1358.

¹¹² Tamtéž, cc. 1370–1371.

¹¹³ Tamtéž, c. 1372.

¹¹⁴ Tamtéž.

¹¹⁵ Tamtéž, c. 1378.

¹¹⁶ SHANLEY, *op. cit.*, s. 69.

do dolní komory poslanci R. Gurney, T. E. Headlam spolu s J. Brightem.¹¹⁷ Všichni tři se zúčastnili i předchozího projednávání návrhu zákona. Návrh zákona se tentokrát bez problémů dostal do druhého čtení a předkladatel R. Gurney na úvod druhého čtení v dubnu 1869 poznamenal: „Nyní se navrhuje, aby poprvé v historii byl majetek jedné poloviny lidí v manželském svazku této země chráněn zákonem. Až doposud majetek manželky neměl žádnou ochranu před zákonem, nebo spíše, v očích zákona neexistoval. Od okamžiku sňatku manželka ve skutečnosti nevlastní žádný majetek.“¹¹⁸ Poslanec za liberální stranu a soudce G. Jessel (1824–1883) záměrně šokoval tvrzením: „Stávající zákon je pozůstatkem otroctví a sněmovna je nyní požádána, aby zrušila poslední zbytky otroctví v Anglii. ... Přesně takové [jako otroka] bylo postavení manželky podle anglického práva, ... jak mohli vidět ti, kdo si přečetli Blackstoneovu kapitolu o vztazích mezi manželem a manželkou.“¹¹⁹ Debata probíhala v podobném duchu jako při předchozím projednávání, příznivci poukazovali na to, k jakým nespravedlnostem na ženách dochází, proč je potřeba změna zákona a v jakých amerických státech obdobný zákon bez problémů funguje. Pro řadu poslanců podporujících návrh zákona nebyla hlavním důvodem jejich podpory myšlenka narovnání práv žen, ale náprava nemorálního chování mužů, podle nich hlavně z nižších tříd.¹²⁰ Oponent návrhu zákona, poslanec za konzervativní stranu a právník H. Ch. Lopes (1828–1899), namítal proti návrhu zákona, obdobně jako v debatě v minulé dolní sněmovně, že by se výrazně narušila důvěra, která by měla existovat mezi manželem a manželkou a která je základem rodinného štěstí. Rozsáhle na příkladech rozváděl tezi, že zákon chrání manželku před jejím neuváženým chováním. Tvrdil, že mnozí poslanci podpořili navrhovaný zákon, protože si mysleli, že se bude týkat jen majetku chudých vrstev.¹²¹ Zástupce generálního prokurátora J. Coleridge ale popřel, že by mělo jít o zákon o majetku chudých žen, ale že se jedná o otázku majetku všech žen.¹²² Poslanec R. Gurney uvedl, o jakých tragických případech mu vyprávěl jeho poslanecký kolega A. Mundella, který ve své továrně zaměstnával 2000 žen. Mluvil také o konkrétním případě ženy, která pobodala svého manžela poté, co jí mnoho let týral a následně sexuálně obtěžoval jejich dceru. Od manžela odešla a začala si vydělávat, načež jí manžel odcizil její věci a prodal je. Příklad se stal veřejně známým, lidé ženě přispěli penězi na pořízení bydlení, ty jí ale nemohly být předány, protože by se staly manželovými penězi. Peníze tak byly oficiálně v majetku londýnských sherifů, kteří se o ženu a její děti postarali.¹²³ Nejen tento případ podle zastánců návrhu zákona ukazoval, do jakých existenčních, sociálních, finančních a právních problémů se ženy mohly dostat.

Návrh zákona byl ve druhém čtení schválen a opět předložen parlamentnímu výboru. Ten v návrhu zákona změnil určité části, například jako ústupek konzervativcům se změnila preambule z textu, že současný zákon je „v principu nespravedlivý“ na pouhou formulaci, že zákon je potřeba změnit, či byl uveden princip, že se manželé vzájemně nemohou žalovat ohledně majetku, a také, že manželka by nově měla vůči manželovi vyživovací

¹¹⁷ *House of Commons Debate*, 25 February, 1869, Vol. 194, c. 331.

¹¹⁸ *House of Commons Debate*, 14 April 1869, Vol. 195, c. 761.

¹¹⁹ Tamtéž, c. 770.

¹²⁰ GRIFFIN, *op. cit.*, s. 70.

¹²¹ *House of Commons Debate*, 14 April 1869, Vol. 195, cc. 774–779.

¹²² Tamtéž, c. 797.

¹²³ Tamtéž, cc. 764–766.

povinnost.¹²⁴ Poté návrh zákona přešel do třetího čtení v dolní komoře parlamentu, kde byl bez delší diskuse schválen velkou většinou a poslán k projednání do horní komory.¹²⁵ Ve sněmovně lordů se návrh zákona projednal v prvním i ve druhém čtení, při kterém byly hlavně shrnuty poznatky výboru dolní komory a konstatováno, že ustanovení návrhu zákona vyžaduje další projednání.¹²⁶ K odeslání návrhu zákona do výboru ani k hlasování o návrhu zákona již nedošlo a projednávání návrhu bylo zastaveno.

V rámci podpůrné kampaně na podporu zrovnoprávnění vdaných a svobodných žen v nakládání s majetkem spolek *Married Women's Property Committee*, kromě obvyklých aktivit jako psaní dopisů poslancům a sběru podpisů na petice, shromažďování příběhů žen zažívajících těžkosti kvůli nemožnosti nakládat s majetkem, také vytiskl jako brožury výňatky z článků podporujících změnu zákona a části projevů poslanců proslovených v parlamentu při projednávání návrhů zákona o majetku vdaných žen; v roce 1868 spolek rozdál 8000 těchto výtisků, v dalším roce 27 000 výtisků. Členové spolku donesli do dolní komory parlamentu během let 1868–1869 celkem 142 petic s cca 75 000 podpisy a do horní komory 70 petic s 30 000 podpisy.¹²⁷ V roce 1868 si L. Becker (1827–1890), správkyně financí spolku *Married Women's Property Committee*, při sběru 5000 podpisů pod peticí v Manchesteru povzdechla, že to nebyl jednoduchý úkol, protože se mnoho žen bálo podepsat petice ze strachu ze sociální ostrakizace a nesouhlasu rodiny a přátel.¹²⁸ Stejný názor měla i H. Taylor, aktivistka především prosazující zisk volebního práva pro ženy¹²⁹ a nevlastní dcera J. S. Milla, podle které za každou ženou, která má odvahu a možnost podpisem petice veřejně vystoupit na podporu získání volebního práva pro ženy, stojí alespoň 10 dalších žen, kterým „rodinné překážky nebo bojácnost ze zvyku zabraňují vyjádřit svůj názor“.¹³⁰

V době projednávání návrhů zákona o majetku vdaných žen v letech 1868–1870 o dané věci samozřejmě psal tisk, neboť téma zajímalo i jejich čtenáře. Největšími oponenty navrhovaných změn byly noviny *Saturday Review*. Ve významných *The Times* se otiskovaly i části projevů poslanců. Zde během cca 2 let došlo k proměně rétoriky, od neústupné opozice až k podpoře návrhu zákona v roce 1870.¹³¹

6. Zákon o vlastnictví vdaných žen 1870

Úspěch dlouholeté snahy o přijetí zákona o majetku vdaných žen se po několika pokusech dostavil až v roce 1870, ovšem ne bez dalších překážek. Vzhledem k velké úpravě návrhu zákona z roku 1869 parlamentními výbory, navrhli opět R. Gurney, T. E. Headlam a J. Bright původní (nezměněný) návrh zákona znovu v roce 1870. I když se jednalo

¹²⁴ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 170.

¹²⁵ *House of Commons Debate*, 21 July 1869, Vol. 198, cc. 401–405.

¹²⁶ *House of Lords Debate*, 30 July 1869, Vol. 198, cc. 979–984.

¹²⁷ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 144–145.

¹²⁸ WILLIAMS, J. *The Great Miss Lydia Becker: Suffragist, Scientist & Trailblazer*. Yorkshire – Philadelphia: Pen & Sword History, 2022, s. 140.

¹²⁹ O rané fázi snah o zisk volebního práva pro ženy viz BAŽANTOVÁ, E. Počátky hnutí za získání ženského volebního práva ve Velké Británii v druhé polovině 60. let 19. století. *Právněhistorické studie*, 2022, roč. 52, č. 3, s. 131–141.

¹³⁰ [TAYLOR, H.]. The Ladies' Petition: Petition presented to the House of Commons by Mr. J. Stuart Mill. *The Westminster Review*, January–April 1867, New Series Vol. 31, 1868, s. 64.

¹³¹ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 145.

o stejný návrh jako v roce 1869, muselo opět dojít k zopakování všech kroků legislativního procesu, jelikož to byl formálně úplně nový návrh. V únoru 1870 navíc navrhl oponent reformy konzervativní poslanec H. C. Raikes (1838–1891) druhý zákon o majetku vdaných žen.¹³² Ten měl fungovat na principu, že majetek vdaných žen bude nejlépe ochráněn ne tím, že by se jim přičky stejná majetková práva jako neprovdaným ženám, ale tím, že by všechny vdané ženy měly svůj majetek v separátním fondu. Pokud by manželé mezi sebou neměli dohodu, správcem fondu s omezenými pravomocemi by byl automaticky manžel. Žena by mohla získat ochranu u soudu hrabství, pokud by po půl roku vydělávala vyšší částku, než byla polovina výdajů rodiny, mohla by požádat o ochranný příkaz, a poté by k majetku získaném po vydání toho příkazu měla přístup jako by byla neprovdaná.¹³³

Z obavy, aby nebyl Raikesův návrh schválen, spolek *Married Women's Property Committee* zaslal do dolní komory parlamentu dalších 250 petic s celkem 46 000 podpisy vyjadřujících podporu Gurneyho návrhu, tj. tomu návrhu, jehož přijetí ženy navrhovaly a podporovaly již dva roky. Ženy peticemi chtěly dát najevo, jaký zákon chtějí a proč se nespokojí s Raiksovým návrhem, který nedával ženám dostatečně rovnou zákonnou pozici.¹³⁴ Právník, soudce a manžel jedné z aktivistek A. Hobhouse (1819–1904) napsal článek s názvem „On the Forfeiture of Property by Married Women“ (O propadnutí majetku vdaných žen), který vydala *Committee* pro podporu Gurneyho návrhu ještě před projednáním zákonů v parlamentu jako brožuru.¹³⁵ Podle A. Hobhouse byl Raikesův návrh špatný z několika důvodů: ženin majetek by stále mohl být zneužíván buď jejím manželem, nebo jiným poručníkem; posouzení toho, jestli žena vydělává více než 50 % z výdajů rodiny by záleželo jen na interpretaci soudce a může to být rozporováno, navíc pro mnohé by byl problém zaplatit náklady za takové soudní řízení; podmínka toho, aby mohla žena svobodně nakládat se svým majetkem v závislosti na výdajích rodiny, byla „groteskní a rozmarná“ a ochranné příkazy mohly být zrušeny.¹³⁶

V květnu 1870 byly oba návrhy zákonů, jak obsahově původní návrh z let 1868–1869, tak Raikesův protinávrh, projednány v dolní komoře ve stejný den v tomto pořadí. Podle předkladatele R. Gurneyho by staronový návrh zákona pro bohaté moc nezměnil, jelikož by jim umožnil i nadále uzavírat separátní dohody o majetku v manželství, ale jak podotýká, ty bylo výhodné uzavírat, jen pokud byl člověk opravdu hodně bohatý. V roce 1868 byl R. Gurney členem parlamentního výboru, který projednával tehdejší (totožný) návrh zákona. Výbor vyslechl řadu lidí různých povolání a společenských tříd ohledně jejich zkušenosti s praxí ohledně nakládání s majetkem vdaných žen, a všichni se měli shodnout na tom, že je páčáno velké zlo. Gurney také sám znal velké množství případů, kdy manžel vzal ženě její vydělané peníze a všechny je propil či je vybral z banky a utratil je.¹³⁷

Poslanec H. C. Raikes namítal, že vláda slíbila nejprve udělat právní reformu, která by sladila *common law* a právo ekvity, která by se týkala i práva ohledně majetku vdaných žen, a proto by se mělo projednávání zákona pozdržet. K dříve řečeným argumentům, že

¹³² *House of Commons Debate*, 14 February 1870, Vol. 199, cc. 284–285.

¹³³ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 171–172.

¹³⁴ Tamtéž, s. 172.

¹³⁵ HOBHOUSE, A. *On the Forfeiture of property by Married Women*. Reprinted from the Fortnightly Review, with an Appendix. Manchester: A. Ireland & Co., 1870.

¹³⁶ Tamtéž, s. 13–15.

¹³⁷ *House of Commons Debate*, 18 May 1870, Vol. 201, cc. 880–882.

v některých amerických státech již oddělení majetku manželů funguje bezproblémově, Raikes podotkl, že „v Americe manželé a manželky žili v hotelech, bez pohodlí domova, jemuž se Anglie tak těší, a s naším případem se to tedy nedá srovnávat“.¹³⁸ Podle Raikese by jeho protinávrh spočívající v ustanovení opatrovníka majetku uchránil ženu nejen před chamtivostí manžela, ale i před její ochotou dát majetek manželovi,¹³⁹ tj. že by jí chránil i před sebou samou. Vzhledem k tomu, že ve většině případů by byl opatrovníkem automaticky manžel, a snaha se u soudu domoci ustanovení jiného opatrovníka by nebyla bez překážek, byl tento Raikesův argument lichý. Ochrana ženy před její vlastní marnotratností, důvěřivostí či hloupostí, která by vedla ke ztrátě jejího majetku a poškození celé rodiny, se jako hlavní argument odpůrců návrhu zákona objevil v parlamentních debatách zřídka; zásadně zazněl jen ve výše uvedeném vystoupení poslance Raikese v roce 1870 a poslance Lopese v roce 1869.¹⁴⁰ Většinou odpůrců spíše vadilo narušení dosavadní praxe, navrhovaná změna pro ně byla moc velká a náhlá, obávali se ztráty autority manžela, změny fungování rodiny¹⁴¹ jako jedné ekonomické jednotky, či dokonce někteří poslanci neviděli pro změnu reálný důvod. I proto také jako jedna z přesvědčovacích taktik pro získání souhlasu s návrhem zákona bylo přinášet svědectví o konkrétních, často šokujících případech toho, jak manžel okradl manželku, ale bylo to fakticky v souladu se zákonem. Gurneyho návrh byl ve třetím čtení 30. května 1870 schválen, přesunul se k projednání do sněmovny lordů¹⁴² a Raikesův (proti)návrh byl z popudu J. Brighta odročen o půl roku.¹⁴³

Ve sněmovně lordů zaznívaly k návrhu zákona z větší části kritické hlasy, a když následně zástupci *Married Women's Property Committee* požádali, aby mohli vystoupit před výborem sněmovny lordů, který zákon projednával,¹⁴⁴ byli odmítnuti. Výbor navrhl znatelné změny oproti původnímu návrhu; návrh zákona, jak byl původně předložen a jak prošel dolní komorou sněmovny, se pokoušel zcela zrušit *coverture*. Stanovil, že „vdaná žena je způsobilá držet, nabývat, zcizovat, nakládat a odkazovat nemovitý i movitý majetek, uzavírat smlouvy a žalovat a být žalována, jako by byla svobodnou ženou“, nicméně sněmovna lordů tento text odmítla a návrh přeformulovala.¹⁴⁵ Podstatná změna provedená horní komorou spočívala v nahrazení slov „jejího vlastního majetku“ na „majetek určený k jejímu samostatnému užívání“. Návrh zákona upravený parlamentním výborem sněmovny lordů následně horní komora parlamentu ve třetím čtení 22. července schválila, dolní komora změny provedené horní komorou akceptovala 3. srpna a po schválení královnou zákon *Married Women's Property Act 1870* vešel 9. srpna 1870 v platnost a současně v účinnost,¹⁴⁶

¹³⁸ Tamtéž, cc. 888–889.

¹³⁹ Tamtéž, c. 889.

¹⁴⁰ *House of Commons Debate*, 14 April 1869, Vol. 195, c. 775.

¹⁴¹ Příkladem za všechny může být Raikesovo prohlášení, že by přijetí zákona „narušilo klid každé rodiny, a navždy zničilo existující zájmy mezi manželem a manželkou, kteří byli až doposud vnímáni jako základ křesťanské rodiny a charakteristika anglické společnosti ... Sněmovna [by vytvořila] nepřírozenou rovnost mezi muži a ženami.“ Viz *House of Commons Debate*, 18 May 1870, Vol. 201, c. 889. Srv. repliku J. S. Milla: „každá skutečnost, která nesnese žádnou jinou obhajobu, je nám vždy předkládána jako náboženské příkázání.“ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 151.

¹⁴² *House of Lords Debate*, 21 June 1870, Vol. 202, c. 600.

¹⁴³ *House of Commons Debate*, 18 May 1870, Vol. 201, c. 893.

¹⁴⁴ Tamtéž, Vol. 203, c. 395.

¹⁴⁵ LAWRENCE, *op. cit.*, s. 4–5.

¹⁴⁶ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 176–178.

pod dlouhým názvem *An Act to Amend the Law relating to the Property of Married Women*. Zákon platil pro Anglii, Wales a Irsko, ale nevztahoval se na Skotsko.

Přijatý zákon stanovoval, že „mzda a výdělký jakékoliv vdané ženy, které získá po přijetí tohoto zákona [9. srpna 1870] v jakémkoliv zaměstnání [...] a také jakékoliv peníze nebo majetek, který získá skrze své literární, umělecké, nebo vědecké schopnosti, stejně jako investice těchto příjmů nebo majetku, se považuje za majetek určený k jejímu samostatnému užívání, nezávisle na ... [svém] manželovi.“¹⁴⁷ Vdané ženy nově mohly být akcionářky a mohly jim být vypláceny dividendy, mohly uzavřít životní pojistku, dostat vyplacenou životní pojistku manžela. Zákon nebyl retroaktivní, vztahoval se jen na nové výdělký a příjmy, které žena vydělala či dostala po 9. srpnu 1870.

Podle původní právní úpravy zděděný majetek vdané ženy přecházel na manžela (tj. vdané ženy nemohly za života manžela přijmout dědictví do svého vlastnictví) a jí se vrátil pouze, pokud manžela přežila. Po přijetí *Married Women's Property Act 1870* mohla vdaná žena dědit osobní majetek, půdu nebo peníze od svého příbuzného do výše 200 liber šterlinků¹⁴⁸ a následně s dědictvím dále nakládat. Pokud však mělo dědictví vyšší cenu, bylo předáno opět manželovi.¹⁴⁹ Co se týkalo majetku ženy, který získala před uzavřením manželství, mohla s ním – po souhlasu manžela – sama nadále disponovat. Manžel přestal být odpovědný za dluhy, které ženě vznikly před vstupem do manželství,¹⁵⁰ a žena byla odpovědná za své vlastní dluhy vzniklé v rámci jejího odděleného majetku.¹⁵¹ Vdané ženy také nově měly ve specifických případech vyživovací povinnost ke svému manželovi a dětem, k čemuž E. Wolstenholme namítala, že to není fér, když zároveň jediným zákonným rodičem a poručníkem dítěte je jeho otec.¹⁵²

Married Women's Property Act 1870 sice změnil právní postavení vdaných žen, ale ne v takové míře, jak emancipační hnutí chtělo a doufalo. Podle zákona nebylo na ženin majetek nahlíženo jako na majetek *feme sole*, tak jak původní záměr návrhu zákona předpokládal, ale jako na oddělený majetek určený k samostatnému užívání, a navíc se to netýkalo veškerého majetku (viz omezená výše dědictví a nutný souhlas manžela s užíváním majetku nabytého před svatbou). Šlo o jakýsi druh fiktivního oddělení samostatného výdělký a dědictví do 200 liber šterlinků, který ale neposkytoval rovnoprávné zacházení s majetkem, jaké měly neprovdané ženy a vdovy. Jako ústupek pro poslance, kteří si mysleli, že vdané ženy potřebují více chránit než mít rovná práva, byla žena v případě uzavření smluv odpovědná do výše svého osobního majetku, ale nebyla osobně odpovědná, takže

¹⁴⁷ An Act to Amend the Law relating to the Property of Married Women (33 & 34 Vict., c. 93), in: *The Public General Statutes Passed in the Thirty-Fourth Years of the Reign of Her Majesty Queen Victoria*, London 1870, s. 577–578.

¹⁴⁸ Tato suma byla zvolena proto, že princip celé reformy byl přejatý z pravidel ekvity, podle kterých soud vůbec neprojednával možnost vytvoření separátního fondu pro manželku, pokud se jednalo o majetek nebo dědictví menší než 200 liber šterlinků a celou sumu tak dostával manžel, viz HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 180.

¹⁴⁹ *An Act to Amend the Law relating to the Property of Married Women* (33 & 34 Vict., c. 93), s. 578–580.

¹⁵⁰ Toto ustanovení však bylo změněno v roce 1874, kdy parlament schválil novelu zákona *Bill to Amend Married Women's Property Act 1870* (37 & 38 Vict., c. 50), která činila manžela odpovědným za předmanželské dluhy jeho manželky v rozsahu majetku, který nabyt sňatkem.

¹⁵¹ *An Act to Amend the Law relating to the Property of Married Women* (33 & 34 Vict., c. 93), s. 581.

¹⁵² HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 181. Toto bylo částečně změněno *Custody of Infants Act 1873* a *Infant Custody Act of 1886*, který právně umožňoval matce (pokud o to požádala rozvodový soud) mít dítě do určitého nízkého věku v péči po rozvodu.

nemohla být uvězněná ve vězení pro dlužníky či nucena si dluh odpracovat.¹⁵³ Majetek získaný na dluh nespadal do majetku k samostatnému užívání, tudíž nebyl ženy, a tak za něj nemohla být dlužná a odpovědná.¹⁵⁴ Problematická byla také fráze „mzda a výdělek jakékoliv vdané ženy, které získá po přijetí tohoto zákona“, jelikož to znamenalo, že peníze vydělané před 9. srpnem 1870 stále plně náležely manželovi (pokud žena neměla dříve zřízený svěřenecký fond), stejně jako peníze, které si našetřila před vstupem do manželství. *Married Women's Property Act 1870* byl promarněnou šancí na majetkovou emancipaci vdaných žen a dosáhl jen poloviční reformy, ale jednalo se v dané době o kompromis.

7. Zákon o majetku vdaných žen 1882 a zánik *coverture*

Mnoho aktivistek a jejich příznivců sice považovalo *Married Women's Property Act 1870* za obrovský úspěch, ale zákon nebyl retroaktivní a týkal se jen budoucích výdělků a menších dědictví vdaných žen. Emancipační hnutí nebralo zákon z roku 1870 jako definitivní a chtělo dál bojovat za změnu zákona o majetku vdaných žen. V únoru 1873 se pokusili poslanci J. H. Palmer (1808–1884), J. Bright a další předložit novelu zákona v podobě původního znění návrhu z roku 1870 před zásadní změnou provedenou výborem horní komory; ten samý pokus následoval v prosinci 1878. V obou případech návrh na režim *feme sole* i pro vdané ženy ani nepostoupil do horní komory parlamentu.¹⁵⁵

Zvláště po nástupu konzervativní vlády v roce 1874 nebyla příznivá doba pro reformu,¹⁵⁶ pro kterou také řada lidí ani neviděla důvod. Zdálo se jim, že zákonem z roku 1870 byla docílena rovnost ohledně majetku vdaných a neprovdaných žen, nebo alespoň byly napravené křivdy na vdaných ženách z pracující třídy. Přesto spolek *Married Women's Property Committee* fungoval dál a agitoval za změnu, stále se v něm angažovali J. Butler, manželé Brightovi a právník R. Pankhurst. Během let 1875–1882 *Married Women's Property Committee* sesbírala na 60 000 podpisů pod více než 1600 petic, nadále tiskla letáky, brožury, pamflety,¹⁵⁷ ale vzhledem k tomu, že 80 poslanců podporujících změnu zákona v letech 1868–1870 již nebylo na období 1874–1880 znovu zvoleno, šance na změnu zákona nebyla velká. Spolek *Married Women's Property Committee* nadále spolupracoval se *Social Science Association*, na jejích kongresech se řešilo i majetkové právo vdaných žen,¹⁵⁸ ale ke konci 70. let 19. století už neměla Asociace takové významné a vlivné postavení jako v předchozí době.

V roce 1880 vyhrála volby liberální strana a z 652 poslanců dolní komory považovala *Married Women's Property Committee* 300 poslanců za příznivce změny zákona o majetku vdaných žen a u 100 poslanců nepředpokládala, že by se stali odpůrci nového návrhu

¹⁵³ SHANLEY, *op. cit.*, s. 68; s. 71.

¹⁵⁴ Soud v roce 1878 v případě Hancock v. Lablache rozhodl, že vdaná žena nemohla být žalována za dluhy vzniklé za dobu manželství, pouze za dluhy vzniklé před jeho uzavřením, viz HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 182.

¹⁵⁵ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 254–255.

¹⁵⁶ Lordem kancléřem byl H. McCalmont Cairns, který byl jako zpravodaj v horní komoře odpovědný za většinu změn v návrhu zákona v roce 1870, tj. byl odpůrce větší rovnoprávnosti žen.

¹⁵⁷ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 184–186.

¹⁵⁸ Na kongresu v Dublinu v roce 1880 vystoupila E. Wolstenholme, příspěvek o majetkových zákonech měl i skotský advokát J. Boyd Kinnear, in *Transactions of the National Association for the Promotion of the Social Science: Edinburgh Meeting 1880*. London 1881, s. 181; s. 270.

zákona.¹⁵⁹ V květnu 1880 změnu zákona navrhli poslanci G. Anderson pro Skotsko a J. H. Palmer s J. Brightem pro zbývající části království. Návrh novely, či spíše koncepčně návrh nového zákona, zůstal u původní myšlenky, že by se na majetek vdané ženy pohlíželo jako na majetek *feme sole*. Palmer poslancům zopakoval historii reformních snah od roku 1869, zdůrazňoval nespravedlnost *common law* v otázce majetku vdaných žen, jež se neomezuje jen na chudé ženy, což Palmer dokazoval konkrétními příklady.¹⁶⁰ Generální prokurátor H. James přislíbil jménem vlády návrhu podporu, pokud budou zohledněny některé praktické obchodní otázky (aby ženy ručily za své podnikání včetně možnosti bankrotu, aby ze svých aktivit platily daně a žádal lépe promyslet možnosti žalob).¹⁶¹ I další poslanci ve druhém čtení vyjádřili podporu návrhu a dávali připomínky, na které předkladatel H. Palmer reagoval, že ve výboru rád učiní ústupky v rozumném souladu s principy návrhu zákona tak, aby zákon byl dobrý a srozumitelný. Poslanec S. Lefevre, který byl předkladatelem návrhu zákona o majetku vdaných žen v roce 1868, zrekapituloval legislativní cestu tehdejšího návrhu až ke schválení *Married Women's Property Act 1870*. Připustil, že byl tehdy nucen souhlasit se značnými změnami, které provedl výbor horní komory, což zhoršilo podmínky aplikace zákona. Zákon podle něj jistě vedl k obrovskému množství soudních sporů, ale ve Sbírce zákonů neexistoval uspokojivější zákon. Podle poslance se žádný z [tehdy] předpovězených zlých skutků nestal, a proto je sněmovna oprávněná jít ještě dál tak, že již manželství nebude považováno za akt konfiskace majetku manželky ve prospěch jejího manžela.¹⁶²

Ve druhém čtení byl návrh schválen,¹⁶³ ale návrh zákona nepostoupil dále parlamentním legislativním procesem z důvodu procesního „pravidla půl jedné“ (*half-past twelve rule*). To stanovovalo, že návrh zákona od nevládních poslanců nemohl být projednáván v dolní sněmovně po tomto večerním čase, pokud bylo avizováno, že proti danému návrhu bude mít jakýkoliv poslanec námitky.¹⁶⁴ Palmer svůj návrh stáhl a skotský Andersonův návrh zamítl parlamentní výbor.

Vzhledem k tomu, že se „pravidlo půl jedné“ netýkalo vládních a finančních návrhů a zvláště k tomu, že v dané době byla většina projednávaných návrhů zákonů vládních, bylo jasné, že na návrhu musí zastánci reformy spolupracovat s vládou, aby návrh změny zákona dostal potřebný prostor k debatě a šanci postoupit všemi zdoluhavými kroky legislativního procesu.¹⁶⁵ Nečekaným spojencem se stal názorově konzervativní lord kancléř Roundell Palmer, hrabě ze Selborne (1812–1895), bývalý generální prokurátor, který po schůzce s J. Brightem a A. Hobhousem souhlasil, že návrhy změny zákona zaštití. V lednu 1881 opět navrhli G. Anderson a J. H. Palmer stejný zákon jako v předchozím roce, a to pro obě legislativní části státu.

¹⁵⁹ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 196. K optimismu také přispíval fakt, že generálním soudcem (odpovídal za vojenské soudnictví) byl 1880 jmenován příznivec reformy G. Osborne Morgan, navíc byl v témže roce jmenován i tajným radním, tj. členem sboru poradců královny Viktorie, srv. SHANLEY, *op. cit.*, s. 122.

¹⁶⁰ *House of Commons Debate*, 9 June 1880, Vol. 252, cc. 1534–1536.

¹⁶¹ Tamtéž, cc. 1537–1538.

¹⁶² Tamtéž, c. 1544.

¹⁶³ Tamtéž, c. 1545.

¹⁶⁴ *House of Commons Debate*, 18 February 1879, Vol. 243, cc. 1436–1444.

¹⁶⁵ SHANLEY, *op. cit.*, s. 122.

Pro srovnání uvedme, že skotský návrh byl velmi krátce podruhé projednán v dolní komoře,¹⁶⁶ poté byl v horní komoře představen lordem kancléřem,¹⁶⁷ ve výboru doplněn o některé požadavky *Married Women's Property Committee*, finálně schválen a v červenci 1881 podepsán královnou jako *An Act for the Amendment the Law regarding Property of Married Women in Scotland* (Zákon o novelizaci zákona ohledně majetku vdaných žen ve Skotsku). Zrušil tradiční právní majetkovou doktrínu skotského práva *jus mariti* a ustanovil, že movitý i nemovitý majetek ženy, získaný před i během manželství, byl svěřen ženě k samostatnému užívání, pokud měl manžel trvalé bydliště ve Skotsku. Žena ale bez souhlasu manžela nemohla s majetkem dále vlastnický nakládat (tj. např. jej prodat či pronajmout). Její movitý majetek nemohl být zabaven za manželovy dluhy.¹⁶⁸ Skotský zákon tedy nedosáhl požadované změny, kdy by měla manželka stejná majetková práva jako před uzavřením manželství, ale byl stále vnímán jako posun k plné rovnoprávnosti.¹⁶⁹

Palmerův návrh změny majetkových zákonů vdaných žen pro Anglii, Wales a Irsko nečekal tak snadný legislativní proces jako skotský návrh. Po prvním a druhém čtení byl návrh poslán do parlamentního výboru a výbor složený z podporovatelů reformy jako byl J. H. Palmer, J. Bright, G. Goldney, H. Davey, G. S. Lefevre i přes drobné úpravy ponechal podstatu zákona založenou na tom, že vdaná žena je *feme sole* a manželství majetková práva ženy nezmění. Návrh zákona však narazil na parlamentní opozici, vzhledem k opakujícímu se projednávání otázky irské reformy držení půdy bylo jeho projednávání několikrát odloženo, a nakonec ho předkladatel sám stáhnul.¹⁷⁰

Konečný úspěch snahy o reformu majetkových zákonů vdaných žen přišel až v roce 1882. Na žádost členů *Married Women's Property Committee* přesvědčil J. H. Palmer lorda kancléře Selborna, aby představil návrh zákona připraveného a částečně legislativním procesem proběhlého o rok dříve jako vládní návrh, a to neobvykle nejdříve v horní komoře. Návrh zákona byl po prvním a druhém čtení v podstatě bez diskuse odsouhlasen a poslán do výboru parlamentu a 19. května 1882 schválen horní komorou ve třetím čtení.¹⁷¹

V dolní komoře návrh zákona¹⁷² představil velšský právník a poslanec G. Osborne Morgan (1826–1897). Ve druhém čtení rovnou požádal dolní komoru, i vzhledem k pozdní noční hodině, o schválení návrhu bez debaty „s ohledem na to a na skutečnost, že princip návrhu zákona byl v této sněmovně opakovaně projednáván“.¹⁷³ Odpůrce návrhu G. Cambell si sice přál, aby se návrh zákona projednával jindy než o půl druhé v noci a navíc v tak krátké době od rozeslání návrhu zákona po prvním čtení, že se s ním ani nemohl seznámit, ale přítomní poslanci jej přehlasovali a návrh zákona byl ve druhém čtení schválen

¹⁶⁶ *House of Commons Debate*, 25 April 1881, Vol. 260, cc. 1179–1181.

¹⁶⁷ *House of Lords Debate*, 27 May 1881, Vol. 261, cc. 1438–1440.

¹⁶⁸ An Act for the amendment the Law regarding Property of Married Women in Scotland (44 & 45 Vict., c. 21), in: *The Public General Acts Passed in the Forty-Fourth and Forty-Fifth Years of the Reign of Her Majesty Queen Victoria*, London 1881, s. 38.

¹⁶⁹ HOLCOMBE, *op. cit.*, s. 200.

¹⁷⁰ Tamtéž.

¹⁷¹ První čtení *House of Lords Debate*, 14 February 1882, Vol. 266, c. 626; druhé čtení *House of Lords Debate*, 7 March 1882, Vol. 267, cc. 316–317; třetí čtení *House of Lords Debate*, 19 May 1882, Vol. 269, c. 1066.

¹⁷² První čtení *House of Commons Debate*, 2 June 1882, Vol. 269, c. 1932; druhé čtení *House of Commons Debate*, 8 June 1882, Vol. 270, cc. 615–617.

¹⁷³ *House of Commons Debate*, 8 June 1882, Vol. 270, c. 615.

a poslán do parlamentního výboru.¹⁷⁴ Při projednání ve výboru navrhl konzervativní poslanec Ch. N. Warton (1832–1900),¹⁷⁵ aby první článek zákona o tom, že vdaná žena bude schopná držet a nakládat s majetkem jako *feme sole*, byl omezen jen na manželství uzavřená po vejití zákona v účinnost, což bylo odmítnuto.¹⁷⁶ Warton také neúspěšně navrhl, aby zákon byl účinný až od roku 1885 místo navrhovaného 1. ledna 1883. Odpůrce G. Cambell navrhl, aby bylo jmění obou manželů použito na zaopatření partnera a rodiny, čímž by se změnil charakter a princip celého zákona, a to poslanci zamítli.¹⁷⁷ Po souhlasu parlamentního výboru dne 11. srpna 1882 byl návrh s pozměňovacími návrhy Osborna Morgana 15. srpna 1882 ve třetím čtení finálně schválen dolní komorou parlamentu a dne 18. srpna 1882,¹⁷⁸ na měsíc přesně 12 let od prvního zákona o majetku vdaných žen, obdržel královnin souhlas, čímž se stal platným zákonem s účinností od 1. ledna 1883 a současně k tomuto datu byl tímto zákonem zrušen *Married Women's Property Act of 1870* včetně novely z roku 1874.

Married Women's Property Act of 1882 stanovil, že „vdaná žena bude schopná nabývat, vlastnit, upravovat závěti či jinak, všechn nemovitý i movitý majetek jako její samostatný majetek, stejným způsobem jako by byla *feme sole*, bez zásahů jakéhokoliv poručníka“.¹⁷⁹ Vdané ženy mohly samostatně uzavírat smlouvy a ručit za ně svým odděleným majetkem, žalovat a být žalovány na základě smlouvy nebo občanskoprávního deliktu. Vymožené škody náležely jen ženě či je naopak mohla sama platit bez účasti manžela. Byla fakticky obnovena právní osobnost manželek, protože soudy byly nuceny uznat manžela a manželku jako dva samostatné právní subjekty stejně jako by manželka byla svobodnou ženou. Mezi nová práva vdaných žen patřilo právo žalovat a být žalována. Manžel s manželkou se však vzájemně nemohli žalovat za občanskoprávní delikt a také za trestné činy jako krádež, pokud spolu žili.¹⁸⁰ Každá vdaná žena získala stejné občanskoprávní opravné prostředky a ochranu svého separátního majetku tak, jakoby jí takový majetek patřil jako *feme sole*. Pokud vdané ženy samostatně podnikaly, nově se na ně vztahovaly zákony o bankrotu, ale jen do výše jejich osobního majetku. Mohly také uzavřít životní pojistku a vlastnit akcie na jméno.¹⁸¹ Vdané ženy nadále však neměly plnou právní způsobilost k sepisování posledních vůlí, pokud jí žena sepsala jako vdaná, tak nemohla dále odkázat to, co by sama zdědila po manželově smrti; jako vdova by kvůli tomu musela sepsat novou závěť.¹⁸² V roce 1893 byla ovšem vydána krátká novela *Married Women's Property Act*

¹⁷⁴ Tamtéž, c. 617.

¹⁷⁵ G. Osborne Morgan na Wartonovu námitku, že předchozí projednávání bylo úspěšné, odpověděl, že za to může i sám Warton, který „blokoval každý návrh zákona, dobrý, špatný nebo bezvýznamný“. *House of Commons Debate*, 11 August 1882, Vol. 273, c. 1606.

¹⁷⁶ *House of Commons Debate*, 11 August 1882, Vol. 273, c. 1607.

¹⁷⁷ Tamtéž, cc. 1607–1608; cc. 1611–1612.

¹⁷⁸ *House of Commons Debate*, 15 August 1882, Vol. 273, c. 1847.

¹⁷⁹ An Act to consolidate and amend the Acts relating to the Property of Married Women (45 & 46 Vict., c. 75), in: *The Public General Acts Passed in the Forty-Fifth and Forty-Sixth Years of the Reign of Her Majesty Queen Victoria*, London 1882, s. 366.

¹⁸⁰ Novela zákona z roku 1884 (47 & 48 Vict., c. 14) upravovala podávání důkazů v trestním řízení mezi manželi.

¹⁸¹ An Act to consolidate and amend the Acts relating to the Property of Married Women (45 & 46 Vict., c. 75), in: *The Public General Acts Passed in the Forty-Fifth and Forty-Sixth Years of the Reign of Her Majesty Queen Victoria*, London 1882, s. 366–368.

¹⁸² SHANLEY, *op. cit.*, s. 127.

of 1882, která upravovala nutnost po smrti manžela napsat novou závěť a upřesňovala podmínky uzavírání smluv vdanými ženami.¹⁸³

Ke schválení *Married Women's Property Act of 1882* pomohla souhra několika faktorů: kromě proreformních argumentů, které v parlamentu zaznívaly více než 20 let a přesvědčily většinu přítomných poslanců, bylo z procesního hlediska zásadní, že zákon byl vládním návrhem, takže dostal prostor k projednání, jelikož v 80. letech 19. století projednával parlament a jeho komory velké množství zákonů, často až 20 v jednom dni. Díky vládní podpoře bylo také projednání návrhu zákona dobře časově naplánováno. Předložení návrhu jako vládního nejprve v horní komoře a podpora lorda kancléře Selborna, bez něj by nejspíše zákon v horní komoře nebyl tak lehce schválen, ulehčila cestu parlamentním legislativním procesem, která mohla být zdlouhavá a plná legislativních nástrah, jak se ukázalo v případě návrhů zákona v roce 1869 i 1881.¹⁸⁴ Při druhém čtení v dolní sněmovně nebyla otevřena obecná rozprava nad zákonem, čímž se zmenšil prostor pro kritiku a případné zamítnutí. Zcela určitě pomohlo i to, že se zasedání dolní komory parlamentu účastnila po půl druhé ráno ani ne polovina z celkového množství zvolených poslanců, čímž se zmenšil počet lidí, kteří by se chtěli účastnit debaty či mohli hlasovat proti.

Kromě předkladatelů návrhu zákona měl podíl na úspěchu právník R. Pankhurst (1834–1898) ze spolku *Married Women's Property Committee*, jenž text návrhu zákona pomáhal připravovat a zohlednil zde i předcházející vládní výtky generálního prokurátora a dobrá doporučení některých poslanců dolní komory. Reforma majetkových zákonů navíc zapadala do kontextu širší legislativní reformy, do slučování *common law* a práva *equity*, reorganizace soudů podle *Judicature Acts* v 70. letech, kterou podporovali obě hlavní parlamentní strany. Mnoho konzervativních poslanců, včetně klíčového lorda kancléře Selborna, podpořilo změnu majetkových zákonů z čistě legislativního důvodu, a nikoliv proto, že by byli velcí příznivci majetkové rovnosti vdaných žen a svobodných žen a mužů.

Married Women's Property Act of 1882 zrušil několik století starý princip *common law* – princip *coverture* vdaných žen; zákon dával vdaným ženám stejná majetková práva jako neprovdaným, což bylo obsaženo v opakující se zákonné frázi „jako *feme sole*“. Byla to zásadní fráze, kterou se snažili poslanci do zákona dostat od roku 1857, ale zároveň v zákoně z roku 1882 zůstal zachován jazyk předchozího zákona o separátním majetku vycházejícího z práva *equity* a předchozí právní praxe. Tato jazykově-právní dichotomie dokazuje, že i když došlo k obrovskému posunu v majetkových právech vdaných žen, tím, že došlo k jejich oficiálnímu zrovnoprávnění s neprovdanými ženami a vdovami, ženy stále nebyly společností chápány jako rovnocenné s muži: neměly plná politická práva, měly mnohem menší možnosti vzdělávání a zaměstnání a nižší mzdy, nižší dědický podíl oproti prvorozenému bratrovi apod. a ekonomicky se tak většinou nemohly manželům rovnat.

¹⁸³ An Act to amend the Married Women's Property Act 1882 (56 & 57 Vict., c. 63), in: *The Public General Statutes Passed in the Fifty-Sixth and Fifty-Seventh Years of the Reign of Her Majesty Queen Victoria*, London 1894, s. 334–335.

¹⁸⁴ Legislativní proces od návrhu zákona po konečné schválení mohl být velmi zdlouhavý (po třech projednání návrhu v dolní komoře následovalo jednání ve výboru dolní komory, dvě až tři jednání horní komory, případně projednání ještě ve výboru horní komory, případně následně navrácení návrhu zákona do dolní komory apod.).

Závěr

V pětadvacetiletém zápase o majetkové zrovnoprávnění vdaných žen můžeme vidět nejen legislativní historii. V procesu zrodu petic, mechanismu oslovování politiků, přesvědčování veřejnosti a tvorby zákonných návrhů, a zvláště prostřednictvím parlamentních debat, je možné ilustrovat dobové myšlení, vnímání žen a jejich společenské úlohy a postavení. Parlamentní debaty provázající návrhy zákonů na majetkovou emancipaci žen ukazují jak právní argumenty, tak ideologické překážky a genderové předsudky, na které aktivistky a jejich podporovatelé při svých snahách o nenásilnou legislativní změnu právního postavení vdaných žen naráželi.

Argumenty aktivistek byly převážně morálního charakteru. Výchozí právní úpravu odsuzovaly jako „neférovou“ na základě kazuistiky, kdy shromažďovaly svědectví, jak byly ženy neeticky a nespravedlivě, avšak legálně, připraveny o finanční prostředky a majetek svými manželi a nemohly se nijak právně bránit. Uvádění konkrétních šokujících kauz v různých peticích a člancích velmi účinně ovlivňovalo veřejné mínění.

Kazuistiku a apel na spravedlnost od aktivistek převzali do své argumentace i reformě naklonění poslanci. Uvádění konkrétních příkladů toho, jak muži zneužívali svého dominantního postavení v manželství, se stalo až do přijetí prvního majetkového zákona roku 1870 jedním z velmi častých proreformních argumentů při parlamentních debatách, protože pokud manželé zneužívali či by mohli zneužít výkon svých práv nad manželkou, tak už jejich právní postavení neplnilo ochranou funkci manželství jako celku a mělo by být zrušeno.

Boj aktivistek a jejich mužských podporovatelů za rovnoprávnost majetkových práv vdaných žen byl filozoficky zakotven v liberálních principech, jako je nedotknutelnost soukromého vlastnictví a rovnost osob a jejich práv před zákonem. Přesto se poslanci v parlamentních debatách o majetkových zákonech vyhýbali využití liberálních argumentů o svobodě jednotlivce a rovnosti žen. Využíván byl pouze argument, že vdaná žena má v majetkových právech nižší statut než nezletilec, duševně slabý či zločinec, neboť nemá žádný statut. Argumentace J. S. Milla přirozenými právy, rovností a spravedlností byla slyšitelná v 50. a 60. letech 19. století, v dalších letech přirozeně-právní argumenty ustupují a objevuje se více etický pohled a apel na zavedení právní ochrany finančně a majetkově zneužívaných vdaných žen.

Stoupenci reformy – poslanci a politici – jako podpůrný argument pro zavedení jiné právní úpravy majetkového režimu vyzdvihovali příklady odstoupení od *common law* v některých státech USA. Dalšími právními argumenty poslanců, kteří byli nakloněni reformě, bylo odmítání právního dualismu v úpravě majetkových práv vdaných žen, tedy odmítání souběhu *common law* a *equity* buď z důvodu principu právní jednoty hlášané v 70. letech 19. století právní reformou *Judicature Acts*, či z etických důvodů s argumentem, že je nemravné mít ekvitní právo pro bohaté vdané ženy a tvrdá pravidla *common law* pro vdané chudé ženy.

Odpůrci reformy v parlamentních debatách často používali právní argumenty postavené na tradici *common law* a neotřesitelném systému precedenčních pramenů práva, podpořené právní autoritou W. Blackstonea. Jako relevantní neuznávali komparaci s jinými právními úpravami některých států USA, které se původně řídily anglickým *common law*; možnost inspirace jinou fungující právní úpravou s poukazem na odlišné prostředí zásadně odmítali. Konzervativně odmítali změny, neboť podle nich *feme covert* bylo ochranou ve prospěch

vdané ženy i ve prospěch celé rodiny, protože utvářelo „pohodu domácího krbu“ a koncept *domesticity* byl pro většinu středostavovské společnosti morálním imperativem.

Ochrana ženy před její vlastní marnotratností, důvěřivostí či hloupostí, která by vedla ke ztrátě jejího majetku a poškození celé rodiny, se jako zásadní argument odpůrců návrhů zákonů objevoval v parlamentních debatách zřídka; spíše se používal méně dehonestující odkaz na fyzickou a psychickou slabost žen a mužskou ochrannou roli. Pomocí náboženských argumentů vysvětlovali, že existují nepřekročitelné rozdíly mezi mužem a ženou a jejich rozdílné role v manželství, ve společnosti a životě vůbec jsou správné, neboť jsou dány od Boha. Většině odpůrců navrhovaných reforem vadilo narušení dosavadní staleté praxe, navrhovaná změna pro ně byla moc velká a náhlá. Byli ochotni připustit nápravu dílčích morálních selhání některých manželů především z nízkopříjmových vrstev pracující třídy, ale tyto excesy nebyly pro odpůrce reforem reálným důvodem zrušení *coverture* vdaných žen, zvláště po přijetí zákona o rozvodu v roce 1857 a po přijetí prvního zákona o majetku vdaných žen v roce 1870. Obávali se ztráty autority manžela a změny fungování rodiny jako pospolitě ekonomické jednotky a rozpadu společenských hodnot.

Princip, aby měly vdané ženy stejná majetková práva jako neprovdané, tj. jako *feme sole*, navrhl uzákonit na základě veřejné Petice poprvé v roce 1857 H. Brougham, avšak úspěšně toho bylo dosaženo až po dlouhých 25 letech agitace, petic, vydaných brožur, nespočtu parlamentních zasedání a debat a několika zákonných návrhů, na nichž pracovalo mnoho mužů a žen. Schválení *Married Women's Property Act of 1882* bylo jedním z největších vítězství emancipačního hnutí a největší změna právního postavení anglických vdaných žen v 19. století. Je nutné zdůraznit, že současně představovalo významnou změnu v právním systému obecně: zákon přiznal vdaným ženám právní osobnost a nezávislá majetková práva na manželovi, čímž zvrátil část anglického *common law* a jeho doktríny *coverture*.

K 80. výročí konfiskací proběhlých v Československu po 2. světové válce¹

Ondřej Mikule

*Univerzita Karlova, Právnická fakulta
E-mail: mikule.ondra@seznam.cz*

80th Anniversary of the Confiscation in Czechoslovakia after World War II

Abstract:

The paper is dedicated to the issue of confiscations that took place in Czechoslovakia after the end of World War II. It focuses on the ideological sources of the confiscations in both domestic and foreign resistance movements, which found expression in the Košice Government Program of April 1945. Attention is paid to the legislative implementation of the confiscations and the government discussions on the wording of individual presidential decrees through which the confiscations was carried out. The article also briefly discusses the differences in Slovak legislation regarding the confiscations of agricultural property.

Keywords: Czechoslovakia; World War II; confiscation; ownership

Klíčová slova: Československo; 2. světová válka; konfiskace; vlastnické právo

DOI: 10.14712/2464689X.2026.195

V roce 2025 uplynulo 80 let od přijetí dekretů prezidenta republiky a rovněž nařízení Slovenské národní rady, kterými byla provedena konfiskace nepřátelského majetku na území osvobozeného Československa po 2. světové válce. Tento příspěvek se při uvedeném výročí pokusí přiblížit, z jakých ideových zdrojů tyto konfiskace vycházely a prostřednictvím jakých právních předpisů byly provedeny, přičemž pozornost bude věnována i procesu tvorby dekretů prezidenta republiky na jednáních československé vlády. Zohledněna bude

¹ Příspěvek vychází z autorovy diplomové práce obhájené na Katedře právních dějin Právnické fakulty Univerzity Karlovy, MIKULE, O. *Znárodnění a konfiskace v letech 1945–1948*. Diplomová práce, vedoucí Kuklík, J. Praha: Univerzita Karlova, Právnická fakulta, Katedra právních dějin, 2021.

rovněž situace na území Slovenska, kde v důsledku legislativní činnosti Slovenské národní rady probíhala konfiskace zemědělského majetku s jistými odlišnostmi od zbylého území Československa.

1. Konfiskace v úvahách československé politické reprezentace za 2. světové války

Již od počátku 40. let se v myšlení domácího odboje objevovaly úvahy o nutnosti nastolit po osvobození a obnovení Československa v ekonomice nový řád, který by zemi posunul směrem k hospodářské demokracii.² Jako součást těchto úvah se opakovaně objevoval požadavek na novou pozemkovou reformu, která by zásadně prohloubila změny ve vlastnické struktuře především zemědělské půdy započaté již pozemkovou reformou prvorepublikovou. Samotný způsob, jakým měla být tato nová pozemková reforma provedena, obvykle konkretizován nebyl, je však zřejmé, že již bylo počítáno s převzetím zejména německého pozemkového majetku. V asi nejzásadnějším politickém programu domácího odboje, kterým byl dokument *Za svobodu do nové Československé republiky* vzešlý z prostředí Petičního výboru Věrní zůstaneme na samém počátku 40. let, byla požadována opatření proti německému majetku v osvobozeném Československu, přičemž tato opatření měla směřovat i proti majetku osob německé národnosti osobně nevinných, ale neodlišitelných od celku.³ V oblasti zemědělství byl kladen důraz na pozemkovou reformu spočívající ve zveřejnění velkostatků, přičemž je opětovně naznačeno, že velkostatky v německém vlastnictví či ve vlastnictví osob, které se dopustily protistátní činnosti, budou převzaty bez náhrady. Zemědělská půda měla být v osvobozeném Československu především ve vlastnictví těch, kdo na ní pracují, či združstevněna.⁴

Návrhy na uplatnění zásady „půdu těm, kdo na ní pracují“, jež s sebou nutně nesla novou pozemkovou reformu jen těžko proveditelnou bez převzetí německé zemědělské půdy, se objevovaly i v dalších dokumentech domácího odboje. V článku věnovaném problematice venkova ze srpna roku 1944 se k ní přihlásil prokomunisticky orientovaný časopis *Předvoj*,⁵ Ústřední rada odborů v depeši z března roku 1945 adresované delegacím socialistických stran v Moskvě požadovala zespolečnění všeskerého zemědělského majetku přesahujícího výměru 30 hektarů.⁶ Po ustavení České národní rady se i ona ve svém provolání přihlásila k této zásadě.⁷ Jeden z jejích předních členů, Josef Grňa, neváhal prohlásit, že, ač většina jejích členů není komunisty, nebrání se postupovat podle osvědčených ruských způsobů.⁸

Na Slovensku byla nositelkou obdobných idejí Slovenská národní rada. Ve své deklaraci ze dne 1. 9. 1944 uvedla, že jedním z jejích cílů je zajistit šťastnější život slovenským

² KAPLAN, K. *Znárodnění a socialismus*. Praha: Práce, 1968, s. 10.

³ *Za svobodu do nové Československé republiky: ideový program domácího odbojového hnutí vypracovaný v letech 1939–41*. Praha: Dělnická akademie, 1945, s. 76.

⁴ Tamtéž, s. 95–96.

⁵ KLIMEŠ, M. – LESJUK, P. – MALÁ, I. – PREČAN, V. (eds.). *Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu. Díl I*. Praha: Československá akademie věd, 1965, dok. č. 36, s. 173n.

⁶ KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 125, s. 375n.

⁷ Provolání České národní rady ze dne 30. 4. 1945. KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 235, s. 647n.

⁸ PRŮCHA, V. a kol. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. 2. díl, období 1945–1992*. Brno: Doplněk, 2009, s. 57.

rolníkům, což měla umožnit nová úprava vlastnictví a držby půdy.⁹ Ovládnutí menší části slovenského území povstalci v druhé polovině roku 1944 umožnilo i legislativní vyjádření výše naznačených myšlenek o určitém omezení vlastnického práva, a to v nařízeních č. 11/1944 Sb. n. SNR a č. 15/1944 Sb. n. SNR.¹⁰ Prvně uvedené nařízení, které bylo přijato dne 8. 9. 1944, zajišťovalo německé a arizované podniky. Vlastníkům těchto podniků, případně jejich správcům, bylo nařízením zakázáno činit opatření, která by narušovala či zmenšovala majetkovou podstatu podniku, jakož i ohrožovala jeho řádný chod. Nařízení č. 15/1944 Sb. n. SNR ze 14. 9. 1944 následně znemožnilo zcizovat nemovitosti a také omezilo možnost je právně zatížit. Takovéto právní jednání vyžadovalo souhlas Pověřectva Slovenské národní rady pro věci hospodářské a zásobovací. Nařízení bylo přijato především z obavy, aby němečtí a maďarští vlastníci nemovitostí tyto zavčas nezczizili a získaný kapitál nevyvezli.¹¹ Obě nařízení zjevně směřovala k zajištění nepřátelského majetku na území Slovenska za účelem jeho budoucí konfiskace.

Na dočasně osvobozené části slovenského území projevovaly značnou aktivitu i závodní výbory. Ty uspořádaly v polovině října roku 1944 v Podbrezové společnou konferenci, na níž mezi řečníky vystoupili Jan Šverma s Bohumilem Laušmanem. Na závěr konference přijali delegáti rezoluci, v níž žádali zestátnění majetku ve vlastnictví německého a maďarského kapitálu, jakož i majetku všech domácích i zahraničních nepřátel státu.¹² Radikální návrhy se objevovaly také v periodiku Pravda, v němž bylo mimo jiné jménem Komunistické strany Slovenska požadováno vyvlastnění půdy německých a maďarských velkostatkářů a její bezúplatné rozdělení mezi drobné rolníky, a to včetně veškerého inventáře.¹³

Rozhodnější pozici ovšem ve srovnání se svou předchozí deklarací z počátku září roku 1944 zaujala i Slovenská národní rada. Ta se v manifestu ze dne 4. 2. 1945, který byl uveřejněn v prvním čísle Národnej obrody, už výslovně přihlásila k zásadě „půdu jen těm, kdo na ní pracují“ a vyzývala nově ustanovené národní výbory, aby na osvobozeném území zajišťovaly německý a maďarský majetek za účelem jeho přerozdělení.¹⁴

Úvahy o potřebě změny vlastnické struktury k zemědělské půdě a s ní spojené otázky, jak naložit zejména s německou půdou, se však neomezovaly pouze na domácí odboj. Politici, kteří území Československa opustili a období války strávili v exilu v čele s prezidentem Edvardem Benešem, se jim věnovali také. Edvard Beneš ve své knize *Demokracie dnes a zítra*, která byla prvně vydána v Londýně roku 1940, uvedl, že považuje za nutné zamezit pozemkovým spekulacím a hromadění půdy, čehož hodlá dosáhnout stanovením maximální možné výměry ve vlastnictví jedné osoby, jakož i převedením vlastnického práva k lesní a v omezené míře i zemědělské půdě na veřejnoprávní korporace.¹⁵

Při jednáních o vytvoření československo-polské federace v průběhu roku 1941 navrhl na zasedání společného pracovního hospodářsko-finančního výboru sociální demokrat

⁹ ŽIŽKA, V. (ed.). *Bojující Československo: 1938–1945*. Praha: Vladimír Žikeš, 1945, s. 145n.

¹⁰ KUKLÍK, J. *Znárodně Československo: od znárodnění k privatizaci – státní zásahy do vlastnických a dalších majetkových práv v Československu a jinde v Evropě*. Praha: Auditorium, 2010, s. 103.

¹¹ Stenoprotokol z 5. schůze Slovenské národní rady konané dne 14. 9. 1944 [online]. [cit. 4. 3. 2025]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1944snr/stenprot/005schuz/s005001.htm>.

¹² KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 81, s. 272 an.

¹³ KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 65, s. 237n.

¹⁴ Pro manifest Slovenské národní rady viz ŽIŽKA (ed.), *op. cit.*, s. 166n.

¹⁵ BENEŠ, E. *Demokracie dnes a zítra*. 7. české vyd. Praha: Čin, 1948, s. 241.

Jaromír Nečas radikální pozemkovou reformu, která by omezila soukromé vlastnictví zemědělské půdy na pouhých 20 hektarů, zdrženlivější Ladislav Karel Feierabend přitom navrhol až 200 hektarů.¹⁶ Špatný zdravotní stav nicméně už v roce 1942 přinutil Jaromíra Nečase stáhnout se z aktivního politického života a opustit funkci ministra hospodářské obnovy, kterou zastával v exilové vládě, čímž fakticky skončil jeho vliv na podobu řešení nové pozemkové reformy.

Za pozornost stojí i postoj moskevského vedení Komunistické strany Československa, které vystupovalo překvapivě zdrženlivě a ve svých návrzích se omezilo pouze na konfiskaci majetku Němců a zrádců, jenž měl být použit ve prospěch obětí boje proti nacistickému režimu.¹⁷ Obdobný požadavek obsahoval i návrh programu Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova vypracovaný londýnskými členy Komunistické strany Československa v únoru roku 1944 jako výchozí dokument pro jednání o společném programu socialisticky orientovaných stran.¹⁸

V září roku 1944 se ke konfiskaci německého a maďarského majetku přihlásil ve svém programu pro přechodné období po osvobození Československa i sám Edvard Beneš.¹⁹ Politická shoda na provedení konfiskace německého a maďarského zemědělského majetku, jakož i zemědělského majetku zrádců se projevila na jednání zástupců exilové politické reprezentace v Moskvě během druhé poloviny března roku 1945, kde se zástupci londýnského exilu setkali s moskevským vedením Komunistické strany Československa, aby dohodli složení vlády osvobozeného Československa a její program. Příмым důsledkem těchto jednání bylo jmenování vlády Národní fronty Čechů a Slováků, a vyhlášení jejího programu v Košicích dne 5. 4. 1945.²⁰

Programové prohlášení vlády Národní jednoty, známé také jako Košický vládní program,²¹ představovalo zcela zásadní dokument, ve kterém nová vláda jasně deklarovala, že konfiskace zemědělského majetku proběhnou na území celého Československa.²² Konkrétně tak učinila v hlavě XI. Košického vládního programu, která byla celá věnována konfiskaci zemědělského majetku a nové pozemkové reformě.²³

Sledovaným cílem konfiskací zemědělského majetku mělo být dle hlavy XI. Košického vládního programu vyrvat českou a slovenskou půdu z rukou cizácké německé a maďarské šlechty, jakož i z rukou zrádců a dát ji do rukou českého a slovenského rolnictva a bezzemků. Opětovně se tedy objevuje, podobně jako již za reformy prvorepublikové, motiv

¹⁶ KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 111–112.

¹⁷ LHOTA, V. *Znárodnění v Československu: 1945–1948*. Praha: Svoboda, 1987, s. 13.

¹⁸ Pro návrh programu viz KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op.cit.*, dok. č. 8, s. 82n.

¹⁹ KUKLÍK, *Znárodněné Československo*, s. 119.

²⁰ KUKLÍK, J. a kol. *Vývoj československého práva 1945–1989*. Praha: Linde, 2009, s. 11.

²¹ *Košický vládní program: Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. 3. vyd. Praha: Svoboda, 1974.

²² Na území Slovenska již v době vyhlášení Košického vládního programu prováděla konfiskace zemědělského majetku Slovenská národní rada, jak bude pojednáno dále.

²³ Za pozornost stojí, že znění této hlavy bylo takřka totožné s návrhem, který přineslo na moskevská jednání vedení Komunistické strany Československa. Při projednávání návrhu této části programu totiž zástupci ani jedné z ostatních zúčastněných stran, tedy Československé strany sociálně demokratické, Československé strany národně socialistické a Československé strany lidové, vůči ní neměli větší výhrady. Pro původní návrh Komunistické strany Československa viz KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 130, s. 380 an., pro zápis z jednání o návrhu vládního programu viz KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 132, s. 410 an, zejména s. 421.

zbavení šlechty jejího pozemkového majetku, respektive té části, která jí dosud byla ponechána. Spolu se šlechtou jsou rovněž zmíněni i ostatní němečtí a maďarští velkostatkáři, u těchto skupin mělo být přistoupeno ke konfiskaci bez rozdílu státní příslušnosti. Postižen měl být dále majetek občanů nepřátelských států, opětovně je uveden demonstrativní výčet Německé říše a Království maďarského, československých občanů německé a maďarské národnosti, pokud napomáhali rozbití a okupaci Československa, a dalších československých občanů, kteří se dopustili spolupráce s nepřítelem. Stejně tak měl být konfiskován i zemědělský majetek společností, jež byly spravovány výše uvedenými osobami. Veškerá konfiskovaná půda, budovy, mrtvý i živý inventář měly vejít do nově zřízeného Národního pozemkového fondu. Dočasnou správu, jakož i provedení konfiskace měly zajišťovat národní výbory. Půda soustředěná v Národním pozemkovém fondu měla být za jeho spolupráce s národními výbory a zemědělskými komisemi rozdělena mezi české, slovenské a ukrajinské malé i střední rolníky, domkáře či zemědělské dělníky, a to do jejich plného vlastnictví za úplatu v maximální hodnotě jednorocní nebo dvourocni sklizně v závislosti na bonitě půdy. Zmíněná je možnost hradit úplatu ve splátkách až po dobu 15 let, ve výjimečných případech od ní mohlo být upuštěno úplně. Preferovanými přidělci byli účastníci odboje či oběti okupačního režimu. Pokud konfiskovaná půda tvořila původně hospodářský celek, mohli přidělci vytvořit družstva pro využívání provozních budov a inventáře.

Vláda označila konfiskaci nepřátelské půdy a její přerozdělení za pozemkovou reformu, což odpovídalo výše naznačenému vnímání této problematiky v domácím i zahraničním odboji. Rovněž můžeme nalézt určité paralely s pozemkovou reformou prvorepublikovou. Konfiskace zemědělského majetku po 2. světové válce nebyla motivována pouze potrestáním osob, jež se dopustily nepřátelského jednání vůči československému národu, tedy v zásadě nacionálně, ale měla, jak již bylo naznačeno výše, i třídní charakter,²⁴ spočívající v jejím namíření proti vlastníkům rozsáhlejšího pozemkového majetku – šlechtě a velkostatkářům.²⁵ Národní fronta ostatně oživila starou tezi o oddělení Bílé hory,²⁶ která

²⁴ Klement Gottwald si ostatně v Moskvě v dubnu roku 1944 poznamenal, že je třeba zlikvidovat nejen šlechtu německého a maďarského původu, ale skrze pozemkovou reformu i šlechtu českou a slovenskou. KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 15, s. 106.

²⁵ Tuto skutečnost dokládá projev Bohumila Laušmana pronesený v srpnu roku 1945 na pražském sjezdu národních správců z Čech, Moravy a Slezska, v němž mimo jiné uvedl: „Právě tak, jako nebudou již na naší zemědělské půdě rozhodovatí Lichtensteinové, Coloredo-Mannsfeldové, Pálfyové a agrofašistická šlechta – nebudou ani v našem průmyslu mítí prazádného vlivu Schichtové, Petschkové, Mautnerové, Liebigové a československá průmyslová a bankovní aristokracie.“ Citováno dle BERGER, O. E. *Velké dílo: hospodářsko-politický profil československého znárodnění*. Praha: Dělnické nakladatelství, 1946, s. 43.

²⁶ Lze odkázat zejména na manifestaci, která se konala dne 1. 7. 1945 symbolicky právě na Bílé hoře. Řečníci během ní mimo jiné uvedli: „Sešli jsme se na historické půdě Bílé hory, abychom oslavili jeden z nejvýznamnějších revolučních aktů, kterým je konfiskace půdy našich odvěkých nepřátel, Němců a Maďarů, a všech těch, kteří jim v době pro nás nejtěžší pomáhali zvětšit porobu naší vlasti. Svou dnešní slavností chceme zdůraznit, že krivda, která postihla náš národ po Bílé hoře a která se měla znovu za nacistického režimu opakovat, bude plně odčiněna, že Čech a Slovák budou opět pány na své půdě.“ Z projevu předsedy vlády Zdeňka Fierlingera; „Po třech a čtvrt století se konečně vrací do českých rukou česká půda. Likvidují se Liechtensteinové, Dittrichsteinové, ale likvidují se i zrádcové z roku 1621 a z let 1938–45, jak Kinští, tak i Beranové, Machníkové a Tisové.“ Z projevu ministra zemědělství Júlia Ďuriše; „Tak po staletí zápas o českou půdu byl také zápasem o samo národní bytí, o národní život a trvání. A nositelem tohoto zápasu, nerovného, vysilujícího, a často beznadějného, byl drahý zemědělský lid, sedláci, chalupníci, dělníci i řemeslníci. Tento staletý zápas o národní existenci je nyní vítězně skončen. Jsme opět svobodní, máme svůj stát. Proto je jen spravedlivé, jestliže je bez náhrady konfiskován zemědělský majetek Němců,

byla jedním z ideových zdrojů prvorepublikové pozemkové reformy.²⁷ Je rovněž příznačné, že jako první byla přidělována půda konfiskovaná rodu Kinských a Rudolfovi Beranovi.²⁸ V prvním případě se jednalo o starobylý český šlechtický rod, v druhém o reprezentanta velkostatkářů a po 2. světové válce z politického života vyloučené Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu, navíc premiéra a čelnou osobnost období druhé republiky, vůči níž vyjadřovaly vládnoucí strany v poválečném období zásadní odpor.²⁹

2. Konfiskace zemědělského majetku

Jak bylo popsáno výše, mezi stranami Národní fronty panovala v zásadě obecná shoda na konfiskaci zemědělského majetku, která našla své vyjádření i v hlavě XI. Košického vládního programu. Československá vláda začala návrh dekretu o konfiskaci zemědělské půdy projednávat již na konci května roku 1945.³⁰ Hlavním předmětem sporu při jednání vlády se stala otázka výše náhrad za přiděly konfiskované půdy. Ministr financí Vavro Šrobár se obával toho, že s ohledem na navrhovanou výši náhrad bude konfiskací získaná půda v hodnotě několika set miliard korun předána za celkovou náhradu dosahující pouze desítek miliard, což označil za hrozbu pro stabilitu měny.³¹ Tato argumentace byla nicméně odmítnuta a vláda návrh textu dekretu dne 4. 6. schválila, ministr financí jako jediný hlasoval proti. Ukázalo se však, že k vládnímu návrhu dekretu má výhrady prezident republiky, který také vládě v této věci adresoval memorandum.³² V něm navrhl především tři podstatné úpravy, a to zvýšení plateb za přiděly konfiskované půdy a užití poloviny takto získaného výnosu na finanční sanaci, v tomto bodě se tedy fakticky postavil na stranu ministerstva financí, nehovořit v textu dekretu o konfiskaci majetku, nýbrž o vyvlastnění, a nakonec zvážit zahrnutí ustanovení, na jehož základě by vláda mohla rozhodnout o případném odškodnění některých osob postižených konfiskací z fondu německých válečných

cizáků, Maďarů a národních zrádců a je dáván do rukou českých a slovenských zemědělců. Pak to není akt pomsty, nýbrž akt prosté spravedlnosti a spravedlivé odplaty, akt konečného odčinění neblahého dědictví Bílé hory.“ Z projevu ministra výživy Václava Majera. Citováno dle *Odčinujeme Bílou horu: proslovy z manifestace na Bílé hoře dne 1. července 1945*. Praha: Orbis, 1945, s. 12–22.

²⁷ Ke vztahu Bílé hory a prvorepublikové pozemkové reformy viz zejména PEKAŘ, J. *Omyly a nebezpečí pozemkové reformy*. 2. vyd. Praha: Vesmír, 1923, s. 6–25.

²⁸ KUKLÍK, *Znárodně Československo*, s. 152.

²⁹ Za pozornost v této souvislosti stojí rovněž vyhláška Místního národního výboru ve Vlašimi ze dne 5. 5. 1945, kterou měl být konfiskován majetek vlašimské větve knížecího rodu Auerspergů. V ní bylo použito pozoruhodné vymezení rozsahu postiženého majetku, když ho označila jako: „bývalé panství prince Karla Auersperga-Brunnera včetně všech podniků průmyslových, movitého i nemovitého majetku.“ Důvodem, proč bylo přistoupeno ke konfiskaci, pak bylo to, že „Karel Auersperg, škůdce a utlačovatel československého pracujícího lidu, po svém útěku do Švýcar bude i nadále paktovati se skrytým fašismem a nacismem a jest veřejným nepřítelem programu, který nám předkládá československá vláda“. Takovýto akt orgánu veřejné správy lze jen těžko označit za akceptovatelný, když zcela evidentně nese zásadní právní vady, zejména v době vydání vyhlášky neexistoval v československém právním řádu předpis, na jehož základě by Místní národní výbor ve Vlašimi vůbec mohl konfiskaci provést. Pro vyhlášku Místního národního výboru ve Vlašimi viz KLIMEŠ – LESJUK – MALÁ – PREČAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 261, s. 695 an.

³⁰ Zápis z 22. schůze vlády konané dne 25. 5. 1945. JECH, K. – KAPLAN, K. (eds.). *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945: dokumenty*. 2. opr. a dopl. vyd. Brno: Doplněk, 2002, dok. č. 15.1, s. 283n.

³¹ Zápis z 26. schůze vlády konané dne 4. 6. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 15.2, s. 287 an.

³² JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 15.4, s. 293 an.

reparací.³³ Vláda prezidentovy připomínky, k nimž se připojilo s návrhem dalších úprav i ministerstvo financí, projednala, ale z větší části na ně nepřistoupila. S odkazem na znění Košického vládního programu se proti nim vymezil především ministr zemědělství Julius Ďuriš.³⁴ Vláda následně ve své odpovědi na memorandum prezidenta vyzvala,³⁵ aby podepsal drobně upravený návrh dekretu, k čemuž došlo dne 21. 6., a ten mohl být vyhlášen jako dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa. Jeho působnost však byla omezena pouze na země Českou a Moravskoslezskou, neboť Slovenská národní rada přijala v této věci vlastní nařízení již v únoru roku 1945, jak bude pojednáno dále.

Při nahlédnutí do samotného textu dekretu zaujme pro české právní prostředí netradičně zařazená preambule, která obvykle bývá spojována spíše s ústavními listinami. Jejím obsahem je doslovně převzatá část hlavy XI. Košického vládního programu o vyslyšení volání českých a slovenských rolníků a bezzemků po uskutečnění nové pozemkové reformy.

Normativní část dekretu se fakticky skládá ze dvou částí, první je věnována konfiskaci, druhá obsahuje pravidla pro přidělování takto získané půdy slovanským uchazečům.³⁶ Ke dni účinnosti dekretu se bez náhrady konfiskoval veškerý zemědělský majetek,³⁷ jenž byl ve vlastnictví osob německé nebo maďarské národnosti,³⁸ zrádců a nepřátel republiky bez ohledu na státní příslušnost a konečně akciových i jiných společností a korporací, jejichž správa úmyslně a záměrně sloužila německému vedení války či fašistickým a nacistickým účelům. Pro neexistenci jednotné legální definice pojmů osoba německé nebo maďarské národnosti a zrádce nebo nepřítel republiky byly tyto v dekretu samostatně vymezeny. Za osobu německé či maďarské národnosti tak měli být pro účely dekretu považováni všichni, kdo se po roce 1929 v kterémkoli sčítání lidu, byť jedinkrát, přihlásili k této národnosti nebo se stali členy národních skupin, útvarů a politických stran, které osoby této národnosti sdružovaly.³⁹ Za zrádce a nepřátele československé republiky pak ty fyzické osoby, které vyvíjely činnost proti státní svrchovanosti, samostatnosti, celistvosti, demokratickorepublikánské státní formě, bezpečnosti či obraně republiky, případně které záměrně a aktivně podporovaly německé a maďarské okupanty. Dekret poměrně netradičně vymezil pojem zrádce a nepřítel republiky i pro právnické osoby, přičemž s nepříteli zásadní obměnou

³³ Tento Benešův návrh byl zjevně učiněn s ohledem na mezinárodní jednání o výši válečných reparací, plošná konfiskace německého majetku bez nároku na jakoukoli náhradu totiž mohla být na reparace započítána. Zápis z 29. schůze vlády konané dne 13. 6. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 15.5, s. 296 an.

³⁴ JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 15.6, s. 301 an.

³⁵ Druhá část dekretu vztahující se k přidělování konfiskované půdy je dále rozvedena dekretem prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci.

³⁶ Zemědělský majetek dekret vymezil jako zemědělskou a lesní půdu, budovy a zařízení k ní příslušející, závody sloužící zemědělskému a lesnímu hospodářství, movité věci spojené s hospodařením na zemědělské a lesní půdě, což se vztahovalo i na chovaná zvířata, a všechna práva plynoucí z držby konfiskované půdy.

³⁷ Vyjma těch, kteří se aktivně účastnili boje za zachování celistvosti a osvobození republiky. O vynětí jejich zemědělského majetku z konfiskace rozhodovaly okresní národní výbory, při pochybách ministerstvo zemědělství společně s ministerstvem vnitra.

³⁸ Dekret neuvádí ani demonstrativní výčet takovýchto organizací. Zřejmě je však možné uvažovat, že by byl shodný s výčtem obsaženým v ustanovení § 4 písm. b) dekretu prezidenta republiky č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů.

adverbia „úmyslně“ za „aktivně“ bylo jinak doslovně zopakováno vymezení postihovaných společností již uvedené v § 1 dekretu, který stanovoval okruh osob, jichž se konfiskace dotýká. Právníké osobě tedy mohl být konfiskován zemědělský majetek na základě dvou různých ustanovení dekretu.⁴⁰ Konfiskace zemědělského majetku se rovněž mohla promítnout i do práv třetích osob, neboť pachty a nájmy konfiskovaného majetku se ke dni účinnosti dekretu rušily, stejně tak i patronátní práva, což znamenalo faktický zánik tohoto tradičního institutu v českém právním prostředí.

Zvláštní pozornost si zaslouží i samotná realizace konfiskace zemědělského majetku. K přechodu vlastnického práva na stát došlo ex lege dnem vyhlášení dekretu,⁴¹ je však zjevné, že musela existovat právní nejistota, zda se na konkrétní osobu či majetek konfiskační ustanovení vztahují. Provedení dekretu tak bylo zajištěno prostřednictvím konfiskačních výměrů, jež byly nejčastěji ve formě veřejné vyhlášky vydávány okresními národními výbory, přestože dekret samotný jejich vydávání nepředpokládal a příslušnost okresních národních výborů musela být dovozena z obecných právních předpisů upravujících příslušnost správních orgánů.⁴² Tyto výměry, jimiž okresní národní výbory označovaly osoby národnosti německé a maďarské a rovněž to, který jejich majetek je považován ve smyslu dekretu za zemědělský, měly deklaratorní charakter a jejich vydání nebylo nutnou podmínkou pro přechod vlastnického práva ke konfiskovanému majetku na stát.⁴³ Proti konfiskačnímu výměru se bylo možné odvolat k zemskému národnímu výboru, případně i podat stížnost k Nejvyššímu správnímu soudu, vydávány totiž byly na základě vládního nařízení č. 8/1928 Sb., o správním řízení.

Konfiskovaný majetek byl spravován Národním pozemkovým fondem při ministerstvu zemědělství, úřadem, který k tomu byl přímo dekretem zřízen.⁴⁴ Naloženo s ním mohlo být několika způsoby. Souvislé lesní plochy s rozlohou přesahující 50 hektarů zůstávaly ve vlastnictví státu, pouze v případě, že je nebylo možno připojit k rozsáhlejšímu souboru státní lesní půdy a zároveň že jejich rozloha nepřesáhla 100 hektarů, byly předávány jednotlivým národním výborům, které je mohly dále převést na obce či lesní družstva. U zemědělských závodů, budov a zařízení spjatých se zemědělským a lesním hospodářstvím, sadů, jakož i kulturních památek a dalších staveb s jiným než hospodářským účelem bylo také preferováno veřejné vlastnictví, mohly však být přiděleny i družstvům, jež

⁴⁰ A to na základě ustanovení § 1 odst. 1 písm. b) ve spojení s § 3 odst. 1 písm. b), respektive § 1 odst. 1 písm. c). Zůstává nicméně otázkou, zda se množiny „akciové a jiné společnosti a korporace“ a „právníké osoby“ zcela překrývaly. Například v případě spolků bylo zdůrazněno v dekretu prezidenta republiky č. 81/1945 Sb., o některých opatřeních v oboru spolkovém, že se na ně, vyjma těch zřízených na základě císařského patentu č. 253/1852 ř. z., vztahují předpisy o zajištění a konfiskaci nepřátelského majetku, což poukazuje na možnou nejednotnost ve výkladu uvedených pojmů.

⁴¹ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 25. 6. 1947, sp. zn. Rv II 70/47, Vážný 262/47.

⁴² Dekret stanovil příslušnost správních orgánů pouze při rozhodování o tom, zda je daná osoba považována za zrádce, o čemž na základě návrhu okresního národního výboru rozhodoval zemský národní výbor, v pochybnostech potom ministerstvo zemědělství v dohodě s ministerstvem vnitra. Okresní národní výbory si však v označování možných zrádců zřejmě počínaly liknavě, neboť ministerstvo zemědělství považovalo za nutné zřídit na počátku roku 1946 zvláštní mobilní komise, které na úrovni jednotlivých okresů tyto osoby identifikovaly a iniciovaly u okresních národních výborů další postup. Viz KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva*, s. 152.

⁴³ Viz náleze Nejvyššího správního soudu ze dne 31. 12. 1946, č. 337/45-6, Boh. A 1512/46.

⁴⁴ Podrobnější úpravu organizace a činnosti potom zajistil statut Národního pozemkového fondu při ministerstvu zemědělství, jež byl vydán vládním nařízením č. 70/1945 Sb.

vytvořili zájemci o přiděl půdy, a ojediněle i jednotlivému zájemci. Družstevní idea však byla zjevně preferována, v dekretech věnovaných konfiskaci a rozdělení zemědělské půdy se na ní kladený důraz ostatně projevil nejvýrazněji.

Konfiskovaná zemědělská půda byla určena pro samotné provedení pozemkové reformy, tedy byla odevzdávána jednotlivým zájemcům. Jejich okruh byl dekretem omezen, o konfiskovanou půdu mohli žádat námezdní pracovníci v zemědělství, dekret konkrétně hovořil o deputátnících a zemědělských dělnících, kterým mohlo být přiděleno maximálně 8 hektarů orné půdy či 12 hektarů zemědělské půdy, přičemž velikost přidělu se měla odvíjet od kvality a úrodnosti půdy. Dále mohli žádat i v dané lokalitě již hospodařící drobní zemědělci, rozloha jimi již dříve vlastněné půdy a přidělené půdy v souhrnu opět nesměla přesáhnout 8 hektarů, respektive 12 hektarů s ohledem na úrodnost. Shodný režim se vztahoval i na zemědělské rodiny s více členy, v jejich případě mohla výsledná celková výměra půdy dosáhnout 10 až 13 hektarů. Mimo osoby činné v zemědělství mohl získat půdu o velikosti až 0,5 hektaru určenou pro stavbu domu či jako zahradu i poměrně široký okruh žadatelů z nižší a střední třídy. Dekret opětovně umožňoval, aby se oprávnění zájemci spojovali při žádosti o přiděl půdy v družstva, velikost přidělu v tomto případě nebyla omezena. Stejně tak nebyla omezena ani u přidělů obcím a okresům, jim přidělená půda však musela být využita pro veřejné účely. Přednostně měla být půda přidělována uchazečům, kteří se aktivně účastnili boje za osvobození Československa, případně jejich rodinným příslušníkům a dědicům předpokládaným zákonnou dědickou posloupností. Upřednostnění měli rovněž být zemědělci, jejichž hospodářství bylo za války poničeno.

Přídělci byli povinni zaplatit Národnímu pozemkovému fondu za přidělenou půdu náhradu. Její výše se pohybovala v rozmezí jedné až dvou ročních úrod na přidělované půdě, u budov jednoho až tří ročních nájemných. Úhradu bylo možné provést v penězích či naturáliích buď jednorázově ve lhůtě jednoho roku od převzetí půdy, nebo ve splátkách, kdy postačilo při převzetí uhradit pouhých 10 % celkové sumy, přičemž splatnost i tohoto minima mohla být odložena až o tři roky, a zbylých 90 % ve lhůtě patnácti let od převzetí. Takto nízko stanovená náhrada, již bylo nadto možno rozložit do splátek, umožňovala ucházet se o přiděl půdy prakticky všem potencionálním zájemcům. Vláda si nicméně byla vědoma, že přidělování půdy a budov za minimální náhradu s sebou nese riziko spekulací, proto byla dispozice s přiděleným majetkem značně omezena, zcizit, zatížit či pronajmout ho bylo možné jen se souhlasem Národního pozemkového fondu.

Zásadní úlohu při organizaci a určování, kterému zájemci bude přidělena která část konfiskované půdy, sehrávaly místní rolnické komise. Ty byly zřizovány při místních národních výborech, jejich obsazení určovali volbou sami uchazeči o půdu. Úkolem komise bylo pro území obce vypracovat přidělový plán včetně výše náhrad. Na základě těchto přidělových plánů byl následně okresní rolnickou komisí vyhotoven přidělový plán pro celý okres, který byl prostřednictvím zemského národního výboru předložen ministerstvu zemědělství pro konečné schválení.

Pro oblasti většinově osídlené německým obyvatelstvem, kde nebyl dostatek místních zájemců o půdu, byly podmínky přidělu upraveny dekretem prezidenta republiky č. 28/1945 Sb., o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci. V samotné legislativní úpravě žádné zásadní rozdíly neshledáme, praxe Národního pozemkového fondu však byla taková, že

v těchto oblastech nejprve jmenoval jednotlivé zájemce národními správci konfiskovaných zemědělských usedlostí a až po jejich osvědčení jim byly následně přidělovány do vlastnictví. Například na Karlovarsku se neosvědčila při správě usedlostí asi pětina zájemců, kteří se tak jejich vlastníky nestali a byli nahrazeni.⁴⁵

3. Konfiskace zemědělského majetku na Slovensku

Jak již bylo uvedeno výše, na území Slovenska se konfiskace zemědělské půdy řídila odlišnými právními předpisy. Již 27. 2. 1945 přijalo předsednictvo Slovenské národní rady nařízení č. 4/1945 Sb. n. SNR, o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel slovenského národa, účinnosti nabylo 1. března téhož roku. Nařízení ve své většině odpovídá úpravě obsažené v dekretu prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., mezi oběma předpisy však jsou některé významné rozdíly. Nařízení Slovenské národní rady především rozlišovalo mezi osobami německé a maďarské národnosti.⁴⁶ Zemědělský majetek se bez výjimky konfiskoval u osob německé národnosti, v případě osob maďarské národnosti jen pokud neměly před 1. 11. 1938 československé občanství. Osobám maďarské národnosti, které byly před rozhodným datem československými občany, se konfiskoval zemědělský majetek pouze ve výměře nad 50 hektarů. Na právnické osoby se konfiskace vůbec nevztahovala. Přídělcům byla dále stanovena povinnost na nabyté půdě řádně hospodařit, pokud by tak nečinili, mohla jim být Slovenským pozemkovým fondem ve lhůtě deseti let od nabytí držby odebrána. Posledním zásadním rozdílem bylo vyloučení odvolání proti rozhodnutí o konfiskaci, jakož i stížnosti k Nejvyššímu správnímu soudu.

Ve snaze rozšířit konfiskaci i na další osoby bylo nařízení č. 4/1945 Sb. n. SNR nahrazeno dne 23. 8. 1945 nařízením č. 104/1945 Sb. n. SNR. Vztah obou předpisů byl ze strany Slovenské národní rady řešen poměrně neobvykle, neboť nařízení č. 4/1945 Sb. n. SNR bylo výslovně derogováno, účinnost nového řízení pak byla retroaktivně stanovena k 1. 3. 1945, oba předpisy navíc mají shodný název.⁴⁷ Přijetím nařízení č. 104/1945 Sb. n. SNR se konfiskace vztáhla i na zemědělský majetek ve vlastnictví právnických osob.⁴⁸ Nově také byla zavedena možnost manžela či manželky nebo dětí osoby německé nebo maďarské národnosti, pokud tito byli slovanské národnosti a československými občany, žádat o vynětí z konfiskace stran půdy ve výměře 50 hektarů, jež měla být konfiskována jejich příbuznému.

Nařízení č. 104/1945 Sb. n. SNR bylo do roku 1948 ještě několikrát novelizováno, přičemž nejvýznamnější změna byla provedena nařízením č. 64/1946 Sb. n. SNR a č. 89/1947 Sb. n. SNR. V důsledku těchto novelizací byla konfiskace zejména rozšířena na zemědělský majetek všech osob maďarské národnosti bez ohledu na to, zda měli před 1. 11. 1938 československé občanství, a dále se nově konfiskoval i majetek, který sice ke dni

⁴⁵ PRŮCHA a kol., *op. cit.*, s. 82–83.

⁴⁶ Rozhodující pro určení národnosti byl jazyk používaný v rodinném styku.

⁴⁷ Ve své podstatě se jedná o novelizaci původního nařízení, neboť většina textu nařízení zůstala shodná, Slovenská národní rada se nicméně rozhodla pro uvedenou právní konstrukci se zpětnou účinností.

⁴⁸ Slovenská úprava jako kritérium pro zahrnutí do konfiskace zohledňovala, na rozdíl od české, i kapitálovou a majetkovou účast v právnických osobách, nejen to, zda jejich správa sloužila německému či maďarskému vedení války.

účinnosti nařízení nebyl ve vlastnictví osoby podléhající konfiskaci, ale byl v období po 29. 9. 1938 takovouto osobou zcizen, a to s výjimkou případů, kdy by konfiskace tohoto majetku byla v rozporu se zásadami slušnosti.

4. Rozsah konfiskací zemědělského majetku

Konfiskace zemědělského majetku představovala značný zásah do soukromého vlastnictví, jen v zemi České a zemi Moravskoslezské bylo do roku 1947 konfiskováno přibližně 1.300.000 hektarů zemědělské a 1.000.000 hektarů lesní půdy.⁴⁹ Na Slovensku bylo do poloviny roku 1946 zkonfiskováno zhruba 150.000 hektarů půdy, z čehož asi 80.000 hektarů činila půda orná.⁵⁰ Na jaře roku 1949, kdy již lze zřejmě uvažovat o tom, že proces konfiskace zemědělského majetku byl dokončen, dosáhla výměra zkonfiskované půdy v rámci celého území Československa takřka 3.000.000 hektarů, z toho takřka 2.500.000 hektarů v českých zemích. Třetinu celkové výměry zkonfiskované půdy představovaly lesy. Mezi více jak 300.000 přídělců byla rozdělena zemědělská půda o výměře skoro 1.250.000 hektarů, zbytek připadl do vlastnictví státu, obcí nebo družstev.⁵¹

Za povšimnutí stojí, že na území Slovenska byla celková výměra zkonfiskované půdy výrazně menší než ve zbytku Československa. Bylo to dáno nejen menší rozlohou Slovenska, nýbrž i odlišným přístupem k maďarské menšině. Zatímco u německé menšiny byl realizován hromadný odsun z území Československa a její zemědělský majetek plošně zkonfiskován, když výjimku představoval pouze majetek osob, které se aktivně zúčastnily boje za zachování celistvosti a osvobození Československé republiky, pozice maďarské menšiny byla příznivější. Zapříčiněno to bylo zejména tím, že plán na hromadný odsun maďarské menšiny byl odmítnut ze strany vítězných mocností 2. světové války, což přimělo československou politickou reprezentaci k hledání odlišných řešení. Jedním z nich byla mezinárodní dohoda o výměně obyvatelstva uzavřená dne 27. 2. 1946 mezi Československem a Maďarskem a vyhlášená pod č. 145/1946 Sb. Pro účely této kapitoly je rozhodující její článek VII., který stanovil, že nemovitý majetek osob přesídlených na základě této dohody přechází do vlastnictví státu, kde dosud měly bydliště, přičemž za pozemkový majetek do výměry 50 hektarů byl nabývací stát povinen poskytnout náhradu. Takovýto přechod pozemkového majetku na československý stát nelze označit za konfiskaci. Rozsah konfiskací na Slovensku byl dále zřejmě ovlivněn procesem takzvané reslovakizace, který probíhal od června roku 1946 a spočíval v tom, že příslušníci maďarské menšiny byli vyzýváni ze strany slovenských orgánů veřejné správy k tomu, aby se prohlásili za Slováky, což ve snaze vyhnout se protimaďarským opatřením učinilo více jak 400.000 osob.⁵² Jelikož samotné provádění konfiskací nebylo v polovině roku 1946 dokončeno, je pravděpodobné, že části maďarské menšiny se v důsledku reslovakizace podařilo konfiskaci jejich majetku vyhnout.

⁴⁹ KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva*, s. 154.

⁵⁰ Tato čísla alespoň uvedl jako oficiální při svém vystoupení na schůzi pléna Slovenské národní rady poslanec Arnošt Pšenička. Viz stenoprotokol z 18. schůze pléna Slovenské národní rady konané dne 14. 5. 1946 Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna [online]. [cit. 2025-03-04]. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1945snr/stenprot/018schuz/s018001.htm>.

⁵¹ Statistiky k jaru roku 1949 dle PRŮCHA a kol., *op. cit.*, zejména tab. 1.1, s. 81.

⁵² KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva*, s. 102–103.

5. Konfiskace jiného majetku než zemědělského

Konfiskaci omezenou pouze na zemědělský majetek československá vláda nepovažovala za dostačující. Již v červnu roku 1945 probíhalo připomínkové řízení k návrhu obecného dekretu o zajištění a konfiskaci nepřátelského majetku.⁵³ Ten byl koncipován jako rámcový předpis, jímž by byla prohlášena konfiskace nepřátelského majetku, jednotlivá ministerstva pak měla ve své působnosti připravit návrhy vlastních podrobnějších konfiskačních dekretů, jak plyne z vyjádření ministra vnitra Václava Noska na jednání vlády.⁵⁴ Vláda se na znění dekretu usnesla na konci července.⁵⁵ Jednalo se o poměrně stručný právní předpis o pouhých šesti paragrafech. Dekret toliko prohlásil konfiskaci majetku, vymezil okruh osob, jejichž majetek konfiskaci podléhal, nařídil zajištění tohoto majetku a jeho převedení do státní správy. Dekret v tomto znění dne 14. 8. podepsal i prezident republiky, k jeho publikování však nakonec nedošlo, neboť ministr průmysl Bohumil Laušman požádal o pozdržení jeho publikace. Důvodem bylo rozdílné vymezení osob, jejichž majetek měl podléhat konfiskaci dle předmětného dekretu, a osob, jimž neměla náležet náhrada za znárodnění průmyslového majetku dle na ministerstvu průmyslu chystaného dekretu o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků. Prezident s tímto postupem vyslovil souhlas a vláda se dne 24. 8. usnesla na posečkání s publikací dekretu.⁵⁶ Dne 5. 10. potom své usnesení, jímž dekret v původním znění schválila, revokovala.⁵⁷ Ve dnech 5. 10. a 6. 10. se vláda usnesla na nové a značně rozsáhlejší osnově dekretu, která mimo samotnou konfiskaci zahrnovala i zřízení Fondů národní obnovy a úpravu přidělového řízení pro konfiskáty. Tato osnova dekretu byla předložena prezidentu republiky, který ji dne 25. 10. podepsal, předpis byl následně vyhlášen jako dekret prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.

Dekret o konfiskaci nepřátelského majetku vymezil osoby, na jejichž majetek se konfiskace vztahovala, oproti dekretu o konfiskaci zemědělského majetku značně širěji. Vedle fyzických osob německé a maďarské národnosti, vyjímajíc ty, které mohly prokázat, že se nikterak neprovinily proti Československé republice, a které se vedle toho i aktivně zúčastnily boje za jeho osvobození či byly za války perzekuovány, se konfiskace dále vztahovala na všechny fyzické a právnické osoby, které se provinily proti republice, podpořovaly okupanty nebo napomáhaly germanizaci a maďarizaci, přičemž postačovalo, když se závadného jednání nedopustil samotný vlastník, ale pouze osoba, jež jeho majetek se souhlasem spravovala. Zcela nově se pak konfiskace vztahovala na majetek Německé říše a Království maďarského jakožto státních entit a právnických osob zřízených na základě německého a maďarského právního řádu.

Za rozhodné datum, ke kterému se dle dekretu posuzovalo, zda majetek podléhá konfiskaci, byl určen den faktického skončení okupace, ten byl samozřejmě jiný na východním Slovensku a jiný v Praze. Konfiskaci podléhal, nebylo-li to v rozporu s dobrými mravy, i majetek, který byl v období po 29. 9. 1938 ve vlastnictví německého či maďarského státu, právnických osob zřízených na základě jejich právních řádů či fyzických osob německé

⁵³ HLUŠIČKOVÁ, R. *Boj o průmyslové konfiskáty v Československu v letech 1945–1948*. Praha: Práce, 1983, s. 114.

⁵⁴ Zápis z 51. schůze vlády konané dne 7. 9. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.6, s. 865 an.

⁵⁵ Zápis ze 41. schůze vlády konané dne 27. 7. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.3, s. 861.

⁵⁶ Zápis ze 49. schůze vlády konané dne 24. 8. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.5, s. 864.

⁵⁷ Zápis z 68. schůze vlády konané dne 5. 10. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.9, s. 871 an.

a maďarské národnosti, byť ho ke dni účinnosti dekretu již vlastnila osoba, které by jinak konfiskován nebyl.

Konfiskace se vztahovala na všechn majetek uvedených osob,⁵⁸ výjimku představoval pouze movitý majetek určený k uspokojení základních životních potřeb či nutný pro osobní výkon povolání. Konfiskace se rovněž nevztáhla na majetek pozbytý po 29. 9. 1938 v důsledku okupace či persekuce, u něhož se předpokládala restituce jeho původním vlastníkům. Vláda si rovněž ponechala právo vyčlenit majetek některých skupin osob z konfiskace. Toto ustanovení bylo do textu dekretu začleněno především s ohledem na nejasnou situaci ohledně odsunu Maďarů ze Slovenska.⁵⁹ Vláda se skutečně bezprostředně po podpisu dekretu prezidentem republiky usnesla na odložení provedení konfiskace u osob maďarské národnosti.⁶⁰ Maďarská menšina byla ve výsledném stavu konfiskacemi postižena výrazně méně, a to z důvodů popsaných v předchozí kapitole. Pro úplnost lze jen doplnit, že zmíněná mezinárodní dohoda o výměně obyvatelstva mezi Československem a Maďarskem upravovala v článku VI. i režim movitého majetku přesídlených osob, kdy přesídlenci si při přesunu s sebou mohli vzít veškerý movitý majetek.

Vlastnické právo ke konfiskovanému majetku přešlo na stát ex lege ke dni vyhlášení dekretu.⁶¹ Náhrada za konfiskovaný majetek se neposkytovala. Výjimku představovaly případy, kdy osoba, jejíž majetek by dle dekretu konfiskaci nepodléhal, měla kapitálovou účast v právnické osobě, které majetek konfiskován byl, a dále menšinová spoluvlastníci ve stejném postavení.⁶²

K řízení o určení, zda jsou splněny podmínky pro konfiskaci, byly příslušné okresní národní výbory. Dekret stanovil, že rozhodnutí o konfiskaci postačí doručit veřejnou vyhláškou. Okresní národní výbory tak mohly učinit i v případech, kdy nebyly naplněny předpoklady pro tento způsob doručení, jak je stanovilo vládní nařízení č. 8/1928 Sb., o správním řízení. Až směrnice ministra vnitra ze dne 7. 2. 1946, č. 401/1946 Ú. I. I, stanovila, že osobám, které nejsou německé nebo maďarské národnosti a jejichž bydliště je okresnímu národnímu výboru známo, je třeba rozhodnutí o splnění podmínek konfiskace doručit způsobem předpokládaným vládním nařízením č. 8/1928 Sb., tedy nejčastěji poštou.⁶³ Proti rozhodnutí o konfiskaci bylo možné odvolat se k zemskému národnímu výboru, poté se případně i obrátit se stížností na Nejvyšší správní soud.⁶⁴

Správou konfiskovaného majetku byly pověřeny při osidlovacích úřadech zřízené Fondu národní obnovy.⁶⁵ Jednalo se o samostatné právnické osoby, v jejichž čele stál předseda

⁵⁸ V textu dekretu je zdůrazněno, že konfiskace se vztahuje nejen na movitý a nemovitý majetek, ale i na majetková práva. Judikaturou bylo dále dovozeno, že konfiskace se vztahuje například na dědické právo, kdy stát byl následně oprávněn podat prostřednictvím Fondu národní obnovy dědickou přihlášku. Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 13. 12. 1946, sp. zn. R II 36/46, *Vážný* 153/46.

⁵⁹ Zápis z 68. schůze vlády konané dne 5. 10. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.9, s. 871 an.

⁶⁰ Zápis z 95. schůze vlády konané dne 25. 10. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.12, s. 880.

⁶¹ Viz rozhodnutí Nejvyššího soudu ze dne 26. 6. 1946, sp. zn. R II 61/46, *Vážný* 102/46.

⁶² Dle dekretu ke konfiskaci celku postačovalo většinové vlastnictví, bylo tedy třeba upravit odškodnění minoritních spoluvlastníků, na jejichž majetek by se konfiskace jinak nevztáhla.

⁶³ Tato směrnice stanovila podrobnější procesní pravidla konfiskačního řízení, například ohledně místní příslušnosti nebo povinnosti okresních národních výborů rozhodnout o všech osobách, které jim byly místními národními výbory ohlášeny.

⁶⁴ Na Slovensku se jednalo o podstatnou změnu, předchozí nařízení Slovenské národní rady o konfiskaci zemědělského majetku podání stížností k Nejvyššímu správnímu soudu vylučovala.

⁶⁵ Jejich statut a jednací řád byl vydán vládním nařízením č. 45/1946 Sb.

jmenovaný vládou na návrh ministra vnitra. Jejich úkolem bylo především ve spolupráci s okresními národními výbory určit a zajistit veškerý konfiskovaný majetek. Správa konfiskovaného majetku byla pouze zatímní, neboť tento měl být následně přidělen za úhradu žadatelům.

Přídělové řízení bylo dekretem rovněž upraveno. Nejprve osidlovací úřady vyhotovily rámcové plány, v nichž rozdělily zkonfiskované majetkové podstaty do třech kategorií – malé, střední a velké, s nimiž byl spojen průmyslový majetek, a určily, který majetek bude určen pro přiděl žadatelům. Přídělové komise zřízené při národních výborech poté na jejich základě vypracovaly přídělové a úhradové plány,⁶⁶ z nichž národní výbory vycházely při vydávání jednotlivých rozhodnutí o přidělu jakožto individuálních správních aktů. Majetkové podstaty mohly být přiděleny osobám soukromého i veřejného práva. Úhrady za přiděly byly primárně určeny na vypořádání závazků vážnoucích na zkonfiskovaném majetku, přebytky pak byly odváděny Fondy národní obnovy do státního rozpočtu.

Zajímavým se jeví ustanovení dekretu, kterým byly ze správy Fondů národní obnovy i přídělového řízení vyjmuty zdravotní a ošetrovací ústavy a lázeňský majetek, jež se tak dostaly do zvláštního režimu, který spíše připomíná původně zamýšlenou konstrukci dekretu jako rámcového předpisu, na jehož základě pak podmínky pro konfiskaci a další nakládání s konfiskovaným majetkem měla ve svých resortech blíže upravit jednotlivá ministerstva.⁶⁷

Za pozornost stojí i vzájemný poměr mezi dekretem č. 12/1945 Sb., jímž byla provedena konfiskace zemědělského majetku, a dekretem č. 108/1945 Sb. jakožto obecným konfiskačním předpisem. Samotný dekret č. 108/1945 Sb. v § 17 stanovil, že na jeho základě nelze konfiskovat zemědělský majetek, pokud je tento konfiskován podle dekretu č. 12/1945 Sb. nebo příslušných nařízení Slovenské národní rady. Z dikce tohoto ustanovení plyne, že i zemědělský majetek mohl být konfiskován na základě dekretu č. 108/1945 Sb., a to v těch případech, kdy nepodléhal konfiskaci podle předpisů o konfiskaci zemědělského majetku, jež byly jako *leges speciales* aplikovány přednostně.⁶⁸

6. Zaknihování konfiskací

Rozsáhlé změny ve vlastnické struktuře nemovitého majetku v důsledku konfiskace bylo také třeba promítnout do veřejných knih. Dekret č. 12/1945 Sb. pouze stanovil, že při přidělu zemědělského majetku obstará zápis do pozemkových knih Národní pozemkový fond, zápis tak nebyl předpokládán u konfiskovaného majetku, který zůstal ve vlastnictví státu, a rovněž u majetku, který byl odevzdán státu zemědělci na základě dekretu č. 28/1945 Sb. Na území Slovenska mělo dle nařízení Slovenské národní rady o konfiskaci zemědělského majetku zajistit při přidělu konfiskované půdy příslušnou změnu v pozemkových knihách Pověfenectvo Slovenské národní rady pro zemědělství a pozemkovou reformu.

⁶⁶ Pro malé majetkové podstaty místní přídělové komise, pro střední majetkové podstaty komise okresní, pro velké majetkové podstaty a průmyslový majetek komise zemské, plán vždy musel být schválen nadřízeným orgánem.

⁶⁷ Toto ustanovení si na vládě vymínil ministr zdravotnictví Adolf Procházka, který měl k textu dekretu výhrady, jak vyplývá ze zápisu z 68. schůze vlády konané dne 5. 10. 1945. JECH – KAPLAN (eds.), *op. cit.*, dok. č. 37.9, s. 871 an.

⁶⁸ To mělo svůj význam především pro přídělové řízení, které bylo upraveno odlišně.

Dekret č. 108/1945 Sb. obsahoval ustanovení, jež uložilo knihovním soudům na návrh Fondu národní obnovy či v případě výše popsaného zvláštního režimu majetku na návrh ministerstva zdravotnictví zapsat u konfiskovaného majetku vlastnictví Československé republiky. Fondy národní obnovy dále také mohly žádat knihovní soudy i o zápis poznámky konfiskace do příslušné veřejné knihy. Nejednotná úprava zápisu změny vlastnického práva do pozemkových knih byla nakonec sjednocena až zákonem č. 90/1947 Sb., o provedení knihovního pořádku stran konfiskovaného nepřátelského majetku a o úpravě některých právních poměrů vztahujících se na přidělený majetek, který se vztahoval na veškerý konfiskovaný pozemkový majetek bez ohledu na právní předpis, na jehož základě konfiskace proběhla.

Závěr

Konfiskace nepřátelského majetku v Československu po 2. světové válce představovaly velmi podstatný zásah a co do jejich rozsahu v historické komparaci takřka bezprecedentní zásah do vlastnického práva. Je nutné uvědomit si, že na rozdíl od předchozích obdobných zásahů ze strany státu do vlastnického práva, jako byly například pobělohorské konfiskace nebo prvorepubliková pozemková reforma,⁶⁹ byli konfiskacemi postiženi nejenom vlastníci rozsáhlého pozemkového majetku, nýbrž celé skupiny obyvatel bez ohledu na jejich společenskou třídu a majetnost. Zároveň i zásah do majetkové sféry každé osoby postižené konfiskací byl enormní, neboť nedotčeno zůstalo jen jejich vlastnické právo k movitému majetku určenému k uspokojení základních životních potřeb či potřebnému pro osobní výkon povolání.

Motivace pro provedení poválečných konfiskací lze identifikovat ve dvou hlavních liniích. První z nich je bezprostřední reakce na události 2. světové války, okupaci Československa a zločiny, kterých se dopustila nacistická správa. Konfiskace mají v této souvislosti zjevně trestní charakter vůči skupinám obyvatel, které okupaci Československa napomáhaly v čele s německou menšinou. Nelze však odhlédnout od toho, že se zároveň jednalo o vyvrcholení dlouhodobějšího procesu definovaného spory mezi českým a německým elementem zejména v oblasti Čech, které již v době Rakouska-Uherska byly jedním z nejpalčivějších vnitřních problémů podunajské monarchie.⁷⁰ Události přelomu let 1918 a 1919 následující po rozpadu Rakouska-Uherska a ustanovení samostatného československého státu, kdy protesty německého obyvatelstva v Sudetech proti připojení k Československu musela potlačit armáda, jakož i hospodářská krize počátku 30. let česko-německé spory dále prohloubily, přičemž byla zhcena nadějně se jevící snaha z druhé poloviny 20. let konstruktivně zapojit německé strany do politického života v Československu vyvrcholivší sestavením třetí Švehlovy vlády za účasti německých ministrů. Masivní podpora Sudetoněmecké strany v druhé polovině 30. let, její gradující pronacistická politika a nadšené reakce německého obyvatelstva na připojení území Sudet k Hitlerovskému Německu po

⁶⁹ Prvorepubliková pozemková reforma stricto sensu konfiskací nebyla, neboť za státem převzatý majetek měla být původním vlastníkům poskytnuta náhrada. S ohledem na výši náhrad, způsob jejich poskytování i zvýšené daňové zatížení velkostatku se však ve svém výsledku konfiskací blížila. Viz zejména PEKAŘ, *op. cit.*, s. 34–37.

⁷⁰ K tomu, jak spory mezi Čechy a Němci o státoprávní uspořádání Českého království neblaze ovlivňovaly celou předlitavskou politiku, viz zejména BOYER, J. W. *Austria 1867–1955*. Oxford: Oxford University Press, 2022, kapitola 4. *Two Decades of Constitutional Upheaval, 1895–1914*.

uzavření Mnichovské dohody pak přinesly definitivní rozkol mezi majoritní společností a německou menšinou. Poválečné plošné konfiskace německého majetku představovaly v první řadě reakci na období nacistické okupace, zároveň však řešily i dlouhodobě problematickou otázku česko-německého soužití pro budoucí období, neboť německá menšina zbavená takřka veškerého majetku, nadto z velké části odsunutá z území Československa, již nemohla představovat hrozbu pro celistvost Československa. Situace na Slovensku ve vztahu k maďarskému obyvatelstvu byla odlišná, neboť původně plánovaný odsun maďarské menšiny narazil na mezinárodní odpor a ta na území Slovenska existuje dodnes.

Druhou ideovou linií, která vedla k poválečným konfiskacím, je snaha o provedení nové pozemkové reformy. Zatímco výše popsaná první linie měla charakter v zásadě nacionální, když primárně směřovala proti německému obyvatelstvu, tato druhá linie byla motivována především třídně. Oživení teze o odčinění Bílé hory, která je spojena i s pozemkovou reformou prvorepublikovou, jasně poukazuje na to, že politická reprezentace chápala poválečné konfiskace jako možnost, jak definitivně zbavit šlechtu a další velkostatkáře jejich pozemkového majetku, převést ho do veřejného vlastnictví a část rozdělit mezi drobné české zemědělce nebo združstevnit.⁷¹ Opatření namířená proti šlechtě a velkostatkářům ostatně pokračovaly i po roce 1945. Dne 11. 7. 1947 přijalo Ústavodárné Národní shromáždění zákon č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy. Revizi podléhal zejména pozemkový majetek, který byl vyloučen či propuštěn ze záboru dle zákona č. 215/1919 Sb., o zabrání velkého majetku pozemkového, pozemkový majetek v záboru, u něhož dosud nebylo rozhodnuto o jeho propuštění či provedeno přidělové řízení, a rovněž zbytkové statky, pokud jejich pozemková výměra přesahovala 50 hektarů. Revize měla podstatný dopad na vlastníky, jejichž pozemkový majetek byl ponechán v záboru a nebylo o něm dále rozhodnuto. Tito vlastníci sice byli uvalením záboru výrazně omezeni v dispozici s postiženým majetkem, stále na něm ale hospodařili a užívali ho. V důsledku revize jim bylo povětšinou vlastnické právo k majetku v záboru odňato. Vlastníci velkostatků a zbytkových statků, které zahrnovaly majetek vyloučený či propuštěný ze záboru, byli revizí rovněž postiženi. Revize byla provedena například u velkostatku šlechtického rodu Colloredo-Mansfeld či u velkostatku vlastněného Ladislavem Karlem Feierabendem.⁷² Za převzatý pozemkový majetek měla být poskytnuta náhrada, avšak v mnoha případech se tak nestalo a majetek byl převzat bez náhrady. Již předcházejícího dne, tedy 10. 7. 1947, byl Ústavodárným Národním shromážděním schválen zákon č. 143/1947 Sb., o převodu vlastnictví majetku hlubocké větve Schwarzenbergů na zemi Českou. Tímto zákonem byl zveřejněn majetek rodu Schwarzenbergů, který přes veškerou snahu veřejnoprávních orgánů nebylo možno zkonfiskovat na základě prezidentských dekretů. Přejedem majetku na zemi Českou nevznikl vlastníkům nárok na náhradu, pouze jim měl být poskytnut zaopatřovací důchod ve výši určené vládou. K zahájení výplaty důchodu však nikdy nedošlo, i v tomto případě se tedy fakticky jednalo o konfiskaci. Parlamentní rozprava o návrhu

⁷¹ V této souvislosti lze poukázat například na z právního hlediska problematickou konfiskaci majetku rodu Lichtenštejnů. Viz HORÁK, O. *Liechtensteinové mezi konfiskací a vyvlastněním: příspěvek k poválečným zásahům do pozemkového vlastnictví v Československu v první polovině dvacátého století*. Praha: Libri, 2010, zejména s. 138–148.

⁷² KUKLÍK a kol., *Vývoj československého práva*, s. 275.

zákona představuje s ohledem na působení knížete Adolfa ze Schwarzenbergu,⁷³ který se ostře vymezoval vůči nacismu a podporoval československou vládu, i jeho předků jedno z neslavných míst naší historie a jen dokládá, že nenávist k šlechtě byla u levicových politických stran hluboce zakořeněna. V poválečných konfiskacích našla jen jedno ze svých vyjádření.

Poslední bodem, na nějž považuji za nutné poukázat, je problematika legitimacy právních předpisů, kterými byly poválečné konfiskace provedeny. Nelze odhlédnout od toho, že nikdy nedošlo k jejich meritornímu projednání na parlamentní půdě. Dekrety prezidenta republiky byly ratihabovány en bloc ústavním zákonem č. 57/1946 Sb., kterým se schvalují a prohlašují za zákon dekrety prezidenta republiky. Stalo se tak ještě v době, kdy zasedalo Prozatímní Národní shromáždění obsazené principem delegace, nikoliv na základě demokratických voleb. Byl-li dle ústavy z roku 1920 lid jediným zdrojem veškeré státní moci,⁷⁴ lze namítnout, že právní předpis, jehož původcem jsou toliko vláda a prezident, který tuto vládu jmenoval a který nadto roku 1938 ze své funkce abdikoval, ať už z vlastní vůle, nebo donucením, ratihabovaný parlamentem, jehož poslanci nebyli zvoleni ve všeobecných volbách, vykazuje jistou míru demokratického deficitu. Je jistě pochopitelné, že v době dramatických událostí a změn, jakými osvobození Československa a skončení nacistické okupace bezpochyby bylo, nelze při přijímání právních předpisů kruciólních pro zajištění činnosti orgánů veřejné správy nebo udržení chodu hospodářství vyčkat toho, až proběhnou všeobecné parlamentní volby. Nelze však pominout, že v Československu proběhly první poválečné parlamentní volby v květnu roku 1946, tedy až rok po jeho osvobození. Volby zřejmě bylo možné z technického hlediska uspořádat i v dřívějším termínu, sousední Maďarsko ostatně volilo svůj parlament již v listopadu roku 1945, a přenechat tak při nejmenším rozhodnutí o ratihabaci dekretů prezidenta republiky parlamentu zvolenému ve všeobecných volbách.

Stranou ponechávám otázku, která přesahuje historickoprávní rámec tohoto příspěvku, a to, zda rozsah poválečných konfiskací, které drasticky zasáhly do života milionů lidí, z nichž se řada provinila jen konformitou k nacistickému režimu, lze považovat za ospravedlnitelný z morálního hlediska. Je na každém z čtenářů, aby si učinil vlastní závěr.

⁷³ Pro parlamentní rozpravu viz stenoprotokol z 65. schůze Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé konané dne 10. 7. 1947 [online]. [cit.2025-03-05]. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na: <https://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/065schuz/s065001.htm>.

⁷⁴ § 1 odst. 1 Ústavní listiny Československé republiky, uvozené zákonem č. 121/1920 Sb.

In memoriam Radek Černoch (1986–2026)

Když jsem před lety jako student magisterského studia na Právnické fakultě Masarykovy univerzity poprvé usedl do lavic semináře římského práva, který tehdy ještě jako doktorand vedl Radek Černoch, nemohl jsem tušit, že se tento hluboce odborně zaujatý, soustředěný a důsledný vyučující stane rovněž mým školitelem v doktorském studiu a později i kolegou na Katedře dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity. O to obtížnější je pro mne nyní psát tento nekrolog v souvislosti s jeho náhlým úmrtím dne 6. ledna 2026. V následujících řádcích bych proto chtěl vedle osobní vzpomínky připomenout především jeho profesní dráhu a odborný přínos, které zůstanou trvale přítomné v oboru římského práva, jemuž zasvětil celý svůj život.

Radek Černoch se narodil 29. července 1986 v Brně, kde také absolvoval středoškolské vzdělání na Gymnáziu v Elgartově ulici. Právnické vzdělání získal na Právnické fakultě Masarykovy univerzity, na níž promoval v roce 2011. Již v průběhu svého vysokoškolského studia byl úzce spjat s Katedrou dějin státu a práva. Zde od roku 2009 působil jako pomocná vědecká síla a postupně se odborně profiloval v oblasti římského práva. Na fakultě nejprve působil externě, od roku 2017 pak jako odborný asistent. Věnoval se výuce římského práva ve všech formách studia, včetně výuky zahraničních studentů v programu Erasmus+. Na právnické fakultě se pak výrazně podílel také na přípravě a organizaci studentských moot courtů. Dlouhodobě patřil k hlavním spoluorganizátorům fakultních kol československého moot courtu v římském právu a podílel se i na moot courtu pořádaném ve spolupráci s Vídeňskou univerzitou, zaměřeném na *ius commune* a židovské právo. Vedle uvedeného se pedagogicky angažoval i v rámci výuky latinského jazyka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity.

Odborný zájem Radka Černocho se od počátku soustředil na římské právo, především na římské právo dědické. Tuto odbornou orientaci předznamenala již jeho diplomová práce *Postavení dědice v římském právu*, kterou následně v roce 2013 prohloubil rigorózní prací *Lex Caecilia Didia a její odraz v judikatuře Ústavního soudu*. O dva roky později úspěšně obhájil také svou první disertační práci pod vedením Pavla Saláka s názvem *Quarta Falcidia a její odraz v pozdějším právu*, věnovanou římskoprávnímu institutu *falcidiánské kvarty*. Práce byla v roce 2025 vydána Masarykovou univerzitou také knižně.

V uvedené práci prokázal schopnost spojit detailní analýzu římskoprávních pramenů opřenou o vlastní překlady latinských textů. Zároveň zde sestavil ucelený obraz *falcidiánské kvarty* nejen jako historického konstruktu, ale jako promyšleného prostředku ochrany před přetížením pozůstalosti odkazy a jako nástroje vyvažování postavení dědice a odkazovníků. Vedle výkladu samotné *lex Falcidia* věnoval značnou pozornost i praktickým problémům výpočtu a aplikace kvarty ve vybraných situacích, jak je zachycují

především Digesta, přičemž sledoval i postupné rozšiřování obdobného pravidla na další instituty.

Významnou část díla tvoří také komparativní pasáže, v nichž autor vystihl právně-historické proměny institutu od pozdní antiky přes recepci až po jeho moderní odrazy v evropských právních řádech (zejména v Německu a ve Švýcarsku). Zvláštní důraz přitom kladl na domácí právní prostředí a na kodifikaci falcidiánské kvarty v občanském zákoníku z roku 2012. Důkladnou znalost falcidiánské kvarty, jejího smyslu a souvislostí následně uplatnil nejprve ve studii Praktický návod k výpočtu falcidiánské kvarty dle § 1598 NOZ, publikované v časopise Ad Notam (2015), později i při své účasti na komentáři k občanskému zákoníku v kolektivu vedeném Filipem Melzerem a Petrem Téglem (2024), v jehož rámci zpracoval také problematiku odkazu a souvisejících ustanovení.

Celkově lze odborné dílo Radka Černocho rozdělit do tří vzájemně propojených linií. První z nich tvoří problematika již zmiňované falcidiánské kvarty včetně institutu odkazu. Druhou linií představují práce věnované autonomii vůle zůstavitele, jejíž vyústění lze spatřovat zejména v publikaci Autonomie vůle zůstavitele podle občanského zákoníku

z historické perspektivy (2019), na které se podílel spolu s Pavlem Salákem a Ondřejem Horákem. Třetí linii pak tvoří texty, v nichž sledoval otisky římského práva ve středoevropském prostoru, ať už v podobě dílčích sond, nebo jako součást kolektivních výstupů. Do této oblasti zapadá i jeho podíl na publikacích přesahujících úzce vymezenou romanistiku, například účast na kolektivním díle Absolutní majetková práva z historicko-srovnávací perspektivy. Vybrané otázky (2017) či kapitola Latina v právní argumentaci et vice versa v monografii Právní argumentace (2024). Vedle romanistických a právněhistorických periodik přitom pravidelně publikoval i v časopisech zaměřených na současné právo, zejména v Ad Notam a v Právních rozhledech.

Charakteristickým rysem jeho odborné práce byla důslednost v zacházení s prameny a zdrženlivost vůči zjednodušujícím konstrukcím i interpretačním zkratkám. Římské právo pro něj nebylo pouze vzdáleným historickým základem moderních kodifikací, ale živou soustavou pojmů a institutů, které lze pochopit jen při pečlivé filologické i právně dogmatické práci opřené o původní texty. I proto měly jeho studie často velmi konkrétní, prakticky uchopitelný přesah, aniž by ztrácely akademickou přesnost.

Zvláštní místo v díle Radka Černocho zaujímala též filologická práce. Vědom si toho, že bez hluboké znalosti latinského jazyka nelze římské právo zkoumat do hloubky, zahájil v roce 2011 studium latinského jazyka a literatury na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity. Zde postupně absolvoval bakalářský, magisterský i doktorský studijní program. Ve své bakalářské práci se zabýval užíváním vlastních jmen v názvech zákonů antického Říma a České republiky, diplomovou práci pak věnoval analýze latinského textu Testamentum porcelli, žertovné stylizace římské závěti. Svě druhé doktorské studium v oboru klasické filologie pak v roce 2021 završil obhajobou své další disertační práce s názvem Problematika překladu právních textů z latiny. Případová studie – 35. kniha Digest pod vedením Ireny Radové.

Zmíněné propojení právního a filologického vzdělání mu umožnilo podílet se i na českém překladu 35. knihy Digest. Za tento počín byl spolu s dalšími autory pod vedením Michala Skřejpka v roce 2020 oceněn rektorem Univerzity Karlovy Cenou Bedřicha Hrozného. Filologickou odbornost uplatnil také v oblasti antického divadla, které bylo jeho dlouhodobým koníčkem. Aktivně se podílel na činnosti Divadelního spolku Titivillus, jenž uvádí své inscenace mimo jiné také v latinském i řeckém jazyce. Vedle hereckého působení se Radek Černoch ve spolku angažoval také jako spoluautor českého překladu Plautovy komedie Curculio, za který v roce 2018 obdržel Cenu rektora Masarykovy univerzity a druhé místo v rámci Ceny Evalda Schorma.

Jeho mimořádná jazyková vybavenost, opřená především o výbornou znalost latiny a starořečtiny a zároveň o suverénní orientaci v hlavních moderních evropských jazycích (zejména angličtině, němčině, italštině, francouzštině a španělštině) jej bez nadsázky řadila mezi polygloty a přirozeně se promítala jak do jeho odborné práce s prameny, tak do jeho schopnosti aktivně se zapojovat do mezinárodního odborného života. Absolvoval badatelské pobyty mimo jiné na Università di Roma „La Sapienza“, na univerzitách ve Vídni, Heidelbergu a Boloni. Pravidelně vystupoval na mezinárodních konferencích (Krakov, Edinburgh, Regensburg, Toulouse aj.). V roce 2019 přednesl úvodní referát na zasedání Société Internationale Fernand de Visscher pour l'Histoire des Droits de l'Antiquité. Byl také aktivním členem spolku Collegium junger Romanisten, který sdružuje mladé romanisty z německy mluvících zemí. V roce 2023 převzal hlavní organizační odpovědnost za

17. ročník setkání Treffen junger Romanisten, tedy klíčovou výroční akci tohoto spolku, a zasloužil se o to, že se tento ročník uskutečnil v Brně. Aktivně se angažoval také v Evropské společnosti pro právní dějiny, z.s., a pravidelně se podílel na recenzní činnosti pro časopis Journal on European History of Law, zejména u romanistických příspěvků.

Angažoval se rovněž v mezinárodních výzkumných projektech realizovaných ve spolupráci s Eötvös Loránd Tudományegyetem v Budapešti a Maďarskou akademií věd, mimo jiné na budování Computerized Historical Linguistic Database of Latin Inscriptions of the Imperial Age (LLDB) v rámci programu Momentum. V únoru 2025 pak zahájil třisemestrální výzkumný pobyt na bavorské Otto-Friedrich-Universität Bamberg jako člen týmu Petera Riedlbergera v rámci ERC projektu AntCoCo, zaměřeného na studium císařských konstitucí.

Vedle mezinárodního působení byl Radek Černoch pevně ukotven také v české a slovenské komunitě romanistů. Pravidelně se účastnil tradičních každoročních konferencí českých a slovenských romanistů, přičemž do odborné diskuse přispíval nejen svými referáty, ale i navazujícími publikačními výstupy ve sbornících a odborných periodikách, mj. i v rámci Právněhistorických studií. Nejen tím byl viditelnou součástí domácí romanistické komunity, ke které přispíval vlastní vědeckou prací, ale i pravidelnou aktivní účastí v odborné diskusi.

Předčasný odchod Radka Černocho znamená citelnou ztrátu nejen pro jeho nejbližší, ale i pro obor, jemuž zasvětil celou svou odbornou dráhu. Zanechal po sobě dílo, které svou pečlivostí, metodickou ukázněností a respektem k antickým pramenům přesahuje jeho krátký život, a které nepochybně zůstane trvalým odkazem tuzemské právní vědě, zejména pak české romanistice.

Non totus mortuus est!

Jan Kabát¹

doi: 10.14712/2464689X.2026.196

¹ Masarykova univerzita, Právnická fakulta, Katedra dějin státu a práva, e-mail: Jan.Kabat@law.muni.cz, ORCID: 0000-0001-6469-0491.

Zpráva z workshopu „Romanisté a jejich přínos k rozvoji moderní civilistiky“

Dne 11. prosince 2025 se na Právnické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci uskutečnil odborný workshop s názvem „Romanisté a jejich přínos k rozvoji moderní civilistiky“, pořádaný Katedrou teorie práva a právních dějin této fakulty. Program moderovali Petr Dostálík, garant doktorského studia, působící taktéž na Katedře právních dějin ZČU v Plzni, a Ondřej Horák, zástupce vedoucí katedry.

Úvodní příspěvek přednesl doc. JUDr. Petr Dostálík, Ph. D., pod názvem „Přínos romanistů pro moderní civilistiku, komercionalistiku a příbuzné obory“. Přednášející hovořil bez prezentace, nicméně velmi systematicky vyložil, jak římskoprávní tradice a zejména metody pandektní vědy formovaly evropskou civilistiku. Poukázal na kontinuitu základních institutů soukromého práva, zdůraznil roli římskoprávních zásad při konstrukci moderních pojmů závazkového a dědického práva a připomněl, že romanisté zásadním způsobem přispěli k metodologii civilního práva, která je nezbytná i pro současnou právní praxi. Úvodní vystoupení připomnělo, že římské právo nepředstavuje pouze historickou disciplínu, ale především zdroj metod a přístupů, bez kterých by dnešní právní věda vypadala docela jinak. Právě romanisté ukázali, jak důležitá je pečlivá práce s pojmy, systematické myšlení a schopnost řešit právní problém prostřednictvím dobře zvolených kauzistických příkladů.

Následoval příspěvek Kristiny Peroutkové (studentky 5. ročníku Právnické fakulty Západočeské univerzity v Plzni) s názvem „Význam výuky římského práva (shrnutí názorů romanistů 20. století)“. Přednášející představila proměny výuky římského práva od přelomu 19. a 20. století, zejména v návaznosti na přijetí BGB účinného od roku 1900, které ukončilo éru pandektního práva jako „platného římského práva“. Upozornila, že německá věda se tehdy orientovala na nový kodex, zatímco rakouská vzdělávací soustava si téměř celé století podržela tradiční pandektní pojetí a reálné efekty přijetí ABGB se do vysokoškolské výuky promítaly se značným odstupem. Právě tento rozdíl mezi formálně přijatým kodexem a skutečnou výukovou praxí ukazuje, jak hluboce zakořeněná byla římskoprávní tradice ve středoevropském prostoru. Další část příspěvku se zaměřila na to, jak jednotlivé osobnosti spojovaly výuku římského práva se samotnou podstatou právnického vzdělání. Připomněla Leopolda Heyrovského, který podával výklad římského práva dogmaticky a historicky, nikoliv jako platné (pandektní) právo. Na Heyrovského navazoval Antonín Randa, který v římském právu viděl inspirační zdroj pro moderní soukromé právo. Podobné důrazy nacházíme i u Antonína Pavlíčka, jenž považoval římské právo za trvalý vzor pro právní vědu a pokrok. I Otakar Sommer považoval za zcela nereálné, že by se římské právo mohlo ve výuce vypustit a bylo nahrazeno výukou práva občanského. Ještě výstižněji toto

stanovisko rozvedl Miroslav Boháček, který zdůrazňoval, že právní věda nemůže vzniknout dříve, než se student naučí správně právnicky myslet; a právě římské právo je k tomu nejvhodnějším nástrojem díky své kazuističnosti a jasnosti pramenů. Přednášející rovněž připomněla přínos Milana Bartoška, který vyzdvihoval možnost sledovat vývoj každého římskoprávního institutu napříč historickými obdobími. Bartošek rovněž upozorňoval na to, že období po reformě výuky v roce 1949, kdy bylo římské právo ve studijních plánech výrazně potlačeno, přineslo znatelné oslabení odborné úrovně absolventů. Nakonec příspěvek konstatoval, že moderní právní vzdělávání, které rezignuje na římskoprávní základ, se vzdává jedné z nejpůsobivějších metod, jak vychovat právníky schopné orientovat se v komplexních právních strukturách. V kontextu ostatních vystoupení workshopu tak její příspěvek formuloval teoretický rámec, který dával smysl celému setkání a jasně ukázal, proč romanistika navzdory proměnám právních systémů neztratila svou relevanci.

Třetím vystoupením byl příspěvek JUDr. Mgr. Karla Pierra Růžičky (advokátního koncipienta a doktoranda) nesoucí název „Domitius Ulpianus a římské občanství“. Přednášející se zaměřil na Ulpianovo pojetí občanství jako sdílené právní identity a představil rozdíl mezi *patria*, tedy osobní vlastí, a *patria communis*, společnou vlastí všech římských občanů. Na základě textů *Digest* a kontextu *Constitutio Antoniniana* (212 po Kr.) vysvětlil univerzalizaci římského občanství a zdůraznil, že Ulpianova koncepce, kombinující *ius civile*, *ius gentium* a *ius naturale*, má překvapivě aktuální přesahy – včetně moderního diskursu o „evropském statutu civitatis“. Přednáška navázala na současné diskuse o „občanství jako komoditě“ a „citizenship by investment“, a připomněla, že již ve starověku existovaly situace, v nichž bylo občanství chápáno jako objekt směny či výhody.

Následně vystoupil JUDr. Filip Plašil (notáře a doktoranda) s příspěvkem „Krkavčí smlouva? Dědické smlouvy a římské právo“. Představil obtížnost výzkumu tohoto institutu v římském právu, kde dědické smlouvy jako samostatná právní kategorie neexistovaly a prameny jsou roztržštěné a často nejednoznačné. Vysvětlil, proč v klasickém římském právu neexistoval institut dědické smlouvy v moderním slova smyslu. Podrobně rozebral důvody zásadního odporu římského práva k dědickým smlouvám. Zároveň ukázal, že byzantské a středověké právní kultury postupně umožnily různé formy smluvního nakládání s budoucím dědictvím, byť často v přísně omezeném rámci. Upozornil na prolínání jednání *inter vivos* a *mortis causa* a na skutečnost, že pozdější interpretace byly formovány právněpolitickými potřebami středověku a raného novověku.

Závěrečným vystoupením workshopu byl příspěvek Mgr. Davida Marholda (doktoranda zaměřeného na dějiny civilistiky, dějiny veřejné správy a regionální dějiny) s názvem „Provázanost římského práva a civilistiky na Německé univerzitě v Praze mezi světovými válkami“. Příspěvek byl opřen o detailní rekonstrukci výuky římského práva a civilistiky na pražské německé právnícké fakultě a současně nabídl vhled do fungování jednoho z tehdejších střeoevropských center romanistického bádání. Marhold nejprve systematicky představil strukturu římskoprávních kurzů vedených klíčovými osobnostmi – Marianem San Nicolem, Robertem Mayr-Hartingem a Egonem Weissem. Mariano San Nicolò zajišťoval předměty zaměřené na dějiny a instituty římského práva, pandektní dogmatiku i papyrologická cvičení, čímž studentům zprostředkovával historický i textový kontakt s antickými prameny. Mayr-Harting, jenž působil nejen jako profesor římského a civilního práva, ale také pozdější děkan, rektor a ministr spravedlnosti, vyučoval římský civilní proces, obligační právo a dějiny římského práva. Egon Weiss propojení římského práva

a civilistiky završoval specializovanými kurzy z pandektistiky, věcných práv, dědického práva a také výkladem latinských a řeckých listin, který studentům umožňoval přímý kontakt s primárními prameny. Tato kombinace, dogmatika, proces, papyrologie a filologická práce s textem, vytvářela v Praze mimořádně komplexní romanistické prostředí, které mělo zásadní dopad na kvalitu tehdejší právní vědy. Zmínil další osobnosti, jako byl Bruno Kafka, Ernst Swoboda či další badatelé zabývající se občanským a horním právem, kteří v meziválečné době vytvářeli proud, jenž spojoval římskoprávní vzdělání s moderními potřebami soukromého práva. Na základě dochovaných osnov, publikací a archivních materiálů doložil, že pražské německé pracoviště se vyznačovalo vysokou metodologickou úrovní. Současně upozornil, že po roce 1938 a následně po roce 1945 došlo k zásadnímu přerušení této linie – Egon Weiss byl označen za politicky nespolehlivého a po válce odešel do Rakouska, MayrHarting po válce směl sice zůstat v Československu, ale později emigroval. Příspěvek tak přinesl nejen rekonstrukci jednoho historicky významného akademického prostředí, ale také ukázal, že romanistika meziválečné Prahy představovala významný intelektuální uzel, v němž se stýkala římskoprávní tradice s moderní evropskou civilistikou. Jeho závěry přispěly k hlubšímu pochopení toho, jak silně bylo římské právo zakořeněno v právní kultuře střední Evropy a jak významnou roli sehrála pražská německá univerzita při uchování a rozvíjení romanistické vzdělanosti.

Diskuse ukázaly shodu účastníků na trvající relevanci římského práva pro systematické uchopení současných právních institutů. V jednotlivých debatních blocích byly opakovaně zmiňovány historické paralely k dnešním otázkám občanství i dědického práva, přičemž bylo zdůrazněno, že práce s římskoprávními prameny nadále poskytuje užitečný rámec pro jejich výklad. Účastníci se rovněž věnovali metodologickým otázkám spojeným s používáním starších právních textů v moderní právní argumentaci. Celkově setkání potvrdilo, že římskoprávní tradice představuje stabilní východisko pro odborné posuzování souvisejících témat i v současné právní vědě.

Anna Švébišová

doi: 10.14712/2464689X.2026.197

**EICHBAUER, M. H. – BRUNDAGE, J. A. *Medieval Canon Law*.
2nd ed. London: Routledge, 2023, 212 s.**

Publikace *Medieval Canon Law* představuje druhé vydání stejnojmenné práce, jejímž autorem byl James Arthur Brundage († 2021), profesor na University of Kansas a přední znalec právních dějin středověku, zejména v oblasti formování právnických profesí a dějin křížových výprav. Jeho původní publikace z roku 1995,¹ rovněž vydaná v řadě *Medieval World*, vznikla jako čtenářsky přístupný úvod do středověkého kanonického práva, který ve své době zaplnil citelnou mezeru v dostupné literatuře.² Přípravy druhého vydání této publikace se ujala Melodie Harris Eichbauer, profesorka středověkých dějin na Florida Gulf Coast University, která se dlouhodobě zabývá právními a církevními dějinami vrcholného a pozdního středověku. Svého úkolu se zhostila s deklarovaným záměrem v co největší míře zachovat charakter původní práce a zároveň ji doplnit o nové poznatky a bibliografii.

Jak sama autorka uvádí, poměrně brzy po zahájení prací se ukázalo, že pouhá dílčí revize nebude dostačující. Téměř tři desetiletí intenzivního bádání si vyžádala rozsáhlejší zásahy do původního textu – především aktualizaci argumentace, rozšíření výkladových linií a zapracování informací o nově identifikovaných pramenech. Lze proto konstatovat, že Melodie Eichbauer jde nad rámec pouhé aktualizace a druhé vydání představuje přepracovanou a rozšířenou příručku, která si sice zachovává svůj původní ráz, zároveň však mnohem přesněji odráží současný stav poznání.

Některé ze zmíněných zásahů jsou patrné už v samotné struktuře práce. První čtyři kapitoly sledují vývoj kanonického práva od jeho nejstarších kořenů do období vrcholného středověku. Oproti prvním vydání je nově zařazena samostatná kapitola *Canon Law amid the Eleventh-Century Reform Efforts*, zaměřená na střet církevní a světské moci a boj proti simonii a nikolaitismu. Následující kapitoly se, obdobně jako v prvním vydání, věnují vybraným tématům, avšak byly částečně přeuspořádány. Na závěr je doplněna kapitola *The Relevance of Medieval Canon Law*.

Základ publikace tvoří výklad, který klade důraz na dobové souvislosti a na vztahy mezi jednotlivými aktéry a institucemi. Tento výklad je strukturován kolem práce s klíčovými historickými prameny (např. *Decretum Gratiani*, *Digesta*, dekretály), přičemž tyto texty zde neplní pouze ilustrační funkci, ale tvoří určitou oporu tomuto výkladu. V některých kapitolách autoři zároveň propojují rozmanité perspektivy, sledující vzájemné působení práva a politických, ekonomických, sociálních či náboženských jevů. Příkladem takového přístupu

¹ BRUNDAGE, J. *Medieval Canon Law*. London – New York: Longman, 1995.

² DONAHUE, Ch. *Why the history of canon law is not written. Selden Society lecture delivered in the Old Hall of Lincoln's Inn, 3rd July, 1984*. London: Selden Society, 1986.

je kapitola *Canon Law in the Lives of People*, která i přes tematickou rozvolněnost ukazuje, jak výrazně kanonické právo zasahovalo do každodenního života středověkého člověka.

Úvodní kapitoly zachycují vývoj kanonického práva. Autoři zde nabízejí přehledné představení základních pramenů a přiblížení klíčových témat, jako je postupné formování církevních institucí, úloha koncilů a synod či postavení biskupů a papežské kurie. Na prvních dvou kapitolách věnovaných rané církvi a ranému středověku je však místy patrné to, co bylo těmto kapitolám vytýkáno již v souvislosti s prvním vydáním, a sice částečné neodpoutání se od tradičního rámce, v němž jsou tato období prezentována spíše jako pouhý předstupeň pozdějšího vývoje.³ Je však třeba dodat, že následující kapitoly tento rámec postupně zpřesňují a doplňují, takže celkový výklad nepůsobí dojmem následného „velkého třesku“.

Následující kapitoly, které se zaměřují na vybrané tematické okruhy. Za zmínku stojí zejména kapitola *Canon Law in Intellectual Spaces*, jež přibližuje vybrané oblasti středověkého právního myšlení a zasazuje kanonické právo do širšího rámce *ius commune*. Ukazuje jej jako součást intelektuálního ekosystému, který utvářel právní kulturu středověku, čímž reprezentuje přístup, jehož nedostatek kritizoval například Kenneth Pennington, když upozorňoval na riziko nežádoucí fragmentace *ius commune* v případech, kdy jsou jednotlivé dobové systémy prezentovány izolovaně.⁴

Podnětnou je také následující kapitola *Canonical Courts and Procedure* tematizující procesní stránku kanonického práva. Výklad se zde soustředí na pojem *ordo iuris* (*ordo iudiciarius*), na odlišné typy procesu (akuzační, inkviziční) a jejich zjednodušené formy. V kapitole je obsažen také popis jednotlivých procesních úkonů v příslušném pořadí, doplněný o stručný komentář. Ačkoli je zřejmé, že takto schematický popis nemůže vystihnout pestrost dobové praxe, která byla ovlivňována řadou dalších faktorů, v kontextu práce tohoto typu jde o srozumitelný způsob, jak čtenáři přiblížit základní strukturu procesu.

Závěrečné kapitoly pak shrnují širší dopad kanonického práva na západní společnost a poukazují na jeho zásadní význam pro porozumění tehdejší společnosti a dobové právní kultuře. Publikaci uzavírá soubor praktických pomůcek v podobě přehledu citovaných pramenů, biografických hesel významných středověkých kanonistů a podrobného věcného i jmenného rejstříku. Rozsáhlá a aktualizovaná bibliografie svou šíří názorně dokládá míru doplnění o výsledky novějšího bádání.

Jak uvádějí sami autoři, nejedná se o podrobnou analýzu jednotlivých dílčích témat, z nichž by každé vydalo na samostatnou práci. Publikace jako celek však nabízí čtivý a přehledně vystavěný úvod do tohoto rozmanitého oboru. Autoři srozumitelně propojují historické prameny se sociálním, politickým a kulturním pozadím tehdejší doby a současně středověké kanonické právo ukazují jako pestrou a intelektuálně živou disciplínu. Tato práce je také důstojnou poctou Jamesi Brundageovi, neboť umožňuje, aby jeho dílo i nadále sloužilo badatelům jako spolehlivá a inspirativní práce. Pro českého čtenáře současně představuje vítané doplnění dostupné literatury a umožňuje zasadit domácí bádání do širšího kontextu aktuálního zahraničního výzkumu.

Jan Marčík

doi: 10.14712/2464689X.2026.198

³ ROLKER, Ch. Fournier's Model and Its Merits. In: ROLKER, Ch. (ed.). *New Discourses in Medieval Canon Law Research. Challenging the Master Narrative*. Leiden: Brill, 2019, s. 4.

⁴ PENNINGTON, K. Learned Law, Droit Savant, Gelehrtes Recht: The Tyranny of a Concept. *Rivista internazionale di diritto comune*, 1994, vol. 5, s. 197–209.

